

*Съдбата на Българите
в Западните покрайнини*

**Том III
2021**

Граждански комитет „Западни покрайнини“

СЪДБАТА НА БЪЛГАРИТЕ ОТ ЗАПАДНИТЕ ПОКРАЙНИНИ

Сборник доклади и документи

София 2021 г.

Това издание се посвещава на знайните и незнайни жертви дадени от Българското население в Западните покрайнини до днес, вследствие на откъсването им от Отечеството, според безчовечните клаузи на Ньойския диктат от 1919 г.

СЪДБАТА НА БЪЛГАРИТЕ ОТ ЗАПАДНИТЕ ПОКРАЙНИНИ

Том III

Сборник доклади и документи 2021 г.

Под общата редакция на проф. Лозан Митев

Издава Граждански комитет „Западни покрайнини“

ISBN -
София, 2021 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Етногенезис на населението в Тимошко, Понишавието и Поморавието. Шопите като потомци на коренното население там - забравените българи. Д-р Валентин Янев - Съпредседател на Граждански Комитет „Западни Покрайнини“	5
Западните покрайнини – агония пред очите на България. <i>Иван Николов</i>	71
100 години кошмарен сън, за да не дразним „братята“ сърби <i>Иван Николов</i>	76
Съзнанието, което съсипа битието ни и надеждата да възродим Босилеград. Югокомунизмът трайно е увредил съзнанието на хората от района, а само след едно поколение окончателно ще съсипе и битието им. <i>Иван Николов</i>	83
Оздравяване от пост - югославските травми. <i>Иван Николов</i>	88
Двете Българияи. <i>Едвин Сугарев</i>	93
Народните читалища в Западните покрайнини и Пиротско (1941–1944 г.). <i>Стоян Райчевски</i>	103
Българското военно историческо наследство в царибродско. <i>Зденка Тодорова</i>	126
Историята на община Тържище, село Трънска Клисура. <i>Христо Христов</i>	135
Религиозните права и свободи на българското национално малцинство в Западните покрайнини. <i>Доц. д-р Иво Янев, Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“</i>	194
Сърбия срещу България до Ньой. <i>Проф. Лозан Митев</i>	203
Антропологични типове на хора от различни области в Шоплъка	277

ЕТНОГЕНЕЗИС НА НАСЕЛЕНИЕТО В ТИМОШКО, ПОНИШАВИЕТО И ПОМОРАВИЕТО.

ШОПИТЕ КАТО ПОТОМЦИ НА КОРЕННОТО НАСЕЛЕНИЕ ТАМ - ЗАБРАВЕНИТЕ БЪЛГАРИ

Д-р Валентин Янев

*Съпредседател на Граждански Комитет
„Западни Покрайнини“*

Земите обхващащи поречието на реките Тимок, Нишава и Морава след освобождението им от турско владичество стават предмет на спор в балканската историография между Сърбия и България относно националното самосъзнание на обитаващото ги население. Сръбската политика, пропаганда и историография претърпяват през последните 200 години безпринципни и необосновани превратности във възприеманите позиции. Те се дължат на политическите амбиции на сръбските управляващи за разширяване землицето на държавата им на изток.

Благоприятното географско положение на Балканския полуостров го е направил още от дълбока древност притегателно място за много етноси. Обграден от три морета и Проливи които го свързват с Азия той е бил желано място за много народи. Умереноконтиненталният климат и разнообразната природа позволяват развитие както на земеделие, така и на скотовъдство. Средищното му разположение го прави оживен търговски кръстопът между Азия и Европа и Севера и Юга. За това и полуострова е бил обитаван за различни периоди от време от много племена. Най-старите му обитатели са илири и траки, като първите са предци на албанците, а вторите участвуват частично във формирането на българската народност. На юг са елините. Останалите етноси, които преминават през Балканския полуостров не се задържати и не усядат тук. Това са келти, готи, авари и други най-общо казано скитски племена. Някъде около V-VI век на полуострова започват да прииждат от север различни славянски племена. Сърбо-хърватските племена се спускат на юг и усвояват най-западните части на Балканския полуостров. Хърватите се поселяват по Адриатическото крайбрежие, а сърбите се разполагат малко по-на изток от тях. Първи сведения за сърбските племена дава ромейският император Константин Багрянородни. Той съобщава, те идват от земите северно от маджарите през 640 година във времето на ромейския император Ираклий и първоначално се поселяват в Илирия и Далмация. Същевременно от североизток на няколко вълни започват да навлизат прабългарите на Аспарух и Кубер, самостоятелно или в съюз с

други племена те се настаняват първоначално в делтата на Дунав, а впоследствие завладяват Мизия и настъпват и към Тракия. Ромейската империя се принуждава да предоставя на всички тях земи, било в качеството им на федерати или колонисти, използвайки ги като защитен вал срещу други езически племена прииждащи след тях.

Сърбите навлизат на Балканите в стадий на развитие като полуномади-пастирски племена с поминък-скотовъдство. Те са били организирани йерархично в **Задруги**, обединени в **Жупи**, които от своя страна се съединявали в **Племена** на чело на което стоял **Жупан** или **Върховен Кнез**. Исторически факт е, че през дълги периоди от време сръбските жупани са били под контрола на Ромейската империя, но също така и на Българското и Маджарско царства. В периодите когато Първото Българско Царство е било сериозен политически фактор на Балканите, то е контролирало земите на сръбските жупани, които са се принуждавали да бъдат васали на българските царе. След падането на България под Византийско владичество жупаните стават най-често ромейски или маджарски васали.

Въпросът, който предстои да разгледаме и който някои го правят спорен в историографията на Сърбия и България е **какви са корените и произхода на населението живеещо в земите на Тимошко, Понишавието и Поморавието?** Уточняваме, че тези земи представляват само една част от така нареченият **ГОЛЯМ ШОПЛУК**, който обхваща още средното и долното течение на Искър, Врачанско, Мездренско, Орхание, Монтанско, Ломско, Видинско до Дунава. На запад в шоплука попадат Трънско, Радомирско, Годечко още и Неготин, Зайчар, Княжевац от Тимошкия край. В Понишавието се включват Годечко, Царибродско, Пиротско и Ниш. На югозапад шоплука се състои от Поморавието с приспадащите му Вранско и Лесковац и преминаваща там река Морава. На юг се спуска до Кратовско, Кривопаланско и Кумановско в днешна Р.С.Македония. В България включва още Софийска област, Ихтиманско, Златица и Пирдоп. Южно захваща Кюстендилския край и Босилеградско в Сърбия. Всичко това може да се обозначи като Голям Шоплук, а населението, което живее в тази обширна област разделена от сегашна българо-сръбска граница като **шопи**. Те си носят и някои местни, регионални имена като торлаци, трънчанье, граовци, мърката, чекавци и прочие. Но всичко това е големият човешки масив на шопите.

Сръбската позиция по въпроса какви са шопите като етнос търпи голяма еволюция през последните 200 години. Първоначално в Сърбия са гледали на цялото население обитаващо Тимошко, Понишавието и Поморавието като българско такова и през годините на турско робство са му съчувствували и давали подслон при бежанските вълни от България поради нетърпимия турския гнет. При възстановяването на съвременната сръбска държава през 1804 година с десетгодишното въстание на Кара Георги започва да се про-

меня отношението на официалната сръбска власт в лицето на държавници, историци и интелектуалци към въпросните земи и населението там. С постепенното измъкване от ролята на турски васали и извоюване на отделни парчета земя от Османската империя апетитите на сръбските държавници нараснали. И тъй като на Запад от тях Австрия сложила ръка на същинските сръбски земи, сръбските национални водачи обръщат погледите си на изток към все още поробените български земи и население. Постепенно започва да се формира великосръбска доктрина за уголемяване на Сърбия с поглъщане на съседни сродни и не дотам сродни племена с крайна цел обединяване на всички народности под скиптъра на сръбския крал. Тази държава е трябвало да се разпростре от Адриатическо до Черно море. От Дунава до Солун и Бяло море. Ето защо Сърбия вече не я е устройвал факта, че населението в Поморавието, Тимошко и Нишо е българско като етнос. Започва промяна в позицията на сръбските историци диктувана от политическите намерения на управляващите. Да проследим как се случва това във времето и кои са носителите на тази псевдонаучна позиция в сръбската историография.

Сръбският политик и държавник **Илия Гарашанин** (1812-1874) е създателят на великосръбската доктрина за една голяма южнославянска държава под властта на Сърбия. Своята идея той развива в труда си известен като „НАЧЕРТАНИЕ“. Според него Сърбия трябва да се превърне в център за обединение на всички славянски племена и неславянски народи. На българите той отрежда ролята на пълнеж на сръбството заявявайки дословно:

„Сърбия трябва да настоява от сградата на турската държава да се отделя само камък по камък и този добър материал да се прибавя към основите на старото сръбско царство.“.....и Русия отправя главните си стремежи нататък, тъй като тази страна се намира пред вратите на Цариград и на руския път към този град; но по отношение на Сърбия тази страна (България б.м.) има същото значение и положение, което има и за Русия“. По нататък Гарашанин разработва в 5 точки средствата, които трябва да се използват за тази цел, а именно-просветни и учебни заведения, духовен клир и църква, въздействие чрез интелигенция все за сърбизиране на българите. Както виждаме апетитите на Гарашанин далеч надхвърлят Поморавието и обхващат земите на цяла България.

Милош Милоевич (1840-1907/- книжовник, историк

Типичен представител на сръбската пропаганда по българските земи в Поморавието и Македония. Ето цитат, който обобщава псевдонаучната му фалшификаторска пропаганда касаеща българите и България:

„ Когато българите се кръстиха, с кръщението си приеха старосръбската писменност и език и започнаха да се сливат в народността на тези

сръбски племена, които покориха аварите и монголофините българи... Какво представляват, кои са, какви са и откъде са дошли българите в тази чисто сръбска земя ние казахме по-горе, а сега повтаряме: че са монголско или хунско племе, както аварите, маджарите, турците, печенезите и другите им сродни братя". Създадената от него „Историко етнографско географска карта на сръбските земи в Турция и Австрия обхваща почти целият Балкански полуостров, къдет място за българи пък и за други народности почти няма. Отпечатана е през 1873 година.

Стоян Новакович (1842-1915) сръбски държавник, учен и политик.

Въпросният учен се съсредоточава върху Македония и македонските българи. Разработва тезата за македонизма, който трябва да бъде наложен в Македония като противовес на ширещото се според самия него българско национално самосъзнание там.

„Тъй като българската идея, както е известно на всички е пуснала дълбоки корени в Македония, аз мисля, че и кажи речи невъзможно да бъде разколебана съвсем изнасяйки срещу и само сръбската идея.....по тази причина на сръбската идея от помощ ще и бъде някакъв съюзник, който би бил твърдо срещу българизма и който би съдържал в себе си елементи, които могат да привлекат към него народа и народните чувства, отцепвайки го от българизма. Този съюзник аз виждам в македонизма.“

Йован Цвиич (1865—1928) сръбски учен

Застъпва тезата, че народната маса на македонските славяни няма нито сръбско, нито българско народностно чувство на някакво национално съзнание. Името „българин“ с което се наричали македонските славяни, не било етнографско такова и не е тъждествено с етническото понятие „българин“. Според него македонските славяни са неоформена, колеблива народна маса хора, които етнически са предразположени да станат сърби или българи. *„Поради по-благоприятното стечение на обстоятелствата българската пропаганда в Македония постига значително по-големи резултати отколкото сръбската.....По нататък, когато в Македония се установи сръбска държавна организация, тези градове бързо биха станали сръбски....“*

Д-р Владан Джорджевич

„Сърбите, изхождайки от положението, че Балканският полуостров в трите си четвърти е населен със славяни и, че една не малка част от тези славяни са попаднали под държавната организация на българското племе- си налага историческата задача да освободят славянството от

влиянieto на бившето българско ханство, като изцедят от жилите му и остатъците от монголска кръв и го обединят в една велика югославянска сръбска държава от Белград до Солун и от Адриатическо до Черно море.” - (История Сръпско-бугарскогo рата 1885) Београд 1913

Тодор Станкович (Белешке о Старой Србији-Македонии) Ниш 1915

„Всички славяни в Стара Сърбия-Македония са чисти и истински сърби....В Македония никога не е имало, а и до сега, и от стари времена в нея няма българи. Цялото славянско население в Македония, само по себе си е сръбско, а Македония е сръбска.....И така се създаде българската държава (след Берлинския конгрес) с повече от една четвърт от чисто сръбски земи и сръбско население....Всички, които населяват областите до Искър, исторически, по език и обичаи са истински сърби.“

Претенциите на сръбския политически елит към населението в Поморавието, Тимошко и Нишава, а също и към Македония се засилват през втората половина на XIX век. Те се актуализират при всяко поредно изостряне на Източният Въпрос. Това се случва както време Руско-Турската война 1877-1878 година, така и при станалото СЪЕДИНЕНИЕ на България през 1885 година, и разбира се по време на Балканските войни. Но най-болезнено за нас българите е случилото се по време на Парижката конференция за мир след края на Първата световна война. На нея се обсъжда следвоенното статукво в Европа и света и договорите със страните загубили войната. Кралството на сърбите, хърватите и словенците като страна победителка мобилизира целия си научен и политически ресурс за да обоснове териториалните си претенции към съседните страни включително и към България. За целта Сърбия структурира своята делегация за конференцията в една политическа компонента и втора експертна такава. Начело на делегацията е министър председателя Никола Пашич с членове: Анте Трумбич, Миленко Веснич, Иван Жоглер, Матей Бошкович, Йосиф Смодлак и Отокар Рибарж. Експертната част на делегацията включва: университетски преподаватели, географи, етнологии, историци, лингвисти. Това са Йован Цвиич, Тихомир Джорджевич, Станое Станоевич, Александър Белич, Нико Жупанич. Делегацията използва за основа на дискусия изготвения от ръководителя на югославската военна мисия на конференцията генерал Петър Пешич МЕМОАР. В него се предлага сръбско-българската граница от 1913 година да бъде изместена на Изток с 60 километра

„като „граница минимална и единствено удовлетворяваща нуждите на сръбския народ“.

Тези претенции се основават на сръбската историческа теза разработена от Йован Цвиич, Милош Милоевич и предшествениците им Стоян

Новакович,Илия Гарашанин и др. Обобщено тезата им, по отношение на Моравско почива на твърдението, че шопите представляват една обособена народностна група нямаща общо с българския етнос. Те са определяни като част от източни/респективно южни) сръбски племена, които по стечение на историческите обстоятелства са били под контрола и влиянието на българските държави. Това е довело до избледняване характеристиките на сръбската им народност. Така те се превърнали постепенно в една аморфна маса податлива, както на българската, така и на сръбската пропаганда за оформяне на съответното национално самосъзнание. Експертната част на делегацията осъзнавайки трудната защитимост на тезата в нейния етнографски, лингвистичен и антропологичен смисъл предлага политиките да приемат въпреки, че сърбите имат национално право на част от шоплука, този въпрос може да бъде защитен единствено от гледна точка на стратегически и национални гаранции. Причини от етнографски, исторически и културно-национален характер в този случай са от второстепенно и допълващо значение. Така в крайна сметка в оформения под редакцията на Никола Пашич МЕМОРАНДУМ етнографските аргументи са цитирани само като допълващи към стратегически те такива.

Въпросите какви са шопите? Кога и откъде са се появили в Поморавието? Какви са те като етнос? Сърби ли са или са българи, изисква задълбочено и обективно запознаване с достоверни исторически източници от най-стари времена и автентични автори очевидци на изследвания исторически период. Именно по тази причина използвахме следните източници:

- Византийски хроники
- Пътеписи на Европейски пътешественици от XV-XIX век.
- Сръбски исторически свидетелства
- Етнографски доказателства
- Лингвистични изследвания
- Църковна принадлежност и борби за независимост
- Политическите концепции на Великите Сили за Балканския полуостров като част от решаванетона големия Източен въпрос.

ПЪТЕПИСИ НА ЕВРОПЕЙСКИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ

Гръцки извори за българската история 1965, 5: 247- За Лъв Дякон България/ втората половина на X век) е „много гориста и оградена отвсякъде с непроходими планини.“

„SILVIA BULGARORUM“ : (Латински извори за българската история 1963,3: 158)

Необятната българска гора „SILVIA BULGARORUM“, която се простира от Белград до Ниш е истинско изпитание за участниците в Първите кръстоносни походи. Преминаването през нея отнема цели осем дни през които пътниците са обект на нападения и засади. **Алберт Аквенски** е респектиран от „неизмеримите и нечувани лесовете на българското царство“.

Мисионерът **Бертрандон де ла Брокиер** пътува през 1432г за Палестина, тоест скоро след завладяването на Балканския полуостров от турците. Пътува през Македония и Моравско 40 години след покоряването им от турците (*Македония и част от Моравско непосредствено преди падане по турско робство са били под сръбски контрол*). Навсякъде където е минавал: Пирот, река Нишава, град Ниш, река Морава и област Македония той описва българи-християни при които нощува. При това в описанието си той недвусмислено посочва като граница между българи и сърби реката Велика Морава: „и стигнах в града Крушевац. Поменатият град отстои на една миля далеч от реката, която дели България от Расия или Сърбия, което е все едно и също“. Тези бележки са поместени през 1854г в сръбското списание „Гласник друштва српске словесности“.

През 1496 година **Арнолд Харф** пътува през Южно Моравско на връщане от Цариград разпознавайки границата между сърби и българи на река Морава. Пътеписът му е публикуван от **Маткович** в Загребското академично списание „Рад“ кн.42.

Венедикт Курипешич в качеството на латински преводач на посланническа мисия пътувайки 1530 година през тези земи потвърждава българският им етнографически характер/*коментирано и от Маткович/*

Корнейл Шепер през 1533г на връщане от Цариград преминава река Морава западно от Ниш определяйки я като граница между сърби и българи./ *коментирано от Маткович/*.

Адам Вернер и барон Херман Чернин през 1616г пътуват през Моравско за Цариград за да изгладят възникнали недоразумения между Австрия и Отоманската империя вследствие погранични конфликти. Те минават през Ягодина,

Алексинец, река Морава, Ниш: „...и минахме с варки през една река наречена Морава. Тая река разделя Сърбия от България“. Навсякъде той вижда и описва населението като българско, а града Ниш като населен с българи и турци.

Съществуват релации от средата на 17 век на католическите мисионери **Петър Богдан, Андрей Богдан, Стефан Гаспари**, които определят река Морава като граница между Сърбия и България и че България владее цяла Морава включително и Ниш. Подобни са твърденията и на Охридският архиепископ Фр. Соимирович, който съобщава, че градът Ниш е в България и, че Прокупле е в Нишкия Диоцез.

Английският учен **д-р Едуард Браун** публикува през 1673г в Лондон съчинение в което описва пътуването си през Моравско и Косово. Той различава реките Българска Морава и Сръбска Морава използвани като водни пътища за търговия и поставя Косово и Крушевец в България.

Д-р Ами Буе (френски учен от германски произход) приел австрийско поданство, геолог, географ, картограф и етнограф), учен посветил се на изучаване на балканските страни и териториите на европейската част на Турция. В продължение на три години от 1836 до 1839 обикаля с тази научно изследователска цел Балканският полуостров като публикува след това две съчинения. Първото е „Европейска Турция“. Следващото е „Сборник от пътни дневници в Европейска Турция“ Цитирам какво казва той относно етно-географското разпространение на българите на Полуострова:

„Българите населяват освен България, Долна Мизия и по-голяма част от Горна Мизия(б.м. Моравско), но съставят и главното ядро на населението в Македония.....Тяхното число напълно достига до 4,500,000 души.“ -и още „Ниш е един град с българско население, което се пресмята на 16000, от които 6000 мохамедани....Ханищата държани от българи са едноетажни и с многобройни стаи за пасажери.....Ниш е седалище на паша, който управлява изобщо едно българско християнско население“. Преминавайки през Пирот и Лесковец Ами Буе дава кратки техни описания отбелязвайки българският характер на жителите с добавено по малко на брой турско население. Също уточнява, че „Околността представлява обширни зеленчукови градини, много добре обработвани от българите, които съставляват почти единственото население на всички многобройни околни села“. В Прокупле и Куршумлие Буе отбелязва вече едно албанско мнозинство и отново българи, но вече по-малко на брой от албанците. Той не пропуска и град Враня, който тогава наброявал 8000 жители отново българи смесени с малко албанци. Силно впечатление му правят дрехите които носят мъжете и жените по тези краища, които той подробно описва: аба, кожуси, шубара/ овчи калпак/, опинци. За това и в изработената от Ами Буе етнографична карта и издадена през 1847година в Бергхаусовия атлас във Виена, цялото

южно Моравско с градовете Ниш, Лесковац, Враня, Прокупле, Пирот и прочие спада в границите на българското племе. Независимо от радушното приемане от официалните сръбски власти и личното съдействие на княз Милош, Ами Буе не се поддава на никаква форма на ласкателства и обективно описва реалната действителност.

Жером Адолф Бланки французин, преподавател по политикономия е изпратен от френското правителство през 1841г за да проучи положението в Западна България. Това става по искане на министъра на Външните работи на Франция Гизо и под давлением на кралските синове Фердинанд Орлеански и Немурският дук. Жером Бланки е човекът определен да осъществи тази мисия и той я изпълнява блестящо. Като краен резултат на това е издаване на книгата му: **Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841 (Пътюване из България през 1841 година)**. Той и неговият преводач Александър Екзарх прекосяват Моравско и цяла България достигайки до Цариград във времето непосредствено след голямото Нишко въстание на българите потушено с голяма жестокост от турците. Дава обективно описание на всичко, което е видял: българи, турци, нрави, населени места, опустошения на огромни райони след потушаване на въстанието. Бунтът е повдигнат от българското население поради непоносимото положение вследствие системните данъчни злоупотреби вършени местните бейове и паши. Те въобще не се съобразяват с обявения Гюлхански Хатишериф от 1839година определящ данъците вече да не се плащат на местния паша, а на специално определени за целта данъчни чиновници. Като отговор на това пашите започнали да събират отделен данък от официалния и това направило положението на българите невъзможно за оцеляване. Ето един показателен цитат от книгата:

„Колкото по-навътре прониквахме в скритите в горските дебри села, толкова по-ясно се виждаше дълбокото отчаяние, което бе обхванало жителите им. Обитавани от чисто християнско население, тези села бяха станали обект на яростта на арнаутите, които дебнеха българите на хайки, подобно на ловци, преследващи плячката си....Все още са ми пред очите оживените групи български селяни с дълги бели сетрета и овчи калпаци. Сбрали се около нас, те искаха новини, съвети, а след това и оръжие...”Пушки! Пушки! – викаха те. – Дайте ни пушки и ще прочистим гората от тези диви зверове!”

Описвайки Поморавието Жером Бланки рисува следната видяна от него картина:

„Тая неопределена местност бива смесвана, ту с България, ту с Румелия. Тя рядко е била посещавана и аз не намерих в никоя карта имената на многобройните християнски български села. При това тая местност е ключа на Нишката и Софийска долини. Именно в основите на

тия залесени долини ние ще намерим огнищата на християнско българско население, гдето проникна въстанието на българите и дето впоследствие се разиграха арнаутските опустошения и жестокости.” Израз на безочие е пропагандата на гръцкия дипломатически представител в Париж Йоанис Колетис обявяващ въстаниците за гърци, бунтуващи се свързано с гръцките бунтовници на остров Крит. Години по-късно сръбските историографи не по малко нагло описват въстанието като сръбско. За потушаването му са използвани изключително албанските арнаути живеещи в Поморавието и Косово. Местната турска власт е била далече от Цариград, където са съсредоточени големите турски армии-редовна войска. Много по-бързо биха им помогнали албанците-мюсюлмани намиращи се наблизко под ръка. Пък и трябвало е да се запазят в тайна от Портата жестокостите и данъчните безчинства над българите извършвани от местните дерибей в нарушение на обнародвания Гюлхански Хатишериф.

През 1854 година дипломатическа мисия в състав **Мелихор Безолт и барон Хенрих фон Лихтейнщайн** пътува за Цариград изпратена от австрийският император Рудолф II. Безолт си е водил подробни записки, преведени на сръбски и публикувани в „Дело” книжка XI стр.152/1896г-Белград. В своите бележки Безолт определя река Морава като граница между Сърбия и България. Мисията минава през селото Куручешме и град Ниш. По тези и други места той прави подробни описания на облеклото, живота и психологията българските християни-мъже и жени.

Йохан фон Хан („Reise von Belgrade nach Salonik”), австрийски консул в Янина и Сяр. През 1858 година той осъществява пътуване през тогавашните западни турски провинции воден главно от политико-икономически интереси. Йохан фон Хан се интересува от възможността за построяване на жп линия по подходящ маршрут свързващ Централна Европа с пристанището в Солун като част от голям търговски път Англия-Европа-Солун- Средиземно море-Египет-Червено море-Индийски океан-Индия. При това пътешествие, той прекосява Моравско на юг от сръбската граница и западно от р.Морава. Това позволява да се получи точна представа за най-западните земи които са населявани от български общности. Придружаван е от Франьо Зах, чех по произход, но офицер на служба в Сръбската армия, който изготвя карта на района по време на пътуването отбелязвайки педантично етническият характер на всяко селище. В своите бележки фон Хан споменава само наличието на българи и албанци. Прави му впечатление, че албанците обитават предимно планините, а българите живеят в долините. При това селищата на българите са повече на брой и с повече хора. Така Йохан фон Хан покрай основната си задача все пак отбелязва, че в югозападно Моравско основното население на областта е българското. То преобладава от източните части на Косово до р.Българска Морава. В северозападните райони преобладават албанците. Сръбското население по тези места е незначително.

balkans 1859

Цялото това проучване Хан публикува във Виена през 1861 година под заглавие „Пътуване от Белград до Солун“ (Reise von Belgrade nach Salonik). За достоверността на получената информация относно характера на населението по места можем напълно да вярваме поради безпристрастните източници на получаването и - турските длъжностни лица. Интересно е, че обратно на фон Хан, спътника му Франьо Зах се е интересувал именно от етническия характер на населението в цялата област. Това издава разуз-

вателния характер на мисията му, в служба на Сърбия. На изготвената карта в резултат на пътешествието им се вижда добре разпространението на българското население в Моравската област. Така Хан отбелязва на картата селищата през които минават и етническата принадлежност на населението им/българско, албанско, турско и сръбско/. Селищата през които преминават те са: Ниш, Прокупле, Куршумлия, селища по Пуста река, Лесковец, Пачиневци, Курвинград, Лебане, Враня и района коло него. От там те се спускат на юг към Косово поле, Прищина, и поречието на Вардар.

Феликс Каниц – австро-унгарски учен роден в семейство на немски евреи преселили се в Унгария през XVIII век, занимаващ се в областите етнография, география, археология. Посетил България осемнадесет пъти между 1860-1883 година. Издава 3 тома труд „Дунавска България и Балкана“-исторически, географски и етнографски пътни студии от 1860-1875г, и ”Пътни очерци между Нишава, Дунав, Лом и Тимок“- книга 2ра. Издава „Оригинална карта на Дунавска България и Балканът“ ползувана по време на Руско-Турската война 1877-1878г и Берлинският конгрес-1878година. Създава общо 80 карти на Балканите.

При обиколките си в района на Тимошко Каниц стига до извода, че ...

... ”Според моята анкета на етнографските отношения в сръбско-граничните области, долното течение на Тимок образува днес не само политическата, но с малки изключения-същевременно и езиковата граница между сърби и българи. Казвам изрично езиковата граница, защото не подлежи на съмнение, че околните Неготин, Зайчар, Княжевац и Алексинац на княжество Сърбия са били заселени преди много време от българи. На българската Дунавска тераса има по чудо само едно сръбско село Братйевац като оазис между българите и румънците” (Дунавска България и Балканът-(бълг.превод; стр.102))

И въобще на много места в своите пътеписи Феликс Каниц описва Моравско като област населена с българи и част от България. Описва българските реки Морава и част от Тимок. При посещението си в Ниш, Каниц изрично отбелязва, че населението му е християнско-българско. Той веднага узнава, че в града се води борба за религиозна независимост на българите от гръцката черква. Може да се обобщи, че у Ф.Каниц наистина се създава някаква привързаност към България и българите, но това в никакъв случай не му пречи да бъде обективен в своите всестранни изследвания на българските земи. Каниц ясно посочва трите области в които живее изключително български етнос-Мизия, Тракия и Македония, като към Мизия естествено би трябвало да отнесем и Моравско както са определяли в съчиненията си още римските автори границите на историческата област Мизия. Ф.Каниц навлиза в дълбочина на българския църковен въпрос, посвещавайки му значителна част от написаното в трите тома за Дунавска България. Той схваща борбата за

черковна независимост и като борба за признаване самобитността на българския народ с очертани граници в Отоманската империя, и като борба за културно и интелектуално израстване на българите чрез религиозно-духовно обособяване и Възраждане.

Френска карта на Балканите 1877

Англичанките **Г.М.Макензи** и **А.П. Ирби** пътуват през тези земи на Турската империя през 1862-1863 година за да проучат положението на южните славяни и специално състоянието на женското образование сред християните в европейска Турция. Резултатите от това проучване изнасят пред проведен тогава конгрес на социалните науки в Шефилд. Изводите които правят за етническия характер на населението в Поморавието категорично сочат изключителното присъствие на българи.

Цитирам само част от пътешествениците преконали европейските територии на Отоманската империя, обикновено с търговска цел или някаква дипломатическа мисия. Всички се установяват, че на Балканският полуостров живее многочислен народ, който макар и загубил в продължение на векове свободата си е съхранил българското си съзнание, християнската религия и надеждата за свобода.

Но не само чужденците идващи от Централна и Западна Европа се убеждават в това.

СРЪБСКИ СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ПОМОРАВИЕТО

Съществуват многобройни сръбски свидетелства от сръбски учени, политици, географи, министри и офицери признаващи българският характер на населението от Моравско намиращо се тогава в пределите на Отоманската империя. Да видим някои от тях достигнали до нас чрез документи, писма и публикации.

Павел Соларич- сръбски географ издава през 1804 година във Венеция книга озаглавена „**Ново гражданско земеописание първо на сръбски език в две части-Павел Соларич**“ В него той разглежда Европейските територии на Турция разпределени както следва: 1. Румелия 2. Архипелаг (Островите) 3. Сърбия 4. Босна 5. Бесарабия. Област Румелия я ограничава във всички посоки както следва: Дунав- река Българска Морава, на места до Адриатическо море- Черно море-Бяло море. Управлявана е от Бейлер бей. Състои се от поддялове като Цариград, България, Арнаутлук, Тесалия и Морея. Дава известно описание на българите като народ. Сръбската област разполага западно от България с граница по между им река Сръбска Морава.

Вукъ Стефановичъ Караджичъ - Сръбски книжовник допринесъл за обособяването на сръбският език и народност в техните етнографически граници.

В началото на XIX век Австрийската империя в хода на несполучливи войни срещу Франция, Прусия и Италия и контролирайки в различна степен унгарците и част от южните славяни търси пътища за оцеляването си. Притискана от изток от Османската империя, североизточно от Руската империя и традиционните съперници в лицето на Франция и Прусия, Австрия преосмисля цялостната стратегия на своето поведение. Заражда се идеята за нов политическият проект наречен Дуалистична Монархия. Стратегията е предвиждала поддържане разединение сред южното славянство/както в рамките на империята, така и извън нея/, за да не се осъществи Югославянската идея към което са се домогвали по свои пътища и сръбското и хърватското племе. Хърватите са развивали идеята за Илиризма и сближаване на южните славяни, първоначално в пределите на Австрия с развитие

на литература и култура на един общ сърбо-хърватски език. При сърбите също се е зараждало намерение за обединение на южното славянство но под водачеството на Сърбия. На всички тези центробежни сили и външна агресия Хабсбургската империя реагира именно чрез създаването на дуалистичната Австро-Унгарска империя. Същевременно се постига и успешно противодействие на лингвистично-културното славянско обединение чрез прокарване на езиково разединение между южните славяни. С тази задача успешно се справя словенеца Йерней Копитер-езиковед, славист и цензор във Виена. Същият разработва граматика на словенски език. Австрийците усещайки намеренията на сърбите да обсебят югославянската идея (*част от славяните са под турско робство, други са под контрола на Австрия, а Сърбия е на прага на освобождението си от турците*) залагат на Йерней Копитер да осуети това им намерение. Идеята е да се намери сръбски интелектуалец, който да бъде подтикнат да създаде граматика обслужваща само сръбския етнос. Намира се и подходящото оръдие за тази задача, сърбина Вук Стефанович Караджич. Природно интелигентен, самоук, той упорито се самообразова, както в Сърбия, така и в Австрия. Принуден е да изкарва прехраната си с различни дейности, докато накрая във Виена попада в полезрението на Копитер, който разбира, че е намерил инструмента за постигане на своята цел. Йерней Копитер се превръща в ментор на Караджич като му влияе силно и го подкрепя включително и финансово през целия му живот. Така той го стимулира да разработи първа граматика на сръбския език, което се превръща в основна цел на живота му. Караджич започва да работи с цел създаване на „граматика на прост сръбски народен език“. Чрез нея и влизането и в употреба се постига езиково обособяване на сърбите от останалите славянски племена говорещи езици от групата на сърбо-хърватските. Това вбива клин между славянските племена намиращи се в пределите на Австрийската, по-късно станала Австро-Унгарска империя и сърбите. Същевременно се постига и неутрализиране опитите на Русия да асимилира езиково южните славяни. Така през 1814 година на бял свят във Виена се появява **„Писменица сръбского ѝезика, по говору простаго народа написана“**. Това което е важно за нас българите, че като естествен резултат от тази книжовна дейност на Вук Караджич настъпва ясното обособяване на сръбския език, а оттук и обособяване на етноса в неговите естествени езикови граници. Покрай цялата си книжовна дейност посветена на сръбската граматика Караджич навлиза и в областта на българския език, слабо познат до тогава на европейските лингвисти. В едно писмо до Копитер от 10 март 1818 година той съобщава за намерението си да обходи източните части на Сърбия с цел изучаване на местните диалекти. Той посещава всъщност Моравска област и в района на Крушевац попада на една баба с която говори и записва от нея много местни думи и песни, които пеят местните. Той споделя в писмото, че *„чини ми се да е ово некакво наречие бугарског езика“*; *целият абзац е: „Я ћу у априлу мѣсецу прећи у Србию, сад да чуем како Србљи говоре, и шта пѣваю, пак ћу онда опетъ прећи амо да печ-*

тамъ Рѣчникъ. Овде самъ нашао одну бабу изъ Србіе од Крушевца која ми е казала више од 50 пѣсана женских те самъ написао. Пѣсне ове, осимъ свое обычне красоте, имаю то особито;

1. что кодъ имена женскога рода, коя се окончаваю на а, у дателном' и у сказателном' единственном' на мѣсто И имаю Е. 2. мѣсто ѣ нигде не'маю и (осимъ тимъ), него свуде е н. п. летео, видео; а Сремцы кажу летио, видио и пр. Сад кадъ предѣль, у Србію отићи ћу да видимъ да ли читавъ предѣль овако говори; чини ми се да е ово некакво нарѣчіе Бугарскогъ языка.“ Така чистосърдечно сръбският книжовник разпознава съществуването в днешните източните сръбски територии, (които са всъщност част от Моравско) едно българско наречие използвано от местното население. В крайна сметка представя в Европа съществуването на български език с неговите особености, толкова до колокото е могъл да ги схване на времето си. Това той постига с издаването на „ДОПЪЛНЕНИЕ КЪМ САНКТ ПЕТЕРБУРГСКИТЕ СРАВНИТЕЛНИ РЕЧНИЦИ НА ВСИЧКИ ЕЗИЦИ И НАРЕЧИЯ С ОСОБЕНИ ПРИМЕРИ ОТ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.“ Интересно обстоятелство е, че той черпи информация за българския език от говора на македонските българи. Караджич уточнява, че много думи е научил от един българин родом от Разлог!

Цялата езиковедска дейност на Вук Караджич способства за диференциране на южните славянски племена по отношение на езика им, а от там в етнографически смисъл. Това затруднява впоследствие плановете на Сърбия да провежда политика на Югославянизация, тоест асимилация на южните славянски племена включително и на българите.

През 1863 година една официална сръбска експедиция състояща се от ректорът на Висшата сръбска школа/впоследствие Университет/-отдел Естествени науки- професор Панчич и сътрудници Коста Попович, Владан Джорджевич, Лазар Докич, Йован Бадемлич, Никола Костич, Петър Новакович и Радомио Лазаревич обхождат в продължение на шест седмици така наречените източните покрайнини на Сърбия усвоени преди десетилетия от османската империя. Това са Пожаревац, Черноречка област, Княжевецка област, Алексинач, Крушевац, Ягодински и Крагеувацки окръзи. Колкото и пристрастност да проявяват в описанието си, не им е било възможно да скрият установените факти. А те са, че по тези места населението е българско и се отличава по своите носии, език, старобългарски надписи в черквите, народни инструменти и характерна българска кухня. Ето защо те загрижено се изказват в сетнешните си описания, че „*све би вещь требало йедном обратити пажьну и положити границу*“. Тоест, че трябва най-сетне да се обърне внимание на всичко това и да се сложи граница. Разтревожените сръбски интелектуалци с други думи са призовавали да започне асимилация на българското население.

ЛИНГВИСТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ ГОВОРИТЕ В ПОМОРАВИЕТО

Човешката реч е един от елементите характеризиращи много сигурно народността принадлежност и произхода на една човешка общност. С думите и особено със структурата на езика не могат да се правят фалшификации. Тоест граматиката (структурата) се явява най-трайният компонент на речта. Тя се състои от **морфология-синтаксис-фонетика**. Именно за това граматиката на езика е един от факторите обособяващ общност от хора в един народ. Нещо повече, чрез структурата на езика може да се определи произхода на една народностна група и свързаността или разделността и с други народи. Така данните от ДНК-то и граматиката на един език се оказват най-сигурните опорни точки чрез които може да се определи принадлежността на една човешка общност към този или онзи народ. Езиците по света са два вида - **синтетични и аналитични**, като развитието им върви от състояние на синтетичност към състояние на аналитичност. Българският език е аналитичен и като такъв през цялото си съществуване, движейки се през синтетични езици им е оказвал влияние в посока към аналитизъм. Това обяснява и факта, че почти всички балкански езици са били повлиявани от българския. Още от преди стотици години езикът на българите е бил аналитичен, защото няма как само за няколко века да мине към аналитизъм. Това се установява със сигурност от останените ни от тях писменни паметници. Езикът сам по себе си не е вкаменена форма. Изменящата се страна на езика са думите. Неговата устойчива същност (за хилядолетия) е структурата му, тоест **граматиката**. За това трябва да се има предвид, че във времето набора от думи е много променлив, но за сметка на това конструкцията или граматиката на езика е много стабилна. Заради това е трудно да се правят фалшификации по отношение на народностна принадлежност чрез позоваване на езикови сходства или различия. Или както е казал през 1823 година руският историк от германски произход Христиан Френ:

„Дори всички следи да изчезнат от миналото на някой народ, винаги остава един последен свидетел, чрез който може да се отгадае тайната на неговия произход. Този последен и безсмъртен свидетел е езикът на даден народ, който пази в себе си белезите от всички големи периоди на неговата история“

Известно е, че всички славянски езици са синтетични, включително и сръбския. Тоест те имат в своята структура падежи.

Под падеж се разбира отношението на едни думи към други думи в едно изречение. Да речем отношение на принадлежност. В аналитичният език това се изразява с предлога на. За пример изречението: **Законите на крал Душан**. В сръбският език отношението на принадлежност се изразява с

особенно окончание в края на думата, което се нарича падежно окончание. Тогава същото това изречение изглежда така: **Закони краля Душана**. Такава е структурата на речта във всички славянски езици, които както казахме по-горе са синтетични или падежни езици. Нашата българската граматика е коренно различна от граматиката на въпросните славянски езици включително сръбския език. Той е ясно обособен без падежен, тоест аналитичен език.

Това става възможно чрез наличието на характеристики в структурата на българския език:

Наличие на **предлози**, като част от речта. Те, най-опростено казано показват отношенията на зависимост между думите в простото изречение. Така става излишно използването на падежни форми в края на съществителните.

Наличие на **членуване**, като членът посочва за кой точно предмет става дума.

След това бегло но необходимо въведение в езикознанието да видим сега на какъв език се е говорило в миналото и понастоящем в Моравско (това важи и за Македония).

Много сериозни и пълни етнографически проучвания са правени в Моравско и Македония през лятото на 1916 година. Тогава се е очертала известна възможност за сключване на сепаративен мир с разгромена Сърбия. Това е изисквало точно определяне на западната българска граница. Това е родило идеята компетентни български учени да обходят новоосвободените български земи и да ги изследват на място най-вече по отношение на етнография и език. Така се формира своеобразна „Научно-разузнавателна мисия по проучване на новите земи“. В нейния състав са включени изтъкнати историци, филолози, географи, геолози и стопановеди, професори предимно от Софийският университет. Така се формира научна експедиция в следният състав: проф. Васил Златарски, Доц. Димитър Мишайков, Д-р Иван Каросеров, проф. Атанас Иширков, проф. Любомир Милетич, проф. Йордан Иванов, проф. Беню Цонев, проф. д-р Михаил Арнаудов, проф. д-р Стефан Младенов, проф. д-р Стоян Романски, преподавател по турски в СУ Димитър Гаджанов, Началник отделение в Гл. дирекция статистика Стефан Димитров, етнографите-Антон Стоилов и Ст. Л. Костов, Д-р Богдан Филов. За нас представляват особен интерес проучванията извършени от проф. Беню Цонев, който един от най-добрите изследователи на българската диалектология. Той е привърженик на историческия подход при и разглеждането на езиковите факти. Извършвайки своите езикови проучвания в Поморавието през 1916, 1917 и 1918 година най-вече в областите с преходни говори, той установява по един професионален и обективен начин, че Моравския говор е един западнобългарски говор, както по етимология и езикови характеристики, така и по структура.

Проф. Беню Цонев прави задълбочен и изчерпателен езиков анализ на Косовско-Моравските говори и показва тяхната българска основа. Успоредно с това той анализира и езика на населението в Македония и също установява, че това е по същество един коренен български език. Първата си пространна обиколка осъществява през 1916 година като част от научната експедиция на група български учени, с цел проучване на Косовско-Моравското наречие. В Моравско той обхожда Ниш-Алексинъц. Сокол баня-Чифлик-Княжевец-Нови хан-Гърляне-Зайчар-Болевец-Криви вир-Паракин-Кюприя-Деспотовец-Свилайна-Жабари-Влашки дол-Пожарево-Лесковец-Враня. Навсякъде проф. Беню Цонев изследва подробно особеностите на говорите. Поради установеното диалектно сходство с тези в Косово, той ги обозначава като **Косовско-Моравски наречие**. След внимателен анализ и обобщаване на говорите по места проф. Б. Цонев установява следните 10 български характеристики (свойщини) в тях:

1. В тях няма стари падежи, както в сръбски, а употребяват сами винителен падеж, женски род: главу, руку или член главуту, рукуту.
2. Дателен падеж се изказва в тия говори посредством на както в български: он ѝе на мою жену брат.
3. Старото неопределително наклонение липсва в тия говори, тоест разположено е, както в български, в цяло подчинително изречение: немой да лъжеш!
4. В тия говори няма особена форма на сравнителна степен у прилагателните, както в сръбски, а си служат с частицата по, както в български: по голем, по убав.
5. Ударението в тия говори е пак българско, тоест пада върху последната сричка, а не както в сръбски, върху първата сричка.
6. Среднословно и крайно **Л** е запазено още, не е минало в **У** и **О** както в сръбски: дълго а не дуго, пепел а не пепео.
7. Тия говори не употребяват устно (лабиално/Л, а изговарят устните съчетания само йотовано: здравйе, гробйе, снопйе и прочие както в български, а не: здравље, гробље, сноплєе и прочие както в сръбски.
8. Словното богатство на тия говори напомня веднага български език, па и самият изговор на думите е досущ, какъвто е в нашите западни говори.
9. Употребата на **член**, като главна българска особенност се простира в цялата източна половина от тая област-дори до Българска Моравя,

обхваща тъй също и областта от Ниш до Лесковец и Врня, но колкото се отива от Ниш надолу към северозапад, все по-рядко се среща тая българска особеност, докато най-сетне съвсем изчезва.

10. Така също постепенност се забелязва и в изговора на Ъ и Ъ; до устието на Българска Морава изговорът на тия гласни е тъмен, както в български: *мъкнем, тъмно*, но оттам нататък захваща да се изяснява в А, както в сръбски: *макнем, тамно*.

Като краен извод проф. Беню Цонев заявява: „*Можем смело да твърдим, че тия говори/моравските-б.м.) са два пъти повече български, отколкото сръбски*”

За Македония крайният му извод е, че:

„*Говорите в Македония, макар да са твърде разнообразни, са пак много по-чисти от сръбски примеси, отколкото са косовско-моравските говори. С изключение на северномакедонските У-говори по Кумановско, Кратовско и Кривопаланско, които съставят част от косовско-моравското наречие, всички други македонски говори носят напълно български отлики.*” И нещо много интересно установява проф. Б. Цонев при своите обиколки цитираме:

„*Друго нещо ново за мен беше, че и зад границите на Македония, тоест Шар Планина, има още българско население, чийто говор за чудо е запазен по-чист български, отколкото е в крайните македонски околии, а именно- в Призренско и в съща Албания има големи групи села (аз си отбелязах до 60 села!) с помашко население, което е запазило още стар изговор на Ъ.*” И още важни изводи направени от обиколките на цялото Поморавие през 1916 година.

„*Моравска област е населена от три вида или слоя население, от които най-малък слой е именно: същинското сръбско население. Най-главният и основен слой на моравското население съставя просто продължение на онова също население, което имаме в нашите погранични околии Белоградчишка, Царибродска, Трънска и Босилеградска, население, което наричаше себе си допреди 1878г „бугари”, а тъй го наричаха и самите сърби.... Освен „бугари”, сърбите от Шумадия наричаха и наричат още моравците „шопи” и „торлаци”..... Другото пък доста компактно несръбско население в Моравска област представляват ромъните в северната и част (Зайчарско, Неготинско и пр.).*”

Ето такива изводите на проф. Беню Цонев и ние имаме пълно основание да му вярваме отчитайки неговата висока образованост, професионална компетентност и обективност.

Като илюстрация на гореописаните изводи на проф.Б.Цонев представяме част от една българска народна песен от Моравско създадена и изпълнявана от народния певец Шанко.

„ Я Бонка хоро водеше
Шанко се бяло премени.
Запаса пояс до гръди,
Забоди остро ноженци
Узел е ясна лаута
Бонки на сватба да свири,
Да свири, да я изпрати.
Яла си Шанко свиреше,
Я Бонка хоро водеше
И като водеше-думаше:
-Я доди Шанко у соба
Със тебе да се упроста
Че аз ще, Шанко да ида
У тоя пусти Неготин

ЕТНОГРАФИЯ, ФОЛКЛОР, НАРОДНИ ТРАДИЦИИ

Сръбският етнограф Стоян Миличевич в своята книга „Кралевина Сърбия-Нови краевини“ от 1884г представя новите земи придобити през 1878година. В нея той описва облеклото в Нишки окръг няколко години след 1878г (на стр.135-137). От подробното му описание на мъжките и женски носии в района на Ниш, Лесковец, Власотинци, Свърлишко,Елешница, Запланя, Барбеш, долината на река Топлица, долината на Нишава и другаде се вижда, че те са без съществени отлики от носиите в Софийско. Това са си български, чисто шопски носии с всичките им описани от него подробности.

В потвърждение на това препредаваме още едно описание на носии във Врански окръг направено от професор Цвиич председател на Сръбската кралска академия известен с антинаучните си тези за македонските българи и шопите. В своето съчинение „**Населъа српских земалъа**“ кн.ІІ, стр.157 и 158, Београд 1903г той описва носиите на местното население.

„По рано, в турско време населението във всички тези села е носило бяло облекло:чакшир, долама и гуна от бяло сукно.Само свещеника е носил черни дрехи. Гуната е била къса до колене, наречена кошуля.....Жените носят бяла по-дълга кошуля и над нея сая, също от бяло сукно.Тя покрива горната част на тялото, а отпред се опасва футамата, която долу по краищата има шарени ивици.Освен това, лете носят елек, а зиме-кюркче. На главата си носят шамия“

Така без да иска Цвиич показва приликата на това селско облекло с характерната българска селска носия от западните краища (торлашка). Наименованието на дрехите, кройката и особено белият цвят издават българският произход и народност на населението във Врански окръг. По тази именно причина сръбската власт провежда политика на забрана носенето на български носии от местното население. Чрез административни заповеди, преследвания и наказания извършвани от селските кметове и въобще от административната власт в продължение на 40 години, те постепенно принуждават отначало градското население, а по-късно и селското да отстъпят от традиционното си българско облекло и да приемат сръбските носии.

Много преди него **Ами Буе**, обикаляйки през 1836-1839г Моравско е впечатлен от облеклото на местните българи и ги описва доста подробно в труда си „Европейска Турция“. Ето част от описанията му поместени във въпросния труд.

„В Моравско и Македония българският селянин се облича с дебел бял или черникав шаяк, който сам си е приготвява и се нарича сукно или аба.... През лошо време българина носи още и наметало от аба или дебело сукно, което по някога има и качулка. В планинските места, освен това носят кожуси. На главата си носят повечето шапка от овча кожа, наричана шубара. За обуване на краката българите си служат с дебел вълнени чорапи, твърде къси, бели или черни, а твърде често и цветни, които обуват в сандали или опинци”- том II, стр 201-202. „Българките в Моравско носят риза с дипли, която е затворена около шията и украсена с червени, бели и черни шевици около ръкавите, раменете и гърдите”. Въобще така описаните торлашки носии в Моравско се явяват едно продължение на носии на селата от Западна България независимо дали става дума 1878 година или 1903г. Ето какви са частите на една типична (торлашка) българска носия:

Женска носия: забрадка, дрешле, сукман, нагрудняк (елече), кошуля (кошуля), гювез (вълнена фуста), предляче (престилка).

Мъжка носия: капа (калпак), риза, елек, повора (гайтан), повас (пояс), беневреци (шаечни панталони), гунче (аба-ямурлук), навуца, връвци, опинци, чорапи.

ОБЗОР ВЪРХУ ЕЗИЧЕСКО-СЛАВЯНСКИ ПРАЗНИЦИ И ОБРЯДИ ПРИ МОРАВСКИТЕ БЪЛГАРИ И СРЪБСКИТЕ КОЛОНИСТИ

Как се празнува Бъдни вечер. При моравските българи празнуването е срещу Коледа. Дебел пън „бъждняк“ се отсича и гори цяла нощ в огнището. Домакинят грабва от хамбара шепа пшеница и влиза в къщи поздравявайки- „Добър

вечер Богоносо, утре ще се роди Бог” Домакинята взема от шепата малко пшеница, попръсква домакина, а останалото хвърля в огъня. Трапезата е постна: фасул, тикви, овощия, риба и колак-хляб месен тази вечер. Преди вечерята домакинът взема колачето и го разсича на малки части. Потапя ги във вино и ги оставя да стоят така до сутринта. Тази трапеза се благославя от най-стария и започва яденето. Сутринта рано всички си взимат от парченцата колач, пийват по малко вино и така се причестяват. Сутринта щом се роди Бог (на изгрев слънце), замесва му се „повойница” - пита.

Как празнуват Бъдни вечер и Коледа шумадийските сърби. Щом стане полунощ и бие черковното клепало започва Божич/Коледа) и всички в семейството се събуждат и стават на крака. Домакинът отива на черква. Малко момче донася дренови пръчки с които удря поред цялото домочадие за да бъдат всички здрави като дрен. Девойки пък донасят прясна вода, та цялата челяд да пие от неначената вода. След това идва така наречен „полазник”, който поздравява с думите- „Христос се роди и честит ви Божич”. Отговаря му се- „Наистина се роди и честит Божич”. Следват ред ритуални действия с участието на „полазника”, като накрая следва голям и обилен обяд, гърми се с пищови. „Полазникът” е през целия ден гост на домакина, като вечерта си отива и на другия ден идва отново. Полазникът се смята цяла година като роднина на тази къща и от неговото щастие зависи дали и всички в тази къща ще бъдат щастливи.

В Моравско българите празнуват своеобразни празници на зверовете, които за сърбите е нещо напълно непознато.

Мишкин ден: Празнува се на утрото след Димитровден. През този ден нищо не се работи, защото мишките ще изядат всички зимни посеви в полето, а и в къщите ще причиняват големи пакости.

Вълчи ден: Този ден се пада след Тодоров ден. На него също не се работи за да не разгневим вълците, защото ще ни поядат добитъка. Също така през този ден се вари кукуруз и се месят колаци за воловете, за здравето им, защото те работят и хранят домочадието.

Друг подобен празник е **Лудата сряда** на който също не се работи. Сади се само бял лук и се вари кукуруз. Обяснението за съществуването на тези празници е, че българите открай време са водили уседнал начин на живот и са се занимавали със земеделие и за това за тях е толкова важно зверовете да не им нападнат посевите и животните та са се стремили да ги омилостивят. Знаем, че сърбите открай време са били пастирски народ преживяващ от скотовъдство и за това не са се създали такива обряди. Прави впечатление, че при празнуването на „Божич” при сърбите, на трапезата има задължително сушено месо и каймак, с каквато храна са посрещали Коледа техните деди - овчари и говедари.

Дудулото (лазарките) е обряд, който се върши през лятото, когато е бездъждовно. Тогава няколко девойки се накичват със зеленина и ходят из селото пеейки лазарски песни и играейки а околните ги заливат с вода. Девойките лазарки пеят песни като например тази: *„Дудулица Бога моли да удари мутна дъжда. Да пороси сухи поли. Дай Боже дъжд, дай Боже дъжд“*! Това Дудуло се празнува по този начин в цяло Моравско.

И да сравним един изконен обичай за двата етноса. Сватбеният обичай при българите в Тимошко например и същия обичай сред сърбите колонизатори. Веднага се виждат отчетливи различия. При сърбите например, когато дойдат сватове да вземат момата от бащината и къща, докато тя се приготви мъжете на двора стрелят в една вързана високо на някое дърво цацарка (кратунка). Докато не се отстреля кратунката, булката не я пускат от къщи. При турлаците (българите) няма подобно нещо. Разходите по сватбата при сърбите се поемат изцяло от младоженеца. При торлаците (българи), по-голяма част от разходите по сватбата се поемат от кума, стария сват и девера (брата на младоженеца). При българите, след венчавката, свекървата подава на булката до три пъти мъжко дете, за да роди булката мъжкарче. Детето, което се подава торлаците наричат наконче. Булката целува три пъти детето и го подава на младоженеца си. Дават се дарове на детето.

При сърбите не съществува подобно нещо.

Всичко това показва различията между сърбите и българите населяващи Тимошко, Понишавието и Поморавието по отношение на обичаи, обряди и носии. Всякакви опити да се омаловажат те, за да се наложи твърдението, че в тези земи живее чисто сръбско население не издържат на историческата истина.

И така, макар и показателни носии и фолклора търпят развитие и известно взаимно влияние и преплитане, но има неща свързани с духовно-религиозния живот и борбите на поробеното население срещу турския поробител, които по един категоричен начин определят народността на населението в Тимошко, Понишавието и Поморавието.

БЪЛГАРСКИ БУНТОВЕ И ВЪСТАНИЯ ПРЕЗ ОСМАНСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО В ТИМОШКО, ПОНИШАВИЕТО И ПОМОРАВИЕТО

След завладяването на българските земи от турците в края на XIV век, които последователно покоряват трите части на разпокъсана България, а именно: Търновското царство на Иван Шишман, Видинското царство на Иван Срацимир и Добруджанското деспотство се слага началото на пет вековното османско владичество на българските земи. Моравско като част от

Западното българско землище остава относително свободно още около 50 години попадайки под контрола на последните три сръбски царе, княз Лазар, Стефан Деспот и Бранкович. Но след поражението на сърбите при Косово поле и тези краища, както и цялата сръбска държава попадат също под турско робство. Пресните спомени от доскорозна държавност, пристигането на забегнали боляри и духовници от вътрешността на България и същевременно отдалечеността от Цариград и труднопроходимия планинския релеф на тези западни краища са благоприятствували поддържането на буден българския дух тук и надеждата за скорошно освобождение. Това се потвърждава от бунтовете и въстанията, които започват да се повдигат тук още в началото на османското владичество.

Първо известно ни въстание в Моравско е само 7 години след падането на Видин. Избухва в 1404 година и се предвожда от Константин II Асен, (син на Видинския цар Иван Срацимир) и от княз Фружин (син на цар Иван Шишман). Въстанието е потушено от войските на Баязидовия син, Сюлейман. За второто отбелязано въстание има оскъдни данни. Избухнало е през 1412 година в района на Свърлиг, Сокол-Баня и Сталач. Един от водачите му е Тодор Сталанянин. Счита се, че въстанието на българите е подкрепено от един турски управител Халъз бей, който също не бил доволен от висшестоящата турска власт и съучаствувал, та даже предвождал българите в това въстание. Скоро обаче най-малкият син на Баязид именуван Муса потушил бунта. След това Муса настъпил навътре в Моравско и превзел ред крепости. При Сталач срещнал сериозна съпротива оказанаму от Тодор Българина, герой възпят по-късно в народни песни. Така и второто въстание на българите се оказва неуспешно. Трябва да се отбележи, че всички бунтове от това време са били свързани и със съпротивата оказвана от сръбските князе до окончателното им подчинение от Турската империя. Това обаче не дава право на сръбските историци да ги определят само като сръбски въстания.

Едно от ранните известни нам въстания е това през 1595 година предвождано от българина **Дебели** или **Баба Новак**. Въстанието обхванало района на София, като същата била превзета от въстаниците. Големи военни турски сили обаче предвождани от Синан паша потушили този бунт и оцелелите българи се изтеглили на запад по долината на Нишава. Разправата със заловените бунтовници е била очаквано жестока. Немският пътешественик Фридрих Зайдел оставя важно свидетелство за това време. На път от Цариград за Виена през същата тази 1595 година, участвайки в дипломатическа мисия на Креквик той описва в своя книга издадена през 1611 година/стр.84-85) какво е видял край град Ниш.

„Когато влязахме в Ниш, видяхме от двете страни на пътя около двете Порти много стотици пресни човешки глави на нещастни християнски, български селяни, които глави имаха дълги коси (перчемии) подобно на ония

що носят хърватите и унгарците. Нескончаеми редици от трупове на избити българи, -казва той- изпълваха полето, докъдето очите видят. Турците казваха, че това са труповете на въстанали против султана българи”.

Идва ред на едно голямо и впечатляващо българско въстание останало незаслужено в забвение в българските учебници и тихомълком подминавано в сръбската историография, а именно **Чипровското въстание от 1688 година**. Българските католически епископи Петър Парчевич и Петър Богдан се явяват негови най-последователни и упорити организатори в продължение на близо три десетилетия. Те извършват огромна подготвителна работа сред населението и чрез дипломатически посещения в Австрийската империя, Венеция, Полша, Унгария, Влашко, Молдова включително и при папа Климент Х, целящи търсене на помощ за българското освободително движение от монарсите на европейските християнски страни и Светият Престол. Накрая, когато Петър Парчевич и Петър Богдан вече не са между живите настъпва решителния миг в който избухва това най-голямо средновековно българско въстание през през 1688 година. Негов център става Чипровци и близките му села Железна, Копиловци и Клисурса. Като негови водачи се обособяват Георги Пеячевич и Богдан Маринов. Въстанието започва в хода на поредната Австро-Турска война и разчита естествено на помощ от страна на имперската австрийска армия. Териториалният му обхват съвсем не се ограничава с Чипровци и околните села. Привеждаме само едно от обективните сведения на австрийския историк Н.Шмидт, че то обхваща „цяла Западна България”. Ред други исторически източници достигнали до наше време показват недвусмислено, че бунтът постепенно обхваща Кутловишко (Монтанско),Белоградчишко, Берковишко, Ломско, села от Видинско, още Зайчарско и Пиротско. Косвенно доказателство е и турският ферман от 1700година позволяващ заселване на маджари в запустелите от бойните действия селища и райони обхващащи и Пиротско. При настъплението на австрийските войски в османските земи, въстаническите дружини на Георги Пеячевич и Богдан Маринов се добавят към тях целящи да повдигат на бой и присъединят към себе си българите от цялото Поморавие, което се и случва в действителност. Така цяло Моравско е обхванато от въстанието и както съобщава Георги Пеячевич в него участвували „200 български войводи, които със своите чети стояли при Видин”. А когато дружините минали река Морава и наближили Пирот, цяла Северозападна България начело с Чипровци въстанала. Макар, че организатори на този бунт по същество са били български католици, в него са естествено въввлечени многобройни маси от българското православно селячество. Бойните действия продължават почти осем месеца от март до октомври 1688 година . Известни подробности около протичането му дава архиепископ Стефан Княжевич, който по това време се оказал в Чипровци. Сведенията му се съхраняват в архива на Конгрегацията във Ватикана. С навлизането на австрийските войски в Моравско се активизират многобройни български хайдушки чети, както в тила на турските войски,

така и като непосредствени съюзници на австрийците. Прииждат хадути и от Македония. Все пак освобождението на Западните български земи не се случва и въстанието повсеместно е потушено, защото стратегията на Австрийската империя не цели все още цялостно освобождаване на Балканите и те остават на този етап все още сфера на влияние на Османската империя. След превземането на Белград и достигането на Бръчко, Шабац, Баня-Лука и Смедерево с навлизане по долината на река Морава, австрийските войски спират настъпателните си действия и с идването на есенно-зимния сезон даже се изтеглят зад Дунава във Влашко. Очевидна е не добрата координация в действията на австрийската армия, въстаническите дружини и бродещите многобройни хайдушки чети. Това обрича на провал въстанието в Моравско и цяла Северозападна България. В крайна сметка то е жестоко потушено, за да уплаши и други народности на Балканския полуостров. Големият брой бежанци напускат района на бойните действия и последвалите погроми в посока Влашко, Унгария и Австрия като тези краища се обезлюдяват. Те изоставят своята бащиния с огромна мъка на сърцето запявайки трогателно в една своя песен от Банат, „*Болье место не ща вида...*“!

Не може да подминем юначния хайдут Велко. Роден е около 1780 г в село Леновци Заечарско (Черноречка околия), българин по род от баща Петър и майка Петра. Има двама братя Милотин и Милко, които имали съдба като неговата, да воюват с турците. Отначало като много други българи се бие като доброволец в сръбската войска и взима участие при освобождаването на Белград. С ясно българско самосъзнание той не се задоволява с това и узрява за самостоятелна борба целяща освобождението на неговия Тимошки край от турците. Така хайдут Велко напуска сърбите и постепенно около него започват да се събират свободолюбиви и бунтовни българи предимно негови земляци. Негова непревземаема крепост става Неготин, който турците многократно се опитали да завладеят, но все безуспешно. Първоначално разбива и прогонва отделни турски бегове и разбойнически банди, но постепенно набира мощ и очиства Тимошкия край от турците като го поставя под своя власт. Неготин, Зайчар, Княжевъц, Сокол-Баня та чак до Ниш владеел години наред и турците загубили контрол там. За тази му защита на българите, те го припознали за свой закрилник и войвода. През 1809г се притича успешно в помощ на сръбските войски притиснати от големи турски сили край Ниш. След време отново атакува турската войска край Сокол-Баня при поредното и сражение със сръбска войска. През 1810 година воюва съвместно с руски войски в Тимошкия край и заради проявената храброст е награден от техния главнокомандуващият Каменски със златен кръст. Но 1813 година се оказва фатална за него. В хода на тежки сражения между сръбската войска и придошлата многобройна турска армия в района на Моравско, хайдут Велко се укрепва в своята твърдина-Неготин. Но този път турската обсада е съпроводена от тежък оръдеен обстрел. Крепостни стени и защитни укрепления са сринати и хайдут Велко е убит. Така умира

твърде млад този юначен българин, както умират години по късно и други борци за свободата на България, като Васил Левски, Христо Ботев, Стефан Караджа, Хаджи Димитър. Недолюбван приживе от Кара-Георги хайдут Велко е гледан с подозрение заради опитите му да разшири борбите за освобождение и на несръбски земи, но поради голямата почит и любов с която се е ползвал в Тимошкия край, пък и в цяло Моравско сърбите са били принудени да се съобразяват с него. Още повече, че нееднократно той им се е притичал в помощ, когато са изпадали в затруднително положение срещу турската военна мощ. Много години след смъртта му официалната сръбска историография не се посвениява да го обяви за сръбски герой и войвода воювал само за освобождението на Сърбия.

Малко знаем и за борбите в Поморавието през 1809 година. През въпросната година се разбунтуват хиляди българи в района на Ниш под водачеството на Стефан Сингелията. В това въстание вземат участие почти всички така наречени „източни“ (български) войводи- Стефан Сингелията, Петър , Илия Байрактарович, Вуица Вуличевич и др. Осъществявали са само войводата Миленко, който останал да пази Поречко от към Видин и хайдут Велко охраняващ Сокол-Баня. Сведенията достигнали до нас разказват, че турската власт успява да надделее над бунтовниците и да смаже бунта. За това допринесли политиките водени от Сърбия и Русия. Съществуват доказателства за договаряно „трайно примирие“ на 17 август 1808 година между Кара-Георги и главнокомандуваният турските войски зад гърба на Източните войводи. Според това договаряне областта източно от Морава се признава за „Горна България“ и се отстъпва на турците. На запад от Морава земята се счита Сърбия, която остава под управлението на Кара-Георги. Това договаряне не могло да влезе в сила и поради несъгласието на Русия да се преразпределят балкански земи без нейното участие. Но за нас е важно да отчетем лукавия сръбски егоизъм българските земи и население да послужат за разменна монета. Става дума за земите източно от река Морава. Така за пореден път се продават стремленията на българите за свобода, за да се гарантира сигурна земя за сръбската държава западно от река Морава. В крайна сметка борбата на източните (българските) войводи се оказва обречена на неуспех. Без подкрепа от страна на Кара-Георги, без идването на очакваните руски сили от към Дунава те търпят неуспех. Решителната битка става край село Каменица и Делиград близо до планинския гребен „Каменита глава“ на възвишението Чегър. Войските на източните (българските) войводи са се намирили под главното командване на сърбина Милое, началник на бекярите в Белград. Има сведения, че Милое не е успял правилно да организира и води боевете при Каменица и Делиград. Така там около 900 бунтовници начело със Стефан Сингелията са обкръжени от многократно превишаващи ги турски сили и се бият геройски загивайки до един. Главите са им отрязани и зазидани след това в построената за целта кула. Тази зловеща Черепна кула – „Келле-куле“ се намира източно от Ниш на тогавашния път за Цари-

град. Тогава тя е представлявала пресечена четвөростенна пирамида висока около 3 метра, иззидана с камъни и хоросан. В стените и са били вградени около 1000 човешки черепа. Това е целяло всяване на ужас и назидание у местните българи. Когато през 1877 година Княз Милан превзема Ниш първата му работа е да попита местните българи къде е воювала четата на войводата Стефан Сингелията през 1809 година. На това място четвърт час южно от село Каменица, върху плоското възвишение „Чегър“ княз Милан вдига паметна каменна плоча- възпоменателен паметник на загиналите български четници начело с войводата Стефан Сингелията (родом от с. Грабовец-Кюприйско) :

„Милан Обренович IV и негова храбра войска покайаше их 28 декембра 1877освоивши Ниш. На

Войводи Стевану Сингеличу и негови неумрлим юнацима славно палим овде 19 майа 1809 нападаючи Ниш.“

През десетилетията след 1878 година сръбската историография си присвои юначеството на Стефан Сингелията обявявайки бунтовниците му за сърби без да се свени от все още зазиданите черепа на българи в зловещата „ Келле-Куле“.

След сражението при Каменица турците завзели последователно Делиград, Паракин, Кюприя, Крушевац и цялата дясна страна на Морава. Българсите въстаници се оттеглили зад Морава, а други избягали по планините. От войводите оцелели хайдут Велко, Милен, Добриянац и Младен. Към края на 1809 година Сърбия изпада отново в трудно военно положение и отказвайки се от подписания 1808 година договор отново търси подкрепата на Източните войводи и Русия. Но и Миленко и хайдут Велко и Добриянац отказали съдействие. Така през тези съдбовни години моравските войводи е трябвало да избират между турската власт и лукавата сръбска политика обещаваща им освобождение, но не даваща гаранция кога и как ще стане това. А за далечните сръбски замисли целящи асимилиране на това население по прозорливите войводи са можели само да се догаждат.

През 1821г е поредното българско въстание повдигнато отново в Ниш. Начело на организацията му е стоял Нишкият владика Милетий. Въстанието е потушено още в зародиш вероятно поради предателство, а владиката заедно с още няколко водачи са заловени и обесени. Ето информация за това в един официален сръбски източник. Миличевич в своята книга „Кралевина Сърбия стр.33 и в „Сербске народне новине“ бр. 1ви, стр.3 от 2 януари 1844г пишат:

„У Нишу буде греческий архиепископ са три знаменити бугаре обешен и движение се и тамо угуши“.

Впечатляващо е въстанието пак в този размирнен български Нишки край е това от 1841 година. То обхваща почти цялата територия на Моравско: Пирот, Бела-Паланка, Ниш, Лесковец, Враня включително около 150 села. Причината за избухване му е пълното пренебрегване от страна на пашата в Ниш и цялата местна турска власт на провъзгласените принципи в известният „Гюлхански Хатишериф“ от 1839 година, а именно: Равноправие на всички поданици, свобода на религиите, неприкосновеност на живота честа и имуществото, обективно съдопроизводство, промяна на данъчната система/отмяна на откупуването на данъците/. Последното било особено важно и предвиждало данъците вече да не се плащат на пашата или посредници, а на специални данъчни чиновници. На практика в тези най-западни краища на Отоманската империя тези големи реформи обнародвани в султанския указ не се състояли. И така освен задължителния размер на данъка посочен в указа, местните турски власти надвземали значително и за себе си. Така данъците и таксите се увеличили многократно и гнета над българите станал непоносим. Българското население изпращало депутации до нишкия паша за преговори но безрезултатно. Даже имало опити за изпращане на делегация директно до Цариград при Султана но и това не могло да се осъществи. Така не останала друга възможност за реакция освен най-отчаяната-повсеместно неподчинение, бунтове и масово въстание, което се и случило. То избухва през април 1841 година и скоро обхваща цяло Моравско. Това е въстание на българите. За размаха свидетелствува факта, че Цариградският Патриарх Антим IV е свален от сан заради проявена пасивност и отказ да усмирява разбунтувалите се българи. Така вместо да отстраняват причините за размириците, турците търсят виновниците в Патриаршията. Сръбският вестник „Сръбске Народне Новине“ пише дословно по темата на 8 юни 1841г в бр.45: Цариградският Патриарх е свален от престола, защото е отказал на правителството да въздействува със своето архипастирско послание за усмирение на разбунтувалите се българи и за тяхното подчинение на турските си Господари. По същата причина е бил свален от поста, който заема и Логотета в Цариград-Никола Аристарх. Той е бил светския представител на християните пред Портата. Така, както Нишкият владика Мелентий губи главата си през 1821 година за това, че оглавява подготовката на въстанието тогава, сега пък Патриархът и и Логотета губят постове си заради косвенната си съпричастност към борбата на българите срещу турската тирания. Всичко това показва големият размах на въстанническите действия на българите в Моравско и голямото смущение обхванало Портата по повод на това. Цялата сръбска преса по онова време обективно отразява събитията по западните български земи. Това са вестниците: „Сръбски народни новини“, официозът на сръбското правителство „Сръбски новини“, белградски вестник „Видов дан“. Те постоянно изнасят на страниците си новини от пограничните райони на Морава и разкази на български бежанци. Австрийската преса също помества информация за масовия бунт в Поморавието. Във всички новинарски материали се говори за упражнявания турски гнет над българите,

за българско въстание, за сражения между български селяни срещу турци и арнаути, за български бежанци от размирната област. Ето една характерна за времето си кореспонденция на в-к „Сербске народне новине“ излязла на 24 април 1841 година:

„От сръбската граница, 17 април- И днес още няма Цариградската поща. Въстанието в България взема все по-големи размери. Казват, че стигнало вече близо до Ниш и дошло до кръв, и българите надвили турците и арнаутите. Естествено е, че българите по тоя начин са се окуражили още повече...“ Както виждаме тогава за всички в Европа и частност в Сърбия е ясно и няма никакво съмнение, че става дума за мащабно по територия и численост българско въстание в западните български земи.

Всичко това вижда с очите си изпратеният френски анкетьор на Балканите Жером-Адолф-Бланки, който става свидетел на непосредствените последици от потушеното въстание на българите в Моравско. Вижда, описва и представя жестоките последици от бунта на българите на вниманието на френската и цялата европейска общественост по онова време. И това въстание завършва с погром, изтълпления и опожаряване на стотици селища с много зверства и проливане на кръв! За целта са използвани пак арнаути живеещи в южно Моравско и Косово. Нали така отново се скрива от Цариград анархията и беззаконието сред които властва Нишкия паша. Така местните дерибей постигали две цели, хем използвали бързо и резултатно намиращите им се под ръка арнаутски банди от Куршумли, Гнилянско, Призренско и другаде, хем след това се оправдавали пред Портата в Цариград, че не редовна войска, а албанци и башибозук са извършвали жестокостите над българите. Сръбските вестници от онова време отразяват тези изтълпления на арнаутите. След трагичния завършек на въстанието от 1841 година за българите осъзнават, че нищо добро не ги чака в бъдеще. Но това не сломява духа им, а напротив прави ги по-непримирими и постоянни в бунтовете. Все пак на запад от тях се е намирала силната Австрийска империя и наскоро отхвърлилото турския ярем сръбско племе.

Само двадесетина години след това последно масово бунтовно брожение моравските българи отново надигат глава в търсене на изход от тежкото си положение. И отново поводът е пореден султански фермат издаден на 18 февруари 1856 година. Това е известният „Хатихумаюн“, който дава равни граждански права на християните спрямо мюсюлманите, гарантира свободата на религията, премахва изтезанията в затворите, разрешава свободно строителство на хубави, голями църкви. Предоставя се право на всяка християнска общност да се обръща пряко към правителството със свои искания. По същество Хатихумаюнът повтаря принципи залегнали в Гюлханският хатишериф. И отново българите в Моравско осъзнават, че тези реформи не достигат до периферията на Османската империя и при тях нищо не

се променя. И отново решават да опитат да постигнат промяна с мирни средства. За целта бива съставена депутация от пет души представляваща българските християни от четиристотин различни места, села и градове на Нишки пашалък, която да се жалва при султана в Цариград за грабежите и безчинствата на местните бегове и спахии над тях. Ето как това е отразено в „Сръбски дневник“, 1859г, бр.12: „Бугарска- „.....*отведено е у Брусу у Малой Азии пет Бугара из Нишког пашалука, кои су ишли у Цариград да се туже на зулум.....Ови сиромаси послани су одъ 400 места у Нишком пашалуку да се код своего цара плачу на зулуме одъ своих бегова*”. Тази сръбска вестникарска публикация показва по един знаменателен начин какво е било населението в Ниш, Пирот, Враня, Лесковец, Власотинско, които до 1878 година знайно е съставляваха Нишки пашалък- чисти етнически българи пъшкащи под ярема на местните паши, бегове и спахии. Тази делегация среща почти непреодолими пречки както в Ниш, така и в Цариград да връчи жалбите на стотици хиляди българи от Поморавието, което за пореден път ги убеждава, че с мирни средства нищо няма да се постигне. И наистина, само 20 години по-късно, този път българите и в Западна и Централна България се повдигат на поредното голямо въстание, станало пролог на последващо национално освобождение.

Въстанието от 1876 година известно като „Априлското въстание”, има своето продължение през същата година и в Моравско за което не се споменава и не се пише почти нищо. Ако отвориме вестник „Сръбске новине” бр.136 от 21.06.1876г ще намерим следната любопитна информация: „ След дълго мълчание „Тайното” българско правителство пак надало глас То разпратило по тайни пътници заповед да общините, която гласяла:

„ Българи, тайното народно правителство, което скоро ще да свърши явно своята служба в Ниш, е решенода повика вас всички без изключение, да оставите плуга и стана и да отидете на местата, които неговите пратеници ще ви определят. Който има оръжие нека го вземе със себе си, който няма, ще му се даде. Никой да не посмее да го сложи, докато не се извоюва пълната свобода на нашия народ.Нашите съюзници са силни и многобройни.....Всеки българин, който е за вдигане оръжие, в осем дена нека отиде под знамената!”

Кое е това „ тайно българско правителство” и кой стои зад него? Внимателният анализ на документите и проследяването на други събития и действия разкрива, че зад него стои сформиращото се по това време в Букурещ- **Българско Централно Благотворително Общество**, зад което пък стои в крайна сметка Русия с нейните интереси на Балканите. По същото време, когато сръбският вестник съобщава за това „тайно” правителство започва Сръбско-Турската война и Моравската армия нахлува от северо-запад в Моравските предели на Турция. Още преди започването на войната, в Кладово край

Дунава започва сформирани на чети от български доброволци, емигранти от Сърбия, Румъния, Русия и Австрия. Финансирането на тези чети се поема именно от сформиращото се в Букурещ „Българско централно благотворително общество”, но фактически зад тях стоят руски пари. Основна роля в създаването му изиграва лицето Владимир Йонин в качеството си на пратеник на „Славянските благотворителни комитети” от Русия и така става видима връзката между активизиращата се политика и роля на Русия и борбите на Балканските народи за освобождение. Съвсем основателно може да предположим, че парите използвани за така организирани четите, снаряжение, изхранване се осигуряват от Русия с опосредственото участие на въпросния Владимир Йонин и „Българско централно благотворително общество”. Сред войводите на тези новосформирани чети виждаме имената на Панайот Хитов, Филип Тотю, Ильо войвода, Коста Димински, Христо Македонски, Тодор Велков и Симо Соколов. Тези чети се придават в разпореждане на руският генерал Михаил Черняев, командувач сръбските войски. Същите биват вкарани през Тимок в Северозападните български земи със задачата да повдигнат българското население на въстание в хода на Сръбско-Турската война. И така за пореден път виждаме как българите от Моравско и други части на България са употребени в една война целяща спечелването и от Сърбия за овладяване земите на Босна и Херцеговина намиращи се тогава под турска власт. Никаква гаранция не е имало, че впоследствие Поморавието е щяло да стане част от освободената България. Тази война се оказва пълна катастрофа за Сърбия и само енергичната намеса на Европейските монархии и Русия предотвратяват капитулацията и превземането на Белград. Но смисълът на този анализ е да покаже, че макар и предвидено за употреба от Сърбия и Русия, населението в Моравско е било признато по необходимост като българско,.... *Всеки българин, който е за вдигане оръжие, в осем дена нека отиде под знамената!*”,..... но само докато трае войната. Каква е съдбата му по-късно виждаме виждаме от решенията на Берлинският конгрес през 1878 година.

БОРБИ ЗА БЪЛГАРСКА ЦЪРКОВНА НЕЗАВИСИМОСТ В ТИМОШКО, ПОНИШАВИЕТО И МОРАВСКО ПРЕЗ ВРЕМЕ НА ОСМАНСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО

При цялата си безкомпромисност Османското владичество все пак е допуснало покореното християнско население на Полуострова да изповядва на Християнската си религия. За целта в столицата на пространната Отоманска империя, Цариград е съхранена и действава през вековете Патриаршеската институция. Турските султани позволяват на Патриарсите да бъдат духовни водачи на разнородното християнско население в Империята. Това все пак е израз на известна религиозна толерантност. През XVIII-XIX век Патриаршията в Цариград започва да провежда целенасочена политика на гърцизиране на това християнско население, като стремленията са били насочени глав-

но към българското християнско население в пределите на Отоманската империя. Цариградската патриаршия умело е провеждала тази политика на асимилация от амвона. Християнски празници, служения, книги, всичко е било на неразбираемия за българите гръцки език. Така поробения ни народ се озовава под двойно иго, политическо- турско и духовно-гръцко. Това разширява полето на борбата, както срещу официалната турска власт, така и срещу гръцкото духовенство. Както казахме по-горе в онези времена религиозната принадлежност понякога е значела повече от етническата. Поради това не е учудващо, че борбата за църковна независимост изпреварва във времето борбите за национална такава.

Така през XVII век започва процес на национално просветляване сред българите. Той се проявява както като културно-просветно движение, така и като борба за църковна независимост. Естествено продължение на тези борби се явява и започващата въоръжена борба за национално освобождение и създаване на българска държавност. Борбите за църковна независимост изиграват ролята на маркер обозначаващ границите на българското землище, където живее само или преобладаващо българско население. По тази причина е много важно да установим какви са били по характер църковните борби в Моравско (пък и в Македония). Това ще ни помогне достоверно да разпознаем етническата принадлежност на населението, което ги е водило.

Всъщност недоволството на българите от гръцките енорийски свещенници и епископи се поражда не просто от факта, че службите са се водили на гръцки език. Причините са по-дълбоки и разностранни. През вековете на турско робство на българите са тежали многосъбираните данъци, ангарията, кръвния данък (девширме)! Това е ставало възможно поради отдалечеността на тези земи от центъра на империята. Цариград и липсата на контрол от страна на Портата за случващото се в нейната периферия. От това са се възползвали различни местни аги и бейове, които са събирали несъразмерно големи натурални данъци за да има както за централната власт, така и за тях. Това е било съпроводено с насилия, физически тормоз, изнасилвания, убийства. Всичко това е принуждавало поробените българи да мислят най-вече за своето физическо оцеляване, нежели за национално самоопределение и борби за възстановяване на държавност. От това именно са се възползвали гръцките духовници, та под булото на православието да гърцизират обезверената българска рая. Всъщност постигането на тази цел не е било съвсем невъзможно! Това което предотвратява асимилацията ни е непристойното поведение на самото гръцко духовенство. Проявите на пълно пренебрежение, алчност, безотговорност, похотливост отблъсква българите от гръцките енорийските свещенници и владици. Освен на турската власт, българите е трябвало да дават материална дан и на гръцките свещенници. В крайна сметка търпимостта се изчерпва и населението припознава в гръцкото духовенство врагове не по-малко омразни от турския поробител. Църковната

независимост става единствения изход от това положение и борбата за нея започва. Началото полагат именно българите от Македония и Моравско. За това научаваме от различни обективни източници, както в българските архиви, така и тези на Портата, а и в самата Сърбия. Да видим някои от тях.

Известният сръбски общественик Владимир Йованович описва подробно (*поместено в Моравски глас бр.210, стр.2*) корумпираната система на назначаване на митрополити и енорийски свещенници изпратени да управляват българските миряни. Всички духовни санове се откупват, включая патриаршеския, митрополитските, та се стигне до енорийските длъжности. И всяко духовно звание си е имало своята цена, като съответния църковен служител е разпродавал подчинените му санове за да се закрепил или да погледне към по-висока йерархична позиция. А парите ясно е откъде е придобивал, от паството си сиреч българите. При тази гнусна търговия не се е гледало нито на образование, нито на способности, а само на това кой ще плати повече. Парите и само те са определяли кой ще получи освободената църковна длъжност. Тази практика водела началото си още от XVI век. Постепенно се създава прикрит съюз между гръцките свещенници и турските управници, като последните не пропускат да се вместят в тази корупционна схема. Така не служението на Господа е интересувало низшето и висшето гръцко духовенство по поробените български земи, а единствено забогаването за сметка на миряните и гърцизирането на българския народ. Не им е била чужда и похоттасъс сластолюбието, та посягали и на непълнолетни момичета доверили им се на духовната им святост. Фанариотските владици, които идват по българските земи не са владеели български език, а и да са го знаели, пак служели на инат само на гръцки. В светските училища пък се стремяли да назначат за учители фанариоти, та и там да се насажда гръцка култура. Така българският народ е бил под двойно иго. Сигнал се до там, че това непоносимо положение да принуди част от народа да приеме католическата вяра. Това нерадостно положение на нещата описва сръбският общественик Владимир Йованович представяйки го пред сръбската общественост. Всичко това стимулира народната съпротива и през XIX век започва борба за независима българска черква. Първите резултати на закъсняват, изгонени са Нишкият митрополит Калиник, Вранския митрополит Паисий, свещеникът Харалампи в Пирот и неговите заместници-Иероним, Антим и Софрони, все проводници на фанариотската политика на Цариградския Патриарх. Така българското Възраждане през XIX век започва именно от Македонските и Моравски земи и това се признава чистосърдечно от тогавашните сръбски интелектуалци и държавници. Затова го и отразяват обективно в поредица от вестникарски материали и книги касаещи живота на поробените все още българи източно от държавата им. Българският народ води няколко десетилетия борба за църковна независимост, която преминава през различни етапи. Тя е стимулирана от двата реформени акта издадени от турското правителство и подписани от султана. Това са Хатишерифа от 1839г проклами-

ращ равноправие на всички поданици на империята, независимо от тяхната националност и вероизповедание и свобода на религията. Следващият акт е Хатихумаюна от 1856г, който освен всичко друго гарантира религиозна свобода на всяка религиозна група в турската империя. Тези два султански фермана позволяват да се води легална борба за придобиване на църковна независимост от гръцката патриаршия в Цариград. И тези борби се водят десетилетия, като обхващат всички български земи включително Моравско и Македония. Това общнародно движение преминава през няколко етапа. Първоначално се постига изваждане на гръцкия език от богослужението в черквите и въвеждане на българският за ползуване. Следващата стъпка е била да се отзоват гръцките митрополити от българските епархии и да се назначат на тяхно място духовни лица от български произход. Не останала безучастна в тази борба и българската емиграция в Русия, Румъния и Сърбия. Разбираемо голяма активност проявили българите живеещи в столицата на турската империя- Цариград. Тук именно бил образуван **Смесен народен съвет** от архиереи и епархийски представители на български градове работещ за създаването на самостоятелна българска църква. На 27 февруари, петък, 1870 г. султан Абдул Азис издал ферман за учредяването на самостоятелна българска църковна йерархия под формата на Екзархия, почти независима от Цариградската патриаршия. Това ускорява процеса на организиране на Екзархия и така се формира **Привременен смесен съвет на Екзархията** оглавен от епископ Иларион Ловчански със задача да изработи Проектоустав на Екзархията. След изработването му се провели избори по места за избиране на представители за **Първия Църковно-Народен Събор**. Откриването му станало на 23 февруари 1871 година в Цариград.

Представителите от епархиите на Събора били: Господин Хаджииванов от Варненска епархия; Костадин П. Шулев (заменен през месец юли 1871 г. от Лазар Йовчев, но последният не бил приет) от Велешка епархия; Никола Първанов от Видинска епархия; Георги Гогов от Воденска епархия; Никола Занкин (заместен от 23 април 1871 г. от архимандрит Дионисий) от Врачанска епархия; Димитраки Теодоров и Сава Хаджиилиев Доброплодни от Доростолска (Силистренска) епархия; Димитър Ангелов и иконом поп Апостол Поликарев от Кюстендилска епархия; Михаил (Мирю) Павлов от Ловчанска епархия; Костадин (Коста) Сарафов от Неврокопско; Петър Димитров и Коста Петров Даскалов от Нишавска (Пиротска) епархия; архимандрит Виктор от Нишка епархия; Яков Геров от Одринска епархия; Михаил Манчев от Охридска епархия; Тодор Йовчев Кусев (бъдещият Старазагорски митрополит) от Пелагонийска Битолска епархия; Георги Груев и Марко Д. Балабанов от Пловдивска епархия; Хаджи Георги Бучков заменен на 9 април 1871 г. от Костадин поп Гутов от Поленинска Дойранска епархия; Величко Христов от Преславска епархия; Захари Хаджигюров и Христо Димитров Тодоров от Самоковска епархия; Симеон Г. Груев (на 12 март 1871 г. заменен от Стоян Костов) от Скопска епархия(тук припада и

Враня); Добри Чинтулов и Стефан П. Стефанов от Сливенска епархия; Хаджи Мано Стоянов и Христо Тодоров Стоянов от Софийска епархия; поп Тодор Илиев Тилков от Струмишка епархия; Кънчо Кесаров (през м. май 1871 г. заменен от Кирил Попов, но последният не бил приет, понеже бил избран само от Търновска община), Петър Ангелов (през лятото на 1871 г. заменен от Димитър Павлов Грозданов, но поради избора му само от Търновска община, не бил приет), Хаджи Господин Славов и Йордан Д. Николов (от 27 април 1871 г. заменен от Никола Ст. Михайловски) от Търновска епархия и иконом Петър К. Арнаудов от Червенска (Русенска) епархия.

В Първия църковно-народен събор, който продължил пет месеца (от 23 февруари до 24 юли 1871 г.) взели участие общо 50 души - 15-те члена на Привременния смесен съвет (5 архиереи, 10 "комисари") и 35 представители от Епархиите.

Съборът в Цариград предизвикал значителен интерес сред балканските страни и Русия отразяван редовно в техния печат. За нас представлява интерес реакцията на различни сръбски общественици по този повод. Така например сръбският вестник „Единство“ - лист за политика и книжевност, в свои публикации на 19 май и 1 април 1871 година отпечатва дописка от свой представител в Цариград, най-вероятно чиновник от сръбското дипломатическо представителство там. В нея се дава пълният списък на българските представители по епархии взели участие в Първия Църковно-Народен Събор (поместен по-горе/, и се представя позицията на официалната сръбска власт тогава. Представяме част от публикацията от 1 април:

„...Бугарски народни събор ради с пуним достоинством, као што прилича едном Събору.....Има 48 души бугара да уреди закон, на коме че да се

оснуе администрация нове бугарске Екзархие. От тих 48 душа бугара, 5 су владике, 10 су комесари царски, а 33 су из свију бугарски крајова и су одушевлени братским единством, нити им меджу њима нешто што би их раздвоило.” Виждаме, че тогава няма никакво съмнение сред сръбското общество какви са Моравските и Македонските Епархии, щом делегатите на Църковният Събор са представлявали „*свију бугарски крајова*”!

Да видим каква е била официалната позиција по въпроса на сръбските светски власти и Белградският сръбски митрополит. Това се разбира добре от една Цариградска дописка до вестник „Единство” от 1871 година. В нея се представят официалните позиции на духовната и светска власти в Сърбия.

„Белградският сръбски митрополит признава със съжаление, че издадениа ферман още повече заплита положението, защото се е постъпило по един неканоничен начин, поради намесата на светската власт в църковните работи, за която тя съвсем няма право и власт. Обаче докато се съгласява по принцип с патриарха по това духовно начало, то по отношение свикването на Събора не се съгласява с Патриарха по черковни и политически съображения.”

В случая се има предвид султанският ферман разрешаващ практически отделянето на новосъздаваната българска Екзархия от Цариградската Патриаршия. Като отговор на това решение Патриархът настоява да се свика общ църковен събор на всички независими християнски черкви с ясната цел да се осъди този акт на Портата и не се допусне отделянето на българите от Вселенската Патриаршия. Но, както виждаме от реакцията белградския митрополит, той отказва съдействие и участие в такъв събор, защото Вселенската църква неминуемо ще изпадне в неизгодно положение ако българите не участвуват в Събора и не се подчинят на взетите от него решения, което е напълно възможно. Митрополитът предлага в замяна да се проведат преки преговори между Вселенския патриарх и пълномощниците на българския народ. Нещо повече, сръбският митрополит приема да се даде в крайна сметка удовлетворение на исканията на българите поради което намира за безпредметно свикването на Събор, където Цариградската патриаршия неминуемо ще се опита да осъди исканията на българите.

Правителството на Сърбия пък препоръчва запазване на единство сред всички християни на Изток и предпазване от чужди влияние и политически пропаганди, но (и това е важно), „*без да се пренебрегва всяко разумно народно желание и да откаже на братята българи народна черковна самоуправа*”. (*...те се одрекне браћа бугарима њихова народна црквена управа*). Така в крайна сметка сръбското правителство е препоръчвало на Цариградската патриаршия отстъпки по отношение на българските искания. По този начин Сърбия всъщност признава обособяването на Нишавска

(Пиротска), Нишка, Скопска и Струмишка епархии като български в които живеят българи.

Може смело да кажем, че създаването на самостоятелна българска църква в лицето на Екзархията е съизмеримо с акта на покръстването на българите по времето на Княз Борис I през 864 година и обособяването на самостоятелна българска църква в онова далечно време. Българската Екзархия от една страна обединява в духовно-религиозно отношение всички българи, а от друга страна ясно обособява териториите на които живее целокупния български народ. Това дава основание борбите за национално освобождаване впоследствие да се водят до постигане независимост на всички Екзархийски български земи.

ПОЛИТИКАТА НА ВЕЛИКИТЕ СИЛИ И СЪРБИЯ ПО ВРЕМЕ НА ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ОТ ТУРСКО РОБСТВО- Цариградска конференция на Европейските посланници- Берлински конгрес.

В края на XIX век се създават предпоставки за освобождаване на българите от Турско робство. Това става възможно от една страна поради силно порасналите стремления на българския народ за национална независимост, и от друга поради твърдото намерение на Русия да установи контрол над Проливите и по този начин да излезе на Средиземно море. Тук се добавяли и интересите на вече освободените и независими малки Балкански държави, както и тези на Австро-Унгарската империя. В тази сложна обстановка българските революционери са търсели своя път за постигане на национална независимост. В различни етапи на революционната борба са излизали на преден план различни стратегии. Едни революционери са се осланяли на безкористна подкрепа от сръбската държава. Други са вярвали, че освобождението може да стане само с помоща на Русия. Трети са предпочитали независимостта да бъде дело само на българския народ предвиждайки, че всяка външна помощ би ни поставила по-късно в състояние на зависимост. Тези борби преминават през период на четничество с чети създадени в Румъния и Сърбия, които са навлизали в българските земи опитвайки се да подбуждат населението към бунтове и въстания. По-късно свободолюбиви българи водени от Г.С.Раковски създават в Белград сериозно военно формирование добило известност като „Легията на Раковски“ и взимат участие в различни сражения срещу турците подсилвайки сръбската армия. Следва период на осъзнаване значението на вътрешната готовност на народа за въоръжена . Това е времето на Васил Левски и неговата мрежа от тайни комитети станали впоследствие гръбнака на Априлското въстание от 1876 г. Националната независимост е постигната през 1878 , но не благодарение на самостоятелна борба на българския народ, а чрез външна военна кампания от страна на Русия в която българското население взема решително

участие при защитата на Шипка и зимните преминавания на руските войски през Старопланинските проходи. Това са актове на героизъм недостатъчно изтъквани в нашата историография като допринесли за успешния изход на войната 1877-1878 година. В нея руската армия с важната подкрепа на българското население побеждава Османската империя и особождават всички територии населени с българи, припокриващи се с така наречената „Екзархийска България“, тоест земите на Мизия, Тракия и Македония. Следват обаче реакции от страна на Балканските съседи и Великите Европейски Сили, всяка според интересите си. Така освободена и голяма България се оказва неприемлива за всички. Сърбия и Гърция негодуват срещу изникването на такъв голям балкански съсед. Австро-Унгария съзира възпрепятстване за слизането си към Солун, а Великобритания разглежда България като предмостие на Русия за овладяване на Проливите. Русия пък наистина гледа на новоосвободената държава като на своя безспорна зона на влияние до степен на опосредствено управление и начин за придвижване към Дарданелите. След края на войната се слага началото на пазарлъци, (всъщност те започват много пред началото на войната) с крайна цел блокиране намеренията на Русия и обезпечаване интересите на всички заинтересувани страни. Губещ в тези политически пазарлъци се оказва българският народ. Така, ако Сан-Стефанският мирен договор отчита общо взето справедливо етническият състав на освободените земи поставяйки ги почти всичките в границите на новосформираната държава (с изключение на Моравско и Северна Добруджа), то последващият Берлински договор раздробява българската земя на дялове придадени към Румъния, Сърбия и Турция. Много показателна е промяната в политическите позиции на Великите Сили, които първоначално спазват етническият и верски принцип при структурирането на новоосвободените български земи, но впоследствие изменят на него за да удовлетворят интересите на Сърбия, Румъния, Австро-Унгария и Русия.

Да видим как се е променяло политическото мислене на Европейската дипломатия в навечерието на освобождението на България и непосредствено след това.

В края на XIX век, когато става ясно, че положението на Османската империя в Югоизточна Европа става неустойчиво, двете най-заинтересовани империи започват преговори за предварително разпределение на зоните на влияние в опразнените от Турция европейски земи. Първоначално в замъка Райхщад през юли 1876 година се срещат Австрийският и Руският императори и обсъждат положението на Балканите при една успешна бъдеща война на Русия срещу Турция. Най-общо двете империи се договарят Западните Балкани да бъдат поделена сфера на влияние, като Австро-Унгария полчава възможността да се разпростре до Солун. Русия пък да получи контрол върху Източните Балкани с възможност за спускане до Проливите.

И двете намерения не са се съвместявали със създаването на голяма трудно контролируема България.

Тази среща е последвана от нова такава проведена в Будапеща, което става по време на провежданата конференция на посланиците на Великите сили в Цариград през януари 1877г. В Будапеща вече се подписва тайна конвенция между Русия и Австро-Унгария. На нея се доуточняват и доразвиват споразуменията постигнати в Райхщад, а именно: образуване на не голяма България, тенденция за присъединяване на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария като награда за неутралитета и при бъдещата война и същевременно позволен и неоспорим Руски контрол над България в близост до Проливите. Всъщност това е поредната руска стъпка за превръщането на Балканите в сфера на руско влияние с навлизане в югоизточна Европа и топлите морета.

Важна за нас българите си остава Цариградската конференция на посланиците на Великите сили акредитирани към Високата Порта в периода 23 декември 1876 година до 20 януари 1877 година. Непосредствена причина за нейното организиране и провеждане са двете противотурски въстания в Босна и Херцеговина и България и избухналата война на Сърбия/ Черна Гора срещу Османската империя, всичките случили се през 1875-1876 година. Тези събития и надиганият се български народ стават тема на преговорите. На конференцията има дипломатически представители на Русия, Великобритания, Франция, Германия, Австро-Унгария и Италия. Обсъжда се настъпилото взривоопасно и нетърпимо положение на Балканският полуостров сред християнското население и възможните решения. Това е всъщност така наречения Източен Въпрос: Конкретните теми са: Босна и Херцеговина, установяване на справедлив мир между Турция и Сърбия и Черна Гора, положението на Албания и разбира се Българският въпрос. По тези теми се разработват три проекта: **I. Проект за организация на България. II. Проект за условията на мира между Сърбия и Турция и такъв за мира с Черна Гора. III. Проект за организация на Босна и Херцеговина.** За нас е важната темата касаеща съдбата на българите и бъдещата Българска държава. С какви намерения влизат в Конференцията различните представители? В записки на Граф Игнатиев откриваме неговите идеи по решаване на Източния въпрос.

„Всичките ми действия от 1861 година до 1877 година в Турция и между славяните-пише той- бяха вдъхновявани от мисълта, щото Русия сама да може да хазайничи на Балканския полуостров и в Черно море, за да може на разширението на Австро-Унгария да се тури край и за да могат източните народности и особено славяните, да обръщат очите си изключително към Русия, поставяйки своята бъдещност в зависимост от нея, а не от други Европейски държави“. По конкретно Игнатиев е

имал предвид създаването на голяма автономна България, но непременно като запазена зона за контрол от Русия. Друго разбиране за решаването на Източния въпрос има княз Александър Горчаков- министър на Външните работи на Русия. Той застъпва идеята за спазване Споразумението между тримата императори (Германският-Австро-Унгарският и Руският от 1872г), което изисква компромис при решаване на Източния въпрос. Тоест една ваимоизгодна подялба на Балканите между Австро-Унгария и Русия, като Западните Балкани със славянското си население бъдат отстъпени на Австро-Унгария, а Източните Балкани, сиреч източната част от България бъде предоставена на Русия. Идеята му е, Австро-Унгарската империя да бъде всъщност подкопана и отслабена от поглъщането на големите славянски маси, докато Русия лесно би усвоила българите с надвисване над Проливите. Виждаме, че и в двата случая на България е отредена нерадостната съдба да бъде по някакъв начин подчинена на Руската империя.

В резултат на проведените обсъждания първоначално се решава земите населени с българи да се разделят вертикално на две автономни области.

Източна българска автономна област с център Велико Търново включваща в себе си санджаците Търновски, Русенски, Тулчански, Варненски, Сливенски, Пловдивски и каазите Лозенградска, Свиленградска и Елховска.

Западна българска автономна област с център София включваща в себе си санджаците Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски, част от Серски и каазите Струмишка, Велешка, Тиквешка и Костурска.

В изработения Органически Устав се предвижда висока степен на автономия в двете български области с предвидена защита на местното мюсюлманско население в административен, религиозен, и политико-културен план. Предложенията на европейските посланици в крайна сметка биват отхвърлени от султан Абдул Хамид II и възможностите за мирно решение на Източният въпрос са изчерпани. Формално оправдание за това е приемането между-временно на нова турска Конституция, която уж щяла да защитава правата на всички подданици на Османската империя, което обезмисляло обсъждания Проект за реформи от европейските представители. Тази уловка не заблуждава европейските делегати, но така или иначе Цариградската Конференция завършва в крайна сметка безрезултатно. Не влиза в действие и подписания по късно Лондонски Протокол, който Високата Порта също отхвърля. Остава единствено възможен пътът за военно решение на заплетения възел от Балкански проблеми. Все пак по време на работата на конференцията не-зависимо от обсъжданите различни проекти за устройство на българските земи важен е етническият принцип към който се придържат делегатите. Приетият накрая „Проект за териториални промени в българските земи“ и изработения „Органически Устав на българските области“ са знаменателни!

В тези работни документи се вижда, как пратениците на Великите сили не подлагат на никакво съмнение факта, че в изброените области Нишка, Скопска (вкл. Враня), Битолска, Серска, Струмишка, Велешка, Тиквешка и Костурска живее българско население (единствено или преобладаващо). Такива са политическите решения на Великите Сили 1877 година. Всички са съгласни, че българското население трябва да бъде организирано административно-териториално в държава, било като голяма автономно формирание или разделено на две по-малки единици но със запазен етническият принцип на структуриране.

Това което се случва в Сан-Стефано и особено по-късно на Берлинският конгрес представлява пълен обрат в Европейската дипломатия. Интересите на малки и големи, на близки и далечни страни предопределят разпокъсването на българското землище и разделянето на българското племе. Това отстъпление започва още при подписването на Сан-Стефанският мирен договор след приключването на Руско-Турската война 1877-1878 година. В тази война вземат участие също Румъния и Сърбия. При обсадата на Плевен румънските войски дават сериозен принос за превземането му. Сърбия пък воюва в Поморавието освобождавайки Пирот, Ниш, Враня, Куршумлия, Цариброд, Драгомани и Сливница. Участието на съседите ни във войната предопределя и исканията им впоследствие за придобиване на български земи. Това дава своя отпечатък при оформянето на Сан-Стефанския мирен договор след войната. По силата на този договор Сърбия получава част от Поморавието в района на Ниш. На Румъния е дадена Северна Добруджа, като компенсация за това, че Русия си присвоява Южна Бесарабия. Загубените земи са населени с компактни маси българско население. Присъединяването към Сан-Стефанска България на голяма част от Вардарска и Егейска Македония с широк излаз на Бяло море е предварително обречено на провал поради поетите предварителни задължения на Русия към Австро-Унгария преди войната. Така Сан-Стефанският мирен договор поставя началото на раздробяване на българските земи и население продължило с фрагментирането на българското землище по време на Берлинският конгрес 1878г . Така докато в рамките на Османската империя българския етнос живее поне обединен в земите на Мизия, Тракия и Македония, сега „освободен“ е разпокъсан на пет части!

Да видим какво се случва на въпросния Берлински конгрес протекъл от 13 юни до 13 юли 1878 година. Основната цел на Велики Сили е да оспорят и обявят за нелегитимен Сан-Стефанския мирен договор. Европейските страни възприемат България като предимство за приближаване на Русия към Средиземноморието чрез дадения и широк излаз на Бяло море и непосредственото доближаване до Проливите. Договорът явно е нарушавал поетите от Русия задължения в Райхщад и Будапеща спрямо Австро-Унгарската империя по отношение контрола върху Балканите. Великобритания пък е

била особено чувствителна към надвисването на Русия над Пролитите. Това превръща Сан-Стефанският мирен договор в мъртвороден. От това развитие на нещата опитват да се възползват максимално балканските съседи на България, Сърбия, Румъния и Гърция. Всяка една от тях иска свой дял, било заради неутралитета си или заради активното военно участие. Най-агресивна е Сърбия. И понеже няма никаква възможност да се разшири на запад и северозапад, където са интересите на Австро-Унгария, Сърбия се насочва към току що освободените български земи. Преди и по време на Берлинския конгрес Сърбия провежда активна дипломатическа дейност, кога открита, кога задкулисна за да се облагодетелствува максимално за своето участие във войната. Такива възможности за големи териториални придобивки се случват рядко и момента не е за изпускане.

Документални сведения

Сръбската дипломатическа активност е налице доста преди започването на Берлинския конгрес отчитайки променящата се цялостна обстановка на Балканите през последното десетилетие. Сведение за това намираме в едно изявление на тогавашния сръбски министър на Външните работи Йован Ристич. В тайно заседание на Сръбската народна скупщина проведено на 13 юли 1878 година в Крагуевац той запознава присъстващите със своята мисия в Берлин по време на конгреса, като прави един исторически обзор на Сръбско-Турските войни:

„ Преди Сърбия да започне втората война-казва Ристич- на нас се препоръча от страна на Русия (по желание на Австрия) да не предприемае нищо на Дрина, за да не предизвикаме Австро-Унгария. Кога запитахме Австрия, коя е сферата на нейните интереси, сама заяви, че нейните интереси са до Дрина и Лим. Ако преминехме следователно Дрина или Лим, щяхме да отидем срещу Австро-Унгария и да воюваме с австрийски войски.“

Така Ристич признава, че Сърбия е принудена да се откаже от старите сръбски земи на Запад и Югозапад, които са станали сфера на австрийско влияние. Това е било известно всъщност още преди започване на войната 1877-1878г. Макар, че няма официален представител в Сан-Стефано изпратеният там неофициален застъпник на сръбските интереси при руската главна квартира в лицето на полковник Катарджи внимателно следи и докладва случващото се по време на преговорите предшествуващи подписването на мирния договор между Русия и Турция.

„ И-продължава съобщението си Йован Ристич- Тия преговори в Сан-Стефано отначало бяха твърде лоши за нас. От една страна бяха прокарани границите за разширението на Сърбия до Нови Пазар, но последния град не спадаше в Сърбия. След това граничната линия отиваше през Вучит-

рън и Голак и под Лесковец, от гдето се повръщаше по река Морава по старата граница. Ниш си оставаше пак в България, както и всички земи по река Морава и които лежаха извън определената гранична линия, ако и да бяха известни нашите победи за завземането на Враня, Пирот и Трън. В този момент нашия светъл княз със своето правителство започна да работи много, поне Ниш да не остане в България, а да се получи от Сърбия, който град ще бъде драгоценна наша придобивка. Светлият Княз изпрати и друг пратеник, полковник Лешанин в руската главна квартира с писмо до Негово Царско Височество великия княз Никола, руски главнокомандуващ и до генерал Игнатиев, главния царски пълномощник при преговорите за мира. В писмата се застъпват с голям жар сръбските интереси и много сериозно княз Милан заявява, че той ще отбранява Ниш, ако потръбва и срещу руски войски. След дълга борба най-после успяхме пред Цар Александър, Ниш да спечелим.....Най-напред имаше проект граничната линия между България и Сърбия да се остави зад самия Ниш под с.Малча, а най-после сполучихме да вземем към Сърбия и Бела Паланка.”

По нататък външният министър Йован Ристич е изпратен от сръбския княз на Берлинския конгрес, за да продължат да се защитават интересите на Сърбия. Пътюм той осъществява във Виена важна среща с министъра на външните работи на Австро-Унгария- граф Андраши на която предава писмо от сръбския княз и провежда разговор с цел постигане на предварителна договореност между двете страни за взаимна подкрепа и общи позиции на предстоящия конгрес. Ристич търси подкрепата на Австро-Унгария за териториално увеличение на Сърбия. Граф Андраши държи предпазлива не ангажираща позиция като се съгласява само принципно, но поставя сериозни условия. Първото е Сърбия да не се разширява в посока Нови Пазар и Митровица. Второто условие е експлоатацията на турските железници в освободените територии да бъде дадена на Австро-Унгария. Само при изпълнение на тези условия Сърбия би могла да се надява да получи Австрийската подкрепа за придобиване на българските градове и земи в посока изток, като Ниш, Пирот, Враня, Гниляне а на запад само до планината Копаоник.

На самия Берлински конгрес Йован Ристич представя на германския канцлер Бисмарк Мемоар придружен от Карта чрез които са подсказани Сръбските териториални претенции. Военната комисия, която се запознава със сръбската карта реагира бурно и не признава нейната обективност.Ето какво разказва самият министър Ристич за реакцията на участниците в срещата:

„Никой, абсолютно никой не иска и да чуе за нашите претенции.Всички са против и най-вече Австро-Унгария и Русия....Австрия не ни дава нито педя от оная земя, която тя счита за сфера на своите интереси, а Русия още по малко- на източната страна.”

Въпросната сръбска карта е изработена от генерал Драгашевич, който използва за образец оригинална карта създадена от френския картограф Лежан, като първа достоверна и точна етнографска карта на Балканския полуостров. На нея земите на Моравско са отбелязани категорично като населени с етнически българи. Така нескопосаната фалшификация на сръбската карта е забелязана на конгреса от известния немски географ и картограф Киперт, който е известен с това, че също съставя една обективна етнографска карта на Балканския полуостров, използвана на Цариградската Конференция за първоначално определяне границите на България. Последващият Сан-Стефански договор се подписва отчитайки същата Кипертова картата, а и на Берлинският конгрес присъстващите европейски делегати се ръководят от нея. Ето защо на една среща между ген. Драгашевич и Киперт последният директно изобличава сръбите в лицето на генерала, че са фалшифицирали картата на Лежан за да обосноват териториалните си претенции към Моравско.

Сръбският княз натоварва ген. Драгашевич и с още една задача, а именно да подготви Мемоар в който да се обосноват териториалните претенции на Сърбия изобразени на изработената карта. Драгашевич признава, че не разполага със сръбски и европейски исторически източници за да изготви такъв документ. Явява се необходимост да се ползват архиви в Белград в търсене на исторически доказателства включително от европейски учени обосноваващи сръбските претенции. Така ген. Драгашевич заминава за Белград със задачата да намери документални исторически източници оправдаващи предстоящия Мемоар. Ето така с брутални исторически фалшификации се подготвя Сръбската държава за защита на своите претенции на Берлинския конгрес.

Да видим какво пише в спомените си Драгашевич, когато министър Ристич му урежда среща с Киперт за да защити тяхната карта. Осъзнавайки трудното положение в което ще изпадне при срещата си с такъв професионален учен и картограф, Драгашевич се опитва да я предотврати . Ето какво казва той в спомените си.

„ Не знам кой, Ристич или друг някой.....изпратил моята етнографска карта с отбелязаните в нея сръбски претенции на Киперта. Тъй като наскоро и той бе издал етнографска карта на Балканския полуостров но във вреда на Сърбия, то когато бяхме в Берлин Ристич пожела да ме изпрати при него, за да му дам някои обяснения. Аз му казах на Ристич, че това ми е някак си неудобно. Притова и не бях легитимиран да се срещам с учени хора. Как той щеше да ме изслуша и повярва, когато за първи път щях да се явя при него? Сърбия преди това нямаше нито една етнографска карта издадена от някого, а камо ли от човек от тая област на науката, който да е познат и на Киперта?И сега ме пращате при

човека, за да се хваля и червя. В какво положение ще изпадна аз, когато той би ми заявил, че сръбското дружество на учените е приело за свой член Лежан (френски картограф) само за това, че е съставил първата етнографска карта на Балканския полуостров и че с това сме признали, че картата му е добра, макар и населението на всичката земя, която ние търсим да е отбелязана от Лежан за българска. Пък и моята карта в това отношение имаше за основа „Лежановата карта. Прочее, аз не мога да отида при Киперта.“ Все пак срещата и разговорът между тях се състояват и Драгошевич съобщава-„ Аз потънах вдън земя, когато след кратък разговор Киперт ми посочи Лежан. Признавам, че не можех да се защитя“- Па, добавя Киперт-„ Е, господине мой, политика и наука не е все едно и също!“

Цитираните спомени и впечатления от това време генерал Драгошевич публикува през 1903 година в официалното военное списание „РАТНИК“ (кн.53; февруари-Белград) - *Успомене на Берлински конгрес као граджа за историю српских народних напора.*

В такава обстановка работят делегатите на Великите Сили на Берлинския конгрес, притискани от балканските съседи на България, хегемонистичните стремежи на Австро-Унгария и Русия и собствените си интереси. А в крайна сметка става дума за освободените български земи населявани от милиони българи, които изхождайки най-вече от Цариградската конференция на европейските делегати и Сан-Стефанския мирен договор очакват с надежда едно справедливо политическо уреждане на българския въпрос. Разчита се на политическата съвест на Европа, защото в Берлин, официален български представител не е допуснат и български глас не се чува. И наистина надеждата иде от обсъждания и приет 1877 година на Цариградската конференция **„Проект за териториални промени в българските земи“** В него се предвижда макар и обособен в две автономни области- Източна и Западна, българският етнос да бъде изцяло включен в тях с всички произтичащи от това по-късни възможности за окончателно обединение. Само за една година позицията на Австро-Унгария, Англия, Франция, Германия, Италия и Русия претърпяват коренна промяна и от първоначалният принцип за етническо справедливо обособяване на българското племе се отстъпва в посока за неговото раздробяване. Политическите интереси стават водещи, а справедливостта бива изоставена! Раздробена на пет територии с различен политико-административен статут българите са обречени през следващите десетилетия да водят непрекъснати борби за своето национално обединение и да преживеят поредица от национални катастрофи.

Рядко може да се намери пример в световната политическа практика за такова безпринципно поведение спрямо съдбата на един народ!

Съдбоносният за България Берлинският договор е подписан на 13 юли 1878 година.

- Решенията касаещи току що освободена България са:

- Северна България и София да образуват княжество България васално на Отоманската империя. ----Южна България/на юг от Стара Планина/да се обособи като Източна Румелия- автономна област под военната и административна власт на турския султан.

- Македония и Тракия да се върнат отново на Османската империя.

- Моравско-Пирот, Ниш, Враня, Лесковъц населено с чисти етнически българи да се предостави на Сърбия.

- Северна Добруджа да се даде на Румъния като компенсация за отнетата и от Русия Южна Бесарабия.

Несправедливостта е толкова явна, че се намират сръбски политици, държавници и общественици, които трезво оценяват заложената капан в бъдещите отношения между България и Сърбия и надигат глас за отказ от заграбване на български земи за да се съхранят приятелските и добросъседски отношения между сърби и българи в бъдеще. Един от тях е известния сръбски общественик по онова време **Васа Пелагич**, който в една своя Студия *“Борба за ослободжене”*- издадена през 1882г ясно заявява, че с присъединяването на Моравските земи, Сърбия си спечелва в лицето на България един враг и почва за бъдещи раздори, а именно:

„През втората война (1877г б.м.) Сърбия усвои около 300 кв.мили от ония краища/Ниш, Пирот, Враня б.м./, ...ала гражданите в своето мнозинство бяха недоволни, а пиротчани открито заявиха, че не искат сръбско управление и сръбска държава, а желаят да бъдат под българска власт..... Властта обаче, заглуши това народно желание, както правителството си знае, но видни лица в Сърбия не одобряваха тази правителствена политика, те искаха и искат за това да се взема съгласието на всеки край. Който иска да дойде с нас сърбите-добре дошъл, който не иска-нека свободно се присъедини към оногова, който повече му се допада. Никой никога няма право насила да прави свой поданик. Само тогава бихме живели в мир и любов; само така би се създала братска взаимност, която е необходима за всички големи народи, а още повече за нас, такива малки по брой и тъй разпокъсани/стр.133-134/” И още по нататък: „С присъединяването на Пиротските покрайнини, ние си спечелихме един неприятел в лицето на оня народ-българите, с когото би трябвало да живее вечно в братска любов и да съставяме и затвърдяваме един солидарен съюз”.

Васа Пелагич обвинява и Европейската дипломация в залагането на дълготрайни „капани“ в отношенията между Балканските страни. Още на Берлинският конгрес 1878 година той отчита егоистичното и погрешно поведение на Великите Сили.

„ В конгресните заседания-пише Васа Пелагич- участвуваха и имаха решаващ глас само Германия, Русия, Франция, Турция, Англия, Италия, и Австро-Унгария. Представители от останалите народи, които играха най-важна роля в този заплетен Източен въпрос и за които особено се отнасяше той, не бяха приети като членове на конгреса, а за приемане на Босненски, Херцеговински и Български застъпници за които най-много се отнасяше въпроса, и дума не ставаше.”/Борба за освобождение”-стр.160 1882г/

Друг виден обществен деец и редактор на политически вестник, **Милетич** е цитиран в списание „Отачбина“ кн.13 от 1883 година, че Сърбия, че с Ниш, Пирот и Враня страната им е взела в Берлин български земи с българско население.

Но всичко е напразно и алчността за присвояване на чужди земи заслепява разсъдъка на сръбските държавници, та не можейки да се преборят за своите истински земи намиращи се на запад от тях завладяват българското землище на изток с благосклонното съгласие на Великите Сили затворили си очите пред безочливостта и огромните фалшификации сътворени от тях по време на конгреса в Берлин.

АСИМИЛАЦИОННИ ПРОЦЕСИ В ТИМОШКО, ПОНИШАВИЕТО И МОРАВСКО СЛЕД ОКОНЧАТЕЛНОТО МУ ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО КЪМ СЪРБИЯ- 1878г

Асимилацията на моравските българи в Западното българско землище става държавна политика веднага след като те са им подарени на Берлинския конгрес 1878 година. Ако до тогава в условията на турско робство Сърбия е водела коварна политика използваща стремежите и борбите на поробените моравски българи за освобождение, която да обслужва единствено интересите на сръбската държава, то след освобождението на България, както отбелязахме по-горе асимилацията става вече държавна политика и се води с всички възможни средства с които разполага сръбската държава. Да се спрем най-вече на онези действия, които имат организиран и повсеместен характер.

Още през 1879 година в Сърбия се създава „**Закон за занятията**“. Той регулира търговската дейност в Моравско така, че търговията да се осъществява само в окръжните центрове. Единствено при отстояние повече от 20 км да може и в периферията да се осъществява търговия. С образуването на

8 окръга обаче, става невъзможно да се търгува извън тези окръжни центрове. Идеята е българските търговци на дребно: земеделци, скотовъди и прочие да бъдат направени зависими от градските центрове, където междувременно се оформят „сръбски ядра“ от чиновници, служители, учители, военни, полиция, вестникари, които започват да насаждат сръбската култура сред гражданството и особено включително и сред селското население прииждащо за търговия от периферията. Търговската политика е била несправедлива и ограбваща българските дребни производители. Цените на които са се изкупували стоките са били контролирано ниски, за да могат да се извлекат печалби при следващите препродажби. Подкупът е бил узаконен със закон- **„Сръбски наказателен закон“** определящ в своя член 105, че- *„не се наказва онова длъжностно лице, което получава дар от каквато и да било стойност и от когото и да било, стига да е предложено доброволно!!!“* Този уникален закон развързва ръцете на сръбските служители и чиновници бързо да забогатяват и ограбвайки ненаказуемо българското население докарвайки го до просешка тояга. Това в крайна сметка улеснява асимилацията му. Това е държавна политика на колонизация, изнудване, рушвети, заплахи, психическо и физическо малтретиране с крайна цел дебългаризация.

Следващият показателен закон е **„Привременен Закон за уреждане на освободените предели“** от 1878 година. Чрез него се утвърждава възможността, когато в общината или околията няма специален военен началник, неговите функции да се поемат от кмета и/или от околийския управител. По този начин в ръцете на кметовете се съсредоточава практически цялата власт- съдебно-административна и военна. Същественото в случая е, че тези кметове не са случайни хора и съгласно същия този закон са назначавани само от властта. Тоест, това са лица доверени на сръбското правителство и гарантиращи пълния контрол върху населението. Облечени с цялата административна, военна и полицейска власт те са били в състояние да потушват своевременно всяко свободолюбиво проявление на съпротива и недоволство сред българите при така провежданата асимилационна политика.

Заслужава внимание един следващ сериозен ход на сръбската държава предприет през 1910 година за включване на сръбската интелигенция, научен потенциал на страната и образователна система за планомерното културно асимилиране на Моравската област и последващо усвояване и на Македония предвид задаващия се голям Балкански военен конфликт.

Става дума за основата в Белград през 1910 година така наречена **„Културна Лига“**. Инициативата за нейното създаване изхожда от професорите в Белградския университет в съзвучие с нагласите и намеренията на сръбския политически елит. Началото е положено от професор Урошевич в една програмна реч държана в Белград пред представители на сръбската интели-

генция. В нея той прави един пространен обзор на сръбската държава през последните десетилетия, нейното място на Балканския полуостров, ролята която трябва да играе и цивилизаторската мисия която била призвана да изпълни. Професорът обръща внимание и опасностите които дебнат Сърбия по този път. Всичко е все в името на Сръбството, което трябва да господствува на Балканския полуостров, че и по-далеч. Професор Урошевич не се задоволява само с теории и общи приказки. Той подробно очертава структурите и дейността, които трябва да разгърне тази „Сръбска културна лига“. Създаване на така наречени „отбори“. Изграждане на „Централен отбор“ към сръбския Университет в който да участвуват изявени професори. Да има изградена структура от председател, съветници, секретари и касиер. Във всеки окръг да се създадат „окръжни отбори“ в състав от учители, училищен инспектор, лекар, съдия, свещеник. Следващи структури са „околийските отбори“, а в по-малките градове „местни отбори“. Съставът на тези отбори е сходен навсякъде и подобен на „окръжния отбор“. Първата задача на тези отбори по места е да създадат библиотеки, певчески дружества, туристически дружества, гимнастически дружества и прочие. В културно-просветната дейност трябва да се обхване цялото население: вечерни курсове за просвета и писменност, изнасяне на сказки, създаване на библиотеки захранени със подходяща литература, увеселителни вечеринки с народни песни, танци и забавления, парично подпомагане на бедни ученици за ограмотяване в училищата, религиозно просвещаване. Не на последно място стрелчески дружества, които заедно с гимнастическите да поддържат физическото здраве и култура на населението. Професор Урошевич споделя тревогата си за недостатъчно посърбеното население в Тимошко и Моравско у което „националното съзнание за сръбските исторически идеали и тежнения“ било твърде слабо. Той начертава в перспектива задачите, които поетапно трябва да реши „Културната Лига“. Първоначално Моравската област трябва да бъде обект на тази разностранна и всеобхватна просветителско-културна (разбирай асимилаторска) дейност. Когато се постигне преследвания успех „насърчени от резултатите и обогатени от опита, ще прострат дейността на Културната Лига и върху останалите окръзи на страната“. С последното си изречение професора явно има предвид земите на Юг от Сърбия, тоест Македония за която сръбския генерален щаб вече изработва планове за завладяването и в хода на задаващата се Балканска война. Пропуска се „дребната“ подробност, че и в Македония, както в Моравско живеят все българи. Всичко ще се осъществява с обяснението и оправданието за цивилизаторската мисия на сърбите и сръбството на целия Балкански полуостров. Ето как Сърбия впряга целия си държавен апарат: научно-преподавателска интелигенция, духовенство, съдебна система и парични ресурси за окончателно асимилиране на българите живеещи в Моравско за да продължи след това асимилацията на населението в земите, които се очаква съвсем скоро да придобие. Това е държавнотворния връх на сръбския асимилационен процес. Тази претенциозна реч известяваща

някаква всеобхватна културна, цивилизационна мисия сред поданиците на сръбския крал се видоизменя в Поморавието в една обикновена брутална асимилация.

Практически се забранява ползуването на български език в обществения живот.

Налогат се ежедневни облекла традиционни за Сърбия и сърбите.

Постепенно се изтласкват традициите, обичаите и празниците характерни за българския народ.

В именната система се налага окончанието **ич**.

Сръбските духовници налагат отбелязване на Светци почитани изключително от Сръбската православна черква. Използват се особеностите в черковната служба и ритуали за допълнително отродяване на моравци от българите в Родината.

В образователната система на българските деца се насажда неприязън до омраза към България. Лъжевъзпитават се в ненавист към така наречените „татаробългари“. Скрива се истинската история на българският народ като такъв дошъл преди 1400 години на Балканите, народ притежаващ държавотворни способности, създал култура, спасил и запазил Кирило-Методиевата азбука и способствувал за християнизирването на целия Балкански полуостров, включително и сърбо-хърватските славянски племена.

Така описаните асимилационни процеси биват временно преустановени по време на Първата Световна Война за период от 3 години, 1915-1918г, когато България въвежда собствено военно-административно управление в Моравско и Македония.

Интересни и показателни са изводите до които достигат професори от Софийският университет в София направили проучвателни обиколки из Македония и Моравско по това време. По-горе цитирахме част от доклада и заключенията написани от професор Беню Цонев. Тогава по инициатива на Щаба на действащата армия се предлага на български учени работещи предимно от Софийският университет да посетят Македония и Моравско и направят непосредствени изследвания във всички области от живота на населението. Цитираните по-горе професори, преподаващи в Софийският университет обхождат земите на Македония и Моравско като се запознават на място със стопанските условия, природните богатства, физико-географските особености, състоянието на пътищата, демографията, състоянието на историческите и културни паметници, древни археологически обекти,

църкви, манастири, крепости, ръкописи, икони. Много важни се оказват изследванията на различните говори и диалекти в Моравско и Македония и свързаността им с говорите в другите части на България. Правят се пространни етнографски проучвания касаещи освен езика още и облекла и традиционни носии. Установено е разположението на различните етноси по селища като власи, цинцари, албанци, турци и българи. Научните командировки са провеждани в периода от юли до септември 1916 година. Интерес представляват изводите до които достигат българските учени и професори. Те все пак имат възможността да навлезнат в тези земи само 38 години след тяхното присвояване от Сърбия. Въпреки очевидните усилия за пълно асимилиране на етническото българско население в Моравско и Македония, българските учени установяват съхраняване на характерните български елементи във всички сфери на духовния и материален живот. Разпознават асимилационните процеси упражнявани върху българското население и степента до която са осъществени те. Докладите на тези учени се съхраняват и до днес в българските архиви и съдържат изключително ценни данни за провеждания цялостен асимилационен процес върху етническите българи до времето на Първата световна война. Тези факти са грижливо прикривани от европейската общественост. Тъй като става дума за един скорошен и не особено продължителен период на управление на тези земи, получената информация разкрива категорично съществуващия все още неизгубил се българският характер на местното население въпреки провеждания брутален асимилационен процес от страна на Сръбската държава.

МОРАВСКА ОБЛАСТНА ВОЕННА ИНСПЕКЦИЯ ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Това прави възможно генерал-лейтенант Стефан Нерезов, в качеството си на началник на Моравската областна военна инспекция през периода 30 декември 1917-1918 да изработи и проведе цялостна вътрешна политика в Моравско целяща

„осигуряване спокойствието и реда в областта..... благоприятствуване икономическото и духовно развитие на населението, възвръщане на българското му съзнание, привързаност към България, към българската култура, език, история, българското настояще и българското бъдеще.“

Тази политика се е провеждала успешно в едни трудни военновременни условия включително след наскоро избухналата „Топличка Буна“ през 1917 година. Тази буна замислена и организирана отвън с внедрени организатори в лицето на сръбските четници Коста Войнович и Коста Пекаянац, продължава само един месец и не сполучва да се разрасне в плануваното голямо антибългарско въстание. Методите които използват сръбските четници в борбата срещу българските административни власти се виждат най-добре

при последвалия набег на четата на Коста Пекиянац в Босилеградско, чийто път е осеян със опустошени селища, опожарен Босилеград и избити мирни жители. Неуспехът на „Топличката буна“ косвенно потвърждава истинските тежнени на местното население към България и съхраненото българско национално самосъзнание в Поморавието. В потвърждение на това ще цитираме една малка част от молби, писма и телеграми изпратени от жителите на моравски селища и градове до Началникът на Моравската Военно-Инспекционна област. Същите са публикувани във вестник МОРАВСКИ ГЛАС. Зад тези писма стоят стотици реални хора с истинските им имена.

- Телеграма от жителите на Сичево- Нишка околия подписана собственооръчно от главите на домакинства в селото на 10 февруари 1918г в която заявяват, че ...” българи сме били и българи желаемда останем неразделни от милото ни отечество и майка България”

- Адрес от жителите на Сурдулица и околията до Началника на Моравска област:...” като взехме предвид...разликата от направеното сравнение между живота, напредъка и културността, както и много други фактори, решихме всички единодушно да излезем с подписите си и да заявим, че Моравско е било българско и българско искаме да остане, че не желаем за напред сръбски режим, а български такъв, че ний не сме сърби, а до гдето държи естествената граница- реката „Бугар-Морава”, ний сме всички българи.”:Следват 1200 подписи

- Лесковец: колективна телеграма:.....” Нека борбите на нашите бащи, деди в миналото бъдат гаранция, че ние не можем да живеем свободен национален и политически живот, ако не бъдат присъединени към майка България, и ако не живеем в нейните предели, с която ни свързват както миналото, така и бъдещето.” Следват 128 подписали се поименно глави на домакинства.

- Пирот: Телеграма от гражданството.....”Знайки, че нашият стремеж, нашият идеал е да бъдем обединени с всичките си братя от цялото Царство, Ви да станете изразител на този ни стремеж, за да излекуваме раните си от робството и д заживеем и заработим за величието на обединена и Велика България.” Следват 30 поименни подписа за всички пиротски граждани.

- Алексинец: телеграма...”Робството не може да убие нашия дух, и ние тържествено заявяваме, че нашата мисъл е една с мисълта на България, с която на веки искаме да останем обединени в пределите на общото отечество. Ние ще бъдем щастливи граждани на Велика и обединена България.” Следват 67 поименни подписи на глави на домакинства.

- Княжевец: телеграма...”Гражданите на Тимошкия Княжевец, събрани днес на 17 януари т.г. решихме подобно на братята си от Пирот, Ниш, Враня, Власотинци и др. градове на Моравско, да Ви помолим да се застъпите където трябва, за защита на нашите чисто български интереси. И ний, както всички моравци високо заявяваме, че не желаем да се делим от тялото на обединена България. Следват 181 поименни подписа на глави на домакинства и на Общ Кмет Ст.П.Джабарски.

-Сокол-Баня и околия:телеграма-.....”ние жителите на Сокол-Банската околия, на общо грандиозно събрание днес, решихме да кожем своята дума. Нашата дума и мисъл е една: Ние сме българи и такива ще си останем за винаги в пределите на общото си обединено и велико отечество България. Молим Ви от душа бъдете винаги застъпник на тези наши чувства. Ние сме готови да ги пазим с цената на живота си.” Следват 332 поименни подписа на жители на града и околията.

-Владичи Хан и околия: телеграма...” Нека нашите борби в миналото бъдат гаранция, че ние нае можем да не бъдем присъединени и да не живеем освен в пределите на силна и велика България с която ни свързва и миналото и настоящето.....Да живее велика и обединена България, да живее българското войнство. Следват 139 поименни подписа на глави на домакинства.

Бела-Паланка: писмо...”Със задоволство ние заявихме, че като българи винаги сме имали за свой идеал обединението си с общото отечество. Молим Ви най-енергично в този тържествен момент да се застъпите смело и решително за този наш идеал, като разчитате, че нищо не може да сломи духът на нашето българско име. Ние сме с Вас. Следват 29 поименни подписа.

ПЕЧЕНЕГИ, УЗИ, КУМАНИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ В XI - XII ВЕК

Нека обобщим представения до сега обилен фактологичен материал. Сведенията получени от преминаващи европейски пътешественици през българските земи, както през XI-XII век, така и по-късно по времето на Ромейското и Османско владичество установяват българският характер на населението в Поморавието и въобще в района на Голям Шоплук. До същия извод достигаме проследявайки характера на бунтовете и въстанията срещу османската власт в земите на шоплука. Те са български въстания. Самите сръбски източници от това време не оспорват българският характер на населението източно от тяхната граница. Тогава те си признават, че хората в Поморавието и Понишавието са си българи воюващи ту за националното си освобождение, ту за независима българска църква. Промяна в официалната сръбска позиция настъпва, както видяхме чак в края на XIX век. Съществуват и неоспорими доказателства от етнографски и културен характер: народно творчество, тра-

диционни празници, обичаи, носии и прочие доказващи също българският характер на населението в Голям Шоплук и в частност Поморавието и Понишавието. Отчитайки това на Цариградската конференция на посланиците на Великите сили акредитирани към Високата Порта през 1876 година разработват първоначален политически проект за неизбежно възстановяващата се българска държавност включващ цялото българско землище населявано от българи включително и земите на Голям Шоплук, включително и земите на Понишавието и Поморавието. Това е категорично доказателство за съгласието на европейските държави, че регионът на Голям Шоплук е неотделима част от българската държава и от българския народ. Единствено егоистичните политически интереси на Великите Сили прекрояват впоследствие на Берлинският Конгрес границите на България оставяйки големи масиви от шоплука в пределите на Сърбия. Грешка, която превръща Балканите в така популярния „Барутен погреб“ на Европа. Прави впечатление, че дори и след около 40 години сръбско владение на западното българско землище-Тимошко, Понишавието и Поморавието и провежданата държавна политика на пълна асимилация, населението по тези места успява да съхрани българското си национално самосъзнание за което свидетелствуват осъществените проучвания от ред български учени, професори и преподаватели от Софийският университет, което те правят през 1916 година.

Но тези изводи, че в цялото западно българско землище обозначавано като Голям Шоплук населението е българско спираха до тук без да обясняват етногенезиса му. В нашата историография в продължение на половин век владееше тезата, че българите били сплав от голям масив славяни от групата на руските славяни и немногочислена орда от прабългари дали името на държавата ни. Това се отнасяше и за Голям Шоплук. В годините след смяната на социално-икономическата система се създадоха предпоставки за истински сериозен исторически анализ на етногенезиса на българския народ и в частност на шопите обитаващи Голям Шоплук. Тези изследвания стъпиха и върху предшествувачи такива разработвани от български историци но заключени и забранени в архивите на социалистическата ни държава. Натрупаха се достатъчно исторически сведения, които ни позволяват да анализираме какъв е етногенезиса на част от българския народ, а именно шопите в Голям Шоплук. Изясняването на този важен въпрос дава и окончателното опровержение на сръбската теза за сръбския характер на това население. За това ще се върнем по-назад във времето на Първата Българска държава и след това през XI-XII век за да видим как е възникнало коренното население в Голям Шоплук и в частност Тимошко, Понишавието и Поморавието. Това ще сложи край на сръбските спекулации за произхода му.

Вече знаем основните етноси от които произтича българската народност при възникването на Дунавска България през втората половина на VII век. Това са придошлите от североизточните земи на Северно причерноморие български

племена на Аспарух и Кубер, спускащите се от север славянски племена и заварени остатъци тракийско население. Решителен начален тласък за хомогенизирането на българската народност от горепосочените компоненти изиграва християнизиранието на населението по време на Княз Борис I и въвеждането и използването на Кирило-Методиевата азбука като официална такава в Първото българско царство. Така българският и славянският елемент, чрез изповядването на една религия, използването на една азбука, уеднаквяване на говоримия език и живеенето на една територия се спояват в една нация. Но етногенезисът на българския народ, като процес на постепенно формиране на дадена народностна група или нация въз основа на смесването на различни етнически компоненти не приключва с това. След падането на България под Византийско владичество, което става окончателно към 1018 година зачестяват поредица от миграционни вълни най-често под формата масови военни нахлувания през река Дунав на печенеги, а впоследствие на по-малки масиви от кумани и узи. Тези процеси протичат някъде от началото на XI век до края на XII век. За това способствува общата политическа стратегия на ромейските императори спрямо възстановения им контрол върху северните територии, тоест земите на Първото Българско Царство. Както във времената предшествуващи появата на прабългарите и Дунавска България, така и сега Константинопол възприема Дунава и земята простираща се до Хемус (Стара Планина) като своеобразен периферен защитен вал. Същинска ромейска територия е била Тракия южно от Хемус (Стара планина/. Константинопол и преди и през XI-XII век провеждал политика на възпиране на вълните от номадски племена (обозначавани с общото име скити) през река Дунав. За целта Империята поддържала гарнизони в крепостите по течението на Долни Дунав/Паристрион) и силна речна флотилия. Също така имало изградени крепости в земите на Мизия-Северна България - Мизия и Предбалкана. Максималистичната цел е била тези варварските племена да бъдат спрени още на Дунава. При невъзможност това да се постигне са се сключвали договори с отделни племена позволяващи им да се настанят като федерати на територии по двата бряга на Дунава (Паристрион), с условието да охраняват северните граници на Империята от следващи по опустошителни набези на други варварски племена. В някои случаи са били поселявани различни групи най-често от военнопленници като колонисти пак в територии северно от Хемус. Когато тези етнически групи започвали да водят уседнал начин на живот признавайки върховенството на Константинопол и смесвайки се постепенно с местното българско население били възприемани от ромеите като „миксоварвари“. Така Ромейската империя е използвала земите на Паристриона (покрай Дунава) и тези северно от Хемус като своеобразен буфер за абсорбиране, всмукване на чуждите на Империята варварски етноси и недопускането те да завладеят същинската ромейска земя, тоест Тракия.

Ролята и участието на печенегите в тези миграционни процеси е огромна и не добре представена в българската историография.

За важноста им съдим от написаното в „**За управлението на империите**“ от византийския император Константин Багрянородни. Там той поучава сина си Роман как да управлява Източната Римска Империя след него. Когато пише за печенегите Багрянородни отбелязва с уважение, че те са многоброен и силен народ с който Империята винаги трябва да се съобразява. Императорът посочва и местонахождението им в североизточна посока като непосредствени съседи на Българската държава в района на река Днестър, а именно

„Печенежкият народ населява част от България около Днепър, Днестър и другите реки, които се намират там.“ Той уточнява, че четири от печенежките племена „се разполагат на отсамната страна на река Днепър в предимно западните и северни краища, а именно областта Гаазихопон съседна на България.“ – и още, -че печенежката земя се намира „на половин ден път от България“.

Може да се приеме, че в земите северно от делтата на Дунава до Днестър които са били под несъмненото влияние и контрол на България, западните печенежки племена са съжителствували съвсем успешно с местното българско население. Това е ставало със санкцията на българските царе и се потвърждава от поддържаните добри отношения и военната помощ оказвана от печенегите за съдржане на унгарския военен натиск от Запад докато цар Симеон Велики е провеждал военните си кампании към Константинопол. По време на Първото Българско Царство няма данни за прекосвания на река Дунав от големи маси печенеге, което означава, че те основно са се позиционирали в северозападния дял на Българското царство със санкцията на българските царе. Това потвърждава не кой да е, а както видяхме самият ромейски император Константин Багрянородни.

Нещата се променят след окончателното падане на България под Византийски контрол 1018-1185 година. След като престава да съществува българската държавност, зоната на долния Дунав престава да бъде контролирана по начина по който се е правело това от българските царе. Още в началото на XI век започват последователни вълни от значими печенежки навлизания през Дунава в Паристриона и по на Юг. За това има ясни свидетелства от византийските хронисти. Имаме предвид автори като Скилица, Зоара, Атилиат, Ана Комнина и др.

Изброяваме по-значимите печенежки нахлувания започнали от началото на XI век.

В периода 1026-1029 година са отбелязани първите по-значителни печенежки навлизания през Дунава и то в посока на западните български земи.

През 1032г става второ значимо печенежко нахлуване, когато е засегната голяма част от Мизия.

През 1034 година отново има печенежка инвазия, която преодолява Хемус и стига на юг до околностите на Солун.

През 1035 година имаме поредно навлизане на големи маси печенеги улеснени от замръзването на Дунава. Печенежката вълна този път залива Мизия, Тракия и Македония.

През следващата 1036 година следват нови печенежки навлизания през Дунава, които скоро са последвани и от сериозно българско въстание на Петър Делян и Тихомир-1040година.

По Скилица... „През същата година (към 1026г б.м./и печенеги извършили нападение в България и пленили извънредно много народ“...”нещастията, които връхлетели над ромейската земя, а именно, че арабите опустошили Месопотамия...печенегите преминали Истъра и опустошили Мизия/1032г б.м./“...”като преминали Истъра, печенегите опустошили цяла Мизия чак до Солун (есента на 1034г б.м./“...”Понеже настъпил непоносим мраз и Истър замръзнал, печенегите го преминали и причинили немалки вреди в Мизия и Тракия, чак до Македония/1035г б.м./“...”През пролетта на 6544г 4ти индикт (1036г б.м.) печенегите извършили три нападения срещу ромеите, като унищожили всичко по пътя си, избивайки поголовно всички заловени хора ... те хванали в плен и стратези Йоан Дермокаит, Варда Печ, Лъв Халкотув, Константин Птерот и Стравотрихар Михаил.“

Но най-голямото навлизане на хиляди, а според Скилица и на стотици хиляди печенеги става през 1045-1046 години. Първоначално през1045 година навлизат две печенежки племена с обща численост около 20 000 души под водителството на вожда Кеген. Те са припознати като приятели и съюзници на ромейският император Константин IX Мономах и им е дадена земя в Паристрион и няколко крепости на Дунава в качеството на федерати. На следващата година Дунава е преминат от други печенежки племена враждебни на Кегеновите на брой около 80 000 души и предвождани от вожда Тирах. Те навлизат в Паристрион като завоеватели и Константинопол изпраща срещу тях ромейска армия заедно с войните на Кеген. Обединените сили на ромеите и Кегеновите печенеги с приложената военна тактика на Кеген разгромява племената на Тирах. По решение на императора всички пленени печенеги са били разоръжени и заселени в земите на днешно Моравско, а именно Сердика, Ниш и Овче поле. Така те са изпаднали в ролята на колонисти под пълния контрол на Константинопол. Всичките печенеги, и Кегеновите и Тираховите са били въввлечени в процес на християнизация

заедно с техния племенен елит и вождовете им. Сведения за тези събития дават Скилица и по-късно Зоара.

По Скилица: „...”Тирах се възползувал от случая за който се молел и преминал Истър с всичките печенеги, които били както разпръвали осемстотин хиляди. Той се разположил на отсрещния бряг като опустошавал и разрушавал каквото му попаднело. Било изпратено писмо до императора с молба да дойде веднага на помощ.....магистър Константин Арианит да вземе македонските войски, а управителя на България Василий Мономах да отиде с българската войска да се съедини с Михаил (управителя на градовете край Истър б.м.) и Кеген и заедно да се борят срещу печенегите.... Кеген решил, че е дошъл удобният момент да нападне враговете...Той склонил ромейте, които се колебаели и се страхували да се противопоставят на такова хилядно множество, и се нахвърлил срещу враговете. А те, уплашени от бързото нападение и страхувайки се от сражението хвърлили оръжието и сам Тирах се предал заедно с всичките първенци и останалото множество. И тъй Кеген предложил и настоявал всички да бъдат избити поголовно....Но ромейските военачалници не одобрили това предложение...Те били на мнение, че е по-полезно да пръснат печенегите в пустите полета на България. Да ги заселят на различни места и да им наложат данъци. И наистина данъкът, който щели да вземат от тях щял да бъде неизчислим. А ако на императора потрябва и войска срещу турките или други чуждоплеменни народи, той щял да ги въоръжи срещу тях....Управителят на България Василий Мономах взел и заселил хилядите печенеги из полетата на Сердика, Ниш и Евзапел,(днешно Овче поле б.м.) като ги разпръснал всичките и им отнел всякакво оръжие, за да не могат да заговорничат. А Тирах и неговите сто и четиридесет души били отведени при императора(Константин IX Мономах б.м.), който ги приел любезно, покръстил ги, издигнал ги във високи чинове и ги оставил да живеят безгрижно.”

Може да се тълкува, защо земите на Моравско са били пусти, та Ромейският император ги е избрал за заселване с пленените Тирахови печенеги. В онези времена тази полупланинска област покрита с гъсти гори и дълбоки бърда с продължителни и сурови зими е била непривлекателна особено за развитие на земеделие. Печенегите като племе преживяващо предимно от скотовъдство с водещ номадски начин на живеене и в преход към уседналост са били в състояние да оцелеят на тази неплодородна и сурова земя.

Последващите взаимоотношения между Константинопол и заселените в българските земи печенеги са сложни. Доскорошните печенежки племена скоро излизат от отредената им роля на колонисти „миксоварвари” и в съжителство с предшествуващото българско население сродно на тях още от времената на Първото Българско Царство се превръщат в неконтролируем

елемент в западните земи. Това проличава при опитът да бъдат използвани във военни действия в Азия срещу настъпващите турци-селджуци. Намерението на Константинопол да ги включи във военната кампания на изток предизвиква бунт сред така организирани и въоръжени 15 000 печенеги и те се завръщат преждевременно от Мала Азия в България, където северно от Хемус се съединяват с останали разселени печенеги в Северна България и още придошли такива от Южна България. Те се концентрират в района на река Осъм-Троянско-Ловешко и започват да правят набези южно от Хемус като постепенно разширяват територията на контрол. Опитите на ромейският император Константин IX Мономах да се разправи с тях използвайки срещу им и бившите им вождове Тирах и Кеген се провалят. Тирах минава на страната на бунтовниците, а Кеген е убит от тях при опит за преговори. Непокорните печенеги набират сила и разгромяват неколнократно изпратените срещу тях ромейски армии в състоялите се сражения през **1049** година край Ямбол, **1050** година край Адрианопол (Одрин), и през **1053** година при Велики Преслав. Това принуждава Империята поведе една примиренческа политика спрямо тях, позволявайки им трайно да се заселят не само в Моравско но вече и в цяла Северна България. Императорът сключва принудително 30 годишен мир с печенегите. Ромейският император Исак Комнин се опитва да вземе някакъв реванш през **1059 година** при поредни печенежки размирици, но в станалите сражения северно от Хемус не успява да постигне никакъв значим успех. Статуквото се запазва, но не напълно. Този път на хоризонта се появяват узите (техни предшественици са огузите) и от 1065 година започват да правят набези южно от Дунава и даже в Тракия и Македония. Според Скилица и Аталиат бройката им варира в твърде широки граници от 600 000 до 60 000, като по вероятна е вторта цифра. Все пак те не успяли подобно на печенегите трайно да се заселят по тези земи и твърде малко от тях останали получавайки земя главно в Източна Тракия. Повечето се принудили да се върнат в отвъддунавските земи включително и поради разразилите се сред тях смъртоносни епидемии. Последват вълни от кумански нашествия/кипчаци) и отново през Дунава и южно от Хемус. Част от тях се поселяват трайно в българските земи. Така в продължение на десетилетия притокът на печенеги, узи и кумани оставя отпечатък върху етническата структура на по-старото българско население. Най-силно изразен е този процес в Моравско, където както видяхме вече многоброен масив от печенеги усвоява запустелите краища на непривлекателната и сурова планинска земя, първоначално като колонисти, а по-късно като свободни хора. Ще споменем още две вълни на заселвания на печенеги по българските земи.

През периода от 1072 до 1091 година в земите на Паристрион настъпва значително отслабване на централната власт и те практически излизат от контрола на Константинопол. Настъпва време на несигурност. Започват поредица от български въстания като това на Георги Войтех и Константин

Бедин-1072г, Бунтът на Нестор през 1074г, бунтовете на Лека в Средец и Добромир в Месемврия- 1079г, въстанието на Травъл през 1084г. Тези бунтове, метежи и въстания са причина за настъпване на известно безвластие и анархия в северна България и най-вече в Паристриона. Той се контролира от непокорни българи и печенеги начело на които стои един печенежки водач на име **Татуш**. Негова основна крепост е Дръстър/Силица/. Дори назначеният за ромейски управител на Дръстър българин Нестор, изпратен там за да умиротвори пограничната област се присъединява към бунтовниците и Татуш.

Император Алексей I Комнин слага началото през 1088 година постоянна военна кампания срещу непокорните печенеги за да си възвърне контрола върху Паристрион и да се опита да реши окончателно въпроса с тях като дестабилизиращ фактор в империята. Решителната битка става на 29 април 1091г в Източна Тракия при Левунион (дн.Енос) в която ромейската армия подкрепена от куманска конница разгромява съединените сили на печенегите и селджукските турци. Последва небивало клане на печенеги и техните семейства. Това е краят на организирания печенежки натиск над империята. Спазвайки традицията на предшествениците си, Алексей I Комнин разселва останалите живи десетки хиляди печенеги със семействата им из империята, като най-много изпраща в Македония-Мъгленско.

Последният печенежки напън в Тракийската земя е през 1123 година и завършва с тежък погром нанесен при Берое от армията на следващия император Йоан II Комнин. Това е вече окончателния край на печенегите. Следва ново и последно разселване на печенежки пленници из българските земи. Така приключва периода на безвластие и анархия в Паристриона и се постига стабилизиране на централната имперска власт в тези периферни северни земи.

Ромейската империя успява да се справи най-сетне с непокорните печенеги било като федерати или колонисти и да ги трансформира в уседнало население осигуряващо данъци на държавата. За пореден път организирана държавна машина побеждава необуздания номадски вихър. Резултатът от тези близо сто години вълни от масивни набези на печенеги, узи и кумани е отражението което дават те в етногенезиса на българското население предимно в Северна България и най-вече в Моравско.

След така представените исторически сведения във византийските хроники дело на съвременници на описваните събития вече можем да се приемем за исторически факт осъществените големи заселвания на многолюдни печенежки маси в северозападните български области, тоест земите на Моравско между София и Ниш през XI и XII век. Неминуемо те са се отразили решително върху етногенезиса на населението по тези места тогава.

Потвърждение на този извод са дългогодишните проучвания на професор Моско Москов. Показателни са неговите задълбочени и пространни лингвистични изследвания в качеството му на езиковед специалист в областите индоевропейско езикознание, палеобалкански езици и сравнителна лексикология на балканските езици. Интересна за нас се явява разработката му **„БЪЛГАРО-ТЮРКСКИ ЕЗИКОВИ КОНТАКТИ--езикови остатъци, състояние, проблеми”** В нея той се занимава с „Периодизация на българо-тюркските езикови контакти”. В тази разработка М.Москов анализира тези езикови контакти през посочените периоди с техните специфични особености, характера на етническите контакти като екстралингвични фактори(съотношението между етносите на държавна,обществено-социална и културно-битова основа). Той изследва заемките в езика като апелативи, прилагателни, глаголи, антропоними/имена-лични, фамилни и родови) и топоними/имена на обекти-селища, реки, планини, местности и др.) Важни за нас са заемките от прабългарски, печежки и кумански езици в нашия говорим език. Източниците, които ползува са надписи, хроники, писменни паметници, каменни паметници, битови предмети, накити и прочие. Разработва важните за темата ни периоди на:

- Българославянско-прабългарски период (VII-XI век)-формиране на българската народност от южни славяни и прабългари (на хан Аспарух, хан Кубер-прабългарски езиков суперстрат).

- Българо-тюркски (огузокъпчашки) период- доформиране на българската народност чрез асимилиране на тюркски племена-печенеги, кумани, узи, отчасти татари (печенежко-кумански езиков суперстрат).

Проф.Москов разпознава множество топоними/имена на географски обекти) с печенежко-кумански произход в Западна България и въобще в земите населявани изключително от шопи. Ще цитираме само част от тях като например: *Печенак, Беренде,Бежаново,Бусманци,Гурмазово,Чунгол,Чепан, Печенежки път/Прилепско/, Печенежко бърдо/близо до Берковица/, Батил (крепост край Бояна)/Батановци/Пернишко/*. Тук може да добавим и антропоними (лични имена) със сигурен печенежко-кумански произход като *Райко, Тургул, Дончо, Дико, Мончо, Тодор, Радой, Калиман, Стоян, Кузман, Продан, Миле, Раденко, Качул, Чебул, Сусман, Коблир, Кернул, Боруджа, Ченгер* и др. По отношение на етнонимите, названието ШОП намира едно от своите обяснения във връзка със съществувалото печенежко племе ЦО-ПОН според гръцкото произношение. Реално то отговаря на ШОПОН, което гърците не могат да произнесат. Начело на едно от печенежките племена е стоял печенежкия вожд Батан за който се знае, че е заселен с племето си в района на Граово откъдето най-вероятно води името си селището Батановци. Останалите племена ги знаем още от Константин Багрянородни- Иртил, Цур, Гюла, Кулпей, Харабои, Талмат, Хопон. Професор Москов установява

и множество апелативи от печенежко-кумански произход като шонгълак/младо момче/, туна/плесенясало/, тунясам, затунти се-стунтуе/сврачава се) и много други примери. Така въз основа на изложени лингвистични факти, както и етимологични тълкувания на антропоними, топоними и апелативи Москов потвърждава сигурното наличие на печенежко-кумански суперстрат/език- наследник на друг език) в българския език.

Няма как да не ни направи впечатление успешно хомогенизиране на местното българско население с придошлите десетки и стотици хиляди печенеги. Само за около 200 години този човешки масив вече говори един език, използва една писменност и изповядва една християнска религия. Как да си обясним тази успешна и бърза интеграция на печенегите в България и в частност в района на Поморавието, където са били преобладаващ елемент?

Отговорът на този въпрос намираме, както споменахме по-горе в сведенията дадени ни от Константин Багрянородни посочващ недвусмислено местообитаването на западните печенежки племена в североизточните области на Първото Българско Царство северно от делтата на Дунав при поречията на Днестър и Днепър. В тези земи са съжителствували старите български племена и печенжкия народ. Контролът на тези територии е бил осъществяван от българските ханове и царе. В известната „Арпадска хроника“ са описани трима български феодала: Салан, Глад, Менуморут, които са владеели северни заддунавски територии. Населението е определено като славянобългарско, печенеги, власи. Тези владетели са били свързани с българската власт, защото разполагайки със значителна самостоятелност, все пак те винаги са търсели подкрепата на централната власт в посока на българското царство, когато някаква заплаха е надвисвала над феодалната им. Ако обърнем поглед още по-назад и на изток отново ще открием исторически сведения за контакт и общуване на печенегите с българите в Кубратова България, а също и по-преди в района на Кавказ. Нещо повече, въз основа на открити рунически надписи на печенежкия вожд Боила-Жупан от края на IX век и други подобни, Махмуд ал-Кашгари и още арабски географи намират основание да свържат езика на печенегите с (алтайския/-български език. Пак по арабски свидетелства кангарите/елитът на печенегите) в някои райони са говорили *буржански диалект*, който е разновидност на българския език, свидетелства за известно българско културно влияние изразяващо се в използване на протобългарски език от кангарския елит в някои печенежки райони. Масивното навлизане печенежки племена в северна България и Моравско през XI-XII век намира своето обяснение в настъпилата голяма промяна в държавността по тези земи. Цяла България попада под ромейско владичество за период от 170 г(1018-1185г). Така Паристриона става северна граница на империята. Това променя взаимоотношенията между печенегите и централната власт в Константинопол, които в никакъв случай не могат да се нарекат доброжелателни. Прави впечатление редовното съ-

участие на печенегите в българските въстания срещу ромейската власт, което също издава голямата близост между печенегите и българи.

В продължение на около два века XI-XII, още преди османското владичество става пълно хомогенизиране на населението в Моравско и впрочем в цяла България. Навсякъде народът се припознава като български. Голяма роля изиграва както отбелязахме вече по-горе християнизиранието на печенегите куманите и прабългари в рамките на една българска държава и ползуването на една Кирило-Методиева писменност.

И така сръбската историография старателно избягва да използва за доказване на своите исторически претенции исторически свидетелства с давност от преди XII век, налични в латинските и византийски хроники. А точно там в написаното от Константин Багрянородни, Йоан Скилица, Зоара, Михаил Аталиат, Лъв Дякон, Албер Аквенски и др. откриваме как се е формирало коренното население в западните български земи в периметъра на така наречения Голям Шоплук. Неслучайно кръстоносците в първите кръстоносни походи наричат тези земи-

*Необятната българска гора „SILVIA BULGARORUM”,
която се простира от Белград до Ниш*

Разработваната в сръбската историография теза, че шопите са част от източни сръбски славянски племена, които поради стечение на историческите обстоятелства били подложени на асимилация в Първото и Второто Българско царство се проваля катастрофално! Приложените доказателства от исторически, лингвистичен, етнографски, пътеписен и друг характер доказват българския характер на населението в Тимошко, Нишавско и Моравско. Обосновано твърдим, че шопите населяващи целият ГОЛЯМ ШОПЛУК са потомци на печенегите, които от своя страна още от основаването на Първото българско царство и последващите векове са се интегрирали бързо и безпроблемно в българския етнос. Нещо повече, при движението на печенегите и прабългари в Азия от Изток на Запад се установяват места и периоди на контакт и взаимно влияние улеснили последващото им взаимопроникване в земите на Северното Причерноморие и в по-късно на Балканския полуостров.

Използвани източници:

Константин Багрянородни „За управлението на империята“

Скилица, Зоара и Аталиат- цитати.

Тихомир Павлов „От Тимок до Морава“

Христо Герчев „Сръбски свидетелства върху българите в Моравско.“

Гаврил Занетов „Западните български земи и Сърбия“

Вестник „Моравски глас“: цитати-известия, пътеписи,статии.

Петър Хр.Петров съставител,„Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916

„Заповед по Моравската Военноинспекционна област за българската национална политика в Поморавието, Ниш, 29 май 1918г“

А.Теодоров Балан „Българите в Югозападно Моравско по Йохан фон Хан.

Деян Антич и Иван Бечич „Южни сръбски краеве у XIX и XX веку“

Вук Караджич „Писменица сербского ѝезика, по говору простаго народа написана“

Проф.Василка Тъпкова-Заимова „Долни Дунав-Гранична зона на византийския Запад“

Иван Желязков „Българският език и произходът на българите“

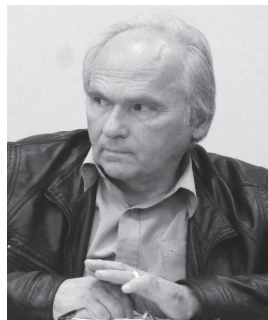
Проф.Омелян Прицак „Печенегите-пример за социална и икономическа трансформация“

Проф.Моско Москов „Българо-Тюркски езикови контакти“

ЗАПАДНИТЕ ПОКРАЙНИНИ – АГОНИЯ ПРЕД ОЧИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

Иван Николов

Темата за Западните покрайнини като че ли по-падна в черната дупка на пандемията с COVID-19 и напрежението между България и Северна Македония. В предизборната кампания за парламентарните избори на 4 април, всички кандидат-депутати, ТВ водещи и коментатори се упражняваха по темата Македония и отдалече заобикаляха „горещия картоф“ – Западните покрайнини. Повечето политици в България нямат никаква позиция по този въпрос. Най-много да зазубрят мантрата за правата на човека и правата на малцинствата и че проблемите ще отпаднат от само себе си когато Сърбия влезне в ЕС!? Непрекъснато се подчертава, че България има интерес страните от Западните Балкани час по-скоро да влезнат в ЕС. Само че това не зависи от желанието и от бекористната подкрепа на България, а от политическата воля на управляващите в Сърбия и РС Македония да приемат европейската ценностна система и европейската форма на демократично държавно устройство.

Желаното се различава от реалното, и точно затова е нужно отварянето на дебат по българската външна политика. Това като че ли е извън полето на демокрацията, а това върви по линията на по-малката съпротива. Зариването на главата в пясъка не отменя проблемите. Проблеми има, текаат цивилизационни процеси, независимо дали ние ги виждаме или не.

Случаят с РС Македония за пореден път показва, че забатачените проблеми от миналото рано или късно се завръщат с двойна сила. Пропуснатите шансове за решаване на проблемите в изтеклите три десетилетия, днес не само застрашават членството на РС Македония в ЕС и българо-македонските отношения, но и разклащат из основи всички балкански проблеми останали след разпадането на Титова Югославия.

За разлика от 2016, 2017 и 2019 г. когато сред някои български организации в Западните покрайнини и сред българската общественост в България имаше остри реакции по повод „научните конференции“ за „Българските зверства в Сърбия 1915–1918 г.“, канонизирането на тнр. „Сурдулишки мъченици“, скандалите с отнемането и връщането на паметните плочи с имената на невинните жертви от погромът в Босилеградско на 15–16 май 1917 г., българската „фашистка“ окупация по време на Втората световна война, отбелязването на 100 години от подписването на Ньойския диктат и пр,

през 2020 г., с изключение на Меморандума на ГК „Западни покрайнини“ и няколко медийни изяви, почти изостана отбелязването на 100 годишнината от окупацията на Босилеградско и Царибродско от страна на Сърбо-хърватско-словенското кралство на 6–7 ноември 1920 г.

Настъпилото затишие от българска страна по време на „най-добрите отношения между България и Сърбия“, както често се чува на официалните срещи на високо равнище, увеличи отчаянието и усещането за обреченост и изоставеност сред национално осъзнатите българи в Западните покрайнини.

Другите, гравитиращи около общинските бюджети в Босилеград и Цариброд и Националния съвет на БНМ, още по плътно се притиснаха в прегръдките на Вучич и неговата управляваща партия в ролята на „лоялни българи“ – точно по мярката и целите на сръбските интереси. Всъщност, те са в позицията на македонстващите юго-възпитаници в РС Македония и използват приблизително същият вокабулар в официалните си изказвания.

От друга страна, шикалкавенето на официална България по Западнопокрайнинския въпрос, като че ли още повече насърчи сръбските управници, политици, журналисти и учени с повод и без повод да правят провокативни и унизителни антибългарски изказвания които официална София обикновено премълчава или презрително подминава. Нещо, което никоя друга, европейска държава не би допуснала.

Анализа на антибългарските изказвания в Сърбия, и преди и особено след ветото на България за преговорната рамка за членството на РС Македония в ЕС, показва, че те по същество с нищо не се различават от езика на омразата с който се говори в Северна Македония. Няма и как да е другояче, защото тази антибългарска пропаганда се (ръко)води от един и същ център. Което се вижда и от почти идентичните опорни точки на антибългарската риторика в Македония и Сърбия – българите са „фашистки окупатори“, „зверове“, престъпници, убийци, коварни врагове които винаги удрят в гръб, „татаро-монголски пришълци“ които застрашават териториалната цялост на Сърбия. Така България се вкарва в един оправдателен режим в който трябва да се защитава от сръбските обвинения, вместо да премине в настъпление и остро да ги атакува от позициите на европейска страна. Това особено се засилва когато България на двустранните срещи или в европейските институции реагира за положението и правата на българите в РС Македония или Западните покрайнини.

Президентът Вучич, премиерката Брънабич, външния министър Селакович, председателят на Народната скупщина Дачич, сегашният посланик в Москва Лазански, Милован Дрецун, Драган Стеванович, скандалният проф. Симеунович и др., вече от няколко години все гледат да се отъркат за нещо от България. Особено много обичат да се сравняват по стандарт, заплати и ка-

чество на живот с България която, според тях, била най-бедната страна в ЕС и че именно затова не си струвало Сърбия да се натиска за членство в ЕС! Вместо това, тя трябвало „мъдро“ да изчака разпадането на ЕС и някакъв нов, предполагаем „Берлински конгрес“ на който отново да се прекроят границите на Балканите и с помощта на Русия и Китай окончателно да се реши сръбският национален въпрос. Говорителите засега са църковните великодостоиници и дежурните политически коментатори и анализатори които често обсъждат тази стратегия по сутрешните програми на националните телевизии. Официалните държавни ръководители, къде гласно, къде мълчаливо, пригласят.

На този сюрреалистичен фон съдбата на българите в Западните покрайнини е отчайваща. През изтеклите 100 години, българското малцинство изчерпа всички възможни начини и средства за решаване на проблемите които касаят българската идентичност и оцеляването им в рамките на политическата система на Югославия/Сърбия. Това се оказа невъзможно, както се оказа невъзможна и самата Югославия.

Каквото и да се говори на официалните българо-сръбски срещи, Сърбия на практика провежда старата политика на обезбългаряване и обезлюдване на този район и това се вижда с просто око. Историческият и съвременен анализ на положението в Западните покрайнини в Югославия/Сърбия не оставя никакво съмнение относно целите на тази политика. Тя успешно е приложена в миналото в Поморавието и безотказно продължава да работи и днес. Напук на всички международни стандарти за правата на човека и на съвременните европейски принципи и ценности.

Не работят само механизмите за защита на правата и интересите на българите в Западните покрайнини. Както видяхме, Югославия/Сърбия не можаха да се демократизират и проблемите на малцинствата демократично да се поставят и решават в рамките на политическата система. Демократизацията ни отведе до разпадането на юго-федерацията, а опитите тя да се запази със сила, доведе до гражданска война. След като Югославия/Сърбия не можаха да отговорят на легитимните искания на югославските народи и малцинства, те легитимно поискаха развод от нея. Центробежните процеси продължават и днес.

В изтеклите три десетилетия българите в Западните покрайнини един след друг изиграха козове си в желанието да решават проблемите касаещи националната им идентичност и икономическите основи за оцеляването и развитието си в рамките на политическата система защото самата система е така настроена.

Създаването и програмата на Демократичния съюз на българите беше един ранен опит за демократично и цивилизовано решаване на проблемите на

българското малцинство в рамките на системата. Тя бе посрещната на нож, не защото застрашаваше националните интереси на Сърбия, напротив, а защото Сърбия има друга концепция за решаване на малцинствата – тяхната асимилация. Защото ги разглеждаше като дезинтегриращ фактор на сръбската държавност. След три десетилетия жестока компроматна война и подривни действия, оставен сам на себе си и без поддръжка от България, Демократичния съюз на българите бе разцепен на три фракции и практически слезе от политическата сцена на Сърбия. Както впрочем и повечето други, демократични и проевропейски партии в Сърбия.

Вторият опит бе подписването на „Платформата за защита на правата и интересите на българското малцинство в Р Сърбия“ на 15 юли 2013 г. в Ниш. Под тази платформа се подписаха всички релевантни български партии и сдружения, включително и тогавашния Национален съвет на българското национално малцинство в Сърбия. Тя тогава бе оценена като конструктивен и изключително балансиран европейски документ и въпреки че бе представен и обсъждан на най-високо ниво между България и Сърбия – нищо от него не заживя на практика!? Всичките искания от тази платформа, изцяло базирани на сръбското законодателство и позитивната европейска практика, просто бяха премълчани и малцинството бе изоставено и препуснато на стопяващите го асимилационни и емиграционни процеси.

Това българските управници и дипломати или не го виждат, или не го разбират. Често ги чуваме да се възхищават на модерното сръбско законодателство, а през това време Сърбия продължава да провежда политика на обезбългаряване и обезлюдване на Западните покрайнини. Каквито и да са законите, те сами по себе си не решават нищо. Те са само средство за провеждане на политическата воля на управляващите. И в СССР по времето на Сталин е имало модерни за времето си закони, но те не са попречили на най-големите в историята престъпления.

Какъв е извода!? В Сърбия няма политическа воля да се преодолее двувековния стремеж за създаване на Велика Сърбия от чужди територии и асимилация на чужди народи и малцинства, в това число и от българи в Македония и Западните покрайнини. Тази политика се оказва фатална за всички югославски народи и малцинства, включително и за самите сърби. И въпреки това, три десетилетия след разпадането на Югославия и две десетилетия след падането на Милошевич, не се очертава никаква промяна. Това може да е въпрос на „дълбоката държава“ или на геополитика. Но по-големият проблем на Сърбия, както и на Македония е, доминантният тоталитарен културен модел който не допуска критично преосмисляне на миналото, настоящето и бъдещето. Сърбия е застинала във времето и няма сили да се освободи от остарялата си културна матрица и да си намери място в новите европейски дадености.

Сръбската намеса във вътрешните работи на Черна гора, Босна и Херцеговина, Косово и РС Македония, подгряването на митовите за тнр. Топлишко въстание и Сурдулица, злословенето срещу България, залагането на „сръбски малцинства“ в България в сръбските учебни програми, в историята и географията – не вещае нищо добро за мира и сигурността на Балканите. Това не е нещо за което България и Европа могат пренебрежително да махнат с ръка. Сръбският национализъм е феномен, който неведнъж е изправял света на нокти. А България и българите са сред най-потърпевшите от него.

Ето защо темата за Западните покрайнини не бива да се премълчава в политическите среди независимо от това тя дали носи или не носи гласове на изборите. България е затънала във вътрешнополитическите си битовизми, но и те не могат да се разглеждат извън външнополитическите проблеми. Не само защото те са взаимно обвързани, а защото тяхното осветляване и демократизиране действа превентивно и оздравително на възможните конфликти. И ако социалните и политически процеси в Македония се развиват по собствената си логика, независимо от желанията на политиките, същото важи и за Западните покрайнини. Занемаряването на проблемите, както видяхме, не води до тяхното изчезване, а напротив, до тяхното усложняване и ескалация.

Крайно време е, освен лековатите политически изказвания в стил „братския сръбски народ“ и „безрезервна и безусловна подкрепа за членство в ЕС“ да се чуят и гласовете на експертите по национална сигурност. Ключовият въпрос е, дали Западните покрайнини трябва да се жертват в името на националните интереси, или именно заради националните интереси на България трябва да се защитават на всяка цена? Защото това, сегашното, е една жестока агония в която българското малцинство умира пред очите на България.

100 ГОДИНИ КОШМАРЕН СЪН, ЗА ДА НЕ ДРАЗНИМ „БРАТЯТА” СЪРБИ

Иван Николов

Искат удобно да забравим миналото „в интерес на мира и сигурността на Западните Балкани”.

Членството в ЕС, само по себе си е шанс, но не е панацея за националните проблеми на балканските държави.

На всяка годишнина от Ньойския договор и окупацията на Западните покрайнини, броим жертвите и си ближем раните.

„През гробища черни браздата минава.

*Напрасно: в задушница тука гори
кандилница глинена, дим се развява,
и вятър отвъдни гробове кади...”*

(Емануил Попдимитров)

Аз видях гробища, разделени на две... нещо повече: гробове! Главата на мъртвеца е между телените мрежи, краката извън. Вълчите ями са изкопани върху ковчезите. Аз видях български майки, гробовете на чиито деца са на югославска земя, да идат и да плачат на няколко метра от скъпите им гробове, понеже им е забранено да се приближат...

(Анри Позе)

През 2020 година в България отбелязахме 142 години от Освобождението, 135 години от Съединението, 112 години от Независимостта и 80 години от връщането на Южна Добруджа към България.

На 6 ноември 2020 г. се навършват 100 кошмарни години от окупацията на Западните български покрайнини, но за отбелязването на тази трагична историческа дата, навсякъде цари гузно мълчание. Вероятно отново, за кой ли пореден път, ще пожертваме историческата истина, свободата, справедливостта и правото на свободен живот на един невинно осъден и окупиран народ, за да не дразним „братята сърби” и удобно да забравим миналото „в интерес на мира и сигурността на Западните Балкани”. Дори и ако се спомене тази дата, най-вероятно мастити учени по телевизията ще излязат за да громят национализма и да (само)бичуват грешките на Фердинанд във войните за национално обединение.

За отбелязването на 100 години от окупацията на Западните покрайнини, идеолозите на великосръбският национализъм, победителите „миротворци” в Първата световна война и българските държавни представители трябваше да се завърнат на местопрестъплението и да се извинят на българите от Запад-

ните покрайнини за стогодишната агония в която те почти се стопиха. Знам, че няма да го направят, защото българските интереси в Македония и Западните покрайнини могат да бъдат защитени само в челен сблъсък с великосръбската доктрина, а затова им липсва готовност и кураж. От „Начертанието“ на Гарашанин, до Александър Вучич целта е една и съща – сърбизиране (македонизиране) на българското население върху завоюваните с Букурещкият и Ньойския договор български територии на които, под формата на Югославия с разни прилагателни имена, трябваше да се създаде Велика Сърбия.

Тази идея е заложена още в решенията на Виенския конгрес – 1815 г., през Парижкия мирен договор – 1856 г., Берлинския конгрес – 1878 г., до Версайския (Ньойския) договор – 1919 г. Тя е повод за Първата световна война, Балканските войни, Втората световна война и на последната, десетгодишна (1991–2001) Югославска война. Въпреки че тя приключи с разпадане на Югославия, поражение на великосръбската идея, преразпределяне на териториите и коренна промяна в политическата география на Балканите, тази победена, но непоразена идея, отново надига глава и се готви за нов поход пред спящите очи на съвременна Европа.

Върху останките на Югославия се създадоха седем независими, суверенни и самостоятелни държави. С шест от тях България установи дипломатически отношения: 1992 г. – с Македония, Словения, Хърватска, Босна и Херцеговина, 2006 г. – с Черна Гора и 2008 г. – с Косово.

Ще не ще, България призна разпада на Югославия и правото на суверенитет и независимост на всички югославски републики и на покрайнината Косово, с изключение на собственото – българско малцинство в Западните покрайнини!? Отчитам го като предателство и грешка, която ще продължи да ни трови не само нас, но и бъдещите поколения. Грешка, която противоречи на прокламираните „европейски принципи и ценности“ в които българските политици лицемерно се кълнат днес. Неприлагането им ще доведе до не по-малко разочарование от разочарованието в „14 точки на Уилсън“ през 1919 г. в Ньой.

Нека да не се лъжем – признаването на независимостта на бившите юго-републики беше направено не заради осъзнатите и ясно формулирани български национални интереси, а под натиска на САЩ и евроатлантическите партньори които трябваше да решават юго-кризата. Парадоксално, проюгославските (просръбски) сантименти в България, бяха изключително силни дори и когато целия свят се беше изправил срещу юго-чудовището което сам беше създал през 1918 г. и бе отгледал с цената на стотици милиарди долари кредити и безвъзвратни средства.

С изключение на една част от българската интелигенция, в българското общество все още битуват (сърбо)югославски сантименти. Пораженчеството

и историческата неграмотност си проличаха най-много през 2008 г. когато 100 български интелектуалци в прочутия „Апел към българското правителство“, открито застанаха на страната на вековните български врагове и се обявиха срещу легитимното право на косовските албанци на свобода и независимост! Те не виждаха етническото прочистване на Косово и стотиците хиляди бежанци които бягаха пред сръбската армия към Македония и Албания и се учудваха защо НАТО бомбардира Сърбия.

Парадоксално е, че по същото време, една шепа сръбски интелектуалци с риск за живота си, заклеяваха сръбските военни престъпления в Сребреница, Сараево и Източна Босна и жестоко критикуваха собствените си политици и пишман интелектуалци които надуваха бойните фанфари и призоваваха на война за „освобождение и обединение на всички сръбски земи“.

През изтеклите 100 години, ние като че ли изчерпахме всички средства да оцелеем като българи на собствената си територия. Решаването на нашите проблеми в рамките на многонационална Югославия се оказа невъзможно, както бе невъзможна и самата Югославия. В рамките на днешната еднонационална Сърбия, това е още по-невъзможно. Последните усилия за сърбизиране и приобщаване на Черна гора показват, че великосръбските идеали живеят не само в съзнанието на сръбските политици, интелектуалци и духовници, но и съзнанието на по-голяма част от сръбското общество. Не е и чудно – това съзнание се формира с десетилетия в системата на образованието, историята, литературата, изкуството, кинематографията, театъра, военната доктрина и медиите.

България се сблъска с възпитаниците на тази великосръбска идеология – македонистите, които все повече изявяват великосръбската си същност и зависимостта си от Белград. Ние пък вече три десетилетия си губим времето с общи приказки за разбирателство и добросъседство и продължаваме да слушаме мантрата за „моста на сътрудничество в бъдещите отношения между Сърбия и България, между братския югославски народ и България“ на Георги Димитров който 1947 г. на Царибродската гара ни поднася курбан на югославските комунисти Мост? Не, благодаря! Стига сте газили по нашия гръб и в двете посоки. Все пак, ние сме живи същества, имаме права и човешко достойнство както и всички хора на планетата земя.

Социализмът и югославянството са отдавна затворена страница в историята. Сътрудничеството между двете държави и „братството“ с югославските народи вече имат съвсем друг смисъл и съдържание. Само ние, българите в Западните покрайнини, в центъра на Балканите и центъра на Европа, напук на всички новопрокламирани европейски принципи и ценности за правата на човека и малцинствата, под равнодушния поглед на София, Белград и Брюксел сме оставени на доизживяване извън времето и пространството

Докато хората си търсят по-добри места за живот и българските райони опустяват, политиките ни забавляват с приказки дали български език ще се преподава 2 или 4 часа седмично, дали ще върнем или не името на Цариград, дали ще поставим или не паметна плоча на жертвите на Босилеградския погром, защо е изгонен поредния български инвеститор от Босилеград, кой ще е председател на тнр. Национален съвет на българите и пр.

По време на едно официално посещение в Белград, един български външен министър ни упрекна, че сме разединени, че не знаем какво искаме и че нашите искания трябва да бъдат „конструктивни и отправени на Белградски адрес“, за да може България да се застъпи за нас. Е, направихме го. Събрахме се и подписахме „Платформа за защита на правата на българското малцинство в Сърбия“ около която криво-ляво се обединихме всички. Исканията ни бяха оценени като разумни и балансирани. Тази платформа бе обсъждана на две президентски срещи, и нищо от нея не беше реализирано на практика. Ние изиграхме козове си, а българските политици които залагаха на европейската риторика и надеждата, че когато Сърбия влезне в ЕС, проблемите ще се решат от само себе си, изпаднаха смешни и безсилни пред византийските номера на великосръбските националисти. Членството в ЕС, само по себе си е шанс, но не е панацея за националните проблеми на балканските държави.

В сравнение с предците ни които в навечерието на окупацията на Западните покрайнини, пророчески са предвидели това, което ни се случва днес – ние изглеждаме наивни като деца.

На 6 ноември 1920 година сръбските войски окупират Босилеград. Директорът на Босилеградската прогимназия Добри Данев е записал: „Нека остане това ядро в този край, който ще бъде в стопанско отношение мъртвата кост в снагата на СХС, да се запазят на първо време физически и юридически повечко българи тука... Режимът и нуждите на времето ще направят от тях борци непримирими... Макар и да е преголяма опасността от посърбяване... Нощта срещу 7 ноември. Последната нощ. По-страшна от последната Помпейска нощ. Ходих до зори. Съветвах, упътвах, прощавах се... В зори тръгнах с една раница... Не плаках за хората пред тях, но за реката, за тополите, за меките и чудни овощни градини – горчиви сълзи пролях в тъмната и студена нощ. Разбойници ли сме, та бягаме така от мили родни стрехи?! Бе Задушница, а в Босилеград бяха сърбите. Страшната Задушница на Босилеград – 7 ноември 1920 г.“

И след 100 години, хората си тръгват от родния Босилеград по същия начин – със сълзи на очите и малко лични вещи в раницата си. Все по-малко са ония които продължават вековната борба, все по-уморени и малобройни са хората на Ньойските протести, все по-апатични и безразлични са българските

управници в София по нашия въпрос. Примиренството и пораженческият дух като че ли се превръщат в нашата втора природа.

Сръбската окупация на 6 ноември 1920 г. донесе нещастие и страдания за Западните покрайнини и вечна вражда между Сърбия и България. Но донесе ли щастие и благоденствие на Сърбия и сръбския народ?

След един век, по ирония на съдбата, хиляди сърби си тръгнаха от родните огнища в Босна, Хърватско и Косово, по абсолютно същия начин описан от Добри Данев срещу страшната задушница на Босилеград – 7 ноември 1920 г. Равносметката на вековната борба за Велика Сърбия, съвсем не оправда жертвите и страданията на сръбския народ за нейното постигане. Сръбските загуби са много по-големи от печалбите постигнати със завоюването на български територии и български народ в Поморавието, Македония и Западните покрайнини. В Сърбия няма кой да направи равносметка на великосръбските блянове.

Омагьосаният кръг продължава. По повод един фейсбук пост на тази тема, се обади някакъв невидим „приятел“ за да ме „поучи“ – че в Босилеград нямало българи, а сърби, които живеели много по-навътре на изток в България, но там българите ги асимилирали!? Трябва много бурно да съм реагирал, защото от другата страна ме попитаха дали знам каква е съдбата на предателите и сепаратистите. „Знам – отговорих аз – но не забравяй, че преди да се появят сепаратистите, са се появили завоевателите и окупаторите на чужди територии и народи. И тяхната съдба не е по-добра – от Александър Македонски, Римската и Турската империя, Наполеон, Хитлер, СССР до Югославия.“

След малко от другата страна долетяха неграмотно изписани ругатни, закани и псувни. Беше ми смешно и забавно безсилието на невидимия и го оставих. На другата вечер вече беше сменил подхода – убеждаваше ме, че Сърбия ни е „дала“ всичките права по международните стандарти, че и повече от тях, и ме питаше къде е сръбското малцинство в България. „Вие не можете да ми „дадете“ правата, което ми принадлежат по рождение – отговорих. Това, че си мислите, че можете да разполагате с мен и моите права, ясно показва, че вие все още се изживявате като господар и ме смятате за роб. Смешно е, да търсите сръбско малцинство в България поради простата причина, че

България не е окупирала нито един квадратен метър сръбска територия. Обратното е факт и затова трябва да полагате сметка“ – написах и го блокирах.

Времето у нас е спряло там някъде в края на 19 век. Идеологията за сърбизиране на Македония, Западните покрайнини (напоследък и на Черна Гора) все още е легитимна политика в Сърбия. Опасност, която не ни засяга само нас,

но и сръбския народ, Балканите и Европа. Европа, в която днес са обединени държавите, които преди сто години прокараха граничната бразда през села и дворове, през гробища и черкви – днес ни учи на демокрация! Демокрация, в която окупираните могат да гласуват само и единствено за окупаторите си, симулирайки „честни и почтени избори“!? Демокрация, без право на избор. Свобода, без свобода на словото. Духовете на Клемансо и Лойд Джордж сякаш са се преродили в съвременните брюкселски чиновници които никога няма да могат да разберат балканската трагедия, преди да преосмислят собствената си роля, която в началото на миналия век изиграха в нея.

По-страшното от това е, че не малко наши сънародници в България ни смятат за окончателно загубени, а сръбската чалга е станала част от манталитета им. За тях, ние сме „сърби“ и даже „благородно ни завиждаха по времето на Югославия“, както се изрази един жалък софийски ренегат, който преди време, заслепен от партизанщината си, ми сподели, „че се срамува от това, че е българин“ и се възхищаваше на сърбите!?

Мен също ме ползва чувство на неудобство и срам докато гледам как българските политици в чалгаджийски захлас, със страстни Тодор-Брежневски прегръдки и целувки със сръбските „брача“, щедро им обещаваат безусловна подкрепа за сръбското еврочленство, сякаш членството в ЕС е евтина панариска, стока която може изгодно да се продаде.

Докато гледам и слушам как България се тресе от скандали, корупционни афери, протести, контрапротести и пр., а площадите кипят от недоволството на гражданите, мисля си, дали все още има надежда за нас?! И се питам дали същата тази политика, която гони собствените си граждани от родината, със своите хаотични действия, може да ни защити нас, българите в чужбина?

Министерството на образованието на държавна поръчка приема хиляди студенти от чужбина в българските ВУЗ-ове, Министерството на външните работи подкрепя българските организации, а Държавната агенция за българите в чужбина се съмнява в българския им произход защото не могат документално да го докажат!? Министерството на правосъдието се съмнява в удостоверенията издадени от ДАБЧ, а Президентството се съмнява във всичките и в крайна сметка, на стотици потомствени българи чиито предци са жертвани в Ньой за да я има България днес, само след 100 години, някакви министерски лелки от последна инстанция им отказват българско гражданство „поради липса на убедителни доказателства за възходящ българин“!?

И не, 100-те български интелектуалци няма да отправят „Апел към българското правителство“ да предприеме мерки в Белград и Брюксел за прекратяване на 100-годишната агония на българите в Западните покрайнини и Македония.

На всяка годишнина от Ньойския договор и окупацията на Западните покрайнини, броим жертвите и си ближем раните. През изтеклите 100 години погребяхме югославянството, братството и единството, социализма, Варшавския пакт, СССР, Тито, Тодор Живков, движението на необвързаните и какви ли не още други утопии. Но видяхме и обединението на Германия. Значи за някои е възможно, за други не? Независимо от общите приказки за равноправие, някои са по-равноправни от нас. Защото имат силата и механизмите да отстояват интересите си.

Ние имаме само вярата си в България която, въпреки всички небесни и земни изкушения, оцелява повече от 1300 години дълбоко закодирана в гените ни.

СЪЗНАНИЕТО, КОЕТО СЪСИПА БИТИЕТО НИ И НАДЕЖДАТА ДА ВЪЗРОДИМ БОСИЛЕГРАД

**Югокомунизмът трайно е увредил съзнанието на хората от района,
а само след едно поколение окончателно ще съсипе и битието им**

Иван Николов

В неделя, погледът ми напразно търси някой случаен минувач в центъра на Босилеград. Отнякъде ме сполитат цитати на Имануел Кант който в „Критика на чистия разум“ твърди, че „съзнанието на хората определя тяхното битие“, и Карл Маркс, който твърди точно обратното, че „не съзнанието на хората определя тяхното битие, а напротив, тяхното обществено битие определя тяхното съзнание“.

Расъждавайки върху същността на спора, в спомените ми се появява образът на майка ми, която, без да беше чувала за Кант и Маркс, простичко обясняваше житейските несгоди с думите, „дете, всичко ни е от акъл“.

Давам си сметка, колко е била права.

Сегашната социално-икономическа и демографска катастрофа на Босилеград се дължи именно на тази, съзнателно отглеждана и възпитавана по времето на самоуправителния социализъм, колективна глупост и морална поквара.

Когато социалистическата система се срива под собствената си тежест, нейните възпитаници не само не бяха способни да се вземат в ръце и да се погрижат за себе си и за обществото, а продължиха да разсъждават с прийоми от миналото и да обикалят с канчетата около общинския казан

На местните избори през 2004 година, когато улиците на Босилеград все още бяха пълни с хора, на листата на Демократичния съюз на българите от 31 кандидати за общински съветници, 17 бяхме с висше и високо образование. Загубихме катастрофално от сегашните управляващи които в листата си нямаха нито един висшист.

В ценностната система на среднстатистическият босилеградчанин, пощальоните които им носеха пенсиите, горските които им разрешаваха да крадат в селската мера, магазинерите които им даваха вересия, контрабандистите на границата, „поверениците“ на БИА и пр., бяха предпочитани пред учителите, поетите, журналистите, историците, инженерите, селскостопанските специалисти, икономистите, юристите и пр. Още тогава разбрах, че югокомунизмът трайно е увредил съзнанието ни и че това съзнание само след едно поколение окончателно ще съсипе и битието ни.

От друга страна, въпреки мащабната културно-просветна и обществена дейност която развивахме в Културно информационния център(КИЦ), благодарение на която децата всяка година отиваха на море, а младите отиваха да следват в България по държавна поръчка, въпреки масовото придобиване на българско гражданство благодарение на което получаваха нов шанс за живот, модернизирането на превозите, въпреки медицинската помощ и богатите културни програми – босилеградчани от избори на избори, преизбираха управлението което систематично опустошаваше общината и караше собствените им деца да бягат, за да не се върнат никога вече.

Сръбските патриоти (от български произход), продължаваха да ни оплюват и да водят война срещу КИЦ-а и България. КИЦ-а беше мишената върху която те се упражняваха в супер-сръбски патриотизъм и печелеха политически дивиденди и бонуси в Белград. Водеха акция след акция за компрометиране и закриване на КИЦ-а и само благодарение на това, че имаше и свестни хора които ни подаваха изпреварващи информации, можехме да разиграваме успешни спасителни ходове.

През тия две десетилетия бях свидетел на такива морални падения от които се погнусих от дън душа. Хора, които благодарение на КИЦ-а изкараха висшето си образование в България, или дължат живота си на животоспасяващите операции които им уреждахме в софийските клиники, после с чиста съвест подписваха и изпращаха подписки в държавните институции в София с които искаха закриването на КИЦ-а! Тия подписки още на другия ден се връщаха на бюрото ми, и само аз знаех що за хора са съгражданите, с които всеки ден се срещах и които понякога влизаха при мен, сякаш нищо не е било.

След две десетилетия игра на котка и мишка със сръбските служби и продажния кмет, КИЦ-а все пак оцеля. Босилеград, за съжаление, не можа. Не защото не можеше да бъде спасен, а защото самите босилеградчани го предадоха в ръцете на най-големия си враг – зловещите останки от някогашната УДБ-а и консервативния великосръбски национализъм.

След разпадането на Югославия, се разпадна и икономиката в Босилеград и остави хората без работа. Имаше не малко шансове икономиката да се трансформира и отново да се изправи на крака, градчето да се модернизира и да живне, а малкото останали жители да си изкарват препитанието у дома вместо да го търсят на строителните площадки в България и Западна Европа.

С малко повече разум и добра воля, границата от наше проклетие, можеше да се превърне в средство за устойчиво развитие. От време на време в Босилеград идваха инвеститори привлечени от празните хали и работната ръка и искаха да приватизират.

Скоро се убедих, че няма да им позволят. Не само защото пренареждането на капитала можеше да освободи хората от феодалната зависимост от кмета, а и защото можеше да застраши целите на великосръбската завоевателска политика – етническото прочистване на района.

Пред тази цел, падаха всички наши мечти и блянове, за някои от които все още съжалявам.

По това време положихме не малко усилия за популяризиране на монументалната църква „Св. Троица“ в с. Извор. Тя е значителен културно-исторически и православен паметник. От тук в началото на 19 век е започнало българското Възраждане на Краището. Защо от тук, в началото на 21 век, да не тръгне и второто, европейско възраждане на Краището?

По това време в Босилеград през лятото седмично идваха по два, понякога и повече автобуси туристи от България и освен паметника на Левски, нямаше какво друго да видят. Мечтаехме за реконструкцията и реставрацията на тази забележителна църква, която можеше да стане значителна туристическа дестинация и да даде силен тласък на туризма, търговията и ресторантьорството в Босилеград. За целта трябваше да се уреди центъра на Извор, да се асфалтира пътя до селото, а защо не, да се открие и ново ГКПП на „Славчето“. По този начин Босилеград и Трекляно можеха пряко да се свържат и още да се съкрати пътя до София. Църквата в Земен, църквата в Извор, Власинското езеро и девствената природа на Краището, можеха да се превърнат в привлекателно място за почивка на жителите на близките български и сръбски градове.

Скоро около тази идея се обединихме доста хора. Знаещи и можещи, почнаха съвсем безкористно да се ангажират за реализацията ѝ.

Един много студен зимен ден нашата приятелка, архитект Татяна Немска с един свой колега дойдоха от София и цял ден снимаха, мериха и изчисляваха в Изворската църква. На базата на това, Сдружението на архитектите в София, съвсем безвъзмездно направи технически план на църквата, подписан от архитект Димитър Гочев, специалист по църковна архитектура. На базата на този план местните строителни инженери направиха и финансов план.

Вече крояхме планове как да съберем необходимите средства и даже как да възстановим вътрешните и външните стенописи. Нашите приятели от Дирекция „Вероизповедания“ към МС, „13 века България“, БНТ, Художествена академия – всичките даваха съвсем конкретни и реалистични предложения. Само ние си знаехме каква жестока съпротива ще срещнем в лицето на кмета на Босилеград и епископа на Вранска епархия Пахомий.

Много хора в София това не го разбираха.

За мъртвите или добро, или нищо. По това време директорът на НИМ и министър без портфейл отговарящ и за българите в чужбина, проф. Божидар Димитров, често идваше в Босилеград и явно беше попаднал под влиянието на „зелник дипломацията“ на кмета. От своя страна, той му беше отворил вратите на държавните институции в ДАБЧ, Министерството на образованието, Министерството на правосъдието, ВМА, Столична община и даже на Правителството. Имахме приятели навсякъде и общо взето, знаехме съдържанието на клеветите, които кмета ръсеше на едро срещу КИЦ-а. Скоро обаче почувствахме, че под негово влияние примката около КИЦ-а започна да се затяга, а отношенията ни с него се изостриха.

Една сутрин, тъкмо бях дошъл на работа и на стълбите пред КИЦ-а се сблъсках с проф. Божидар Димитров. Разбира се, седнахме и веднага започнахме тежката тема – отношенията ни с кмета. Веднага разбрах, че той е дошъл с намерението да ни „сдобрява“. Обясних му, че това не е личен, а чисто идеологически спор – между провежданият от кмета консервативен великосръбски национализъм чиято крайна цел е Босилеградско да бъде обезбългарено и обезлюдено, и защитаваните от нас национални и европейски ценности чиято крайна цел беше Българското малцинство в Сърбия да получи статус на едно европейско малцинство в интерес на неговото оцеляване и всестранно материално и културно развитие, нови българо-сръбски отношения и членството на Сърбия в ЕС.

Обяснявах му, че това не е най-добрата и политически печеливша, но в дадените обстоятелства е единствено възможна позиция от която могат да се защитават интересите на българите. Той се опитваше да ми обясни, че и кмета бил българин, че бил легитимно избран и че трябвало да работим заедно с него. „Заедно, за какви цели? – попитах го и добавих – за неговите или за нашите? Ако кметът е готов да работи за българщината и да пусне българските инвеститори в Босилеград – съгласен съм“. Мигновено разбрах, че той, професорът, е попаднал под влиянието на един тарикат кмет,

просто защото се харесват и си подхождат, че той не разбира и не вярва на моите обяснения и че този разговор е излишен.

Бързо се овладях и обърнах подхода. „Добре – казах му – нека да оставим тия дълбоки анализи. Хайде вие като авторитетен човек, който помагате и вярвате на кмета, опитайте се да го убедите да направим нещо практично и полезно за общината, за Изворската църква“.

Запознах го с нашия проект и със стъпките които бяхме направили. Наблегнах на икономическите ползи, на увеличението на пътникопотока между Босилеград и България, показах му плановете и споделих идеите за набиране на необходимите средства за реконструкция и реставрация на църквата.

Това вече го заинтересува и ме попита дали съм готов да се съберем на една среща при кмета и да обсъдим тази идея. „Да, ако и вие сте там – казах“.

След десетина дни, проф. Божидар Димитров ми каза по телефона, че е уговорил среща при кмета и ще ме очакват да се видим да поговорим за съдбата на църквата. Реших да изиграя и този коз, не защото се надявах на успех, а заради започнатия разговор с проф. Божидар Димитров, който така и не разбра с кого си имаше работа.

В уговореният час, заедно с колегите Радко Стоянчов и Александър Димитров бяхме пред кметската канцелария. Кмета се правеше на много зает и ни остави да го чакаме двадесетина минути. Знаех за този негов полицейски маниер, с който изнервяше и убиваше самочувствието на посетителите си, но не почувствах нищо освен презрение и вътрешен смях.

Най-после влязохме в задимената канцелария. Професора беше напълнил пепелника с фасове, от което разбрах, че преди да влезем ние, двамата дълго време са си говорили. Кмета ни предложи кафе, прекъсваше ни и водеше, дълги, неуместни и шумни разговори по телефона.

Накрая ми дадох думата, разтворих плановете и почнах да защитавам проекта. Кметът нетърпеливо се въртеше на креслото и едва ли чуваше и разбираше за какво говоря, но когато споменах стойността на проекта – 136 000 евро, той подскочи, разрови рошавата си фризура и почна да ругае – че това са много пари, че сме мошеници, че ще откраднем парите, че той няма да участва в това, че Общинската строителна дирекция щяла да поправи църквата за много по-малко пари и пр. и пр. Проф. Димитров пушеше цигара след цигара и видимо се чувстваше неприятно под моя въпросителен поглед. Събрахме си плановете и напуснахме общината. Това беше последното ми влизане при кмета. За пореден път се убедих, че под управлението на този човек, в Босилеград не може да се направи нищо свестно и устойчиво и че неговата стратегия не е да строи и развива, а да досъсипе родния ни град.

В крайна сметка, дирекция „Вероизповедания“ към МС след няколко години прехвърли събраната сума от 20 000 евро на общината, с която Изворската църква беше позакърпена и така приключиха нашите мечти и планове за Извор като второ възраждане на Краището през 21 век.

Някъде по това време, една група български туристи бяха напръскани със сълзотворен газ в ресторант „Моника“. От съображения за сигурност, приятелската туроператорска фирма вече не ги доведе в Босилеград. Автобусите с български туристи, се пренасочиха към Власинското езеро, където Власинските хотели и ресторанти и Сурдулишка община и до днес добре печелят от тях.

В Босилеград, кафенетата в центъра стоят празни. Магазините, също. А в неделя, погледът ми напразно търси случаен минувач в центъра на Босилеград.

ОЗДРАВЯВАНЕ ОТ ПОСТ - ЮГОСЛАВСКИТЕ ТРАВМИ

Иван Николов

Отказът на България да подкрепи преговорната рамка за еврочленството на РС Македония отключи кутията на Пандора с историческите фалшификации, доскоро известни само на по-тесен кръг учени и специалисти. Сега те плъзнаха по медиите и социалните мрежи. Всички разбраха, че царят е гол. От фалшивата македонска идентичност не остана почти нищо, освен фрустрациите на няколко поколения излъгани македонци които нямат капацитет или воля, да преосмислят не само миналото на страната си, но и собствения си мироглед и да намерат изход от създадалата се ситуация.

Едновременно ни застигнаха и последствията от грешките и пропуските на българската външна политика след 15 януари 1992 г., която пропусна най-удобното време да представи на македонското общество историческата истина и да зададе параметрите на основополагащите принципи на българо-македонските отношения. Това което България пропусна да направи през изтеклите три десетилетия, днес се стовари на плещите на Виктор Канзуров, Владо Перев, Младен Сърбиновски, Петър Колев и още няколко души които вървят по ТВ студиата за да ни разказват какво наистина се случва в Македония.

За съжаление, българските сантименти към РС Македония днес са обратно пропорционални на омразата която се сипе срещу България от определени и щедро финансирани антибългарски центрове. РС Македония днес най-нахално иска да насили вратата на ЕС и да се разположи направо в Брюксел, в Рим, Париж или Берлин, без да си дава сметка, че Европа е ей там, зад Осогово. В никакъв случай не иска да приеме българските становища като европейски. Тя е свикнала да мисли за България като татарска и азиатска страна. Не иска да разбере, че Европа не е само фондове и пазари. Тя е и начин на мислене и поведение, на осъзната и доброволно приета ценностна система и човешки права.

Натрапената и десетилетия наред отглеждана и възпитавана антибългарска и просръбска македонска идентичност, в днешно време дойде в противоречие не само със самата себе си, но и с философията на демократичните европейски държави и техните взаимоотношения.

Три десетилетия след разпадането на Югославия, в РС Македония едва сега започна разпадането на югославската (великосръбска) идеология. Без нея, голяма част от македонските учени от хуманитарните науки, изкуствата и културата са просто безпомощни. Стотици томове редактирана в Белград история, дипломи, докторантури, титли – целият този труд днес е напълно

непотребен и не върши никаква работа. И не само не върши работа, а е тежко бреме от което днешна РС Македония все по-дълбоко потъва в калта.

От чисто човешка гледна точка, това отрезвяване от про-сръбски, про-югославски, про-антични и какви ли не още зазубрени заблуди, е изключително тежка и мъчителна вътрешна драма. Двайсет години от краткия човешки живот, си посветил да учиш, приемал си и усвоявал учебните програми на доверие, с уверението, че опознаваш истината, че ще станеш уважаван учен, ще се реализираш в обществото и един ден някой ти казва, че целият този труд е напразен, че всичко което си научил и в което вярваш, което си говорил или може би писал, е една плиткоумна лъжа!

Дълбоко в себе си осъзнаваш, че наистина е лъжа, но нямаш време и сили да тръгнеш да преосмисляш възприетите „истини“. Имаш две възможности. Едната е, да захвърлиш всичко и да тръгнеш сам да си търсиш истината, въпреки че знаеш, че тя, истината, не само няма да ти послужи за нищо друго освен за собствено удовлетворение, но и ще ти донесе само ядове и конфликти. Втората възможност е, да потиснеш всички съмнения и дилеми, да се затвориш и окопаеш в себе си и да продължиш да си живуркаш с лъжите. Та нали учителят по история не получава заплата затова, че учи учениците на историческа истина, а за това, че преподава учебния план по история предписан от министерството на образованието! Затова, давай напред – българите са фашисти и окупатори, ние сме братя с югославските народи и народности, да живее братството и единството с тях, Тито беше велик, в Югославия ни беше добре, имаше шоколади, дъвки, маратонки, имаше „фичи“ и „стоядинки“... Ето това е цялата философия на малкия човечец от пост-югославското пространство.

Той не може за една нощ да се отърси от натрапеният македонизъм, както други не могат да се отърсят от натрапеният комунизъм три десетилетия след пропастта му. И може би никога няма да се отърсят. Намират се в позицията на подхвърлено дете което един ден се изправя пред истината, че родителите които са го отгледали и възпитали не са му истински родители, че има други, биологични родители които не познава. Това е шок. После идва болката и страданието. После се запознава с истинските родители и намира, че те не са толкова лоши, просто такъв е живота...

Животът продължава. Идеологиите са временни – идват и си отиват. Ние, народите, оставаме да търсим истината. И трябва да се примирим, че абсолютна истина няма, че всичко може да бъде доказано и оспорено на другия ден, след година, две, пет. Има непрестанен процес на осъзнаване на истината, има малки и мъчителни стъпки, които стават толкова по-големи, колкото е по-голяма вътрешната ни свобода да мислим по-смело, по-задълбочено и аргументирано.

Да, понякога е много по-трудно да забравиш това което знаеш, отколкото да научиш и възприемеш нещо ново. Новото винаги се ражда с мъка и болка. РС Македония днес се мъчи и крещи и сипе обиди срещу България. В цялата тази връва, умира идеологията на Стоян Новакович и започват родилните мъки на една нова Македония. Независимо од съпротивата, промените в съзнанието на хората закономерно настъпват, често пъти напук на медиите, на политиците, на университетските преподаватели и учителите. Нуждите на времето, ако не тях, то техните деца ще ги накарат да преосмислят и сами да осъзнаят заблудите си и да потърсят истината.

Същото ни предстои и на нас, българите от Западните покрайнини. И нашето национално съзнание и мироглед, отношението ни към другите и особено към България, е формирано под влиянието на същата школа на Гарашанин и Новакович, възприета и доразвита от ЦК на ЮКП за „българските фашистки окупатори“ и „врагове“ които винаги забиват нож в гърба на милите и невинни сърби. Единици само успяха да се отърсят от тия насадени догми и да осъзнаят истината.

Антибългарските настроения в Македония са продукт от антибългарските настроения в Югославия и днешна Сърбия. На България, като европейска страна която е основен носител на европейските ценности на Балканите, предстои да постави въпроса и за сръбския поглед върху българската история, която като че ли е написана с единствената задача да възпитава подрастващите поколения в дух на омраза и отмъстителност към България и българите. Тази история ни постави нас, българите в Западните покрайнини, в позиция на боксова круша върху която тренират сръбските „патриоти“.

България е длъжна да прекрати това. И не защото и ние сме безгрешни и идеални, или защото сме в позиция да се налагаме, а защото такъв е цивилизационният процес – в мирното съжителство, а не в конфронтацията.

Да вдигаш паметни костници, надгробни паметници и паметни плочи и да учиш учениците в основните училища, че Българската Армия е избила 20 000, 50 000 сърби по време на Първата световна война, да правиш ученически конкурси на които децата да се състезават да пишат и рисуват „българичудовища“, не само не е цивилизовано и европейско, то е престъпно! И ако на децата това можеш да го втълпиш в главите им с риск да ги отровиш с омраза и мъст, как да го докажеш на учените от европейските и световните университети, пък и на обикновените хора когато в ерата на интернет историческите източници и фактите са достъпни за всеки който се интересува? Фалшивите исторически съчинения без всякаква научна стойност, написани на базата на дописките на Арчибалд Райс, Вилиям Драйтън, докладите на „международна комисия“ от сръбски граждани на щат в армията до мирната конференция в Париж, са не само безпочвени, но и смешни.

И до днес, българските патриоти в България и чужбина, денонощно пишат и после събират приложения за да напечатат някоя и друга книжка с която да се противопоставят на сръбските и македонските исторически фалшификации и да защитават името и честта на България. От другата страна, само две сръбски сдружения в Скопие получават няколко стотин хиляди евра за да провеждат антибългарска кампания в Македония.

За целият си съзнателен живот никога и никъде в сръбската история, география, литература, театъра, киното и медиите не срещнах една добра дума за България и българите. В сръбските учебници, науката, културата и изкуството, ние насъвякъде сме описани като олицетворение на злото: убийци, черни, грозни, коварни, предатели, фашисти, окупатори... „Фашисти“ които в желязната прегръдка на фашизма намират сили да спасят евреите си?! „Окупатори“ чиито държавни територии и народ и до днес са окупирани и подложени на жестока политика на отнародяване и сърбизиране!? Лоши, но „добрите“ прокарват границата си посредством нашите гробища и дворове! С такъв ли културен и интелектуален багаж ще влизаме в клуба на най-цивилизованите европейски държави? Докога ще ни правят на малоумни и ще ни набиват комплекси за несъществуваща вина? Докога ще ни учат да мразим собствените си дядовци и баби, бащи и майки само за това, че сръбската пропаганда ги е набедила, че са „фашисти“ и „окупатори“? Не само затова, че е обидно, а защото не е вярно. И затова, че е опасно за бъдещето на Сърбия и за нейните деца, които един ден може би отново ще тръгнат да „освобождават сърбите“ в „Стара Сърбия“ или България.

Тази националистическа лудост която периодично и неизбежно се повтаря, не е модно течение или някаква заразна болест. Тя е продукт на системата на възпитание и образование и на историческите митове с които вече два века цели поколения се отглеждат и възпитават като войници и офицери, а не като миролюбиви и трудолюбиви граждани.

Без трезво и истинско осъзнаване на кардиналните исторически заблуди, войните, престъпленията, лъжите, грабежите и насилието, включително и от последната война, Сърбия няма как да се избави от този исторически водовъртеж и няма как Балканите да се омиротворят и европеизират.

Международните фактори които се занимаваха с решаване на югославската криза, не си свършиха работата докрай. Защото не я разбираха. И защото не искаха да признаят собствената си вина за нейното създаване. След две десетилетия от Кумановското споразумение, сръбският национализъм успя отново да се консолидира и и да актуализира старите великодържавни и национални планове. Тия отживели илюзии отново подлудяват масите и отново се заговори за „освобождение и обединение“ на сръбските земи, сега вече с помощта на Русия и Китай.

Още по-опасното е, че демократичната сръбска опозиция се самоизключи от политическия живот и в Сърбия се установи авторитарно управление с една, меко казано, плаваща външнополитическа ориентация. Няма я балансиращата роля на проевропейската опозиция в сръбския парламент която да се утвърждава като евентуална бъдеща алтернатива на сегашното националистическо управление. Единствената опозиция на управляващите националисти са още по-екстремните националисти на Шешел, на Бошко Обрадович и други, които зорко бдят да не би Вучич да нормализира отношенията или, не дай си Боже, да признае Косово.

И докато ние наивно чакаме отварянето и затварянето на преговорните глави в преговорния процес за членството на Сърбия в ЕС с надеждата, че Берлинската стена на Стрезимировци може да се пропука и да се отвори за свободно движение на хора, стоки, идеи и капитали, Сърбия, под равнодушния поглед на Европа, се въоръжава, консолидира и пробва почвата за присъединяване на Република Сърбия, Косово и Черна Гора, а защо не и Македония.

Някой ще каже, че това е лудост, че това не е възможно, че сега е 21 век, че никой не иска да воюва и пр. Нека да оставим това на наивните. Лудост е било и убийството на Фердинанд в Сараево 1914 г., лудост беше и когато започна последната война в Босна, обсадата на Сараево, Сребреница, Вуковар, военната интервенция на Косово и въпреки всичко, това се случи. Само ония които не познават феномена на сръбският шовинизъм могат да си правят илюзии. Ние, които живи изгоряхме от него, трябва да сме будни и да се замислим защо медиите и социалните мрежи в съседните държави денонощно бълват антибългарска пропаганда.

ДВЕТЕ БЪЛГАРИИ

Едвин Сугарев

Когато говорим за българите в Западните покрайнини, трябва да имаме предвид едно обстоятелство, което е очевидно, но което често сме склонни да пренебрегваме и забравяме: те, както и техните събратя от Македония и Беломорска Тракия, *не са имигранти*. Не са се изселили в по-богати страни, търсейки препитание, за да образуват там общности с рехавя спойка – каквито са някогашните български градинари в Австро-унгарската империя или днешните български гурбетчии навсякъде по света. Не са мигрирали по различни причини – понякога доброволно, но понякога принудително, както бесарабските българи по време на дългата серия руско-турски войни. Те не са заминавали никъде – останали са по родните си места, но са останали *без родина* – на отнетата по силата на Ньойския договор българска земя. Не по своя воля са се оказали в чужда държава и не по своя воля са приели битието си на чужденци в една среда, която не е била склонна да толерира тяхната етническа идентичност – и която е направила всичко възможно да ги отчужди от родината, да подрива паметта за тяхното потекло и в крайна сметка – да ги асимилира.

Този натиск не само съществува – той е многостранен и често придобива мрачни измерения, които не могат да бъдат определени по друг начин освен като терор над това малцинство и като осветена от държава стратегия за *обезбългаряване* на откъснатите от България територии. Това, че българското малцинство е устояло на този натиск в мрачните десетилетия след Ньойския договор и е запазило своята етническа идентичност до днес, е истински подвиг. Става дума за повече от сто години, в рамките на които са се сменили няколко поколения, понесли всички мислими форми на асимилация – от чисто насилствените, доминиращи в миналото, до по-меките, рафинирани и уж цивилизовани методи, които можем да забележим и днес.

Това устояване обаче е трудно, то е изплатено с тежката цена на много жертви, на страдания и отчуждения, на отчаяния и покрусци. Параметрите на това устояване са свързани и с един необратим процес на изчезване: *българското малцинство се топи*. Официалната статистика на преброяванията го доказва: ако през 1961 г. в някогашната Югославия е имало 62 624 българи, то при последното преброяване през 2011 г. са останали само 18 543, от които обаче само 13 337 посочват българския като майчин език. С други думи – две трети от българското малцинство се е стопило в рамките само на 50 години, а днес техния брой би бил още по-малък, като се има предвид ускорената тенденция за обезлюдяване на някогашните български територии.

И трябва да отбележа, че в случая не става дума само за общите демографски процеси, характерни както за Сърбия, така и за България – не, в случая става дума за целенасочена държавна политика към българското национално малцинство, което очевидно не е желано именно в граничните територии, тъй като поради старата инерция българската държава да се разглежда като *основен враг* на днешна Сърбия. Иначе няма как да си обясним факта, че пограничните общини са най-бедните в цяла Сърбия; че тяхната инфраструктура е занемарена; че в тях не се правят инвестиции, а българските инвеститори са нежелани; че образованието на роден език е ограничавано с всякакви средства; че религиозните права на малцинството ни съществуват само на хартия; че медиите на български език получават подкрепа в зависимост от това доколко обслужват стратегиите на официалната власт към малцинствата; че Националният съвет на българите в Сърбия работи не за, а против техните интереси; че местната власт прави всичко възможно да negliжира и осуети всяка проява, свързана с етническата и културна идентичност на българите, и същевременно създава условия за просперитет на тези от тях, което са съгласни да загърбят своя български произход и да се поставят в услуга на сръбските власти и провежданите от тях малцинствени политики.

Всичко това обаче трудно може да бъде усетено и разбрано, ако съдим за битието на българите в Сърбия по официалните декларации и изявления на сръбските власти. Външно погледнато, всичко *изглежда* наред – малцинствата са признати от държавата като такива, техните представители избират свои национални съвети, които имат съвещателни функции по отношение на културната им идентичност, образованието и медиите на роден език, има напълно приемливо по европейските стандарти законодателство, регламентиращо техните права. В същото време обаче има и много сериозно *разминаване* между думи и дела – между това, което се декларира, и реалното битие на малцинствата в Сърбия. И големият проблем не е в законодателния им статус, а в това как и доколко законите за малцинствата и техните права, регламентиращи и от сръбската Конституция, се изпълняват на практика – и как те гарантират качеството на живот на отделните малцинствени общности.

Проблемът не е само български – проблеми имат и хърватското, и румънското, и албанското, и ред други малцинства. При българите обаче проблемът с negliжирането на малцинствените права – тихомълком, на местно равнище, като официално се декларира тъкмо обратното, е вероятно *най-остър*. И той е такъв не само поради дългата история на насилие и открит асимилационен натиск върху тях, формирал вече и съответните поведенчески модели на страх и примирение пред съдбата, но и поради инерцията на формираното в течение на много десетилетия мислене за България като основен враг на сръбската държава. От сръбска гледна точка присъствието

на българско малцинство, обитаващо граничните с този враг територии е опасно и неуместно – следователно е добре българите да бъдат *разгонени*, претопени – да бъдат лишени от етническо самосъзнание, да ги няма.

Подобно мислене трудно се вписва в ценностите и разбиранията на модерния свят. Вероятно мнозина биха казали, че преувеличавам, че градя конспиративни теории, че изкривявам истината за днешните добросъседски отношения между нашите две държави. Логично е – в крайна сметка Сърбия поне на думи декларира своето желание да стане част от голямото европейско семейство, в което пренебрегването на малцинствените права е немислимо, фаворизирането на един етнос по отношение на другите – също. В 21 век сме, живеем в отворен и мултикултурален свят, който непрекъснато променя и преизгражда матриците на социума, и в който митологията и предразсъдъците на еднонационалната държава постепенно отмират. Свят, в който разбирането и приемането на другия, на различния по етнос, религия, обичаи и ценностни критерии е обективна необходимост, без която е невъзможно да се приобщим към ценностите и моралния статус на съвременната европейска цивилизация. В днешна Европа *не може* да има диктат на едно национално мнозинство над малцинствените етнически общности – и не може това мнозинство да се стреми да ги асимилира или да ги подложи на какъвто и да е натиск въз основа на тяхното различие. Който не разбира това, рискува да остане извън голямото семейство на Европейския съюз – и да се присъедини (или да бъде присъединен) към едно друго пространство, мислено в категориите на миналото, което обикновено наричат Евразия.

Затова отношението към националните малцинства е важно – особено за страни, които искат да се присъединят към ценностите на обединена Европа. Без да разберем и без да уважаваме другия, независимо от пол, етническа и религиозна принадлежност, ние няма как да се впишем не само в ЕС, но и изобщо в цивилизования свят.

Дали, как и в каква степен това се разбира в Сърбия е въпрос с повишена трудност, чийто отговор е вътрешно противоречив, многопластов и променлив във времето. Тук е необходимо преди всичко да имаме работеща дефиниция за това на какво равнище се проявява отношението на една многонационална държава към живеещите в нея етнически малцинства. Само на равнището на законите, на гаранциите и обещанията на държавните институции ли, или и на равнището на *реалния живот* на хората от това малцинство по места – в техния бит, стандарт на живот и зачитане на достойнството им от местните власти?

В първия план като че ли всичко е наред. Сръбските закони и сръбската Конституция гарантират правата на националните малцинства по задоволителен начин. Съгласно чл. 79 от сръбската Конституция малцинствата имат

право на изразяване, тачене, отглеждане, развитие и обществено показване на националните си, етнически, културни и верски особености; право на ползване на своята писменост и език; право на образование на своя език в държавните учреждения и институциите на автономните покрайнини; право на основополагане на собствени средства за информация, съобразно закона – и още куп други права. Големият въпрос е обаче дали и доколко тези права се спазват. Защото за съжаление често има *дълъг път* между закона и неговото реално прилагане по места – от местните администрации, в реалния живот на хората. Още повече в случаите – както е и с българското национално малцинство, в които важи правилото „Бог високо, цар далеко“.

Изохждайки от своя личен опит на дипломат, пряко отговарящ за българското национално малцинство, мога да посоча редица примери, в които реалността се разминава със закона. Например феномените, свързани с образованието на роден език. Можем да предположим, че става дума за реално обучение изцяло на български език, но ще сбъркаме. В повечето случаи всъщност става дума за тъй нареченото „двуезично обучение“, при което децата имат ограничени часове по български език (обичайно два часа седмично), но реално учат по останалите предмети на сръбски език. Освен това, за да имат и тази възможност, родителите трябва да заявят в специална анкетна карта, че искат децата им да учат български. Тази анкета обаче *не е анонимна* – в нея се вписват имена и лични данни – поради което тя е равностойна на декларация, че тези родители смятат себе си за българи – а много от тях *не искат* да го правят, тъй като си спомнят времената, в които подобна декларация е водела до сериозни неприятности с местните власти. Свъръх всичко самото обучение на майчин език се смята за *непрестижно* – тъй като десетилетия наред е нямало такава и тъй като за повечето класове липсват учебници, по които да учат учениците, а самите родители не могат много да им помогнат, защото отдавна вече общуват помежду си на сръбски.

В някои случаи разминаването между конституционната норма и реалността е парадоксално. В град с над преимуществено българско население например, какъвто е Цариброд (все още наричан Димитровград от всички официални сръбски институции) би трябвало обучението на роден език да не подлежи на никакви обструкции, тъй като конституционния текст е върховен спрямо всички останали закони и разпоредби. Само че това съвсем не е така – за да може едно училище или една детска градина да въведе не обучение на роден език, а дори само двуезично обучение, е необходимо *разрешение* от Министерството на образованието, което може да бъде поискано, но отговор спокойно може да не дойде в течение на година и половина.

Нека оставим държавните институции на мира и да видим как стоят нещата с религиозните права и свободи. Елементарно изискване е религиозните служби да се водят на езика на малцинството, което изповядва тази религия.

При българското малцинство просто *няма* такова нещо. Оправданието е, че във всички ортодоксални църкви службите се водят на църковнославянски. Литургиите да, но проповедта? Във всяка църква тя се води на езика на паството. С изключение на църквите, обслужващи българското национално малцинство – там проповедта е на сръбски. И не би могла да бъде различна, просто защото в тези църкви с едно-две изключения служат не свещеници от български произход, а сърби – в повечето случаи от Босна.

Разбира се, бихме могли да кажем, че Бог е един, на какъвто и език да се обръщаме към него. Други прецеденти обаче не са толкова безобидни. Това са случаите, в които религиозни дейци се оказват замесени в *говор на омразата*. Например през май 1918 г. беше обявен конкурс на Техническото училище „Никола Тесла“ и църковната община в Сурдулица на тема „Отечеството и свободата – минало, настояще и бъдеще“ сред учениците в основните и средни училища в Република Сърбия, Република Сръбска и диаспората, за отбелязване на една година от обявяването на Светите Сурдулишки мъченици. В обявата се отбелязва, че Сурдулишките мъченици, чиято канонизация е сама по себе си нещо невиджано в цялата християнската история, са страдали от българските *злодейства* през Първата световна война. Изискването деца, които не познават миналото, да пишат за българските злодейства, представлява *заклеймяване* на едно малцинство въз основа на събития с давност от повече от един век, с които реалните негови представители нямат нищо общо.

Трети прецедент: използването на български език като официален от администрациите в регионите с преобладаващо българско население. Независимо от честите уверения в противното, в повечето случаи административното обслужване на населението се извършва *на сръбски език*. Нещо повече – оказва се, че и протоколите на самия Национален съвет на българското малцинство се водят на сръбски, което само по себе си е парадокс. И нещо още повече – първото заседание на новоизбрания Национален съвет през 2018 г. се проведе изцяло на сръбски. Причината: то се водеше от най-възрастния член на съвета, който, както се оказа, просто *не знаел* български!

Тези прецеденти биха могли да се разчетат като рецидиви от миналото, които противостоят на добрата воля на държавата да реши всички малцинствени проблеми. Поне на думи такава добра воля съществува, но стои въпросът *дали е искрена*, а също и колко струва тя при очевидния саботаж на равнището на местните власти. По време на срещата между българския президент Румен Радев и сръбския президент Александър Вучич на 22 май 2018 г. в Цариброд Вучич заяви пред българското малцинство следното: „Вие, българите, които живеете в Сърбия, пазете българския език, пазете българската култура, пазете българското име и презиме, борете се за своя български народ, обичайте своя български народ и държава. Не само че

нямат нищо против, но и ви призовавам да правите това. Само ви моля да обичате и почитате държавата Сърбия.”

Може ли едно малцинство да иска нещо по-добро пред тези думи, изречени от най-високата инстанция на властта в Р Сърбия? Не, не може. Те прозвучаха като гаранция, че отношението на държавата към малцинствата търпи радикален поврат – и мнозина им повярваха. За съжаление много скоро техните надежди бяха *опровергани*. Ще си позволя да посоча два примера в това отношение.

На същата среща президентът Вучич заяви, че двете конфискувани паметни плочи за загиналите в погрома над Босилеград и околните села на 15 и 16 май 1917 г. ще бъдат върнати. Става дума за плочата, подготвена за стогодишнината от погрома, пред която се преклони българския вицепрезидент Илиана Йотова, която дойде в Босилеград точно по този повод. Владимир Захариев, председател на Националния съвет на българското малцинство и кмет на същия този зловещ Босилеград направи всичко възможно да провали нейното посещение, и когато то все пак се състоя, отказа да я посрещне. Защо? Защото тази паметна плоча показвала сръбските воители в лоша светлина, както по-късно най-спокойно твърдеше пред медиите Захариев, показвала ги като „злочинци“. Всъщност става дума за четата на поручик Коста Печанац, която е пресекла българската граница, опожарила е града и селата наоколо, *грабила е и убивала* наред – включително жени, деца и старци. И тъй като това поставя в неудобна светлина един от героите на Топлишкото въстание, то българите *нямат право* да си спомнят за жертвите, дадени от дедите им – и *нямат право* да си спомнят „неудобната“ част от своята собствена история.

След което по искане на същия този Владимир Захариев първата паметна плоча беше конфискувана, а срещу инициаторите за създаването ѝ бяха предприети следствени действия. Година по-късно те поръчаха втора паметна плоча, която също беше конфискувана. Да, наистина, след изявлението на Президента Вучич двете плочи бяха върнати, но въпреки че бяха изпълнени всички административни изисквания, поставянето им *не е разрешено* от общината и до този момент. И за съжаление съм убеден, че никога няма да бъде. Така българското малцинство беше лишено от едно от базисните човешки права – правото на *историческа памет* за случилото се с неговите предци.

Другият прецедент е много по-сериозен, тъй като подлага *под съмнение* самите демократични механизми, чрез които малцинствата в Сърбия упражняват своите права – и по-специално изборът за Национален съвет на малцинството. Смята се, че точно този съвет е органът, който се конституира като партньор на държавата по отношение на малцинствените политики – и който е призван да защитава техните права, а също и да посредничи при

помощите на държавата майка – в случая България. Тъй като бяха наясно, че досегашния Национален съвет не работи за техните интереси, а най-често *против* тях – и тъй като беше всеизвестно, че България е оттеглила доверието си от неговия председател Владимир Захариев, българите в Сърбия се обединиха около идеята да се проведе избор, който да гарантира по-добро и по-ефективно тяхно представителство в този орган. За целта беше оформена листата „Съединение на българите в Сърбия“ с водач Зоран Джуров, председател на Общинския съвет на Цариброд. Кметът на същия град Владика Димитров не само че участваше в преговорите за съставяне на тази листа, но и *активно се включи* в първата фаза на нейната кампания, изразявайки дълбоките си резерви към листата на досегашното статукво в Босилеград – „Това сме ние – Владимир Захариев“, не мога да не отбележа, че и Зоран Джуров, и Владика Димитров членуваха в управляващата Сръбска прогресивна партия и бяха издигнати от нея на своите административни позиции.

И най-внезапно един ден, в последния възможен момент, листата на Зоран Джуров беше *оттеглена*, а Владика Димитров се присъедини към листата на своя конкурент. Така българите се оказаха на състезание с един кон, а листата на Владимир Захариев спечели 17 от 19-те места, като 13 от избраните са от Босилеград, а само трима от Цариброд, и от тях двама са от стария Национален съвет и съответно привърженици на Захариев, нов е само кметът Владика Димитров. Разбира се, цялата тази фортификация беше гарнирана с нелепици от рода на това как листата на Зоран Джуров била съставена от *сепаратисти*, които искали да присъединят Западните Покрайнини отново към България – и как сега двамата кметове били заедно, следователно малцинството било обединено.

Трябва да призная, че тогава с известно учудване наблюдавах как всички си мълчат и се правят, че не знаят истината – включително и тези, които подкрепяха изтеглената листа, а такъв е и самият Владика Димитров. Противно на всички публични изявления истината е, че листата е била изтеглена след повече от *сериозен партиен натиск* – и то, колкото и парадоксално да звучи, от страна на управляващата партия. И натиск на *толкова високо равнище*, че не е възможно той да е бил направен зад гърба на Александър Вучич.

За съжаление този натиск е само част от манипулациите, с които бяха свързани тези избори. И ако перипетиите около изтегляне на листата никога няма да бъдат признати, друга една част се вижда повече от ясно. Станахме свидетели на един наистина забележителен феномен: *рязко нарастване* на извънредните списъци за гласуване на Националния съвет на българското малцинство. Според преброяването от 2011 г. цялото малцинство наброява 18 543 души, а на тези избори българите с право на глас се оказаха 18 106. Как става това, след като е добре известно, че демографските тенденции са *негативни* и че малцинството намалява, а не се увеличава – и че от общия

брой трябва да се извадят всички, които не са навършили 18 години? За сравнение: при изборите през 2014 г. броят в тези списъци е бил 14 900. Откъде ли са се взели тези „нови българи“ – както вече ги наричат? Например в община Търговище, където на предишните избори гласувалите българи могат да се преброят на пръстите на една ръка, а сега са 343, при това всичките са гласували абсолютно *единодушно* за Захариев?

Това са тежки въпроси, на които сръбската държава би трябвало да отговори. И би било полезно за самата нея да го направи, ако наистина се кани да пристъпи прага на Европейския съюз. Защото членството там не е нещо като входна карта за клуба на по-богатите, то е преди всичко споделена отговорност и споделени ценности. Би трябвало да е ясно едно – ако Националните съвети на малцинствата се използват не като органи за реализации на техните права, а като средства за *упражняване на контрол* над тях; и ако техните права съществуват на хартия, а често са заобикаляни на практика, Р Сърбия няма да бъде в състояние да изпълни изискванията на ЕС в областта на човешките и малцинствени права, и ще изгуби позицията си на лидер сред страните от Западните Балкани в процеса на интеграция с обединена Европа. Затова е добре управляващите да се замислят как и доколко покриват *европейските критерии* за членство в ЕС, преди да е станало прекалено късно.

България от своя страна би трябвало да се замисли дали наистина е редно да подкрепя „безрезервно“ членството на Сърбия в ЕС, след като същата държава допуска *драстично разминаване* между думи и дела по отношение на българското национално малцинство в нейните граници, и държи значителна част от него в *мизерни и полуфеодални условия* на живот – с което непокрито се цели това малцинство да бъде обезверено, разпръснато и асимилирано, а граничните с България територии да бъдат *обезбългарени*. Със съжаление трябва да кажа, че сме длъжници спрямо тези българи, отстоявали своята идентичност с цената на всякакви жертви, за да се почувстват в крайна сметка *изоставени* от собствената си родина.

Пиша тези редове, защото не мога да забравя деня, в който за пръв път отидох в Босилеград, през февруари 2016 г., за годишнината от гибелта на Васил Левски. Имах чувството, че съм попаднал *в миналия век* – такъв, какъвто го помнех от времето на социализма. Мърлявите улички, запуснатите кафани и магазинчета, натрапчивата сивота на битието се долавяха толкова отчетливо, че нямаше как да не направя подобна аналогия. Знаците от миналото също се натрапваха: улица Йосиф Брод Тито се кръстосваше с улица Георги Димитров, а до самия бюст на Левски се кипреше мемориална чешма, издигната в памет на освобождението на Босилеград от българската фашистка окупация. И още нещо – долавяше се ясно и *страха* на хората. Голяма част от тях се страхуваха от своите управници – и си личеше ясно, че битието им изцяло зависи от тяхното благоволение.

Не всички се страхуваха обаче. В българския културно-информационен център се бяха събрали тези, които не се страхуваха да се опълчат срещу местния велможа. Тогава се запознах с Иван Николов, с Димитър Димитров – Треперски, с Александър Димитров, с Драголюб Иванчов, с Радко Стоянчов – все хора, които от много години отстояваха своята българска идентичност и не бяха преклонили глава пред местните дерибей. Показа се, че почитането паметта на Апостола на българската свобода тук се осъществява с *две различни шествия* – едно организирано от общината и оглавявано от кмета (и председател на Националния комитет на българското малцинство!) Владимир Захариев, и едно на свободните хора, водено от председателя на КИЦ Иван Николов. Присъединих се към второто – когато стигнахме до паметника, първото още продължаваше, а чорлавият кмет – персонаж, взет като че ли от филмите на Емир Кустурица, държеше пламенна реч, в която говореше как в гърдите му туптели *две сърца* – едно българско и едно сръбско, и се обръщаше към Апостола с думите „брат ми Левски“, а към българския премиер с „брат ми Бойко“. След като свърши и имахме възможност да положим и своите венци, се отбих в общината да се запозная и с него. Веднага ме запрегръща, а неговите подчинени усърдно снимаха; после разбрах защо – той правел предизборните си плакати с колажи от такива снимки – на които се прегръща с разни български авторитети (включително с министър-председателя Бойко Борисов). След което почна да говори срещу хората, с които споделих преклонението пред паметника на Левски – как били „българи по професия“, как ги интересували само парите, как били крадци и тъй нататък. След като свърши със своята тирада, изнесена, както самият той подчерта, за *да не бъркам* истинските българи в Босилеград, ме покани изключително настойчиво да изпием по чашка. Показа се, че под покрива на общината има обширно помещение за хапване и пийване, в което се бяха разположили поканените от него гости, включително и един дошъл от България хор, който посрещаше с песен всеки новодошъл, докато вече пристигналите нагъваха плескавици и пиеха люта ракия – в памет на Апостола, разбира се.

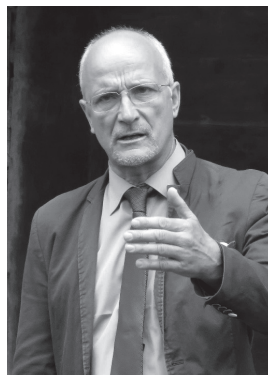
С една дума – едно забутано зад девет планини в десета градче, и то извън родината, и в него две Българи, морално и ценностно *несъвместими*. Едната, представена лично от тогавашния председател на националния съвет на българското малцинство, можеше само да ме отврати – но в същото време беше и еманация на сръбските политики по отношение на българите в Западните покрайнини, провеждани в течение на един век. Другата – тази на герои като Иван Николов, които отстояваха своето достойнство в течение на десетилетия в една враждебна среда, съставляваше общност от българи, каквото в самата България трудно бихме могли да открием – може би поради своето откъснато и изолирано битие те бяха съхранили много от *патриархалните достойнства и нравствените ценности* на някогашната по-достойна България, отдавна изтлели в днешните ѝ предели. Гатискът,

на който са подложени, непрестанното уронване на тяхното достойнство и етническа идентичност, причинената от мизерния им живот демографска катастрофа, която постепенно ги изличава от този свят, са рана в плътта на България, болка са, която не можем да пренебрегнем. Длъжни сме да понесем своята отговорност пред тях, длъжни сме да направим всичко възможно, за да им помогнем. Длъжни сме да бъдем съпричастни към тяхната обречена битка и да си дадем сметка за тяхното днешно битие, за тяхното тягостно чувство за отлъченост от родината – което има своите основания и от което би трябвало да се срамуваме – като българи и като част от цивилизована Европа.

НАРОДНИТЕ ЧИТАЛИЩА В ЗАПАДНИТЕ ПОКРАЙНИНИ И ПИРОТСКО (1941–1944 Г.)

Стоян Райчевски

Една от първите грижи на българската държава след възвръщането през април/май на 1941 г на Западните покрайнини, отнети от българската държава по силата на Ньойския договор от 1919 г. и присъединяването на т. н. „нови земи“ от Македония и Тракия, като част от българското етническо пространство е откриването на български училища и бързото изграждане на мрежа от народни читалища, каквито на места там е имало и по време на Българското възрождане и след това Организирането на народните читалища във възврънатите и новоприсъединените земи съвпада по време с приетия също през месец май 1941 г., „Закона за българските читалища“. Този закон отразява една културна потребност в новата политическа ситуация за подкрепа на управлението и развитието на цялостния културен живот в България. Законът продължава традицията и утвърждава българските народни читалища в демократични културно- просветни институти за държавно-гражданско и държавно народностно възпитание. В създадените три области в новоприсъединени земи: Битолска, Скопска и Ксантийска, както и във възврънатите селищата от Западните покрайнини, включени в Софийска област, този закон създава предпоставки за провеждането на национална културна политика посредством формите на самоорганизацията на местното българско население с материалната подкрепа на българската държава. По инициатива на Министерството на народната просвета за новоучредените, народни читалища в новоприсъединените и възврънатите земи се изпращат в големи количества книги с художествена и научна литература, вестници и списания и други методически материали, необходими за целите на тяхната дейност.

За един много кратък период от май 1941 до септември 1944 г. с активното участие на местното българско население в трите области: Битолска, Скопска, Ксантийска и в Западните покрайнини възникват 229 народни читалища, които изпълняват ролята на културно-просветни институти и заедно с народните училища съдействат за укрепването на българското народностно съзнание на българското население и бързото му приобщаване към културния и духовния живот на сънародниците им от старите предели на българската държава.

От есента на 1943 г. към просветителската дейност на народното читалище в т. н. „новите земи“ се включва и т. н. „народен университет“, организиран

предимно за възрастни, които са нямали възможност до тогава да посещават българско училище. В идеологията на културната политика на държавата през разглеждания период се афишира с възрожденските ценности, историческите образци и символи на националното единение и модел на гражданско поведение. Запознаването с българската литература, история и култура, честването и отбелязването на национални герои и събития, с каквото се характеризира дейността на народните читалища сплотява и мобилизира българското население в новоприсъединените земи. Така за много кратко време се възвръща и укрепва възрожденския блян за единение на всички българи, в чийто преследване България бе претърпяла вече две национални катастрофи.

След реалностите на Югоизточна Европа в края на Втората световна война и изтеглянето на българската администрация и българските институции в пределите на българската държава отпреди войната, народните читалища в селищата, останали извън пределите на България, прекратяват дейността си като български културни и просветни институти. Те имат своя също своя достоен принос, макар и малко познат, в историята и на просветното дело на българите.

Когато българските земи са били изцяло под османска власт, българите са нямали други свои културни институти, освен народните читалища. Читалищата тогава са обхващали всички сфери на културния и духовния живот като единствена възможна в форма на самоорганизиране на гражданското общество. Те са компенсирали донякъде отсъствието на български държавни институти в областта на културата, образованието и духовността. Може да се каже, че чрез народните читалища българите създават свои национални културни и духовни институти преди още да добият политическата си освобождение, едва след което ще получат правото да изградят и свои държавни институции.

И след Освобождението народното читалище, което заедно с училището продължават да бъдат активни културни и образователни средища на българския народ – съсредоточие на духовен живот и крепител на народните традиции на българите.

Това проличава и от забележителната бързина, с която след април/май 1941 г. възникват нови или се възобновяват старите български читалища по места където българската държавна традиция е отсъствала или е била прекъсната (Западните покрайнини, Вардарска Македония, Западна Тракия

и Пиротско) и как масово българското население по тия места възстановява и продължава възрожденската традицията на народните си читалища.

1. ПИРОТСКА ОКОЛИЯ

Българско читалище „Просвещение” – гр. Пирот

Първото българско училище в Пирот е основано на 15 юни 1852 г. при кметуването на Георги Виденов. На него имало мраморна плоча с надпис „Славяноболгарско училище”. В това училище е било организирано по-късно и първото българско читалище в града „Просвещение”.¹

Идеята за основаване на българско читалище в Пирот възниква още през учебната 1870/1871 г. по време на учителя в класното училище Писарев. Подготовката за основаването на читалище започва през 1871 г., а официалното му откриване става през великденските празници на 1872 г.² Според две дописки до цариградските вестници „Турция”³ и „Право”⁴ то се основава от 40 членове учредители, българи от гр. Пирот. Първото му събрание се провежда на 23 март 1872 г., когато се избира и първото читалищно настоятелство. На това заседание се избира и делегация, която да запознае владиката Партений за събитието и да помоли за неговата материална подкрепа на това начинанието. Новооснованото читалище получава дарения от родолюбиви граждани. Владиката Партений подарява също 115 гроша и едно годишно течение на цариградското списание „Читалище”. Читалището започва да изпълнява роля и на училищно настоятелство в гр. Пирот. Настоятелството взима решение да доведе учителка, за да открие девическо училище. Наема за тази цел Мария Русева от гр. Стара Загора.

В края на 1874 г. читалището открива и Неделно училище, което се посещава от много младежи, неуспели навреме да получат необходимото образование⁵. То разпростира дейността си и върху околните села, за да просвещава и тамошните младежи: „Читалището, основано преди три години – се казва в дописка до цариградския вестник „Източно време”, изпратена през ноември 1874 г. – ревностно се посещава от малцината му членове, дето освен нравствена полза, толкова чувствителна за това място, което събира из прочитанието на различни книги. Всячески се грижат и за подпомагането на несъстоятелните ученици, като поддържат и по един ученик в по-горно училище с цел благородна, цел свята. Но толкоз не стрига. Тук аз чух да се говори и да се промишлява между учителите, за как да се подведат под добър ред съществуещите на глед селски училища, а и та гдето не е имало, да се отворят нови – нужда най-необходима... Ето поприще за деятелно чи-

¹ ЦДА Ф 178К, оп. 5, а. е. 164, л. 14–15..

² Христов, С. Пиротски окръг и неговото население. – СБНУ том XI, с. 307.

талище, дете по-влиятелните с намисването си не малко биха помогнали за осъществяването на тази цел.”¹

Народно читалище „Д-р К. Кръстев” – гр. Пирот 1872 г.

На 1 март 1942 г. граждани на Пирот възобновяват възрожденската традиция и основават народно читалище в града². На свиканото в Пирот учредително събрание за основаване на народно читалище като членове основатели веднага се записват 37 българи от града, които обсъждат и приемат устава, избират управителното тяло и единодушно решават читалището да носи името на именния им съгражданин и виден български интелектуалец Д-р К. Кръстев.

Членове-основатели на Народно читалище „Д-р К. Кръстев” – гр. Пирот 1942 г.

Име	Възраст	Занятие
Димитър Василев Писаров	41	околийски управител
Кръстьо Димитров Пиротски	31	окол. училищен инспектор
Владимир Дончев Йонов	46	общински кмет
Минко Иванов Минков	38	директор на смес. гимназия
Димо Ц. Цонков	37	прогимназиален учител
Григор Венков Милев	31	гимназиален учител
Петър Камбуров	40	първоначален учител
Вяра Кръстева Пиротска	30	първоначална учителка
Цанчо Теодосиев	32	първоначално учител
Иван Нинов	38	търговец
Александър Радованов	35	гимназиален учител
Василка Иванова Нинова	32	първоначална учителка
Анастасия Цонкова	30	първоначална учителка
Надежда Цанева	35	първоначална учителка
Цонко Цанков	39	чиновник
Никола Христов	44	чиновник
Харалампи Джамбазов	45	чиновник Б. З. Б
Стефан Николов Стаменов	45	данъчен началник
Иван Терзийски	32	чиновник
Цочо Цочев	38	чиновник
Иванка Терзийска	34	първоначална учителка
Иван Манолов	38	
Д-р Алеко Славчев Томов	30	ветеринарен лекар
Марко Дундаров	45	началник станция
Илия Иванов		агроном
Гено Ангелов Генов	30	учител в смесена гимназия
Воин Петров Велев	52	общински чиновник
Дочо Димов Байрамов	36	гимназиален учител
Александър Стеф. Тодоров	42	първоначален учител
Иван Луканов Атанасов	35	учител

¹ В. „Турция”, Цариград, год. VIII, бр. 7, 1 април 1872 г.

² В. „Право”, Цариград, год. VII, бр. 15, 24 май 1875 г.

Спас Стефанов Виденов	32	лесничей
Елена Иванова Давидова	32	учителка
Майор Тотоманов	45	офицер
Симеон П. Текерлеков	40	чиновник
Първан Андреев Лазаров	47	началник БЗКБ
Истатко Георгиев Истатков	30	основен учител

**Настоятелство на Народно читалище „Д-р К. Кръстев” –
гр. Пирот, 1942 г.**

Име	Занятие	Длъжност
Минко Иванов Минков	директор на смесена гимназия	председател
Кръстю Димитров Пиротски	околийски учил. инспектор	подпредседател
Дочо Динев Байрамов	учител	секретар
Григор Венков Милев	учител в смесена гимназия	касиер
Истатко Георгиев Истатков	основен учител	библиотекар
Панчо Колев Искъов	началник гарнизона	член
Димитър Василев Писаров	околийски управител	член
Владимир Дончев Йонов	кмет	член
Иван Луканов Атанасов	главен учител	член
Д-р Алеко Славчев Томов	ветеринарен лекар	член
Спас Стефанов Виденов	околийски лесничей	член
Гено Ангелов Генов	учител в смесена гимназия	член
Контролен съвет:		
Първан Андреев Лазаров	началник БЗКБ	председател
Стефан Николов Стаменов	данъчен началник	член
Александър Стефанов Тодоров	главен учител	член

Народно читалище „Обединение” – с. Петрово

Основано е на 3 март 1943 г.¹ На свиканото в с. Петрово по покана от учителите общоселско събрание за основаване на народно читалище, като членове основатели се явяват и записват 45 души от селото, които приемат устава и избират съставите на настояществото и на проверителната комисия.

**Членове основатели на Народно читалище „Обединение” –
с. Петрово, 1943 г.**

Име	Възраст	Занятие
Йото Йорданов Вутов	27	учител
Дойчин Иванов Игов	50	земеделец
Душан Александров Марков	31	чиновник
Милован Вукашинов Петров	21	земеделец
Чедомир Др. Панайотов	30	земеделец
Станимир Раков Панайотов	30	земеделец
Борис Стоименов Игов	32	земеделец
Иван Василев Ненков	38	чиновник
Крум Анастасов Лазов	32	секретар бирник
Ради Стойнов Иванов	28	учител

¹ ЦДА Ф 264К, оп. 2, а. е. 7163, л. 1–19

Ефрем Владимиров Анто	21	земеделец
Захарий Иванов Генчев	46	общински кмет
Тодора Божкова Павлова	36	учителка
Велика Тошева Черногорцева	43	учителка
Стоилка Симеонова Георгиева	35	учителка
Денка Христова Лалева	34	учителка
Георги Стоянов Лазаров	31	чиновник
Александър Димитров		земеделец
Стоян Марков Гоцев	30	земеделец
Станимир Киров	33	земеделец
Станчо Илиев Цанев	40	земеделец
Стоян Владимиров Иванов	34	земеделец
Димитър Чедомиров Димитров	21	земеделец
Алекси Ранчев Велков	55	земеделец
Велимир Живков Велков	50	търговец
Векослав Ставрев Живков	22	земеделец
Светислав Миланов Еленков	21	земеделец
Йордан Иванов	30	земеделец
Борис Лазарв Тошев	31	земеделец
Божко Драгоотинов Манов	21	земеделец
Александър Драгоотинов Манов	21	земеделец
Владимир Димитров Илиев	41	земеделец
Чедомир Ранов	21	земеделец
Радослав Николов Тасков	35	земеделец
Сърбислав Маноилов Нешов	29	шивач
Миливой Иванов Младенов	23	земеделец
Бранко Сотиров Цанев	35	търговец
Иван Михайлов Панайотов	31	земеделец
Ефрем Иванов Панчев	35	земеделец
Мицо Александров Василев	26	мелничар
Милан Георгиев Еленков	61	земеделец
Боголюб Найденов Пенчев	23	земеделец
Новко Вукашинов Александров	21	дърводелец
Георги Велимиров Джунов	22	дърводелец

**Настоятелство на Народно читалище „Обединение” –
с. Петрово, 1943 г.**

Име	Занятие	Длъжност
Вуто Йорданов Вутов	учител	председател
Дойчин Иванов	земеделец	подпредседател
Душан Александров	чиновник	касиер
Иван Василев Нешков	чиновник	секретар
Милован Вукашинов Петров	земеделец	библиотекар
Чедомир Панайотов	земеделец	домакин
Станимир Раков Панайотов	земеделец	съветник
Борис Стоименов Игов	земеделец	съветник
Проверителна комисия:		
Крум Анастасов Лазов	секретар бирник	председател
Ради Стойков Иванов	учител	член
Ефрем Владимиров Анто	земеделец	член

2. ОКОЛИЯ ЦАРИБРОД

Българското читалище в Цариброд до 1919 г.

Първото читалище в Цариброд според сведенията на историка Г. Димитров, поместени в първата част на неговата „Княжество България“, е основано през 1866 г. Някои автори, сред които Ст. Чилингиров оспорват тази дата, като твърде ранна, сравнявайки я с тази на доста по-късно откритото читалище в централното селище град Пирот¹. Основаното или най-малко опитът да бъде основано през възраждането българско читалище в Цариброд е имало по-всяка вероятност кратък живот, тъй като на 1 януари 1898 г. то е учредено отново и тази именно дата по-късно деятелите на читалищното дело в Цариброд приемат като най-вероятно начало на читалищната дейност в града им². Един от членовете основатели и библиотекар на това читалище Иван Праматаров 45 години по-късно ще сподели: „Създаденото през 1898 г. в Цариброд читалище беше единственият културно-просветен паметник в града, от където черпеха духовна храна всички граждани и всички помагаха за неговото издигане“ до 1919 г., когато българският Цариброд заедно Западните покрайнини бяха откъснати от България по „стратегически съображения“ както мотивираха деянието си представителите на страните победителки на преговорите по мира в Париж.

Царибродското бежанско читалище, 1919–1940

Щом през лятото на 1919 г. започва да се говори, че Цариброд по силата на Ньойския мирен договор ще остане извън пределите на българската държава, тогава деятелите на царибродското читалище пренасят книжния му фонд и част от движимото му имущество в Драгоман, близо до старата границата с надеждата да ги върнат обратно при евентуална корекция на крайно несправедливия проектодоговор. След 6 септември 1920, когато сръбската войска заема Цариброд и българската администрация се изтегля от там, целия книжен фонд на читалището бива пренесен в София, където той става основа на създаденото там Царибродско бежанско читалище³. На 10 март 1924 г. Царибродското бежанско читалище провежда общо събрание, приема нов устав и избира настоятелство с председател Ст. Николов, подпредседател – П. Шонтов и секретар – Д. Марков.

¹ Чилингиров Ст. Български читалища преди Освобождението, С. 2000, с. 443.

² Райчевски, С. Царибродските българи, С. 2008, с. 176–183.

³ Пак там

Настоятелство на Царибродското бежанско читалище, 1930 г.

Име	Възраст	Образование	Занятие	Длъжност
Еленко Виденов	54	Средно	основен учител	председател
Д-р Никола Даскалов	30	Висше	гимназ. Учител	подпредседател
Д-р Милан Попов	24	Висше	Лекар	подпредседател
Димитър Гогов	19	Средно	Ученик	секретар
Васил Димитров	20	Средно	Студент	касиер
Петър Дойчинов	21	Средно	Студент	библиотекар
Ананий Вълкадинов	48	Висше	Гимназ. Учител	съветник
Добри Марков	19	Средно	Техник	съветник
Мил. Бойков	20	Средно	Свободен	съветник
Ангел Стоев	21	VII клас	Ученик	съветник
Марин Пайташев	19	VII клас	Ученик	съветник
Контролна комисия:				
Петър Еленков	35	Висше	Адвокат	председател
Станьо Малешков	52	Висше	гимназ. Учител	съветник
Сетфан Бидиков	44	Средно	прогимн. учител	секретар

Създаденото с усилията на бежанците от Цариброд и от други селища на Западните покрайнини „Царибродско бежанско читалище“ се намирало в софийския квартал Красно село на ул. „Генерал Ст. Колев“ № 20. При възвръщането на Западните покрайнини в пределите на Българската държава през лятото на 1941 г. членовете на Царибродското бежанско читалище в Царибродския квартал на София решават да върнат читалището в Цариброд и искат разрешение за свикване на извънредно общо събрание, въпреки, че по това време поради военновременната обстановка били въведени ограничения и дори забрана за събранията. Молбата им бива обаче веднага удовлетворена. Извънредното събрание се провежда на 2 август 1942 г. Своето слово председателят на събранияето Борис Яначков завършва с думите: „Днес предстои това читалище да бъде пренесено там, където то бе основано и ние всички ще се считаме щастливи, че се падна нам да извършим този свещен акт, като пренесем някогашната искра, сега вече факел, който ще свети наново българския пламък и ще стопля българския дух, жадуващ за просвета и култура.“ С всеобщо одобрение събранияето взима единодушното решение:

„Царибродското бежанско читалище в София на ул. „Генерал Колев“ № 32 да се премести в гр. Цариброд, където да се слее с новооснованото там народно читалище „Отец Паисий“. Преместването на читалището започва веднага след като излиза решение на Министерството на вътрешните работи и народното здраве от 15 септември 1942 г., одобряващо това преместване. Общината отчуждава сградата и имота на Царибродското бежанско читалище и предоставя сумата на разположение на обединеното читалище „Отец Паисий“ в Цариброд.

Народно читалище „Отец Паисий” – гр. Цариброд

Възобновено на 9 ноември 1941 г.¹ На свиканото от инициативен комитет общоградско събрание в Цариброд за основаване (възобновяване) на народно читалище като членове основатели (възобновители) се записват 45 души, които след като обсъждат и приемат устава, избират настоятелство и решават читалището да се нарича „Отец Паисий”.

„Ние жителите на Цариброд – се казва в учредителния протокол – желаем да работим за нашето и на съгражданите ни културно-просветно издигане, решиме да основем народно читалище, което да носи името „Отец Паисий”. Кметът на града Атанас Г. Бакалов предоставя като дар на читалището 77 тома от личната си библиотека. „Правя този дар на читалището – пише той в дарителското си писмо – със съзнанието, че изпразвайки отчасти моята частна библиотека, вливам поне една капка в общата книжнина и духовната съкровищница на нашия град чрез читалищната библиотека”.

На общо годишно събрание, проведено на 4 август 1942 г. председателят докладва, че е постъпило писмо от Царибродското бежанско читалище в София, с което се известява за взетото решение то да се върне в Цариброд. След прочитането на това писмо той произнася вълнуващо слово: „Благодарение на това решение нашето читалище, носещо името на великия атонски монах Отец Паисий, което си е поставило за цел да обедини усилията на всички будни чада на Обединена България, дошли от старите предели и живеещи тук, за да могат час по-скоро да заличат и най-малкото петно оставено в продължение на 22 години от поробителя върху съзнанието на живеещото тук чисто българско население, да го издигне в културно отношение и да го приобщи напълно към единната българска национална общност... Делото на нашите братя, прокудени от свидна бащина стряха, занесли със себе си тогавашната светиня на Цариброд – бившето тукашно читалище, за да го запазят от разхищение, а българските книги от поругание, и не само запазили, но и увеличили, за да могат днес, когато духовното съкровище на читалището е най-необходимо за нашия новоосвободен град, да го донесат и предадат на заблещукалото вече със своя духовен пламък Народно читалище „Отец Паисий”.

В този дух се изказва и околийският управител Велин Д. Спасов. След тях думата взима адвокатът Георги Шаламанов, който също произнася слово и прави следното предложение, което се приема с гласуване единодушно от всички присъстващи:

1. С акламации приема решението на Царибродското бежанско читалище в София да се върне в Цариброд заедно с всичките си имуществва, библиоте-

1 ЦДА Ф 264К, оп. 2, а. е. 7151, л. 1-102

ка, покъщина, налични суми и пр. и да се присъедини към новоосновеното в Цариброд читалище „Отец Паисий“.

2. Царибродското народно читалище „Отец Паисий“ приема да стане правоприемник на Царибродското бежанско читалище в София и поема правото да урежда всички негови договорни задължения с трети лица, учреждения, организации и др., както и да получи всички негови вземания, уредени с договорни и законоустановени положения до датата на присъединяването му към нашето читалище.

На 5 ноември 1942 г. във връзка с пренасянето на Царибродското бежанско читалище от София в Цариброд Цар Борис III изпраща следната поздравителна телеграма: „Вам и на царибродчани благодаря искрено за приветствията по случай пренасянето на бежанското читалище в града ви., като пожелавам преуспяване на свободния Цариброд.“

За по-малко от година от възстановяването на 9 ноември 1941 до 4 октомври 1942 г., броят на редовните членове на Народно читалище „Отец Паисий“ – Цариброд нараства почти три пъти и достига 112 души.

Настоятелство на Народно читалище „Отец Паисий“ – гр. Цариброд, 1941 г.

Име	Занятие	Длъжност
Стоимен Стойчев	учител	председател
Георги Костов	запасен подофицер	подпредседател
Христо Г. Мичев	учител	секретар
Георги Йосифов	учител	касиер
Д-р Др. Стефанов	лекар	съветник
Георги Гайдаров	чиновник	съветник
Йордан Мих. Гогов	търговец	съветник
Софка Стр. Петрова	домакиня	съветник
Райма Кр. Младенова	домакиня	съветник
Васил Манов	търговец	съветник
Иван поп Спасов	студент	подгласник
Проверителна комисия:		
свещ. Константин Станоев	свещеник	председател
Цвятко Кръстев	данъчен инспектор	член
Стоян Торозов	счетоводител в БНБ	член
Славчо Атанасов	учител	подгласник

Редовни членове на Народно читалище „Отец Паисий“ – гр. Цариброд, 1942 г.

Име	Занятие	Длъжност в управ. тяло
Стоимен Стойчев	чиновник	предс. на настоятелството
Велин Д. Спасов	окол. управител	
Петрана Стоим. Стой	учителка	библиотекар

Дафина Митева	домакиня	секретар
Христо Кьосев Мичев	Учител	член на настоятелството
Недялка Хр. Мичева	учителка	
Георги Йсиф. Димитров	Учител	член на настоятелството
Нацка Петров	търговец	
Миладин Симов	търговец	
Илия В. Ковачев	търговец	
Васил Монеv	търговец	
Милчо Тодоров	търговец	
Иван Ал. Гигов	търговец	
Тодор Гигов	чиновник	
Георги Петров	търговец	
Атанас Бакалов	Кмет	
Вяра Игова	домакиня	
Петър Попов	стопанин	
Григор Углярв	книжар	
Спас Ташев	обущар	
Петър Младенов	търговец	
Георги Костов	Ковач	подпредседател
Георги Гайдаров	фотограф	член на настоятелството
Александър Даскалов	Касац, съдия	
Михаил Макавеев	агроном	
Йордан Димитров	агроном	
Кирил Апостолов	чиновник	
Йордан Мих. Гогов	агроном	член на настоятелството
Веса Иванова	учителка	
Вяра Савова	учителка	
Еленко Павлов	търговец	
Александър Спасов	търговец	
Райна Кр. Младенова	домакиня	член на настоятелството
Стоян Г. Торозов	чиновник	член на конгр. комисия
Иван Хр. Григоров	Дир. на гимназия	
Иван Стоилов	гимн. учител	
Елена Анастасова	Гимн. учителка	
Дора Кършовска	гимн. учителка	
Галина Нейкова	гимн. учителка	
Кирил Кемилев	гимн. учител	
Любен Белмуस्ताков	гимн. учител	
Трайко Стойчев	гимн. учител	
Спаска Киселичка	гимн. учителка	
Петър Тасчиев	гимн. учител	
Найден Гетов		
Мария Дочева	прог. учителка	
Ценка Пишманова	прог. учителка	
Мария Глишева	първ. учителка	
Александър Стоянов	прогимназ. учител	
Дим. Йор. Камбуров	банков чиновник	
Атанас Хр. Тончев	банков чиновник	член на конгр. комисия
Любомир Бонев	банков чиновник	
Крум Ал. Васов	чиновник	

Алекс. Михайлов	чиновник	
Никола Ив. Живков	околийски съдия	
Петър Тасев	чиновник	
Георги Константинов	н-к т. п. станция	
Тодор Ал. Спасов	чиновник	
Никола М. Димитров	чиновник	
Иван п. Апостолов	чиновник	
Станка Драгиева	чиновник	
Магдална Манолова	чиновничка	
Мария Симова	чиновничка	
Свилен Иванов	чиновник	
Ист. Ник. Димитров	чиновник	
Богомил Антов	данъчен началник	
Димитър Н. Генов	чиновник	
Олимпий Цонев	чиновник	
Алекс. Алексиев	чиновник	
Елена Енева	чиновничка	
Стефана Селманова	чиновничка	
Дичо Данков	чиновничка	
Васил Ст. Настов	чиновник	
Алекс. Джаджов	чиновник	
Тодор Люб. Гогов	чиновник	
Никола Ст. Иванов	чиновник	
Никола Ив. Божков	чиновник	
Младен Каменов	ковач	
Герасим Митов	Ковач	
Любомир Митев	ковач	
Иван Спасов	студент	член на настоятелството
Добри Тафревски	адвокат	
Георги Шаламанов	адвокат	
Симеон Въжаров	адвокат	
Георги Савов	чиновник	
Михаил Лазаров	дърводелец	
Ефстати А. Иванов	шивач	
Асен Игнатов	търговец	
Божко Иванов	кафеджия	
Богдан Хр. Любенов	стопанин	
Д-р Ст. Миндов	лекар	
Илко Хр. Младенов	обущар	
Георги Кир. Лукански	чиновник	
Тодор В. Ковачев	книжар	
Крум Величков	бакалин	
Ангел Иванов	търговец	
Донка Кисьова	гимн. учителка	
Амелия Шинова	ученичка	
Никола Р. Павлов	свещеник	касиер
Илия Алексов		член на настоятелството
Иван Канинчев		
Кирил Б. Гигов	ученик	
Асен Атанасов	земеделец	

Константин Станов	свещеник	предс. на контролната комисия
Васил Дойчев		
Арахангел поп Стаменов		
Пор. Мичо Данов	чиновник	
Георги Марков	чиновник	
Борис Н. Миленков	пол. началник	
Павел Ал. Павлов	чиновник	
Захари Н. Раденков	чиновник	

На общото годишно събрание на 17 януари 1943 г. се избира ново настоятелство на народно читалище „Отец Паисий” – Цариброд с председател Стоимен Стойчев Янков, подпредседател Георги Костов Изатовски и секретар Или Петров Попов. На свиканото извънредно общо събрание на 4 юли 1943 г. се приема новият устав по изпратения от министерството образец и се гласува бюджетът за следващата отчетна година в размер приход и разход по 32,000 лв. В разходната част на така приетия бюджет са предвидени и 4000 лв. за закупуване на книги и 6480 лв. за фонда „Кооперативен строеж на читалищна сграда”.

Народно читалище „Съзнание” – с. Славиня

Основано на 4 юни 1941 г.⁸ Свиканото по инициатива на учителите общоселско събрание за основаване на народно читалище в с. Славиня по общо желание на отзовалите се на поканата се превръща в учредително събрание. След приемането на устава членовете основатели избират настоятелство и проверителна комисия.

Настоятелство на Народно читалище „Съзнание” – с. Славиня, 1941 г.

Име	Занятие	Длъжност
Георги Николов Рангелов	кметски наместник	Председател
Станимир Алексов Йоцев	земеделец	Подпредседател
А. Петров Васов	секретар бирник	Секретар
Григор Величков Милчев	учител	Касиер
Боян Николов Гогов	чиновник	Библиотекар
Костадин Асенков Коцев	земеделец	Домакин
Давидко Делчев Минков	земеделец	Съветник
Проверителна комисия:		
Димитър Георгиев Найденов	учител	Председател
Никола Йорданов Стефанов	учител	Секретар
Петър Тачков Киров	земеделец	Член

**Народно читалище „Самообразование” –
с. Чорин дол, община Желюша**

Основано на 1 февруари 1943 г.¹ На свиканото с покана от учителите общо-селско събрание в с. Чорин дол, община Желюша за основаване на народно читалище като членове основатели се записват 33 души от селото.

**Списък на членовете основатели на Народно читалище
„Самообразование” — с. Чорин дол, община Желюша, 1943 г.**

Име	Възраст	Занятие
Александър Ставров Димитров	43	земеделец
Светозар Сотиров Георгиев	25	земеделец
Бранислав Мил. Марков	29	земеделец
Милорад Кирков Манчов	54	земеделец
Новица Драгомиров Миланов	20	земеделец
Петър Иванов Костов	22	земеделец
Илия Сотиров Златанов	44	земеделец
Душан Кост. Манчов	38	земеделец
Богдан Димитров Георгиев	42	земеделец
Тодор Димитров	58	кметски наместник
Симо Митов	62	земеделец
Маноил Т. Митов	63	земеделец
Михаил В. Живков	32	земеделец
Станимир Р. Кръстев	52	земеделец
Асен Сат. Златанов	50	земеделец
Недко Сав. Марков	30	земеделец
Рангел А. Живков	52	земеделец
Никола Т. Киров	61	земеделец
Матей Г. Костов	38	земеделец
Дадо Иванов Георгиев	34	земеделец
Никола М. Георгиев	48	земеделец
Йордан Веселинов	40	земеделец
Цанка Еманулова Балканова	48	учителка
Олга Крумова Петрова	36	учителка
Светослав Тодоров Георгиев	45	земеделец
Методи Николов Лазаров	29	учител
Станимир Тодоров Живков	29	земеделец
Евстати Спасов Симеонов	46	земеделец
Светозар Кирков Манчов	49	земеделец
Профир Игнатов	21	земеделец
Светозар Панов Станков	55	земеделец

**Настоятелство на Народно читалище „Самообразование” –
с. Чорин дол, 1943 г.**

Име	Занятие	Длъжност
Методи Николов Лазаров	учител	председател
Александър Ставров Димитров	земеделец	подпредседател

¹ ЦДА Ф 264К, оп. 2, а. е. 7148, л. 1–14

Светозар Сотиров Георгиев	магазинер	секретар
Илия Сотиров Златанов	търговец	касиер
Новица Драгомиров Миланов	земеделец	домакин
Милорад Кирков Манчов	земеделец	член
Светослав Тодоров Георгиев	земеделец	член
Цанка Емануилова Балканова	учителка	член
Олга Крумова Петрова	учителка	член
Станимир Тодоров Живков	земеделец	член
Проверителна комисия:		
Богдан Димитров Георгиев	земеделец	председател
Бойко Владимиров Живков	земеделец	член
Светозар Панов Станков	земеделец	член

Народно читалище „Христо Ботев” – с. Желюша

Основано на 4 април 1943 г.¹ На свиканото по покана от учителите общоселско събрание в Желюша за основаване на народно читалище като членове основатели се записват 23 души от селото.

Членове основатели на Народно читалище „Христо Ботев” – с. Желюша, 1943 г.

Име	Възраст	Занятие
Митко Александров Пейчев	28	чиновник
Александър Петков Стаменов	48	ковач
Евтим Йоеданов Иванов	35	учител
Атанас Миленов Илиев	38	земеделец
Герасим Найденов Алексов	39	земеделец
Елена Василева Хеоргиева	40	учителка
Станко Йосифов Колев	33	земеделец
Васил Луков Давидков	30	земеделец
Венко Лазаров Алексов	34	кожухар
Асен Тодоров Димитров	32	обущар
Ангел Йосифов Алексов	34	кожухар
Никола Тодоров Митов	38	работник
Ангел Лазаров Михалков	27	земеделец
Горго Костов Стоилков	40	земеделец
Крум Алексов Георгиев	22	земеделец
Михал Георгиев Колев	57	работник
Асен аков Ненов	33	шивач
Нацко Тодоров Антов	37	работник
Кирил Тодоров Златанов	38	работник
Петър Миланов Виденов	28	земеделец
Спасен Найденов Алексов	28	чиновник
Петър Йорданов Колев	21	земеделец
Никола Йосифов Алексов	18	ученик

¹ ЦДА Ф 264К, оп. 2, а. е. 7161, л. 1–30

**Настоятелство на Народно читалище „Христо Ботев” –
с. Желюша. 1943 г.**

Име	Занятие	Длъжност
Митко Александров Пейчев	чиновник	председател
Александър Петров Стаменов	ковач	подпредседател
Евтим Йорданов Иванов	учител	секретар
Атанас Миланов Илиев	земеделец	касиер
Герасим Найденов Алексов	земеделец	домакин
Елена Василева Георгиева	учителка	библиотекар
Станко Йосифов Колев	земеделец	съветник
Васил Луков Давидов	земеделец	съветник
Венко Лазаров Алексов	кожухар	съветник
Проверителна комисия:		
Ангел Лазаров Михалков	чиновник	председател
Герго Костов Стоилков	земеделец	член
Крум Алексов Георгиев	земеделец	член

**Народно читалище „Княз Симеон Търновски” –
с. Радейна, община Смиловци**

Основано на 11 април 1943 г.[®] На общоселското събрание за основаване на народно читалище в с. Радейна, свикано в училищния салон с покана от директора на основното училище в селото Вуто Петров Илиев, като членове основатели се записват 43 души. Събранието определя членски внос 1 лев месечно за редовните членове, а за благодетелен член – еднократно дарение най-малко 500 лв. Избира управителното тяло на събранието и два допълнителни комитета: просветен и увеселителен.

**Списък на членове основателите на Народно читалище
„Княз Симеон Търновски” – с. Радейна:**

Вуто Петров Илиев, Елена Николова Витанова, Анка Дамянова Йосифова, Тончо Гълъбов Стоянов, Вирон Стоилков Иванов, Алекси Радев Томянджиев, Борис Перчов Гогов, Арсо Стоянов Колев, Велин Пенков Йоцев, Спас Георгиев Коцев, Петър Богданов Коцев, Димитър Георгиев Коцев, Сима Рангелов Мадев, Левчо Сердов Дойчев, Марин Мулушев Божков, Петър Георгиев Коцев, Васил Цеков Ранчев, Йордан Алеков Стоянов, Вирон Станулов Минчев, Владимир Васев Данков, Павел Найденов Костов, Спас Делчев Гелев, Вирон Георгиев Попчев, Нацко Спасенов Георгиев, Кота Кръстев Стоянов, Арсо Илиев Стефанов, Спас Геров Сотиров, Борис Стоянов Антов, Цвятко Димитров Игов, Петър Мирчев Манчев, Велин Найчев Неद्याков, Манчо Манев Алексов, Марчо Стефанов Йонов, Васил Христов Величков, Георги Делчев Гелев, Александър Тодоров Димитров, Георги Тончев Гълъбов, Трендафил Колев Панчев, Петър Драганов Манов, Димитър Василев Георгиев, Миро Николов Манов, Първан Тодоров и Вевличков.

**Настоятелство на Народно читалище
„Княз Симеон Търновски” с. Радейна, 1943 г.**

Име	Занятие	Длъжност
Тончо Гълбов Стоянов	кметски наместник	председател
Александър Тодоров Димитров	земеделец	подпредседател
Вуто Петров Илиев	учител	секретар
Велин Пенков Йоцев	земеделец	касиер
Павел Найденов Костов	земеделец	домакин
Анка Дамянова Йосифова	учителка	библиотекар
Трендафил Колев Панчев	земеделец	съветник
Димитър Георгиев Коцев	земеделец	съветник
Проверителна комисия:		
Арсо Стоянов Гогов	земеделец	председател
Петър Мирчев Манчев	земеделец	член
Мончо Манов Алексиев	земеделец	член

Народно читалище „Иван Вазов” – с. Видлич, община Смилевци

Основано на 21 май 1943 г.¹ На свиканото от главния учител общоселско събрание за учредяване на народно читалище във Видлич като членове основатели се записват 33 души от селото, които, след като приемат устава, избират настоятелство. Новоизбраното настоятелство се събира на първото си заседание още същия ден, за да се конституира и решава читалище да носи името на народния поет Иван Вазов.

**Членове основатели на Народно читалище „Иван Вазов” –
с. Видлич, 1943 г.**

Име	Възраст	Занятие
Георги Костадинов Попов	49	учител
Горго Тодоров Алексев	47	земеделец
Димитър Стефанов Конев	39	учител
Тодор Вучков Найденов	30	земеделец
Драго Миланов Стефанов	35	земеделец
Върбан Нейчев Живков	31	земеделец
Горго Васов Стоилов	36	земеделец
Герго Тодоров Станишев	29	земеделец
Димитър Ангелов Станков	36	земеделец
Ненчо Игов Васов	33	земеделец
Драго Иванов Стойнов	28	земеделец
Александър Николов Душков	27	шивач
Коста Петров Гърков	25	земеделец
Димитър Иванов Петров	25	земеделец
Тодор Иванов Нейчов	25	дърводелец
Коста Генчов Костов	23	земеделец
Димитър Сотиров Еленков	22	земеделец
Ивайло Тодоров Тошев	21	средно образование
Миньо Христов Киров	21	

¹ ЦДА Ф 264К, оп. 2, а. е. 7165, л. 1–20

Иван Спасенов Панайотов	24	земеделец
Васил Денков Савов	21	земеделец
Анеста Христова Стойчева	49	учителка
Милка Димитрова Гъркова	36	учителка
Елисей Младенов Радулев	45	кметски наместник
Иван Димитров Иванов	25	земеделец
Крум Гошев Спасов	43	земеделец
Никола Делчев Димитров	26	земеделец
Павли Васов Станулов	21	земеделец
Маноил Сотиров Георгиев	28	земеделец

Настоятелство на Народно читалище „Иван Вазов” – с. Видлич, 1943 г.

Име	Занятие	Длъжност
Горго Тодоров Алексиев	земеделец	председател
Костадин Петров Гърков	земеделец	подпредседател
Сандо Николов Дишков	шивач	касиер
Иван Спасенов Панайотов	земеделец	секретар
Димитр Иванов Петров	земеделец	домакин
Ивайло Тодоров Тошев	земеделец	библиотекар
Димитър Ст. Колев	учител	член
Проверителна комисия:		
Стоян Костов Димитров		председател
Драго Иванов Стойнов	земеделец	секретар
Георги Костадинов Попов	учител	член

Народно читалище „Светлина” – с. Протопопинци, община Смиловци

Основано е на 25 май 1943 г.¹ На свиканото общоселско събрание в Протопопинци за учредяване на народно читалище като членове основатели се записват 24 души от селото, които след приемането на устава избират управителното тяло.

Настоятелство на Народно читалище „Светлина” – с. Протопопинци, 1943 г.

Име	Занятие	Длъжност
Станчо Вълчанов Степанов	учител	председател
Борис Тодоров Васов	земеделец	подпредседател
Борис Венков	земеделец	секретар
Игнат Георгиев Васов		касиер
Борис Панов Голев	земеделец	библиотекар
Трайко Иванов Стойчев	земеделец	домакин
Спасуна Петрова Атанасова	учителка	съветник
Проверителна комисия:		
Енчо Панов	земеделец	председател
Петър Георгиев Васов	земеделец	секретар
Тодор Найдov Дончев	земеделец	член

¹ ЦДА Ф 264К, оп. 2, а. е. 7162, л. 1–16

3. ОКОЛИЯ БОСИЛЕГРАД

Народно читалище „Христо Ботев” – с. Долна Любата

Основано на 8 юни 1941 г.¹ На свиканото в Долна Любата общоселско събрание за основаване на народно читалище като членове основатели се записват 30 души от селото, които избират членовете на настоятелството и решават единодушно читалището им да носи името на големия български поет и борец за народна свобода Христо Ботев.

Членове основатели на Народно читалище „Христо Ботев” – с. Долна Любата, 1941 г.

Име	Възраст	Занятие
Владимир Милев Гешев	45	учител
Борис С. Чипев	48	кмет
Станимир Палигоров	36	бирник
свещ. Александър Трайков	30	свещеник
Владимир Стоянов Попов	36	търговец
Стоян Костадинов	60	
Асен Миланов Милошев	30	писар
Владимир Гешев	22	студент
Евтим Апостолов Спасов	33	търговец
Драган Найденов Костадинов	33	търговец
Стойне Радойнов Цветков	46	земеделец
Ато Миланов Атов	35	ковач
Вене Анасов	29	ковач
Илия Миливоев	19	ученик
Стаменчо Милев	17	ученик
Раде Васев	20	земеделец
Кирил Павлев	17	ученик
Стоян Милошев Дойчинов	38	писар
Кирил Милошев	21	
Симеон Г. Русимов	26	земеделец
Методи Янков Стоилков	52	шивач
Милчо М. Янков	28	обущар
Симеон Милошев	30	
Лазар Стоименов	44	търговец
Симеон Стефанов Харизанов	41	земеделец
Венче С. Стефанов	19	ученик
Александър Костадинов	20	студент
Атанас Станков	55	пъдар
Стойче Велинов	37	земеделец
Тане Анастасов Стойчев	32	земеделец

¹ ЦДА Ф 264К, оп. 2, а. е. 7152, л. 1–36

**Настоятелство на Народно читалище „Христо Ботев” –
с. Долна Любата, 1041 г.**

Име	Занятие	Длъжност
Владимир Милев Гешев	учител	председател
свещ. Александър Трайков	свещеник	подпредседател
Асен Миланов Милошев	чиновник	секретар и касиер
Методи Янков Стоилков	шивач	съветник
Ефтим Апостолов Спасов	бакалин	съветник
Стойне Радойнев Цветков	зеделец	съветник
Проверителна комисия:		
Владимир Стоянов Попов	търговец	председател
Стоян Милошев Дойчинов	писар	секретар
Драган Найденов Костадинов	търговец	член
Ато Миланов Атов	ковач	член
Симеон Стефанов Харизанов	зеделец	член

Народно читалище „Пробуда” – с. Ресен, община Босилеград

Основано на 26 април 1942 г. На свиканото общоселско събрание в с. Ресен, Босилеградска община за основаване на народно читалище като членове основатели се записват 25 души от селото, които след като приемат устава, избират настоятелство и решават а читалищният празник да бъде на Връбница.

Членове основатели на Народно читалище „Пробуда” – с. Ресен, 1942 г.

Име	Възраст	Занятие
Васил Динев	60	зеделец
Васил П. Трнев	31	учител
Стойне Стоименов	51	зеделец
Насе Иванов Спасов	37	зеделец
Любен Стойнев Велинов	28	зеделец
Владимир Георгиев Постолов	31	зеделец
Зинови Стоянчов	50	зеделец
Владимир Стоянов	31	зеделец
Владимир Зарев	33	зеделец
Боян Димитров	30	зеделец
Владимир Джонов	37	зеделец
С. Джонов	43	зеделец
Драган Пенев	30	зеделец
Гроздан Миланов Андонов	27	зеделец
Арсо Андонов Трайков	27	зеделец
Борис Георгиев Гонев	22	зеделец
Иван Ангелов Станоев	30	зеделец
Драган Спиридонов	21	зеделец
Иван Тошев Ангелаков	44	зеделец
Тодор Зарев	38	зеделец
Георги Илчев	31	зеделец
Анани Василев	21	зеделец

Стоичко Стоименов	46	земеделец
Андон Трайков	55	земеделец
Пене Николов	40	земеделец

Настоятелство на Народно читалище „Пробуда” – с. Ресен, 1942 г.

Име	Занятие	Длъжност
Васил П. Тренев	учител	Председател
Стойне Ст. Стойков	земеделец	Подпредседател
Иван Ангелов Станоев	земеделец	Секретар
Гроздан Миланов Андонов	земеделец	Касиер
Насе Иванов Спасов	земеделец	Библиотекар
Владимир Георгиев Постолов	земеделец	Съветник
Борис Георгиев Гонев	земеделец	Съветник
Проверителна комисия:		
Иван Тошев Ангелаков	земеделец	Председател
Арсо Андонов Трайков	земеделец	Секретар
Любен Стойнев Велинов	земеделец	член

ПРИЛОЖЕНИЕ

Пиеси, одобрени от Министерството на народното просвещение през 1941–1944 г. за представяне в народните читалища в „Новите земи“, Западните покрайнини и Пиротско

АВТОРИ	ПРОИЗВЕДЕНИЯ
Добри Войников	„Райня княгиня“
Ст. Костов	„Големанов“, „Женско царство“, „Новото пристанище“, „Златната мина“, „Вражалец“, „Симеон“, „Скалци“, „Морската болест“ и „Член 223“.
Иван Вазов	„Казаларската царица“, „Чичовци“, „Борислав“, „Престола“, „Службогонци“, „Ивайло“, „Руска“ и „Под игото“
Петко Ю. Тодоров	„Зидари“, „Първите, Змеюва сватба“ и Самодива“.
Кирил Христов	„Боян Магестникът“ и „Откривател“
Пею Яворов	„Когато гръм удари“ и „В полите на Витоша“
Йордан Йовков	„Албена“, „Боряна“, „Обикновен човек“ и „Милионерът“.
Антон Страшимиров	„Вампир“ и „Свекърва“
Д. Бабев	„Секулова невеста“ и „Жените победиха“
Тодор Влайков	„Две са млади залюбили“
К. Мутафов	„Хан Омуртаг“, „Пленникът от Трикери“, „Юда“ и „Убитата лисица“.
Рачо Стоянов	„Майстори“
Димитър Шишманов	„Панаирът в Стародол“ и „Кошмар“.
Владимир Полянов	„Двете страни на медала“, „Баща и синове“
Стефан Савов	Дъщерята на Ефрема“, „Кара Танас“, „Под чехъл“, „Пристануша“, „Сватбена рокля“, „Тодорини кули“, „Люти клетви“, „Всеки камък тежи на мястото си“, „Изстрел“, Към Голгота“, „Седем часа без лъжа“, „Към нов живот“, „Светещата рибка“ и „Борба за щастие“
Балканов	„Анга“, „Дина“, Манчова размирица“, „Лесничай № 13“ „Този, който обича земята“ и „Калната топка“
Ана Карима	„Пробуждане“, „Загубен живот“, „Подхлъзна се“, „Над зида“, „Зла свекърва“, „Яна войвода“, „Курбан“, „Янин извор“, „Облог“, „Поп Богомил“, „По-силният“, „За свободата“, „Към спасение“, „Панагюрската дева“, „Към щастие“, „Жертва“, „Убиец“, „Една велика идея“ и „Патилата на запасния Иван“.
Иван Кирилов	„Не са вчерашни“
П. Керемедчиев	„Край мътния поток“
Йордан Ковачев	„Тъмните зори“ и „Изпуснати хора“
Чернодрински	„Кървава сватба“
Асен Ненов	„Бдинец“, „Паисий“, „Денят се пробужда“, „Земя и хляб“, „Върбата родила грозде“, „Алиповият чифлик“, „Конкурс за плажа“, „Един ден жена“, „Селска чест“, „Клепалото бие“, и „Когато дяволът се шегува“.
Й. Здравелин	„Това стана на улицата“
Христо Казанджиев	„Цар Мурад Мари думаше“
Ст. Чилингиров	„Хаджи Минчо“

Д. Сариев	“Камбаните на Свети Климент” и Трагедията на Боров”
Ст. Генов	„Буря над планината”
Г. Караиванов	“Отроче от мъжки пол”
Н. Икономов	“Хан Татар”, “Калин Орелът” и “Бог да прости леля”.
Иван Георгиев	“Индже войвода” и “Три синджира роби”.
Лука Говедаров	„Война и хора” и „Между две жени”.
Евгения Марс	„Божана”
Д. Димитров	“Богдане, Бог да те убие”
Зв. Цонев	„Вещари”
Емил Коралов	„Водач”
Емил п. Димитров	„Водачът”
Сл. Карасински	„Призори”
Цанко Церковски	“Луди млади”, “Халостникът” и “Под старото небе”.
Васил Тотев	„Дъщерята на гробаря”
Илия Енчев	„Тъмни зори”, „Към другия бряг”, „Въртоп”, „Делба”, „Пролетен лъч”, “Великата награда”, “Крилатият майстор” и “Силата на камбаните”.
Александър Гиргинов	“Бюро за женитби”, “Дъщерята на греха”, “Ловецът в капан”, “Две майки”, “Милионерът” и “Женска вярност”.
Христо Свиленов	„Семейство”
Александър Герасков	„Пристанала”
Димитър Калфов	„Тигарът”
Д. Гимиджийски	„Бойка”
К. Сагаев	„Елфей”, „На данъто на езерото”, „Палечко”, “Юда от Назарет”, “Волнодумко” “Али баба и 40-те разбойници”, “Обутият котак”, “Ковачът – царски син”, “Седемте гарвани”, “Джуджето Мук”, “Късмет”, “Витлемският младенец”, “Крали Марко”, “Видението на Цезаря”, “Царски урок”, “Благовец”, “Енювден”, “Кръстовден”, “Бъдни вечер”, “Сестри”, “В огъня”, “Лисица Хитруша”, “Синът на пирата”, “Ако царят ме вземе” и „Календарът на Моню и Боню”.

БЪЛГАРСКОТО ВОЕННО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО В ЦАРИБРОДСКО

Зденка Тодорова

С цел да се опази българското военно историческото наследство в Западните покрайнини, група ентузиазирани българи, лидери и активисти на няколко организации на българите в Царибродско и Босилеградско – Демократичният съюз на българите в Югославия /ДСБЮ/, Хелзинкският комитет за защита правата и свободите на българите в Югославия /Сърбия/и Културно-информационният център в Босилеград, през последните три десетилетия направиха много неща с цел издирване на гробове и възстановяване на паметници на български войници и офицери загинали във войните за националното обединение на България. Също така бяха направени усилия за възстановяване на част от умишлено занемарените или умишлено унищожавани български военни паметници в Царибродско, Босилеградско и в Звонския край.

В рамките на проекта „Документационен център на българското национално малцинство в Сърбия“, който беше реализиран в периода 2000–2004 г., активисти на Хелзинкският комитет събраха голям снимков и архивен материал за военно историческото наследство на българите в Царибродско. И така от човек на човек попаднахме на снимка от 1942 г., единствената която ни дава информация за медния **барелеф на хан Аспарух**, поставен през 1942 г. върху Мемориалната чешма на входа на Царибродските гробища. Тогава Цариброд, като неразделна част от българската държава е бил единственият град с барелеф на създателя на Дунавска и днешна България.

Голяма част от този архивен и снимков материал беше показан на четири документални изложби в Цариброд, София, Пангюрище и Варна. Същият беше заснет, сканиран, архивиран и върнат обратно на собствениците, защото правозащитната организация нямаше условия да го съхранява и поддържа. От друга страна, никой от компетентните институции в България не пожела да откликне на нашето предложение, в Цариброд да бъде създадена институция Документационен център, в който да се съхраняват и показват тези и други архивни материали и документи с цел популяризиране на българското културно-историческо наследство.

Събраният архивен и снимков материал освен че беше показан под формата на изложби, беше използван и за написването на публикации, книги, репортажи и правенето на филми за военните паметници в Царибродско.

Царибродски гимназисти край Мемориалната чешма с барелефа на хан Аспарух, 1943г.

ВОЕННИТЕ ПАМЕТНИЦИ

в Западните покрайнини, включително и в Царибродско, могат да се разделят в няколко групи: градски, регионални, общоселски и семейни. Най-старият е **Костницата на Нешково** известна още като „Паметникът“. След края на войната, Царибродският градски общински съвет взема решение с Протокол №19 да бъде създаден комитет *“За въздигане в гр. Цариброд на паметник на падналите офицери и войници по времето на Сръбско-българската война от 1885 година”*. Точният брой на загиналите в битката за Нешков връх не е уточнен, има информация обаче, че са няколко стотин души, сред които и десетки местни българи от Цариброд и околната. В боя на Нешково загива и капитан Иван Златев от VIII Приморски полк. След края на войната, Царибродското кметство обявява 12 ноември за Ден на освобождението на Цариброд.

Построяването на Паметника обаче се забавило и гражданите започнали да негодуват. Едвам през януари 1911 г., по инициатива на Доброволческата организация *“Сливница”* наброяваща в страната 32 дружества и 3 600 редовни членове, включително с доброволци от войната от Царибродска околия, било взето решение за построяване на **Паметник-музей на Нешков връх на падналите за свободата на родината войници и офицери**. С постро-

НИШАВСКИ ЮНАК, упражнения на юнакини с техният учител Г.Азов в двора на казармите на 25-и пех. Драгомански полк, Цариброд, 1911г.

яването на паметника се заел лично полковник Пачев, командир на 25-и пехотен Драгомански полк, също един от участниците във войната. В дъното на пирамидата били положени костите на загиналите в боя на Нешково български войници и офицери, но и костите на сръбските войници, чиито тленни останки крал Милан отказал да поеме и върне обратно в Сърбия.

От публикации във вестниците „Нишава“ и „Сливница“ научаваме, че церемонията по освещаването на Паметника се е провела на 2 август 1911 г. В-к „Сливница“ от 25 февруари 1912 г. описва събитието по следния начин: *“На върха край паметника всички се нареждат по предварително определен ред: войската, доброволците конгресисти, доброволците от Цариброд, гражданите и представителите на всички учреждения и организации в града. Паметникът е съграден на самия връх, откъдето се открива великолепна гледка във всички посоки. Сутрин при ясно време оттам се вижда град Пирот и околните села, където са родени и много от жителите на Цариброд”*. От статията също научаваме, че присъстващите с особено вълнение изслушали речта на полковник Пачев посветена на Сръбско-българската война и българската победа на Нешково.

След Ньойския договор /1919/, Костницата започва да се руши а костите намиращи се в основата на пирамидата лека полека започнали да изчез-

*Паметник на загинали българи
от село Вълковия в Балканската война*

ват. От стари царибродчани знам, че част от костите изнесли студенти по медицина, другите били разнесени по полята на Нешково от диви зверове. През 2005 г., в навечерието на 120-годишнината от Сръбско-българската война, Паметната костница беше ремонтирана със средства на кметството на Царибродска община. През 2019 г., Министерство на външните работи на Република България отпусна средства за асфалтиране пътя до Паметника и поставяне на прожектори, които нощем да светят. Така Паметникът вече се вижда отдалече, включително и от България за която на Нешково загинаха няколко стотин доблестни и смели българи в Сръбско-българската война.

ПАМЕТНИКЪТ НА БЪЛГАРСКИЯТ ВОИН е вторият знаков Паметник в Цариброд. Всъщност това е причината той да бъде взривен през 1946 г. по особено жесток начин от новите власти на Федеративна Народна Република Югославия /ФНРЮ/. Построен е през средата на 1942 г., с решение на българското правителство и българското военно командване, като част от гробищен мемориален парк, с пет парцела в които са били погребани загиналите по време на Втората световна война български войници и офицери. Осветен е на 28.10.1942 г. в присъствието на голям брой високопоставени гости от България и с масовото участие на царибродчани.

Паметникът представлявал символ на българската бойна слава, който се виждал от височините на Нешков връх. В горната част на Паметника е бил поставен Ордена за храброст а отдолу с месингови букви е изписан стиха на Иван Вазов **“За България те живяха, биха се и умряха”**. Неговите архитекти са Дамянов и Попконстантинов от Кюстендил. Тук е важно да отбележим, че в основите му е било поставено „ковчеже“ с пръст от Добруджа, Македония, Тракия и Беломорието. Изящността на целия военен парков комплекс проличава и от 70-те бетоннови стъпала водещи към него, уникалните дървесни видове донесени за целта от Рилски манастир и добре подредените алеи на петте парцела, в които били погребани телата на стотиците загинали български войници и офицери.

Нека да кажем нещо и за военните гробища в рамките на Мемориалния комплекс. От изготвения поименен списък на военния жп комендант на Цариброд, поручик Соваджиев, научаваме че убитите чинове от поделение 9296 – В. П. “Звезда”, погребани на 4 юли 1944 г. във Военното гробище край Цариброд са 85 на брой и повечето от тях са били от Югоизточна България. От списъка на загиналите български редници и офицери, погребани в парцел I, разбираме, че те са общо 49 и са от различни краища на България: Айтоско, Кулско, Софийско, Радомирско, Кюстендилско, както и от град Щип. В парцел II са погребани общо 37 души, в парцел III- 50 войници и в парцел IV –18 войници. В парцел IV под номер 15 е погребан редник Зинови Йосифов Димитров от с. Киселица, Босилеградско. Не е отбелязано в коя част е служил. Пише, че е загинал на 28.10. 1943 г., убит при с. Руйковац. Данните

са публикувани в Сборник „Българите от Западните покрайнини 1878–1975“ през 2005 г. Извън тези списъци съществуват и други, които потвърждават, че броя на погребаните войници е много по-голям.

През 1946 г., Паметникът на българския воин е взривен по настояване на властите на ФНРЮ за което намираме информация в книгата с антибългарско съдържание „Димитровград 1877–1945“, издадена в Белград през 1989 г. на авторския колектив Сърбислав Златкович, Цветан Васов и Г. Виданович. В нея можем да прочетем следното: *“След освобождението на този край, някои членове на Околийският комитет на КПЮ не бяха съгласни със съществуването на този паметник вследствие на което членове на Околийския комитет на Съюза на комунистическата младеж на Югославия взривиха паметника, премахвайки по този начин един фашистки символ”* (с.223–224).

Разрушаването на паметника продължило няколко дни. Градът и хората били потънали в страх и траур. *„Това бяха най-черните дни за нашия град. Предчувствахме, че тепърва за нас предстоят черни и още по-страшни дни”* сподели пред мен през 2002 г., един за съжаление, покоен царибродски лекар, памагал като ученик на майсторите в построяването на Паметника а няколко години по-късно и на роднините на погребаните в гробищата български войници да есхумират телата им за да бъдат препогребани по родните им места в България. С една дума казано, било е това жестоко време за нашите сънародници в Цариброд и в Западните покрайнини като цяло!

Тук е важно да отбележим, че на метри от Паметника, върху Мемориалната чешма е бил поставен и единственият по форма и съдържание **барелеф на хан Аспарух** с надпис **„Вечна слава на героите“**. За съжаление и той не е пощаден от агресията на ЮКП. Буквите са изкъртени, барелефът е бил премахнат заедно с Паметника. Говори се, че един съвестен българин го укрив в дома си за да го запази по някакъв начин от поредната порция издевателства на новите власти.

През 1994 г., на мястото на взривеният Паметник беше сложен петметров железен стълб с кръст, с цел да бъде опазено мястото от посегателства и възможността то да бъде превърнато в обикновени гробища. Най-голяма заслуга за това има покойният директор на общинската фирма „Комуналац“, Емил Соколов, потомък на първият царибродски кмет след Освобождението, Нака Соколов и българин милеещ за родния си град. За съжаление, Емил Соколов си отиде млад от този свят несправедливо нападан от някои хора в родния му град и от лица извън Цариброд, които не му простиha че запази войнишките гробища от пълното им заличаване.

От него знам, че с много усилия е успял да запази преддверието на гробищата, с надеждата един ден Паметникът да бъде възстановен под някаква

форма. Нещо, в което аз много се съмнявам, че ще стане. Новите процеси в българо-сръбските отношения ни най-малко не ни дават основание да вярваме, че подобно нещо ще се случи. Даже преди време един сръбски дипломат в София се изказа, че не знаел за съществуването на военни гробища в Цариброд!? Тук трябва да вметна, че единствено ДСБЮ и Хелзинкия комитет на българите в Сърбия водеха кампания за възстановяването на Паметника на българския воин, както и за възстановяване на Мемориалната чешма с барелефа на хан Аспарух. Навсякъде срещяхме мълчание по въпроса.

През 2014 г., върху парцел IV на някогашните войнишки гробища беше поставена антена на сръбски мобилен оператор. Българските власти си замълчаха по въпроса. Подобно чудо никъде по света не може да се види – антена да сътрчи върху войнишки гробища!? Макар че съм се обръщала с писма по въпроса към българските институции, опирах на камък. Междувременно в Цариброд беше пусната подписка с искане антената да бъде премахната от гробищата. С подкрепата на ТВ СКАТ аз и колегата Венецислав Тоцев направихме документален филм „Взривената памет“. Никой от властите в общината не искаше да ни каже какво прави мобилна антена на войнишки гробища! И така една сутрин царибродските гробища осъмнаха без антената. Никой обаче не плати щетите за разкопаната площадка около гробищата, нито за счупените стъпала и унищожената растителност. С други думи казано, малко им беше на сръбските власти, че взривиха паметника през 1946 г., та решиха след 60 години да отмъщават на костите на непренесените обратно в родината си, български войници. Позор от който някои, макар и бивши български политици също трябва да се срамуват!

В Царибродско съществуват и десетки надгробни паметници на загинали в Балканската, Междусъюзническата и Първата св. война, български войници и офицери. В село Славиня, в двора на църквата „Св. Георги Победоносец“/1848 г./ съществуват надгробни паметници на двама тетевенци, загинали по време на Първата св. война. Това са Васил М. Ненчов и Петко М. Мереков, загинали на 4.10.1915 г. по време на Първата св. война. Изглеждат доста занемарено, но поне не са счупени.

В китното село Вълковия, през 2006 г. Хелзинският комитет на българите в Сърбия заедно с проф. Божидар Димитров, възстанови занемареният войнишки паметник, построен в памет на 18 загинали в Балканската война/1913/младечи от селото. В село Изатовци съществува паметник на загинали изатовчани в Балканската война. Той е с пирамидална форма и понеже не се поддържа, започва да се пропуква. В съседното село Горни Кривидол съществува чешма построена в памет на загиналите местни българи в Балканската и Първата св война.

През 2008 г. в околностите на село Звонци, намиращо се на двайсетина километра от Цариброд и на десетки километри от Трън, неправителствената организация “Еко коридор” възстанови със свои средства и усилия случайно откритият гроб в село Вучи дел на българският войник Арангел Иванов, загинал на 2 ноември 1885 г., в Сръбско-българската война.

ИСКАМ ДА ПОДЧЕРТАЯ, че когато говорим за военно-историческото наследство на Цариброд, не трябва да изпуснем от предвид и ролята на 25-ти пехотен Драгомански полк, лоциран през 1906 г. в Цариброд и останал в него до 1920 г., когато по силата на Ньойския договор е принуден да напусне казармите и града. През 1911 г., в рамките на казармите били изградени и помощни сгради, перални, фурни, както и градини известни като „вийнишките градини“, където препитание намерили голям брой царибродчани.

През 1909 г. в 25-и пехотен Драгомански полк е зачислен известният български лечител подпоручик Петър Димков, произведен през 1912 г. в поручик. Към 25-и пехотен Драгомански полк е работел и гарнизонен театър, както и Военен духов оркестър с капелмайстор Тодор Наумов. През 1910 г. в Цариброд той написва едни от най-хубавите си маршове. В него служи и роденият в Цариброд, произведен по-късно в полковник Сокол Алексиев. В полка служи още един известен царибродчанин, поручик Марин Гацев Пайташев, завършил Военното на НВ Училища.

Българското военно историческото наследство в Западните покрайнини не са само паметниците. Това са и спомените на хората, документите, военните дипломи и ордени. Това са и архивните документи за царибродчани участвали във войните за националното обединение на България. Това са и книгите, в които се споменават техните имена и техните подвизи, както и паметниците в България, върху които са изписани техните имена с рождените им дати и датите на тяхната гибел.

ПОКЛОН ПРЕД ПАМЕТТА ИМ!

Използвана литература:

1. Сборник „Българите от Западните покрайнини 1878–1945“.
Съставители: Елена Бугарчева, Людмила Зидарова, С. 2005
2. Златкович С., Васов Ц., Виденович Г. „Димитровград 1878–1945“, Б., с. 343
3. Наумова Елена. „Капелмайстор Тодор Наумов“, С. 2003
4. В-к „БЪЛГАРСКИ ЗАПАДЪ“, бр.31 от 5.12.1942
4. В-к „НИШАВА“, 20–27 ноември 1910
5. В-к „НИШАВА“, II, бр.67, 29 януари 1911
6. Райчевски Стоян. „Царибродските българи“, С.,2008
7. В-к „Сливница“, I, бр.8–9, 25 февруари1912
8. Тодорова Зденка. „Взривената памет“, С.,2004
9. Янакиев Яков. „Петър Димков – воин на светлината“, С.,2009
10. По спомени и снимки на стари царибродчани, документирани в рамките на проекта

„Документационен център на
българското национално малцинство в Сърбия“

ИСТОРИЯТА НА ОБЩИНА ТЪРЖИЩЕ, СЕЛО ТРЪНСКА КЛИСУРА

Христо Христов

УВОД

В текста използваме наименованието с. Трънска клисура, макар, че преди 1919 г. пък и днес то се нарича село Клисура. Причините са две: първата е от географско естество, тъй като в Сърбия има с. Клисура в близост до гр. Бела паланка, има и населено място със същото наименование и в България. Втората причина и по-важната е да подчертаем, че селото принадлежи към гр. Трън, т. е. към българската държава или както пише на паметната плоча на моя дядо Христо Стефанов „Трънска поробена клисура“, което име според мен е най-правилното.

Населеното място, известно и под трите определения в заглавието днес се намира на около 10 км. в Р Сърбия на запад от с. Стрезимировци, което е ГКПП. През вековете, до 1919 г. е било българско и се е развивало съобразно българската специфика за значимост на крайгранично населено място, в т. ч. и според турската представа до 1879 г. В периода от 1919 г. до наши дни с изключение на годините 1941–1944 г., когато през ВСВ отново се връща в България е територия на Сръбско-хърватско-словенско кралство /СХС/, а после и на Сърбия и се развива съгласно административното и политическо разбиране на сръбската власт. /1/

Още в началото е редно да отбележим следното: съгласно Ньойския договор и документите на Парижката мирна конференция от 1919 г., България, като съюзник на тристранния пакт е наказана и част от нейната територия и население преминават към тогава създаденото СХС./2/ Никъде и по никакъв начин по-късно не се отбелязва, че Сърбия, като член на първата и втората Югославия, а сега и самостоятелна държава е приемник на териториите по документите от 1919 г. Т. е. сегашното притежаване на тези територии е абсолютно незаконно./3/ И ако до 1989 г., когато в идеологическата конструкция на България и Югославия съществуваше онова перверзно понятие “социалистическа“, то след 1989 г. и то не съществува, което дава възможност да се оспори статуквото./4/

Има безброй писани становища и изследвания върху правната материя за владееене на заграбените територии и всички са в полза на България./5/ За

жалост в последните тридесет години, поради страх, невежество или задулисни далавери, нито едно българско правителство не само не опита да реши правно въпроса, но и въобще не го повдигна публично за да се обясни на обществото, че го разбира./6/ Има примери в европейската история по повод несправедливи актове след ПСВ и ВСВ, които са решени с плебисцит, но българските власти дори това не смеят да изговорят./7/

Данни за с. Трънска клисура почти няма. В своята дипломатическа дейност, авторът установи, че сръбската държава няма полза и намерение да развива този край. По важно е, обаче, че българската държава и политическа класа, не само не прави нещо за подобряване живота на останалите малко българи, но съм сигурен, че дори не знаят за този район, което е в резултат на изпълнената с невежество и самодоволство българска власт и нейните институции. Българската държава полага „от кумова срама“ някаква заинтересованост по-скоро да се хвали само в градовете Цариброд и Босилеград. Там са изградени т. н. Културно-информационни центрове, на които се отпускат мизерни средства, колкото да „държат на каишка“ местните деятели, да им гостуват при провеждане на мероприятия, да се хвалят, че техните приятели Николитч, Шешел, Бърнабич, Вучич и обслужващият ги контингент са преданни приятели на българите и, че всичко е наред.

Така районът на Власинското езеро, с. Власина, с. Трънска клисура и още много други села, в т. ч. и разделеното на две с. Стрезимировци не попадат в „обгрижваните“ от българската власт райони. Тези села са подвластни на гр. Сурдулица и никой от управляващите в България не се интересуват от политиката на градската управа. Те не са в периметъра на КИЦ Босилеград, а КИЦ Цариброд е далече. Селата се обезлюдяват, изкуствено се настаняват сърби и всъщност районът просто вече е подарен на Сърбия. Това най-вероятно е огромно облекчение за българската власт, както и за дипломатическите представителства на България в Сърбия.

Изложените по-долу сведения са предимно от български източници – публикации, сборници с документи, архивни материали в ЦДА, ДА София и ДА Перник, както и от лични на автора данни.

Сведенията за селото /общината/ са разхвърляни в извори, касаещи по-обширни територии. Тъй като авторът си поставя за цел да отдели и подреди информацията само за това място. В историческата терминология това се нарича краезнание. Целта е да се съхрани историята на това село, неговите жители, както и разликите в състоянието му в българско и сръбско владение.

Бележки към раздел „Увод“

- 1 Маргарита Божкова, Българите от Западните покрайнини, С 1996 г.
- 2 Александър Георгиев, „Западните покрайнини и българо-югославските отношения 1919–1923 г.“, В. Търново, списание „България, българите и Европа-мит, история, съвремие“, ВУ „Св. Св. Кирил и Методий, 2016 г., т. 9
- 3 Методи Петров, „Западните българи Националноосвободителното движение в Западните покрайнини /1919–1935/ Въртоп“, С, 2017 г.
- 4 Иван Николов, „Съдбата на Западните покрайнини 100 г. след Ньойския диктат“, С, 2019 г. Иван Николов е цитиран съвсем бегло, тъй като има безброй публикации на тази тема. Освен, че е водещ в тази материя, той ежедневно изпитва на гърба си „любовта“ на сърбите.
5. Христо Тепавичаров, „Българските Западни покрайнини – последни на опашката за независимост, но не и последни по право, С, 2019 г.
6. МЕМОРАНДУМ на Граждански комитет „Западни покрайнини“, С, 1 ноември 2020 г.;
Апел на Движение „Възраждане“, 1 май 2020 г. за оставка на правителството под надслов „В Западните покрайнини живеят българи, а не сърби, Захаријева“ по повод нейно интервю в предаването „Лице в лице“ на БТВ от 29 април 2020 г., където тя казва сръбските граждани с български произход.;
BLITZ. BG, „6 ноември 1920 г. Сърбия окупира българските Западни покрайнини“, 6 ноември 2014 г.
7. Сайт „Война и мир, Цветозар Йотов, 13 март 1918 г.;
„Атака поиска да си върнем Струмица и Западните покрайнини, NEWS. BG, 27 ноември 2013 г.;
ZAKAZANLAK. BG, Деляна Бобева, „За западните покрайнини“ И още нещо“, 30 октомври, 2017 г.

ГЕОГРАФСКО РАЗПОЛОЖЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НА СЕЛОТО ДО НАШИ ДНИ

До 1919 г. с. Трънска клисура, в подножието на Власина планина се намира в Трънска околия с главен град Трън. В стари времена е имало път наричан „друм“, който през 16 и 17 в. е бил доста оживен. Този път през Власинския или Клисурския проход е съединявал Трън със Сурдулица, както е и днес. Важното тук е, че в продължение на няколко века с. Трънска клисура с месторазположението си е играло важна роля в икономическо отношение. Това е причината много хора да наричат прохода Клисурски./1/

В свой пътепис Стилиян Чилингиров отбелязва: „Преди десетина години, когато за пръв път минах по това бяло шосе, ние на всяка стъпка трябваше да се провираме между коли и пешеходци. Шосето гъмжеше от живот. А пред всяко ханче се тълпяха по десетина разпрегнати талиги и коли – първите с задрямали над сандъците им коне, а вторите с излегнали до колелата им волове, които самодоволно шибаха с опашка ту морните си гърбове, ту пръхваха пред зелените мухи, които стремително налитаха към влажните им, широко отворени ноздри.

Но тогава и нашият път и път на другите водеше от Трън за Клисуре или – от Клисуре за Трън, а сега – само до Стрезимировци... Клисуре е вече в Югославия. И вие, които искате да знаете, какво е неправда и какво е рана в живото тяло на един народ, елате, непременно елате тук. Два пъти елате, ако сте българи и ако искате да видите как Соломоновата шега е станала действителна присъда в Ньой... Да видите, как една междудържавна граница прави от двора на един и същ човек част от две държавни територии.“ /2/

„Но вашите крака се дигат на пръсти и очите по ниските брежни очертания на Ерма, се мъчат да видят за границата, която, като всяка политическа граница, не е стена, нито брег, нито черта, а едно въображение, върху което е легнало едно насилие. И царството на това насилие са: Стрезимировци половината, Драинци, Грознатовци, Сухин-дол, Кострашовци и Клисуре... Но тя не се вижда. Затова пък толкова по-високо се дигат нейните височини, над които пъпли сянката на един облак.“ /3/

Особено значим за темата на настоящето изследване е факта, че преди 1919 г. по пътя Трън-Трънска клисура и нататък чак до Сърбия кипи изключително интензивен икономически и социален живот, който, както ще видим се прекъсва след робския Ньойски договор.

В книгата си „Княжество България“ д-р Константин Иречек при изкачването на Руй планина, на две места отбелязва следното: „При хана, в началото на полето тъкмо, бяха се събрали селяни да купуват месо: вчера бяха свършили строгите Богородични пости. Наблизо се издига стара могила, а по-нататък в полето – още една; на западния край, при с. Клисуре имало, казват, и трета.“

„... след един час бяхме при митницата Дъсчан кладенец. Около нея върви конска пътека долу в Сърбия, гдето най-близо лежи градецът Власотинци. В неговата чиста митническа българска къща, сред гората, живееха двама чиновници с няколко стражари.“

„Наблизо стигнахме шосето от Клисуре, освен падналите мостове, доста добро, и тръгнахме по дъното на Знеполе, пак назад в Трън.“ /4/

Архангел Л. Цонев пише, че „На запад е заела грамадно пространство Власина планина, в чиито пазви се поселява Трънска Клисура, и от дето води началото си р. Ерма. Тук човек не може да не изпита свещен възторг...“ /5/

В посочения сборник, съставителят ѝ е направил опит да представи по една кратка статия за всяко село от Трънска околия. Включени са 59 села. Тъй като по-долу ще стане дума за поминъка на жителите на с. Трънска клисура, констатираме, че почти всички изброени села се занимават с дюлгерство и зидарство. Към тези 59 села е добавено и село Звонци, както и статистически данни за останалите девет, всички обаче са в ареала на Дерекула. /7/

По-долу ще посочим почти пълния текст касаещ с. Трънска клисура. Мотивите ми са, че този текст представлява една визитна картичка на селото, както и че, сборникът Трънски край е почти недостъпен за широкия кръг читатели. Материалът е събиран от Даринка П. Дракева /родена в с. Трънска клисура, завършила е СУ Кл. Охридски, известна деятелка в бежанските младежки организации до 1935 г./ „С. Клисура /1897 жители/вероятно по данни от сръбското преброяване през 1927 г./ Между разклоненията на Власинска планина, по посока от северо-запад към юг, в един планински възел, граничещ от юго-изток със склоновете на Краище /Милевска планина/ се намира красивият български кът – с. Клисура, наречен от международната погранична комисия през 1920 г. „БЪЛГАРСКА ШВЕЙЦАРИЯ“ /курсивът мой/. Деловете на тази планинска област започват от Знеполско. Характерно за тази област са долините, които я разделят на китни чукари и бърда, с накацали по тях 35 махали, които заедно с културният център Дервен, са известни под името с. Клисура, включващо в себе си до 1910 г. 337 сгради с 2 550 жители. Махалите са обикновено на 3–4 и повече километри далече една от друга. /виж по-долу таблицата/. Покрай всичките протичат рекички и потоци. Белите къщи между градините и буките му изглеждат като пеперуди, накацали по зелени клонове. Най-малката махала от тях се състои от четири дома, заобиколени от градини, потънали в зеленина, цветя и овощни дръвчета.

Дервен е заобиколен от три страни с възвишения, покрити с чуки и зеленина: на запад от бърдото „Градище“ с намиращата се в него църквена кория, от юг с Де.../не се чете/ кория известна под името „Валог“ и северозапад с чукари, обливани от бистрите води на р. Ерма и р. Буча, образувана от ручей, идещи от Цветков гроб – /Бучина /Бучава – не се чете/ Слава и потоците влени в Голяма река, минаващи покрай махалите Касийна и Дракова, които образуват самия Дервен. Тук на празник се извиват кръшни хора, илюминирани от златистите отражения на пуловете и сърмата, с която са обшити известните по своята елегантност и художественост литаци. По време на турското робство е имало килийно училище. Тук се помещава административната власт, теграфопощенската станция, църквата „Св. Троица“, в която в навечерието на Освобождението ни и след него е /? Не се чете/ свещеник Михаил, родом от

махала Вукадинова. До скоро в нея кълтеше упоритият глас на поп Кира, вече покойник. Има основно училище и прогимназия, дюкяни и фурна. Малкото къщи /34/ се двуетажни и триетажни. Два моста и една голяма чешма допълват градския вид на Дервен – културният център на с. Клисурса. Наблизо до него, по течението на р. Ерма се намират турски гробища.

Географското разнообразие на този планински масив, прорязан от много долини, голяма част покрити с буки, много потоци, рекички и извори, определя всяка махала, като самостоятелна единица. През тъмните робски епохи, това естествено обграждане на махалите от ридове и чукари е способствало на всяка една от тях да бъде недостъпно българско гнездо. В тях никога не е могло да проникне чуждо влияние. Населението изключително е българско. За героичните подвизи на клисурци – участници в последните войни – ще разкажа при друг случай.“, казва Дракева.

„По нейното било минаваше сръбската граница от 1878 г. до 1920 г. По повод тази граница и имайки на ръце големия труд на сръбския учен Николич „Насела српских земля“, издание на Сръбската кралска академия през 1912 г. в Белград, аз ще се опитам накратко да допълня пропуснатото от него в обширния исторически преглед на западния дел на Балканския полуостров, започващ едвам от 1359 г., когато се организира сръбското племе в една държавица.

Тук много по-рано се е разнасяла българската песен. Тук са живели волни български духове, творци на чести кървави сблъсквания с нежеланите гости от запад: франки, хървати, маджари и много по-късно – сърбите, за които едвам през 1180 г. се споменава от европейските учени, че в Новопазарската област живее едно овчарско, чергарско, дезорганизирано племе. Тогава българите имаха своя история. Зад Моравия се е простираща българската граница, която включвала в себе си и Белград, когато българите са владеели и преди сърбите. Тук са оставили следи Крум, Омуртаг... Едвам през 1833 г. сърбите се домогват до българските земи в Тимошко. Когато през 1876 г. с общи усилия българи и сърби се нахвърлиха срещу общия враг на славянството – турците, на българската доверчивост Сърбия отговори с неискреност: използвайки случая, че Русия още е погълната от войната с Турция, успе да обсеби на 22 януари 1878 и Моравско. По стечение на щастливи за нея обстоятелства, Сърбия задържа тези български земи и по Берлинския договор 1/14 юлий 1878 г. От заселването на българите там, та до 1878 г. Моравско-Тимошко е било като вулкан с чести изригвания. Обаче и до днес характерни следи на българщината са запазени и в българския гласеж на етимоложко /двойно е, добавката моя/, срещу което сръбският гласеж е просто Е или ЙЕ.

В юго-източна посока от Власинско блато, южната част на Власинската равнина, се издига връх Букова глава /1480 м./ Той е голям масив със стръмни

скатове, почти целият покрит с буки. Близко до него инава старият път от София – Трън – с. Стрезимировци – с. Клисурса и през Сурдулица за Моравско. Власинското блато е известно и под името „Тресавище“. Средната му височина е 1319 м. над морското равнище. Обикновената му дълбочина в крайбрежието е 50 м., а в южното – най-много 35 м. Според едно предание, днешното блато някога е било покрито с борова гора, която в последствие пропаднала. И сега се намират /както и по течението на много реки/ в него останки от чамовина и изгнили борови дънери. Около блатото и Власинската равнина, като орли са накацали споменатите вече исторически върхове: Плана, Букова глава и Чемерик. Власинската равнина, през 1830 г. до освобождението ни от турците са знеполци на път за Ниш и цяло Моравско, носещи дълбоко спомените в душите си за църковните борби против гръцката патриаршия и турското владичество, е арена на на кървави сблъсъци със сърбите през 1885 г., 1912–13 г. а през 1915 г. тя наново стана боен театър. Огнена зоря, проникваща и в най-дълбоките долища, уся ливадите с трупове на сръбски и български войници. Куршумите злокобно пищяха над по-близките махали: Касина, Лалина, Заина, Кебапова, Дракева, и често чупеха керемиди.

Непосредствено до източното крайбрежие на Власинското блато, сред Власинската равнина се намира пасбище, известно под името Тарака. То е достъпно за добитъка на всички жители от близките клисурски махали и тези на с. Власина. /Макар че до 1929 г. през него да минаваше старата сръбската граница, пак пасбището беше достъпно за клисурския добитък/. По него се намират големи камъни, зад които не веднаж са се прикривали настъпващи войници от огнения дъжд на картечници.

Поминькът на с. Клисурса и с. Власина е в зависимост от природната формация. Областта под 650 м с умерен климат е земеделска. Но повечето е бръдска област /650–1200 м./, чието население, макар да има орна площ, често е принудено да търси храни в Моравски и Тимошко. След 1878 г. главните необходими продукти са доставяни от гр. Трън, която търговия се прекъсна от новата граница /1920 г./, минаваща през средата на с. Стрезимировци. Над 1200 м. – областта около Власина има добре запазени букови гори. Височината на някои буки е до 20 м., а има и по-високи.

Останалото е ливади, някои подводни-мочурливи пространства които дават сено в изобилие. Между тях е и „Ливагье“ – включващо в себе си няколко ливади, прочуто по своята ледено-студена вода /Църни извор/ ниви и пасища.

Климатът е суров. Дълги студени зими, кратко и горещо лято. Местата над 1250 м. често са изложени на силни ветрове.

Относно старините в този край – почти не се намират. Старите църкви, останали тук-таме, са били разрушени от населението, неподозиращо исто-

рическите ценности, включени в техните фрески и били заменени с нови. Има само делви /връчви/, тухли, латински пари, стени /зидине/, за които се предполага да са от латинско време. В тази област има следи от мини /каменовъглени и медни/, използвани у византийско време.“/9/

Дервен е тази част от с. Трънска клисура, през което днес минава асфалтовия път от с. Власина към с. Стрезимировци.

Ще се спрем на някои сведения, посочени в книгата „Клисура“ на родения в с. Драинци Димитър Кръстев. /10/ Макар, че като цяло книгата е продукт на един родоотстъпник, който всячески е адаптирал фактите и данните към сръбската политическа и административна уредба за да постигне служебен възход, ще си позволим да посочим някои цифри и факти, с предварителното условие, че са диктувани и проверени от сръбската УДБА. Според автора, с. Трънска клисура се намира на 40 км. от гр. Сурдулица, на международния път Сурдулица-Власина-Клисура-Трън-София и обхваща по кадастър 1669 хектара, 98 ара и 65 квадратни метри./1 хектар е равен на 10 000 м², на 100 ара, на 10 дка и на 0,01 км²/. Преди ВСВ селото с принадлежащите му като община селища има 670 домакинства с около 4 000 жители. Главното занимание е гурбет, животновъдство и частично земеделие.

Изключително важно е разположението на с. Трънска клисура, където се реализират всички важни фактори като транспорт, търговия, пътуване, придвижване на войски и т. н., без значение от коя посока се тръгва: Лесковац-Трън-София; Враня-Трън-Кюстендил; Трън-Власотинце; Трън-Пирот, пътят преминава през с. Трънска клисура. По този път е пренасян памук за Белград, Неготин и Видин, а през Кюстендил и Самоков е била пряката връзка с Цариград. От Неготин се е доставяло вино и ракия; Знеполе-Трън-Клисура-Власина е през в. Чемерика, който е ползван през 1412 г. от султан Муса и е организиран поход от София до Враня. От Белград за Цариград през Трън е транспортирана пощата. Удобен бил пътят от Божица за Клисура през Цветков гроб, където от Берлинския конгрес през 1878 г. до Ньойския договор през 1919 г. е минавала границата между България и Сърбия. Авторът описва красивата природа около селото. Предлага и версия за името на р. Ерма, като приема, че името идва от гръцката дума „еремити“, т. е. скитници. Имало е много гръцки мисионери, които са се крили в ждрелата и каньона на р. Ерма. Димитър Кръстев описва с. Трънска клисура /има се предвид видимата част – Дервен/, като хубаво уреден град, като кутия. Няма друго село в района, което така да прилича на град. Има две широки улици. В средата е църквата СВ „Троица“ изградена през 1837 г. от Сюлейман Махмут втори, който е построил и мост на Беглика, наречен Махмудов мост. Авторът сочи наличието на писмен документ за построяването на църквата, но посочва по престъпен от наша гледна точка свещеници и ктитори, като ги кръщава със сръбски окончания – ич, с което вероятно цели да декларира сръбския характер на населението.

Д. Кръстев публикува спомени на жена /вероятно негова роднина/, която в съвременното е преподавател /на сръбски е написано професор/, което означава и гимназиален учител и академичен професор. Но тъй като тя е професор по православен катахизис, предполагаемо е да е университетски човек. Та тя от детството си, когато идва от Пожаревац в с. Трънска клисура, винаги посещава с благоговение църквата „Св. Троица“, кръстена на троичния Бог /Отца, Сина и Светия Дух/. Църквата е правоъгълна с полуокръжни олтарски абсиди и осем великолепни колони. Границата между притвора и корабът не е остро определена. Иконостасът е съхранен в цялост. Освен иконите на Христос и Богородица са поставени такива и на апостолите и на сцени от старият завет. Интериорът на църквата е вандалски повреден или унищожен. Същото важи и за епископския трон. Постаментът /стативът/ за целуване на икона, свещниците от ковано желязо, кандилата и полилеите са повредени, но показват какъв народ е живял в миналото, оставил безценно наследство. Храмът е изографисан от зограф Петър Николов от Дебърската живописна школа. По информация от Уикипедия Петър Николов Дамянов Рензов – Зографски е син на Никола Дамянов. Цялата фамилия от дядо му Янкул са зографи и строители. Петър Николов е роден около 1850 г. в Ораовец. Основно занаятът учи от семейството си. Участва в строителство и изографисване на църкви в много райони на България. Работи и в Трънско в селата Трънска клисура, Милкьовци и други селища.

Беспорните качества на местното население и в земеделието и в строителството и в рударството му дават възможност да се разсели из цяла Сърбия векове преди Ньойския договор и да се превърнат в основния икономически стълб на държавата. Авторът Д. Кръстев се позовава на Йован Цвиич „Антропо-географски проблеми на Балканския полуостров“, където отбелязва още в края на 80-те години на 19 век гражданите на Лазаревац, недалечно от Белград се наричали шопи, на основата на което с Указ Княз Милош в 1859 г. е променило името си и е установено, че град Лазаревац и населен с хора от с. Власина, Знеполе и с. Трънска клисура, т. е. чистокръвни българи.

Къщите в с. Трънска клисура са на етажи в строга линия. Има кафенета, дюкяни, магазини. В долния край на селото се е намирала Турската кула. Била е с дебели стени и амбразури в ъглите. На най-горния етаж е живяла ханъматата, на средния е било работното място на Агата, а на приземния етаж са били разположени офицерите и стражата. Мазето е разположено – от едната страна се намира апсан /затвор/, а от другата барутно и оръжейни помещения. Стените са боядисани с византийско синьо и кафяво и българско зелено. За жалост през 2005 г. кулата е разрушена. По спомени на директора на Културно-информационния център в Босилеград Иван Николов, съдбата на кулата е решена по следния начин. Кметът на с. Трънска клисура, българин-измекаряин, който е радикал и се е прекръстил от Асен Златков-Гулята на Арсенийе Златкович е писал писма до Завода /институт/ за защита на паметниците на културата в гр. Ниш, писмо до общината в гр. Сурдулица и с протокол от заседание на

местните общности на селата Трънска клисура, Драинци и Кострошевци – с подписи на Арсение Златкович, кмета на Драинци Стоянчо Димитров и на Кострошевци – Симеон Саздов предлагат на кмета на Сурдулица да се разруши кулата. Така със заповед на сурдулишкия кмет д-р Станислав Момчилович и със саморъчният му подпис се решава съдбата на кулата.

Някъде по същото време вероятно е ликвидиран и паметника на българските войни от 1913 г. в с. Трънска клисура, намирал се в двора на училището. За сметка на това в двора има паметник на комуниста-терорист, партизанин Иво Лола Рибар, на чието име е и училището./11/

Права е в данните си Даринка Дракева, когато споменава, че първото съобщение от 1180 г. е, че има едно “овчарско, чергарско, дезорганизирано сръбско племе”. Можем да твърдим, че една част от съвремения сръбски народ, онази част от населението под силното влияние на управляващите, е подвластно на фалшиви идеологеми и неразбран национализъм и е готово да руши и граби всичко до което се докосне или срещне. Не само Турската кула и паметникът на войните в с. Трънска клисура, но и паметника на разстреляните офицери в Босилеград, пленяването на двете възпоменателни плочи, опожаряването на босилеградско от четата на Коста Печанъц през 1915 г., поругаването на мемориалът „Ледена стена“ в Ниш и още много други примери могат да се посочат.

Стига се до там, че представители на тази част от сръбския народ, която описахме по-горе им позволява с гордост да напишат на църквата „Св. Троица“ през 2006 г. „Шешел сръбски юнак“.

Да разгледаме състоянието на учебното дело в с. Трънска клисура. Широко известно е, че селото е разсадник на интелектуалци. В община Клисура са се трудили общо 157 просветни работници, а самото село е дало 20 от тях.

Много интересни данни за просветните дейци в община Клисура се намират в „Народните просветители от Босилеградското краище 1833–2003 г. с автор Александър Младенов. Общината и населението ѝ е издигнало на пиедестал грижата на образование, в резултат на което с. Трънска Клисура дава голям брой интелектуалци. Известни са имената на хора от с. Трънска клисура, като Зора Пеев – проф., д-р от махала Гранджина, проф. от Чикагския университет Павле Милошев, невропсихиатъра Станко Джуров, д-р Витомир Рангелов, педиатър и Александър Рангелов – ортопед – баща и син, Цена от махала Анджакови – ортопед, Вршац и Светлана от махала Раджина, братята Стаменко и Борис Милентијеви от махала Кебапови и мн. други.

Основното училище в с. Трънска клисура съгласно летописната книга е основано на 23 април 1876 г.. Наричало се е Основно осемгодишно училище, като до 2011 г. просъществува 135 г. През 1964 г. се преименува на училище

Иво Лола Рибар, като в състава му влизат закритите отделения в Бошчагова, Грубина и Смудионова махали и селата Грознатовци, Колуница, Кострошевци, Сухи дол, Паля и Драинци.

Заради драстично намаленият брой ученици породено най-вече от обезбългаряването на териториата през 1919–1920 и поради съзнателното икономическо унищожаване на живота там, се предприемат следните мерки за промяна на структурата на образователната система в този край: на 1 септември 1968 се закрива в с. Колуница, на същата дата но през 1971 г. в Бошчакова махала, на същата дата през 1974 г. в с. Грознатовци и в Грубинова махала, на същата дата през 1976 г. в с. Паля, на 28 август 1979 г. в с. Стрезимировци, на същата дата 1981 г. в с. Кострошевци и с. Сухи дол, На 31 август 1987 г. е закрито в с. Драинци, на същата дата 1988 г. е закрито в Смудина махала.

Формално сръбската власт е в правото си при липса на деца да прави съответните реорганизации, но безспорен факт е, че обезлюдяването в резултат на Ньойския договор е основната причина, този цъфтящ край да се превърне в безлюден терен.

Освен данните, които е посочил Димитър Кръстев, дава и отлична оценка на директорите на училището в с. Търнска клисура, като Милан Кръстев и Милко Георгиев. На първо място поставя Мирчо Стоянов.

В репортаж от 30 ноември 2017 г. на журналисти от портал ФАР от Цариброд се разказва подробно за дейността на училището, има и интервю с бившият вече директор Мирчо Стоянов. Вижда се, че има много учители, но има само пет ученика и училището е пред затваряне. Мирчо Стоянов е директор 38 г. и седем години като учител и се явява рекордьор сред просветните дейци в Сърбия. По негова инициатива през 1959 г. в училището се учредява Ученическа кооперация. В нея ученици и учители отглеждат добитък, плодове, зеленчуци и т. н. Събират се прилични средства всички по-бедни деца да получат дрехи и обувки за да посещават училището. Хората от общината приветстват усилия и даряват много неща, в т. ч. и земя. Дори сега Кооперацията притежава 40 хектара гори. През 80-те години Мирчо Стоянов засажда 100 рози и 100 вишни.

Освен осемгодишното, в миналото е имало още осем подопечни четри-класни и две подведомствени до 6 клас в цялата община Търнска клисура.

На мястото на цветущо населено място, сега няма и аптека и учителите носят лекарства от Сурдулица.

За жалост в края на 2020 г. клисурчани ми споделиха, че Мирчо е починал. Светла му памет!

Тъй като учителите идват от Сурдулица с автобусче, не е проблем, вместо тях да се превозват децата. Но възниква огромният въпрос, който българската държава въобще не припознава, как тези деца, които са с български корен ще учат в Сурдулица само на сръбски.

По данни от книгата на Александър Младенов, училището в с. Трънска клисура със своите филиали в селата от общината през 1962 е имала 720 ученика, през 1969 г. – 666, а през 2009 г. 12 ученика.

Книгата на Димитър Кръстев крие много клопки и неточности, къде съзнателно представени, къде просто така е наложено. Например има много имена, които умишлено са представени със сръбски окончания. Има страница, в която веднаж е посочен героят Симо Соколов, но по-долу е Симо Соколович.

Защо централната част на с. Трънска клисура се нарича Дервен. Оприличават го на културен център на селото, дори на град. Според нас името му е в пряка връзка с наличието на Турската кула. По време на турското робство, проходите и клисурите са охранявани точно от такива фортификационни обекти., които са разполагали с въоръжена охрана. Турците са имали обичаят да привличат местното население в охраната и опазването на проходите, където е минавал транспортен коридор не само за търговия и комуникации, но и за придвижване на военни части. Това местно население е било освобождавано от някои данъци и такси и е имало известни привилегии. Населението, ангажирано с тези функции се наричало дервентжии. Окончателно статутът на дервентджиите се оформя при Сюлейман Първи. Думата произлиза от турската „derventci“ – дервент. Тъй като разположението на центъра Дервен е единственото просторно и равно място в селото, то е било и най-подходящо за построяване на кула и охраната на прохода. С течение на времето или пък във форма на протест е отпаднала буквата „Т“ в края на думата и така се е приело да се нарича Дервен.

В цитираната книга Димитър Кръстев дава сведения за съвременното състояние на селото. Там /разбирай по точно Дервен/ е имало освен канцелария, поща, полицейска станция и училище, също така три пекарни, като последната е затворила през 1975 г., три дарака /чепкала/ и три ковачници, една валявица и три сладкарници. Имало е и трима кроячи и двама обущари. Авторът констатира, че в днешно време нищо не работи. В Дервен е имало също осем кафенета, някои чак до 2000 г., двама поляка /не са поляци/ и двама горски. Общо взето през шестдесете години на миналия век всичко е затворило, поради масовото изселване, макар, че през 1959 г.с. Трънска клисура е било електрифицирано.

Преди ВСВ община Трънска клисура е имала 670 домакинства с около 4 000 жители. След войната селото с останалите Стрезимировци, Грознатовци, Драинци, Кострошевци, Паля, Сухи дол, Колуница и Кебапови имат както

следва: домакинства: 1948–406;1953–414;1961–448; 1971–425; 1981–314; 1991–220 и брой жители: 1948–2 315; 1953–2 341; 1961–2 211; 1971–1 731; 1981–999; 1991–508; 2002–336 и 2011–225. Знам от сигурни източници, че след ВСВ някои от махалите получават статут на села, така, че днес хората имат по-различно мнение от миналото.

В края на културният център Дервен по посока Стрезимировци има една чешма. Тя е строена през 1902 г. със студена и пивка вода. По някое време, вероятно след ВСВ се явяват фалшификатори, които разрушават чешмата и изхвърлят /открадват/ металните тръби и със изкуствен камък построяват нова, в името на новите сръбски герои.

По данни на Д. Кръстев, с. Трънска клисура в съвременното има 30 махали. При преброяването през 1991 г. към село Кебапови, където влизат още единадесет махали е и махала Гръбасовци, където живее през ПСВ една от дъщерите на Христо Стефанов, а може би и той е от там.

През 1941–1944 г., когато тези земи се връщат в България, страната организира изграждането на път от с. Трънска клисура до Сурдулица. Рекрутирани са българи и евреи да пробият планината и да построят пътя. Показателно е, че в стремежа си да запази на всяка цена живота и здравето на българските евреи, България заявява пред немската държава, че са ѝ необходими работници и по този начин част от еврейството е запазено. Общото наименование на работниците е трудоваци.

Ще направим опит да пресъздадем някои важни елементи от бита на жителите на с. Трънска клисура, като започнем с вида на клисурската къща. Данните са от след втората половина на 20 г., но предвид, че с. Трънска клисура е било много по-заможна и важно в периода до 1919 г., може да се предположи, че в по-ранния си период са и по-впечатляващи.

По традиция една къща е била едно домакинство. Рядко има роднинско общество в една къща. Напротив, няколко роднини изградили своите къщи в съседство се превръщат и в махали. Целта на индивидуалното живеене е да се осигури по-голяма икономическа независимост, както и по-просторен начин на обитаване. Децата са се раждали възможно най-рано след брака, защото се явяват и допълнителна работна сила. Разделението на братя в отделни къщи, почти без доминирането на бащата-родоначалник, често се превръщат в махали, но задължително празнуват един и същ празник /кръстна слава/. Някъде към края на 50-те години изчезва напълно роднинската задруга и всеки се настанява в свой имот.

Клисурската къща е имала помещение с огнище и комин, мазе, стаи за спане и за къпане. По края на имота, в наклоните или около границите на

помещенията за добитък /основно свинете/са се строели тоалетните, т. е. по-далече от къщите.

Помещението с огнището и комина, с висяща верига е служила като дневна и като кухня, където се е пекъл хляб, преработвало се е млякото, както и за други женски и мъжки занимания.

Клисурските къщи са изкусно изградени с керемидени покриви, боядисани както градски къщи, с втори вход, със стъкла /мътно бели/на позорците, с висока боядисана врата. В голяма част от клисурските къщи има столове, служели са си с вилици и метални лъжици. В същото помещение, което е и кухня са сушили сланина нанизана на притки по гредите на тавана. В кухните се намират ношвите, глинени съдове с капаци от дебела ламарина /връшници/, железни триножници за тепсии и подобни съдове, метални маши за разриване на жарта. Глинените съдове се изработвали от жените от специална червена земя, която предния ден се приготвя, а на сутринта, преди изгрев слънце се откопава и омесва първо с крака, след това ръчно. Всеки минавайки наблизо е поздравявал само с една дума /желязо/.

Освен железни и теракотени съдове /като стомни/са се използвали и дървени. Широко разпространени са т. н. бучкалци /бучки/, в които се е биело млякото за да излезе маслото и да остане мътеницата. Това са конусообразни изделия с диаметър при основата около 20–30 см. И във върха около 10–15 см. С едно бутало се е удряло млякото за да си получи масло /в съвременето то се нарича мандраджийско/. Кухните обичайно са били на приземно ниво и се е влизало директно от дворището, но има и къщи, където се е влизало през друго помещение и по стълбище. Подът обичайно е измазан със земя, но има и такива с теракотени плочи.

Обичайно мазетата са градени от камък и имат прозорчета за по-добра вентилация.

Спалните помещения принципно са над кухнята или мазето. В стаите се влиза по каменни стълби /басамаци/. Отоплението е от печки, завивките от сламеници и вълнени килими. Огромни дървени сандъци са замествали гардеробите.

В съседство на къщите са кошарите за свине, коне, говеда и пр. Според размера на двора са разделени, като има място и за вършитба, гумно за складиране на слама, хамбари, а някои са имали и собствени воденици, кладенци и пр.

Клисурските жени са господарки на дома, на двора, обора, на нивата, в гората и на кладенците. Безкрайно работни и грижовни и като съпруги, май-

ки, снахи и съседки. Особено впечатляващи са уменията да играят хоро и да пеят на съборите. Най-големият клисурски празник със събор е бил на Петров ден /12 юли/.

Клисурският учител Гавраил Любичев регистрира в съда на 2 януари 1905 г. първата кредитна кооперация със седалище в с. Трънска клисура. /12/

СВЕЩЕНИК КИРИЛ /СТОЯН/ ЛЮБИЧЕВ

През 1850 г. в с. Трънска клисура се ражда Стоян Любичев. По късно, когато приема свещенически сан получава църковното име Кирил. Още от малък пътува с баща си – майстор строител, но го влече учението. В с. Трънска клисура учи пет години при родолюбивите учители Димитър Разлогалията и свещеник Димитър Филибията. Последният възпитава в момчето чувство на висок патриотизъм и любов към отечеството. Като ученик усвоява църковния канонически ред и често замества свещеникът. Учи две години в Крушевац и когато завършва с отличен успех четвърти клас, учителския съвет взема решение да го изпратят в Белград за да довърши гимназия. През 1868 г. завършва гимназията и става учител първо в с. Преслоп и сетне в с. Власина. През 1870 г. вече е учител в с. Трънска клисура, като се занимава и с учебното дело в трънския край. С помоща на архимандрит Йосиф /впоследствие известен като Екзарх Йосиф, Любичев разкрива училища в съседните села, осигурява учители, доставя от Пловдив и Цариград учебници и други помагала, а благодарение на пътуващи по света клисурци, Любичев осигурява печатни издания от Браила, Одеса, Виена и Белград, които разпространява сред населението. Създава училищна библиотека в Клисурските основно и прогимназия, която е достъпна до всеки.

Клисурчани са много активни при всички революционни ситуации. През 1871 г. се създава Трънският /Власинският/ революционен комитет, който има за цел да подпомага подготовката на Априлското въстание. През 1876 г. в Белград се създава Привременен революционен комитет начело със Симо Соколов от с. Грознатовци и така се поддържа връзка с Трънския революционен комитет. В последния важна роля играят Стоян Любичев, Гиго Апостолов Клисурски, Златко Кацара, Кола Станоев Клисурски, както и братята му Златко и Милан, всички от с. Трънска клисура.

След Освобождението Стоян Любичев отново е учител в родното си село, работи за ограмотяване на населението През драматичната 1885 г. по време на Сръбско-българската война, когато изворския трънски отряд е нападнат от многоброен Власотински полк, цялото население на с. Трънска клисура се включва, за да даде отпор на сърбите. Жените и децата носят вода и храна на войниците, които са в бойните редове. Стоян Любичев дава пример, като е в първите редици.

След войната той се връща на своето поприще, като дейността му се простира чак до Босилеград. Със средства на населението и по проекти на чужди архитекти, както и със съдействието на кмета Милош Михайлов през 1892 г. в с. Трънска клисура се изгражда първото величаво училище в Софийски окръг. През 1893 г. се реставрира старинната селска църква.

През 1889 г. Стоян Любичев е ръкоположен от Самоковския владика Доситей за свещеник и приема духовното име Кирил. Кирил Любичев има петима синове, участници в Балканската и Междусъюзническа войни и през ПСВ. Ная-малкият Петър загива през 1915 г. при Цървена река, а останалите са наградени с ордени за храброст. 12-те сина на петте му сестри също са кавалери на ордена за храброст.

Поп Кирил Любичев разбира катастрофалните последици от Ньойския договор и зове за съпротива. С денонощен труд успява да събере от селяните на с. Трънска клисура и от околните села над 16 000 подписи за протестен Меморандум, като през декември 1919 г. никой в Париж не обръща внимание на Меморандума.

Така сърбите окупират българските територии и поп Кирил влиза в тежки конфликти със сръбските военни. Спретват му процес и той лежи 6 месеца в затвора, а по-късно нишкият митрополит му отнема енорията.

Поп Кирил /Стоян/ Любичев умира на 4 декември 1935 г. на 86 –годишна възраст. След 1944 г. комунистите работиха неуморно да заличат подвизите на родолюбивите българи, да възпитат нихилизъм и да забравят своето минало. /13/

КОЛА СТАНОЕВ КЛИСУРСКИ

Роден е в с. Трънска клисура през 1840 г. в семейство на заможни търговци. Има трима братя – Златко, Милан и Рангел. Още в турско робство създава големи станоприемници-ханове с широки стопанства по главните пътища от Трън за Пирот и Цариброд, от Трън за София в селата Врабча, Баба и др.

Заедно с братята си са най-дейните при създаването на Трънския /Власински/ революционен комитет от Димитър Общи. Благодарение на тях, както и на други клисурци концепцията на Дякона се разширява към Власина, Сурдулица, Лесковац и Вранско.

Когато през 1878–1879 г. сърбите се опитват да окупират трънския край, уж като военна помощ, Кола Клисурски е в първите редици на борбата с окупатора, събира и подписи за защита от страна на руското командване и до Цар Освободител.

След Освобождението многократно е избран за окръжен съветник и народен представител на Трън и околията. След катастрофата в Балканските войни, духът му се пречупва и той умира на 10 декември 1913 г.

ХРИСТО СТЕФАНОВ МИЛЕНКОВ

Христо Стефанов /1875–1931/ е роден в с. Трънска клисура. Целият негов род, както и този на съпругата му са от това село. Няма информация за младежките му години., както и кога се преселва в София. За дейността му в началото на 20-ти век съдим по фактите от книгата на Кирил Първанов „Озарени от красотата“, макар, че там е неточна годината на смъртта му и адресът на неговото предприятие. Известно е, че е един от най-изявнените столари /дърводелци/ в първите 30 г. на века. Особено впечатляващи са сведенията за участието му в световните изложения в Лиеж, Милано и Лондон, както и уважението на Фердинанд.

Христо Стефанов е активен участник в протестното събрание на знеполчани и трънчани през 1919 г, в създаването на клисурския протестен комитет през 1921 г.

Смело може да се каже, че през първите 30 г. на 20 век едни от най-добрите дърводелци, които проектират и създават най-красивите и качествени мебели за двореца, учрежденията и богатите българи произхождат от с. Трънска клисура и от съседните села.

В периода 1907–1930 г. е активен член, дори и председател на Софийското столаро-стругарско и резбарско сдружение. Притежава предприятие на ул. Одрин № 72. Неговата слава и авторитет в бранша се потвърждава от книгата на Стамен Костов „Трънските майстори строители“.

Публикуваме и надгробната му плоча, веднаж да докажем, че описаният от Кирил Първанов е същото лице и второ, но по-важно е че там е изписано, че е роден в ТРЪНСКА ПОРОБЕНА КЛИСУРА.

Представяме неговата биография с апел за помощ в случай, че някои прочете тези редове и знае нещо за живота му, тъй като единствената информация за периода 1900–1912 г. черпим от спомената книга на Първанов, но никъде в архивите и НБКМ не се намира потвърждение.

**СПИСЪК НА МАХАЛИТЕ НА С. КЛИСУРА КЪМ 1910 Г.
ПО ДАННИТЕ НА ДРАКЕВА**

1.	Грубина	19	Анджакова
2.	Велкова	20	Лалина
3.	Ракина	21	Милина
4.	Марина	22	Гърбасовци /Гръбасовци/
5.	Близнакова	23	Горни-Стрезини
6.	Скубина	24.	Долни-Стрезини
7.	Тутуничева	25	Сушина
8.	Спасина	26	Гаджина
9.	Станишина	27	Савина
10.	Гранджина	28	Дебели-дел
11.	Дражина	29	Поина /Пеина/
12.	Пишмишова	30	Кебапова
13.	Смудиина	31	Кошарци
14.	Гюмрукана	32.	Бошчагова
15.	Шарина	33	Зайна
16.	Вукадинова	34	Дракева
17.	Терзичина	35	Касина
18.	Белчина	36	Културен център Дервен

Общо се включват 337 сгради с 2 550 жители

**Бележки към раздел
„Географско разположение и
развитие на селото до наши дни“**

1. Сборник „Трънски край“ /по-нататък само Сб. Трънски край/, издание на Трънско-знеполско културно-просветно и благотворително дружество „РУЙ“, София, 1940 г., спомени на Райчо Тодоров, гимназиален учител, стр. 13–17.
2. Пак там, стр.20–21.
3. Пак там, стр. 22.
4. Пак там, стр. 33–35.
5. Пак там, стр. 38.
6. Пак там, стр. 45.
7. Пак там, стр. 55–90.
8. Пак там, стр. 84–86.
9. Димитър Кръстев, „Клисурска“, Пожаревац, 2014 г. стр. 8–25.
10. Иван Николов, „Развалините на юнашкото радикалско време“, Dir. bg Клубове, 1 юни 2006 г.
11. Сб. Трънски край, стр. 468.
12. Пак там, стр. 551–558.
13. Пак там, стр. 572–573.

**УЧАСТИЕ НА КЛИСУРЧАНИ ВЪВ
ОСВОБОДИТЕЛНИ ВОЙНИ И ВЪСТАНИЯ**

В спомените си за участието на клисурчани в различните войни и въстания Евтим Стефанов /1/ дава подробности за конкретни имена. В началото на спомените сочи, че от 808 г. и 818 г. хора от селата Паля, Грознатовци, Косторшевци и др. за били българи и са защитавали своята свобода. Нека се има предвид,, че тези села са на няколко километра от с. Трънска клисура, което позволява да се предположи, и от това село е имало дейни участници. Имало е български черкви и манастири, които са давали повод за защита.

„А фрапиращият факт на народностна чистота на населението – чисто българско, без абсолютно никакъв примес на чужд елемент, говори само за силния му всеразтопяващ национален дух: когато през времената на робство – между Първото и Второто царства и Третото – са попаднали чужди национални елементи, са били претопени“ /2/.

Това население активно участва в защитата на въстанието на Петър Делян и Константин Бодин /1071 г./, Чипровското въстание от 1688 г., готов било да премине под австрийска власт някъде към 1533 г. по сведения на пътешественика Шипер. Населението подкрепяло всички опити да се обезсили и премахне турското робство. В този смисъл подпомага Карагеоргиевите, дори прави опити самостоятелно да се противопостави а турската власт през 1896 и 1809 г.

В Сръбско-турската война през 1876 г., като доброволци участват много българи от трънския край, надявайки се и България да получи свободата си. Има спомени за участието на братя Божил и Глиша от с. Трънска клисура – Велкова махала, Станко Кебапов, бил на подофицерска служба, и Милан Маньин от същото село /може да е от Сухи дол – знаменосец, Милош Иванов и Стойчо Янакиев са били убити, а Иван Илиев е тежко ранен при с. Кревет – Алексиначко.. Във войната се създават 4–5 български батальона, в които участват и хора от Губина махала, в т. ч. и Миладин Дракин /Миладин Манов Дракев/ от с. Трънска клисура.

Безценни сведения за борческия дух на жителите на с. Трънска клисура ни е оставил Лев Петричев /3/, потомък на един от най-славните родове на трънско. Не е възможно да се опише този дух – трябва да се цитират цели пасажки:

„Могат да се посочат три главни причини за бунтовническия дух в Трънско: 1. Произходящи от характера на трънчанина; 2. Вътрешни /местни/ и 3. Външни. Трънчанинът е много привързан към своя дом и е краен индивидуалист. Точно тия му качества го правят да цени над всичко личната си свобода, за която е готов на всички жертви; и като бунтовник и като войник в боя, храбростта му е недостижима и съзнателна – качествата на неговата природа, затова той не се подава на деморализация.“/4/

„Едни от най-непокорните и безстрашни съзаклятници бяха жителите на с. Клисура, особено тези, населяващи многото махали, закътани, като опасни гнезда, посред големите гори. Далеч от погледа на турската власт, тези високи, широкогърдести здравеняци се занимаваха повечето с контрабанда на тютюн, на разни други стоки и на добитък. Свикнали на един волен живот, те съвсем не можеха да понасят каквото и да било притеснение, и ако се случеше някой ревностен представител на властта да стеснява свободата и непочтената им търговия, то не минаваше много и той изчезваше без-

следно. Никакви разследвания не бяха в състояние да разкрият неговите следи. Клисура бе станало едно опасно място за турците и те не смееха да минават през него поединично, нито пък се решаваха да нощуват там.“/5/

„Страшилище за турците беше Димитър Стрезин от махалата Долни Стрезини на с. Клисура. Един ден дошел в къщата му висш турски чиновник с трима аскери охрана, пътуващи за Ниш. Богатата къща на Димитрия дала прекрасен прием на пътниците – ядене, пиене и удобни легла; а четирите хубави дъщери на стопанина допринесли много за доброто разположение на високия гост. Увлечен в красотата на две от момичетата – Пена и Гюрга, последният изявил желание момичетата да го окъпят и след това да споделят леглото му. Той заповядал на своите хора да наглеждат конете и да спят при тях в обора, който бил на другия край на големия двор. Бащата, ужасен от желанията на турчина, при все това, заповядал на дъщерите си и те приготвили вряла вода в казана за ракия, но тъмна мисъл обхванала горкия човек. Той тайно повикал брат си Станчо и други двама верни хора, за да му помогнат в отмъщението, което бил скроил. Когато двете му дъщери насапунили цялото тяло и очите на турчина, скритите мъже пристъпили тихо и изляли върху голия сластолюбец един грамаден котел вряла вода. Нещастникът неможал даже и звук да издаде преди смъртта си: цялата кожа се свлекла, а очите му побелели, замръзнали в страшен ужас във от орбитите. След това Димитрия и другарите му избили и охраната. Още през нощта попареният турчин бил заровен под един глог в местността „Кръстина валявица“, а тримата аскери – под една бука при махалата Долни Стрезини. Седлата и дисагите момичетата изгорили, а мъжете откарали конете през „Тараиа“ към „Чемерик“ и ги напъдили голи. Пена в последствие се оженила за поп Михаила в Дервен, а Гюга – за Милан Манов Дракев. Често след освобождението Гюрга сочела на своите близки лобните места на заровените. Нейните снахи баба Катя Митева /жива/ и Парашкева Петрова потвърждават това. Това се случило около 1863 г. Костите на убитите и сега се намират там. Турците не можали да узнаят нищо по изчезването на техния големец и охраната му. След няколко години, обаче, зле изпатил и дядо Димитрия. Гостуващи турци в неговия дом, поискали да им заколи две агнета, но той отказал. Един от турците посегнал да коли едно агне. Лютата свада с един пребит турчин, когото дядо Димитрия халосал по главата с тежък колец. Дълго време турските заптиета търсили безрезултатно убиеца, който се укривал при верни хора, но един ден го издебнали и убили. Това се потвърждава от неговите наследници и от живия дядо Иван Кацара от с. Клисура. Така завършва живота си буйният харамия Димитър Стрезин. Турците го наричат Димитрия Юначага.

Друго страшилище за турците бил Илия Пенин от махалата Пеина на с. Клисура. През живота си той убил двама турци. Как е завършил съществуването си и този враг на притеснителите – не е известно.“/6/

Лев Петричев дава обилни сведения за участието на трънчаните в подкрепа на Легията на Раковски, както и съдбата им след примирието между Сърбия и Турция през 1862 г., когато сърбите се обявяват за врагове на българите – техните съюзници.

Интересни сведения намираме и за участието на клисурчани в работата на Централния революционен комитет на В. Левски. Димитър Общи посещава гр. Трън и се среща с трънските дейци. Когато Д. Общи отново посещава гр. Трън заварва създаден комитет, в който членували вече много от по-събудените хора в околията, сред които Гига Апостолов Клисурски, Златко Станоев и Златко Кацара от с. Трънска клисура. В продължение на десетина дни, Д. Общи обиколил Знеполе към Трънска клисура, Власина, Власотинци и към Вранско, след което пак изчезнал.

През 1872 г. при поредното си посещение в района, той наредил трънския комитет да се нарича Власински /Трънски/ революционен комитет, като предал и директивата след обявяване на бунта въстаниците да се съберат при Власинското блато между селата Власина и Трънска клисура, далеч от зоркото око на турската власт и оттам вълните на народната борба трябвало да се разляят към Враня, Лесковац, Трънско и Пиротско. Според бележки на Димо Петричев поп Григори поп Василев привлякъл Тошо Лесковчанина, един харамия с бунтовническо минало като четник от Лесковско и му възложил да организира ядро в неговия край, както и около градовете Враня и Власотинци, което да е в тясна връзка с ядрата в с. Трънска клисура./7/

Димо Петричев е първият човек, с който се среща Д. Общи в гр. Трън. Димо Радивоев Петричев е син на Радивоя Петричев, който е един от ръководителите на Знеполското въстание през 1830 г. Основен участник в боевете от 1885 г. в Сръбско-българската война е Тодор Р. Петричев, а подробната хронология за борбите на трънския край за свободата на България е на Лев Т. Петричев /вероятно му е син или брат/. Та Лев Петричев на юбилейния 20 – ти конгрес на македоно – одринското опълчение, на което бившият капитан, тогава вече запасен генерал Никола Генев става почетен председател, за секретар е избран доброволецът от същото опълчение Лев Т. Петричев – 4 декември 1932 г. в София.

Част от трудолюбивото трънско население състоящо се от чираци, калфи и майстори зидари, дърводелци, каменари и пр. в продължение на почти 50 г. е изпращано в Шумадия от крупния стопанин Гроздан Илиев Джорджин /Джорджев/, родом от с. Насалевци, Трънско, или както народът го нарича капитан Гроздан Насалевски. „Всяка пролет желаещите да отидат в Шумадия, се събираха в с. Насалевци при своя предприемач, от където след едноседмични тържества потегляха за Сърбия през Клисуре, изпращани от многоброен народ.“ Тази практика се реализира далеч преди и по време

на 1876 г., когато избухва Сръбско-турската война. Турската власт, първо е уважавана от авторитета на предприемача, но и заради обстоятелството, че тези хиляди работници поне за половин година са далеч от трънско, а турците знаят колко страшни бунтари са трънчаните.

След началото на войната трънчаните формират свои чети, които да помагат на сърбите срещу турците. Там участва и Миладин Манов Дракев от с. Трънска клисура, в началото като петдесетник в Гроздановата чета, а в последствие самостоятелен войвода на 100 души клисурчани. /8/

На всички фронтове прозира слабостта на сръбските войски и героизмът и неоченимата помощ на българските участници и въпреки това, сърбите ни мразят до фанатизъм.

„На юг към Кула и Белоградчишко българският доброволчески отряд съставен от четите на трънчанина Симо Соколов, Хр. Македонски, Найденов, дядо Ильо Войвода и дядо Жельо прогониха турските сили при Шашка и по заповед на бригадният командир подполковник Ал. Николич, навлязоха в дълбочина. След безуспешната атака на с. Раковица, четите превзеха селата Салаш, Ошане и Реяновци, гдето намериха храна да утолят големия си глад, тъй като бригадният командир подполковник Ал. Николич три дни не бе дал хляб на „умразните бугарши“ заради българските им знамена. „Той ни псуваше“ казва Хр. Македонски. В тези боеве малодушието на сръбската войска се прояви; те не посмяха да вземат участие в боевете.“/9/

Участието на българите във войната е с перманентен тормоз от сърбите. Стига се до там, че капитан Гроздан напуска сръбско-българската бригада и се поставя на заповедите и командите на руските офицери, участници в същата бригада. Причината е, че руските офицери не са правели разлика между българи и сърби и считали, че юнаците са сърби. С този си акт, капитан Гроздан дал ясно послание по проблема кой-кой е.

„Живият участник от тази война в редовете на руско-българската бригада Иванча Кацара от с. Клисура, свидетелства, че доброволците от разните чети и тези на капитан Гроздан, както и други новодошли българи, на брой около 10 000 души, били събрани на полето пред Делиград. Там руските офицери ги разделили на батальони /дружини/ и на всеки батальон дали по едно българско знаме. „Когато почнаха боевете, много от нашите бяха наградени и произведени в унтер-офицерски чинове“, казва същият. Впрочем това се потвърждава от Т. Колев в книгата му „Българските доброволци в Сръбско-турската война 1876 г.“, гдето пише, че всички взводове и отделения в руско-българската бригада се командваха от българи“ и че „някои даже бяха получили унтер-офицерски звания“. В такива звания бяха произведени Димитър Костов от Зелениград, Трънско, от Соколовата чета; Стефан

Вучинделски от с. Вучи-дел, Трънско, Златко Гочин от гр. Трън и много други от Трънско, както и Миладин Манов Дракин /Дракев/ от с. Клисурса, бивш помощник войвода на 50–100 души доброволци от четата на С. Соколов, който бе в бригадата и там произведен в чин фелдфебел по представление на ротния си командир – поручикът от гвардията Коновалов. Същият бе отличен и с сръбски орден за храброст. Този висок, високогърдест и много красив клисурчанин бе обичан от своите началници, заради неговата храброст. След свършване на войната и той, заедно с руските си другари, гореупоменатите трънчани и много други българи, отиде през Сърбия и Влашко в Русия. Там българите се радваха на изключително внимание. При една голяма вечеря в тяхна чест, всред радушна и неописуема тържественост, на българските юнаци се раздадоха руски ордени, а на внушителния фелдфебел, освен орден, и една скъпоценна сабя с вензела на руския император Александър II и казашко военно облекло.“10/

В края на този спомен за участието на българите в Сръбско-турската война с тъга заявява, че не са запазени спомени за всички участници. От с. Трънска клисура се помнят имената на братята Божил и Глиша от Велкова махала, Станко Кебапов /подофицер/, Милан Манъин /знаменосец/, Миладин Манов Дракев /войвода и фелдфебел/, поп Михаил, Иванчо Кацара /жив/.

Липсата на реална власт през 1878 г. в този район подтиква турски башибозуци за настъпят към с. Трънска клисура. обстоятелствата налагат строга дисциплина и добра организация за необходимият отпор. В Трън се образува „Временно правителство“, което управлява безупречно до сръбската окупация и подпомага за формирането на въоръжена милиция и дава подкрепа на Шопското въстание.

Идриз ага разпорежда да се нападне Знеполско и Трън за грабеж. Клисурските членове на комитета незабавно предупреждават Трън за опасността. Междувременно Идриз ага минава през с. Клисурса по посока с. Насалевци. В това село той е убит./11/

Клисурчани много умно и предвидливо се възползват от обстоятелството, че селото лежи на най-важния път в района и следейки врага, незабавно изпращат предупреждения, било до Трън, било до войводите. Така например в началото на 1878 г. пламналата от шопското въстание шопска област е заплашена от турските башибозуци. Клисурчани бързо изпращат известие до войводата Симо Соколов, молейки го в писмото си от 11 януари: „ако и како можеш да дойдеш народ да ослободиш“.../12/

...“С удвоена енергия, Соколов организира в стегнати и дисциплинирани отреди всичкото население на прогласените за свободни от него области и брани българската свобода по пределите и на Македония срещу набегите

на турските войски и башибузуци цели 6 месеца-до средата на юни 1878 г., когато скопският паша го разби окончателно с многочислената си войска и 20 топа. Въстанниците се оттеглиха към Вранско, от където през Сурдулица, Власина, Клисуре и Трън се пръснаха по своите домове. Така завърши това „силно, сяно и забележително Шопско въстание“, както го нарича самият Соколов.“/13/

Не може да се пропусне мъдрото схващане на автора на тези мемоари – Лев Петричев относно задачите на бъдещите поколения: „Преодолявайки своята крайна скромност, нека днешните поколения на трънския край – Знеполе, Краище и Дерекула – се свикнат да издирят и оценят миналото на родната си стряха. Само чрез това те ще обогатят и възвисят своя дух, защото техните бащи, деди, прадеди и прапрадеди, по време на тежкото турско робство и след него, във войните и в мирния живот, вложиха скъпоценни бунтовнически, бойни и културни дарове в общата съкровищница на майка България. Само чрез това те ще израстнат пред собствените си очи и пред тези на останала България.“/14/

Безценни са спомените на Лев Петричев за героизма и храбростта на трънчаните с участието си в Трънското опълчение /трънската милиция/ в Сръбско-българската война от 1885 г. Щабът на армията възприема термина трънско опълчение, а местното наименование е трънска милиция, а двете са за едно и също нещо. Ето какви данни ни е оставил за славните клисурски мъже: един от първите записали се в трънската милиция е Христо Колев Клисурски от с. Трънска клисура. Някъде около 1883 г. Тодор Петричев получава заповед от София да обучи трънското население на военно изкуство и особено онези, които не са били в казарма. Обучението се води в празничните и неделни дни. В резултат на това обучение при избухването на войната със Сърбия, населението вече има някаква представа за военни действия, които ще се окажат много полезни при воденето на сраженията.

Началникът на западния корпус майор Гуджев на създадения в Трън военен съвет не възприема полезните аргументи на своите подчинени, че основната цел е осигуряването на стратегическата позиция при Вrabча, защото нейното падане ще донесе гибел за трънските войски около селата Колуница и Трънска клисура и чак до планината Руй.

Малки команди опълченци са дислоцирани по цялото протежение на граничната линия от с. Звонци до с. Трънска клисура – около 35 км. Тези опълченци многократно отбиват сръбски набези, като кулминацията е на 2 ноември. Сърбите отдават най-голямо значение на сектора с. Трънска клисура-Трън-с. Вrabча., като на този относително малък участък е съсредоточена половината сръбска армия.

За тези първи дни от войната ето какво си спомня капитан Тошев за трънското опълчение преди голямата битка: „... а трънското опълчение почти пред самия нос на противника се беше заело с печене цели върлини шишкебап и беше наградило няколко огньовете, с бъклички в ръце; – виждаше се, че тях ги беше повече грижа за корема, отколкото за цялостта на техните глави. Чудни българановци! Знаят, че животът им виси на косъм, но все пак мръвката и червеното винце не могат да откажат на своите каменоломни стомаси.“ „Наистина трънчанинът притежава най-ценните качества на боеца – храбростта и самообладанието. Да се владееш пред лицето на смъртта, значи, че си осигурил вече собствената си победа. Такива бойци са трънчани, пък такова безстрашно е всичкото население на този край. Пак в спомените си, капитан Тошев бележи:“ „При пристигането ни на Клисурското шосе, аз бях очуден от онова безгрижно движение по него на селяни и селянки, които спокойно си отиваха по работата, без да искат да знаят за опасността, която ги очакваше, или пък да бъдат стреснати ни най-малко от сръбското настъпление.“/15/

По време на злощастното поражение при Врабча, благодарение на некомпетентното военно ръководство към Радомир се насочва разбитият при Власина-Колуница изворски отряд, състоящ се от една дружина срещу сръбският власотински отряд, състоящ се от пет батальона и една батарея на „Цветков гроб“.

Военното ръководство в Трън няма никаква информация за касапницата при Врабча. Спасилите се дължат това на своите преки командири, които геройски вземат решения в движение и със себеотрицание. Полковият командир на бдинския полк и началник на врабчанската позиция, капитан Маринов, брани пътя на трънските войски, тъй като трънското опълчение, оставено в ариергард на капитан Генов, брани тила на последния, разтегнат от Малкия Руй до шосето Трън – Трънска клисура. По цялата бойна линия трънското опълчение запалва огньовете. Сърбите приемат това като наличие на българска защита.

Кървавата драма по линията Власина-Трънска клисура-Дъсчен кладенец-Руй-Малки Руй-Китка-Петачинци-Врабча приключва.

Особено знаменателен е подвигът на трънчаните при Булаир. Към обед на 26 януари 1913 г. /н. с. 8 февруари/. „...боят при Булаир е към решителния си завършек: 22 полк е разколебан от напора на многохилядните гъсти турски маси и от страхотния огън на флота от Мраморно море“. „в тези върховни мигове се изпраща помощ на 22 полк, четвърта дружина на 49 резервен полк, съставена от трънчани в напреднала възраст-чичовци. Бегом чичовците се врезват в турската маса с бойния си вик“ „НАПРЕД! ДЕЦА ДЪРЖАВУ ИЗПУЩИШЕ. УРА!“ Отстъплението на 22 полк е спряно и боя спечелен. /16/

Бележки към глава „Участие на клисурчани в освободителните войни и въстания“

1. Сб. Трънски край, стр.116–118
2. Пак там, стр. 117.
3. Пак там, стр. 135–143.
4. Пак там, стр. 137.
5. Пак там, стр. 137.
6. Пак там, стр. 137–138.
7. Пак там, стр. 142–143.
8. Пак там, стр. 152.
9. Пак там, стр. 153.
10. Пак там, стр. 158–159.
11. Пак там, стр. 166–167.
12. Пак там, стр. 169.
13. Пак там, стр. 171.
14. Пак там, стр.171.
15. Пак там, стр. 178.
16. Пак там, стр.472–474, спомени на Лев Петричев.

РАЗВИТИЕ НА С. ТРЪНСКА КЛИСУРА ОТ 1878 Г. ДО НАШИ ДНИ /ПО ДОКУМЕНТИ /

Написаното до тук е въз основа на спомени за развитието на трънския край и по-специално, всичко, което е отбелязано за с. Трънска клисура. Спомените са писани преди 1940 г., някои данни са на основата на публикации, други са по родови предания или в пряко участие. Това се вижда от научния апарат, които се базира почти само на сб. „Трънски край“.

Има, обаче и значителен брой документи, в които се разкриват конкретни сведения за селото. В тази глава ще направим опит да съберем и представим онова, до което сме достигнали в проучванията на документите.

След Руско-турската война и особено след Берлинския конгрес между България и Сърбия се установява граница. Естествено е каквато и граница да се определи, винаги ще има засегнати села от двете страни. Това е видно от писмото на сръбския министър на вътрешните работи Яков Туцакович от 24 септември 1879 г. относно разрешаване на проблема с двувластните имоти. Документът разглежда някои т. н. сръбски окръзи, като цитира и села, които са в едната държава, но имотите им са в другата. Към Нишавски окръг е включено и с. Трънска клисура. Странно е, че са посочени шест села, които са останали в България, но недвижимите имоти според автора на писмото са в Сърбия. Тъй като границата минава над с. Власина и би следвало землищата на с. Трънска клисура и особено на с. Стрезимировци да са в България, тъй като са далече от границата около Дъсчен кладенец. Министърът принципно правилно констатира липсата на забрани, селяните от двете страни да влизат в другата държава, да извършват селскостопански дейност и да прибират свободно продукцията. Също така отбелязва, че това не може вечно да се съхрани и предлага или да се разменят имотите между желаещите собственици или да се определят пунктуве, през които да се преминава. Той предлага това да стане с междудържавно споразумение през пролетта на 1880 г./1/

Това се потвърждава от доклада на софийския губернатор Николай Даскалов до министъра на финансите от 8 януари 1880 г. относно събирането на данъците за пасбищата и горите в Трънско. В доклада се отбелязва, че в Трънски окръг пасбищата и горите на избягалите турци през 1879 г. са отдадени под наем на сръбските власти /така го тълкувам/ и сръбското правителство си е взело за това време арендата. Оказва се, че няма никакви сведения в българската канцелария и бившият и. д. Софийски губернатор полковник Лукашев изискал от сръбското правителство да върне трънските архиви, но заявлението е останало без последствие. Установено е, че по време на сръбската окупация населението е ползвало обществените гори без никакъв налог. Проблемът с българските архиви, завладяни /откраднати/ от сръбската власт е валиден повече или по-малко и до днес. /2/

Ето какво пише Стилиян Чилингинов за недалечното минало на Пирот: „... По време на освободителната война пиротчани отправиха до руския император Александър II един знаменателен адрес, скрепен с печата на Пиротската община и подписан от 2 000 български граждани от гр. Пирот и околията носещ датата 18 април 1878 г., в който манифестираха своето голямо и съкровено желание „да бъдат оставени към своето отечество България, за да не оплакват до гроб своя живот под сръбско иго. С присъединяването на пиротския край към Сърбия, се почна сташна и нечувана

кампания за унищожаване на българското име и българското национално съзнание. Нещастieto, което сполетя скъпия и хубав пиротски край бе сташно и неизмеримо.“ /3/

Тъй като този текст е сътворен в първите години след 1880 г. и отговаря на всички исторически извори за катастрофалното положение на българите, не приемаме тезата, че нищо не се е знаело в околностите на с. Трънска клисура. По-скоро става дума за безизходицата, в която е поставено трънското население най-вече от българските власти е дало повод на някои по-лабилни, по елементарни и плашливи българи да поискат убежище в Сърбия. Нека си припомним, че пет века клисурчани са устоявали на извращенията на турските власти и са останали чисти българи. Приемаме, че изборът на Сърбия е малък прецедент и не дава характеристика на основната маса клисурчани.

Особено обезпокоителен е рапортът на трънския окръжен управител Александър Цаков до министъра на вътрешните работи относно преселването на жители от Сливовци и Стрезимировци в Сърбия от 26 февруари 1882 г. Причините посочени в рапорта са, че добрата за обработване земя е останала в Сърбия, а на българите е останала само камениста и те не могат да се изхранват. Това е основният стимул хората да се преселят в Сърбия за да обработват по-плодородните земи. В рапорта обаче се казва: „... Ако и да употребих всяко старание да ги убеждавам да се не заселяват и да не оставят бащиното си огнище, но днес научавам, че са се явили същите селяни пред Мировото съдилище, за да разпродадат имуществата си, а освен това и клисурският общински кмет Тончо Мияилов /вероятно Михайлов/, със заявлението си от 23- и т. м. до местния околийски началник, като заявява за числото на жителите от село Клисура, изселени в Сърбия от занятието на Трънски окръг от нашите власти, добавя, че от няколко дена насам се носило тайно слух, че жителите от Дражина махала и някои семейства от с. Клисура се подписали при Марко Латов /паспортен чиновник на сръбския Власински пункт, за да се изселят и те в Сърбия.“ Управителят добавя, че „... някои от сръбските погранични чиновници, както напр. Латов, паспортен чиновник от сръбския Власинския пункт, не закъсняват да смущават населението от пограничната част, като му обещават златни времена, ако то премине да живее в Сърбия, а ония, които би отказали на тези приглашения, при преминаване на границата, за да обработват останалите им в Сърбия места, срещат най-големите затруднения“ /4/

Така описана заплахата е най-меката форма в арсенала на сръбската власт. Систематичният тормоз над българското население е отдавнашно. Хората от клисурско, макар и помощници в Сръбско-Турската и в Руско-Турската войни са били презирани и унизявани и са знаели прекрасно до колко могат да бъдат коректни в обещанията си сръбските представители.

Обяснението, че им е оставена неплодородна земя и тяхното оцеляване стои под въпрос е резонно и правдиво, но ни се струва, че по-големият проблем е липсата на подкрепа текуща и бъдеща от българската държава. Нейното поведение, независимо от неблагоприятните решения на Берлинския конгрес и скопено, крайно предпазливо, да не кажем невежествено към съдбата на тамошните българи. Това за жалост се доказва от следващите 140 г. до наши дни.

Няма да признаем, че причината е липсата на текуща информираност на населението от фундаменталната заплаха към българите, генерирана от всички поколения сърби в резултат на генетичната им омраза към българите.

Не по-малка в трагично отношение е жалбата на жители от пограничните села в Царибродска околия до Държавния съвет във връзка с демаркационната линия между България и Сърбия. /5/

Ясно се вижда както добре изградената враждебна политика на Сърбия, така и бездушието и безсилието на българската държава в тяхна защита на българското население. Представете си ежедневното състояние на тази част от храбрия народ, който не получава надежда от родината-майка и е смачкван психически и физически от сръбските власти и народ. Как да постъпи, на кого да се опре?

И в това безвремие и без надежди за помощ от българската страна, през 1885 г. по време на Сръбско-българската война, клисурчани и всички в околността отново записват златни страници за героизма в защита на същата тази българска държава.

В спомените си, писани непосредствено след войната, генерал-майор Никола Генов отбелязва значимостта на трънския отряд воювал между 2–4 ноември 1885 г.

Дъсчен кладенец, който е в непосредствена близост до с Трънска клисура и където минава границата със Сърбия в периода 19–20 октомври сръбите съсредоточават 6 000 души войска с голям обоз и съответстващото количество артилерия и кавалерия, в с. Власина около 2 000 души и 6 топа, със закана, че на 21 октомври ще нападнат и превземат Големи Руй. С. Власина е на малко повече от 10 км. от с. Трънска клисура, там е единственият път към България, която е заплашена от мощна военна атака. Естествено всички клисурчани да са в редиците на българската войска или в чети, които да атакуват самостоятелно врага. В тази критична обстановка, българи, връщащи се от Враня и Лесковац, споделят, че сръбите се кълнат, че няма да стрелят по братята-българи и призовават и българите да не стрелят.

На 27 октомври сърбите в рамките на обща офанзива се спускат в Клисурската и Стрезимировската линии. Българите не отговарят на сръбската стрелба и се установява, че сърбите стрелят по вятъра за да сплашат противника.

На 1 ноември, трънския околйски началник „Гюлчулиева“ / Гюргелиев/ прави обиколка около Клисурския митнически пункт, избран, като един от най-важните пунктуве за защита на България. В стрелбата е убит коня му и дрехата е продупчена на няколко места. Продължителна престрелка има между Калуничкия и Власинския отряд. Изводът е, че от 14 октомври до обявяването на войната, противникът систематично, с употребата на позволени и непозволени средства притеснява, тормози и провокира българския фронт. /6/

След края на Сръбско-българската война през 1885 г., българската държава независимо от многото ограничения наложени от великите сили, започва бавно и постепенно да урежда своите вътрешни въпроси. На 25 февруари 1897 г. министерство на правосъдието рапоржда съдебно-изпълнителните участъци да си разпределят по равномерно своите територии и участъци. Вероятно поради липса на компетентности и ползването на чисто правна материя, според протокола на Трънския окръжен съд, Трънски окръг се дели на участъци и в Първи трънски участък наред със с. Стрезимировци, с. Паля, с. Кострошевци, с. Грознатовци е посочено с. Драинска клисура. Това е единственото място, където с. Трънска клисура отсъства, но пък е посочено другото наименование. Не разполагаме с данни, това грешка ли е, за друго село ли става дума или авторът на протокола просто така е знаел населеното място. /7/

Пак в посока на подпомагане на държавата следва да отбележим Указ № 7 на княз Фердинанд от 14 януари 1899 г., според който на църковното настоятелство на с. Трънска клисура, Трънска околия, се предоставят еднократно 300 лв. За поправка на църквата. /8/

Един от най-важните актове на държавата относно подобряване и усъвършенстване на административната конструкция в този край е окръжно на министъра на правосъдието Т. Кръстев за промяна на общините в Трънска околия. В това окръжно се подчертава, че с Висшочайши указ № 130 от 21 март 1910 г. се въвежда реформа, като освен „старите“ Врабчанска, Долномелнешка, Пенкьовска и Костошевска общини се одобряват още нови 16 общини. Сред тях е Клисурска община със селата Грознатовци, Драинци, Клисурска, и Колуница с център с. Трънска клисура. /9/

Съществува неяснота относно годината на горния указ. В окръжно на Министерството на правосъдието до председателите на съдилищата, прокурорите и мировите сидии под № 4787 от април 1909 г., т. е. година по-рано

се цитира същият указ, но издаден през 1909 г. /ДА Перник, ф. 143К, оп. 1, а. е. 1058, л. 39/

В Балканската, Междусъюзническата и Европейската /ПСВ/ войни, през 1912–1913 и 1915–1918 г. гр. Трън и селата на административната трънска околия дават 1178 убити на бойното поле офицери, подофицери и редници при население около 30 000 души. Ранените надвишават неколkokратно убитите.

Тежкият кръвен данък на хората от Трънско, това е историята на 7 Рилска дивизия по време на първите две войни и 1 Софийска дивизия през ПСВ. Това е бойната история на 26,13,49,59,25,1,6,42,81,41,53 и 54 пехотни полкове; 4,7 и 14 артилерийски полкове, 1,5,10 и Леб-гвардейски конен полк, 13 допълваща дружина.

Тук е необходимо едно отклонение от фактологията, тъй като има документи, които дават информация за политическите действия на правителството. Тези действия следва да бъдат разтълкувани. Вече посочихме, че България, като губеща страна е в процес на отнемане на големи територии и население. Правилни ли са действията на българската държава в защита на българското население, обречено да попадне под сръбска власт. В поверително писмо на министъра на външните работи и вероизповеданията Михаил Маджаров от 27 октомври 1919 г. до министъра на войната е отправена молба да се внуши спокойствие в населението в пограничните райони със Сърбия. Министърът на външните работи някак е убеден, че има надежда за подобрение на участта на това население. И поради това следва да бъде успокоено за да не се случат неща, които да премахнат тази надежда. Иначе, населението без да е на нивото на професурата на министъра е взело решение да окаже въоръжена съпротива в случай на сръбска окупация, като същевременно негодува срещу българското правителство, че отказва да го въоръжи. Министърът внушава на военните, че една въоръжена съпротива може да доведе до преследване и сръбските войски да влезнат в София, защото няма кой да ги спре.

Разбираемо е българското правителство да не знае кой е правилният път в тази криза. Кабинетът няма политико-военен опит и по-скоро залага на спазване на клаузите от договора, надява се на честна дума от враговете си. За капак на действията по тази криза има бележка, в която военните спешно уведомяват войсковите части, пограничната стража и самото население за спазване вижданята на М. Маджаров.

За авторът това поведение със изложените аргументи е определено капитуланска и неадекватна позиция.

Вече писахме за бойният дух на клисурчани и останалите трънски жители за безграничната храброст и непоколебимост в Сръбско-турската и в Руско-турската войни, в които дори заместват сръбските части, които се колебаят или крият. Имало опасност сърбите да превземат София. Първо, ако се случеше това, как щяха да се развият следващите действия? Беше ли Европа готова да поиска унищожаването на цяла държава, какъв баланс на силите щеше да се появи? В 1885 г. българските войски можеха да влезнат в Белград, но Великите сили не позволиха. Сега през 1919 г. можеха ли да узаконят една свръх силна сръбска държава. След тоталната окупация, която предвижда Маджаров, нямаше ли по-лесно и по-законно да се приеме въоръжена съпротива от Великите сили.

Проблемът не е във факта, какво ще се случи при един или друг вариант, проблемът е в липсата на анализ, на избор на вариант приет с някакъв правилствен консенсус.

Както отбелязахме, военните веднага изпълняват виждането на министъра на външните работи. Нима министерство на войната няма разузнаване в Сърбия, нима няма дипломатически миси в Европа? Какво показват техните сведения? Сърбия с готовност ли чака подобна провокация от България или само плаши?

Сега 100 г. след събитията е нелепо да се питаем кой вариант е най-добрият, но можем да питаем, защо няма подробни данни от различните служби, защо няма анализи?/10/

За капак, върху тези объркани и наплашени хора, усещачи липсата на закрила от българската власт се появява и Позив от Трънския комитет на комунистическата партия, който призовава Трънското население на протест срещу договора, срещу буржоазията и монархизма. Обещава им се подкрепа на международния пролетариат, който единствен се бори за тържество на братството между народите. Живи да ги оплачеш трънчаните. Казва им се, че на този протест /митинг/ възстава целият международен пролетариат. /11/

Липсата на яснота за населението от Клисурският край за получаване на защита от българската политическа класа е нормално, някои хора да се колебаят къде да отидат и да градят своя живот – в Сърбия или в България.

Ньойският договор вече е подписан. Установени са земите, от които България трябва да се откаже в полза на Сърбия. До есента на 1920 г. сръбските власти с помощта на войската завземат значително по-голяма територия. Българското население е в патова ситуация: българската власт няма силата да се противопостави на Великите сили и примиренчески чрез бегли дипломатически опити се надява на чудо. Населението е в беизходица: внушено

му е да не се съпротивлява със сила, усеща, че няма кой да го подкрепи и се налага изводът, че всеки следва самостоятелно да търси спасение. Единствената посока е преселване в България, макар, че българските власти нямат програма за бежанците, нищо съществено не предлагат. Явяват се само мъгляви обещания, че ще се погрижат.

Тук е редно да се отвори една скоба: знаем за цинизма и високомерието, които демонстрира френският премиер Жорж Клемансо. Колко уничително се държи с делегацията водена от Теодор Теодоров по време на подписване на капитулацията, колко труд се отделя да се внуши на медиите, че българите са изверги, колко любезно се държи със сърбите и им внушава сила за безцеремонно нарушаване на приетия план за границата между двете държави. В тази си роля Клемансо за българските интереси следва да бъде квалифициран наравно със Сталин, Хитлер, Мусолини и пр. Защо българските историци в последните 50–100 г. не го поставят редом със сатрапите на човечеството? Аз предлагам в бъдещите изследвания Клемансо да бъде заклеймен с причисляването му към горните зверове на човечеството!

Какво се случва около и след Ньойския робски договор в клисурската област? Това най-ясно се вижда от рапорта на ротмистър Ботйов до началник щаба на армията за съдбата на българското население, останало в Сърбия след Ньойския договор от 20 ноември 1919 г. /12/ Франция, като водещата страна в жестоката разправа с победените прави проверки. В случая майор Дегин от щаба на генерал Клодел, придружен от един поручик проверяват състоянието на населението в районите на Трън и Брезник. Задава въпрос „Сърбите се оплакват, че насилствено и със заплашване изкарват населението от с. Клисура, Божица и другите села, които според договора остават под сръбско владичество и с превозни средства от войската ги прехвърлят във вътрешността на Царството“ /13/ В Трън пристигат следобяд и започва анкета първо с бежанци от с. Трънска клисура. Всеки един от анкетираните заявява, че насилие от страна на България няма, че дори е възприано да се изселва. Хората се изселват, защото са българи.

Кметът на с. Трънска клисура представя пред проверяващите списък на жителите, които са се изселили и къде са отишли. От 380 къщи само 30 още не са се изселили, защото стопаните са болнави, стари или крайно бедни и не разполагат с превозни средства.

Междувременно са разпитани освен кмета, също така учителят Любичев и други селяни. Всички заявяват че напускат огнищата си защото не искат да останат под сръбско робство. Ротмистър Ботйов споделя, че е представил на френския си колега оригинален препис и превод на окръжно разпореждане на българското МВР, с което се подканят кметовете и околийските началници да увещават населението от този край да не се изселва и не напуска

домовете си. Каква милозлива загриженост на българското правителство за бъдещата работа на сръбските сатрапи!?! В края на анкетата ротмистъра научава за следният резултат от страна на фринските власти: ..“Убеден съм, каза ми той, че не е употребено никакво насилие или агитация от когото и да било за изселването на този край, и че всеки е напуснал доброволно дома си. Имам достатъчно факти, които говорят за това“./14/

Каква блага вест за изрода Клемансо, който заявява през 1919 г. „Варварите от България трябва да бъдат наказани!“ Ето как и с помощта на безсилното българско правителство и дипломация, наивно, дори невежо се стига до тълкуванието, че българското население ДОБРОВОЛНО напуска домовете си. Че кой истински българин, французин и пр. напуска доброволно, когато му е подписана присъдата в бъдеще да живее в робство?

В анкетата има и въпрос за евентуална съпротива от страна на местното население. Отговарят му, че след като районите са обезбългарени, каква въоръжена съпротива може да има. Точно от такава съпротива се страхува министър Михаил Маджаров. Сега на сърбите ще им е по-спокойно.

Ще има ли окупация, както е убедено местното население или проблемите ще се решават „по братски“, както си въобразява министър Михаил Маджаров. Отговорът е в две военновременни наредби на сръбската власт от 18 септември 1920 г. Едната е за преминаването на двовластниците през границата, другата е за мелничарите в граничната зона. Публикувани са 49 дни преди окупацията. Под привидно демократичните изразни средства фактически се подготвя канавата на животинската репресия малко по-късно. В тези документи се твърди, че двувластниците от двете страни могат безпрепятствено да ползват произведеното на територията на другата страна. Моля, някой да ми каже, кое село от Сърбия е определено да остане в България? Няма. Има само български села, които са обречени да останат в Сърбия. Не е необходима много прозорливост у българските полици и управници, че вече всичко е подготвено. Ако българските представители на властта са могли да си направят тези изводи, то никъде не се споменава, освен в отделни спомени.

Ще си позволя да се спра по-пространно на текст, назован Из „Западните покрайнини-няколко думи за робите и за изгнаниците“ и прочетен по радиото през 1941 г. от Евтим Стефанов Веселинов /1878–1950/, завършил философия и история в Софийския университет, учител в Кюстендилската гимназия, журналист. Въпросният текст няма пряка връзка със с. Трънска клисура, но е покъртителен по съдържание. Считаю, че е редно всяка година да бъде четен публично.

„Самото название Западни Покрайнини е исторически паметник: то не е етнографско – нито е употребявано по-рано някога за означаване на земите за които то се даде от нас след окупацията им по силата на Ньойския диктат от 1919 г., нито пък-най-главното- то не означава действителните Западни български земи, по население и по историческа принадлежност. Знатният проф. Иширков, наистина оглави един голям и високо ценен свой труд с това название, но труда се отнасяше именно за Поморавия и Тимошко. Обаче, Босилеградско, Трънско, Царибродско и Кулско НИКОГА не са били ЗАПАДНИТЕ покрайнини от българските земи и българската държава. Ето защо казвам: названието западни покрайнини в нашия смисъл ще си останат само паметник на безграничната злоба и на неокачествима жестокост от страна на Сърбия към българския народ и българската държава“./15/

„Какъв е бил ужасът, обзел тогава населението, говори фактът, че един клисурец, бягащ нарамил входната врата на новата си къща-врата разкошна, работена в една от най-известните столарски фабрики в София-без да му мисли къде на поляната ще слага тая врата...“/16/

„Окупацията се извърши на 6 ноември 1920 г. ден Задушница, ден тъжен, ден мрачен и дъждовен-сякаш и Бог не бе в състояние в тоя момент да задържи сълзите си и да не ги слее с тия на подложеното на чужда страшна жестока окупация и черно робство българско население... И това бе на другия ден от веселбата пред очите на утрешния окупатор-веселба поради решението на разграничителната международна комисия, по-голямата част от тия земи да останат и за напред към българската държава“/17/

Цялото слово на този почти безименен за българското общество журналист – Евтим Стефанов е апотеоз, надгробно слово за съдбата на един народ, съдба определена от зверовете в човешка кожа – Клемансо и компания и българинът- предател Никола Пашич.

Коректна ли е дата 6 ноември 1920 г. посочена от Евтим Стефанов? Доказателства за това има в изобилие: На 4 ноември 1920 г. представителят на всички общини в Босилеградско пита с телеграма Щаба на армията за предстояща окупация от страна на сърбите и опасността от евакуация. Моли да се намеси международната комисия и да предотврати тази опасност./18/ Това са два дни преди самата окупация.

В поверителен рапорт от началника на 5 пехотна Дунавска дивизия до началника на Щаба на армията от 6 ноември 1920 г. съобщава, че на същата дата в 9 часа и 20 минути сърбите за заели Цариброд и дори опитите на председателя на пограничната комисия полковник Ордиони са останали без резултат и той е бил изненадан./19/

На 8 ноември 1920 г. началника на 2 пограничен участък, майор Кочанов праща телеграма до началник щаба на армията за окупирането на Трекляно от сръбските войски, където се визират и други селища. Така например е изпратена сръбска войска в с. Трънска клисура за непосредствено заемане на новата гранична линия. В с. Кострошовци е изпратен един пехотен взвод, пограничната сръбска стража се събира в с. Стрезимировци, като хановете се заемат от български пост. Сърбите със заплаха съобщават и хановете да се предоставят на окупатора. Съобщава се също, че населението изненадано от внезапната окупация е останало без храна, дърва и пр. /20/

В донесения от пограничните сектори до щаба на армията за завземането на българските села от сръбските войски от 14 ноември 1920 г. са посочени по часове и минути окупацията на редица села. Споменатият по-горе майор Кочанов през Кюстендил се е отправил към с. Трънска клисура за да се увери в ситуацията. Споменава се, че сърбите искали да изместят центъра от Босилеград към Божица или Клисура. В донесенията се споменава, че Рангел Гранджин от с. Трънска клисура, съобщава, че сръбските войски в техния край са от 47 пехотен полк, предимно хървати и словенци. Те съчувстват на българското население и го подкрепят с каквото могат, но се очертава, че в «Клисурско почна да се чувствува липса като зърнени, така и на други продукти.»/21/

В рапорт от началника на 5 пехотна Дунавска дивизия до началника на щаба на армията, подкрепен и с друга документация, рисува картината на трагедията. Запазено е експозе от полковник Кисьов с мотиви за запазване на селата от долината на р. Ерма в България: «Селата Стрезимировци, Грозназовци, Дренци, Сухи дол, Кострошовци, Паля, Клисура и околните колиби са разположени в горната част на долината на Ерма. Техният единствен достъп до външния свят е пътят Клисура-Стрезимировци-Трън»/22/. Така населението е отрязано от Трънската равнина и е обречено на глад, като се има предвид, че лошото време надвишава половин година.

В рапорта си до началник щаба на армията от 27 декември 1920 г. полковник Кисьов показва колко наивно и безпомощно е военното ръководство при опитите след окупацията посредством пограничната комисия да си върнат част от земите. Японският комисар майор Ясуи прави опити за замине за Белград, но сръбският делегат генерал Стефанович въобще не прави опити да му уреди това пътуване. Комисията има намерение, забележете, да се помъчи да склони сръбското правителство да приеме решенията на комисията за гранични поправки, в т. ч. за клисурско. Сръбското правителство естествено категорично отказва./23/

Интересни данни се намират в Летописната книга на Босилеградската прогимназия за сръбската окупация на Босилеградско от 1 септември 1920

до 24 май 1921 г. Наред с репресиите и произволите на сръбската власт спрямо учителите, в т. ч. и въдворяването на учители от Босилеград в с. Трънска клисура, което никога не е било подопечно на Босилеградската община има един текст, който е добре да се цитира:

„На 6 ноември сърбите под командата на подполковник Драгутин Гаврилович в състав: 1 планинска батарея, 1 ескадрон конница, 1 картечна рота и 2 /3/дружини пехота минаха границата и вечерта бяха в Долна Любата, а постовете им /конни пикети/ на „Обе реки“ / в превод „Две реки“/ и по на изток /10–8 км. Западно от Босилеград/ През същия ден почистихме училището... След пладне дойде народният представител Ангел Янев и учудено запита: Какво правите? Сърбите няма да окупират; комисията още не еминала границата...“ Отговорих му: Те довечера или утре рано са тука... „Да се съпротивим! – Готов съм, но какво ще стане с тоя народ, с долината на Струма. По-добре идете и извикайте по телефона министъра на Вътрешните работи и му разкажете... Отиде и говорил със същия министър, който му казал/ „НЕКА ВЛИЗАТ, ТОЛКОВА ПО-ДОБРЕ ЗА БЪЛГАРИЯ...“/шрифътът мой/24/

Лежерното до степен на инфантилност отношение на Ал. Стамболийски по трагедията, вмаянчен в идеята за добросъседство и братство със Сърбия се вижда и от мнението на неговият вътрешен министър. Какво по-хубаво! Прибирам се в къщи и си пия ракията спокоен, че няма да има бъдещи проблеми. Те са за други хора, втора категория, пък да не са се раждали там!

Една просперища община, тържище, село и какво ли още не е превърната в пустиня за има-няма 100 г. По света се пазят артефакти от 10 000 години, а „братята“ сърби унищожиха за кратко престижа на една нация.

Ето още едно радиопредаване от 12 юли 1941 г. под надслов «Западни покрайнини» с автор Есто Везенков. Част от текста е «Посетете Трънска Клисура, като минете през Трън и идете на Погановския манастир, като използвате лекия път през Цариброд. Вие ще видите тогава живописна земя и население, познато по своето голямо гостоприемство и изключителен хумор». /25/

На 24 септември 1919 г. се събират около 800 бежанци от Знеполско и Трънско, работници, занаятчии, предприемачи, търговци и др., които заклеймяват решението на Парижката мирна конференция относно западните покрайнини и изготвят резолюция за този протест, който публикуваме от книгата на Стоян Райчевски. /26/

Вече се каза, че трънското население е непокорно и свободолюбиво. На 16 януари 1921 г. в София се учредява дружество на бежанците от Трънско. В трета мъжка гимназия се събират 59 души бежанци. Идеята е да се разгърне дейност, да се сплотят всички бежанци и да се подпомагат и бежанците

и онези, които са останали под сръбско робство. Учредителният протокол е приет от 52 участника. Седем души са напуснали събранието. С абсолютно болшинство за председател е избран Г. Любичев. Един от съветниците е Христо Стефанов /мой дядо, роден в Трънска поробена Клисура. В решението е записано, че той и Гюро Анакиев трябва да приподпишат протокола./27/

Необходими са свръхздрави нерви за да четеш подобни документи. На 26 януари 1921 г. жителите на селата от Трънско, окупирани от сърбите изпращат до Европа зов за помощ за изхранване. Така чрез МВНР пишат до франския главнокомандващ съглашенските войски на Балканите. Заявлението е от селата Трънска клисура, Кострошовци, Драинци, Грознатовци, Стрезимировци, Сухи-дол и Паля. В него се посочва, че пътищата до Сърбия са непроходими, а до България са затворени. Сърбите са определили крайно високи цени, като може да се пазарува само с динари, с които не разполагат. Призивът е да се разреши на България да достави храни. /28//Сега това се казва хуманитарна помощ/

Ситуацията с българското население е толкова катастрофална, че хората от селата Кострошевци, Трънска клисура, Сухи дол, Драинци, Грознатовци, Стрезимировци и Паля отново на 8 март 1922 г. се обръщат с молба до премиера на България за ревизия на принадлежността на тези села. Научават се хората, че се подготвя Генуезка конференция и разчитат българските управници за де обърнат към нея за помощ. Секретаря на на МС И. Абаджиев го препраща до Министерство на външните работи и на вероизповеданията за разпореждане, отбелязано с бележка. Има още една бележка от 17 март с.г., в която Министерството отбелязва, че Генуезката конференция няма да се занимава с подобни въпроси, но следва да се препрати искането до сръбско-българската комисия при Министерство на войната за ново разглеждане. /29/

Сами разбирате, Вие съвременни люде, че такова препращане е обречено на неуспех.

Може би единствените, които се опитват да внесат малко вяра и самочувствие на поробените българи са обществениците. Така в позив, Емануил Попдимитров от името на «по-старите ви братя бежанци царибродчани, трънчани и босилеградчани» по повод празника на Св. Св. Кирил и Методии, на 18 май 1922 г. се опитва да повдигне духа на населението, като им припомня, че те са само българи, че не бива да забравят майчиния си език и ги призовава да помнят своя произход, име, род и език. /30/

Както вече посочихме документ от 1878 г. на министъра на вътрешните работи на Сърбия по повод двувластничеството на земите. Сега виждаме от протокол от заседание на смесена сръбско-българска комисия по ликви-

дация на двувластните имоти от 23 ноември 1923 г. /31/ Това означава, че 46 г. по-късно все още не е решен този въпрос. Ако изключим годините на военните действия, сметката прави кръгло 40 г. И ако след Руско-турската война, при поставянето на нови граници, това е имало смисъл и за двете страни – България и Сърбия, то след 1919 г. този въпрос не е реципрочен и е в загуба единствено на България. Въпросът не е решен, според мен, тъй като Сърбия има огромна полза и в политически и в икономически смисъл и най-вече да държи на къса каишка България. В споменатият протокол е описано както сервилното отношение на България /независимо, че от наша страна председател е видният юрист Йосиф Фаденхехт/, така и незачитането на всякакви норми от страна на сърбите. Така или иначе решенията са в ущърб на българското население. Най-вероятно още дълго време няма да се решат. Това се вижда и от нареждане на трънското общинско управление до кмет на с. Забеляне относно правата на двувластниците, който е от 15 януари 1929 г.

Прави впечатление, че след 1923 г. в българските архиви има нищожни данни за района на с. Трънка клисура. Основната причина е, че селото вече е собственост на Сърбия, а документите касаят България. Всъщност трудно е да се прецени каква е причината. Вярно, селата са в Сърбия, но може да е поради факта, че управниците вероятно потриват ръце, че един цял сектор от България е загубен, но пък и на чиновника това отговаря в стремежа за лично спокойствие. Впрочем, това се вижда и от последните 20–30 години и особено в последните 10, че българската власт търси само представителност, а не реални защитни действия. Като пример може да се посочи сведението, че голям удар по образованието по български език е извършил Александър Стамболийски, който чрез Наредба № 74 от 22 април 1922 г. е преустановил изпращането на български учители в т. н. сръбски земи по «бюдженти съображения» /32/ На тяхно място естествено веднага се назначават учители сърби. За чужбина или добро или нищо!

Невъзможността да се живее под чуждо робство се вижда и от Сведение за незаконно преминалите лица през границата от СХС към България за периода 1 януари–20 май 1929 г., в който са посочени имената на 108 лица от този край. Сред тях са шест жители на с. Трънска клисура. Огромният натиск върху българското население след 1919 г. да приемат сръбските окончания в своитне имена определено постига нищожен успех. Десет години след Ньойския договор, хората продължават да си носят трите имена по български. /33/

В Изложение от Върховния комитет за състоянето на Западните покрайнини за периода 1930–1931 г. е описано тежкото положение на българите, жестоките издевателства на всякакви сръбски представители, способите на

мъчения и списъци с убити българи. Особено правдива е следната констатация: «Фантазията на Данте е надмината. Нерон е поставен в сянка!»/34/

Архивите изобилстват от документи за състоянието на бежанците, за честването на празници, за молби за помощи от страна на България, за жестокостите на сърбите, за убийствата на мирни хора.

В отчета на Дружеството на бежанците от Трънско за 1930–1931 г. от 8 май 1931 г. се споменават следните данни за площ и население, които е загубила България след 1919 г. от Трънско:

«Сърбия пороби 120 000 души българи от Западните покрайнини въпреки волята им и всред адските им писъци и бягство. Сърбия завзе 1545,061 квадратни километра, напоена с българска кръв свещена наша земя. Сърбия затвори 68 български черкви и 134 училища. Сърбите разгониха 9 265 българчета-ученици, 52 свещеници и 232 български учители. Сърбите разтуриха 48 културни и стопански свободни организации.»/35/

«Тия хора са затворени като в едно шише – тъй е писала в протокола си от 3 ноември 1920 г. Международната разграничителна комисия – съставена от представители на всички сили-победителки, като видяха икономическата и географска безизходност на поробените и единодушно тя реши въз основа на ал. 3, чл. 29 от договора за мир, осемте села: Трънска клисура, Кострошовци, Паля, Колуница, Сухи дол, Драинци, Грознатовци и Стрезимировци /сектора в. Рудина-кота 1516 д в. Кървави Камик кота 1731/ да не се включват към СХС Кралство, а да останат в България. На 14 ноември 1920 г. председателят на същата комисия обяви това тържествено на хилядното множество в с. Трънска клисура, което със сълзи го акламира»/36/

Решението на комисията е предадено за одобрение от Посланическата конференция в Париж. Но с пристигането си в Белград между 2–8 ноември 1920 г. злополучният генерал Франше Д, Епре осуетява това обещание.

На 27 октомври 1938 г. Трънско-Знеполското културно-просветно дружество «Руй» изпраща писмо до настоятелството на Трънското западно-покраинско културно просветно и благотворително братство в София, с което го уведомява да подготовката на сборник «ТРЪНСКИ КРАЙ», като се предвижда в около 600 стр. да се завърши този капитален труд. В поканата за участие има и конкретни параметри.

«Един специален отдел е резервиран за селата от околността на с. Трънска клисура и Дерекула и в този отдел ще бъде поместено всичко онова, което ще допусне Контролата по печата.»

«Ако Ви е възможно да ни дадете списък на загиналите през двете войни офицери, подофицери и войници от с. с. Трънска клисура, Кострошовци, Паля, Джинчовци и пр.»

«Кратко описание на селата: Клисура, Паля, Кострошовци, Джинчовци и пр. в смисъл: разположение, население, поминък, обичаи, вярвания, предания, легенди и въобще всичко онова, което е застъпено в главните отдели на сборника Трънски край.»/37/

Ето и някои данни за репресиите на сърбите преди ВСВ, отразени във вестник «Български запад» през 1942 г. в бр. 5, стр. 2, бр. 15, стр. 3 и бр. 34–35, стр. 4.

Българи бити, обесени, убити от сърби през 20-те и 30-те

Анани Владимиров [*с. Драинци + 6 срещу 7 юни 1929], убит, «младеж». Васил Цвятков [*с. Ясенов-Трънско + 1 окт. 1932], убит в сражение от сръбска дружина.

Гаврил Иванов [*с. Клисура-Трънско + 27 март 1934, Белград], обесен. Гица Гигов [*с. Клисура-Трънско], осъден от сърбите „до живот“, обжалвано – 20-годишна присъда, лежи в затвор 1932–39 и освободен от германската войска.

Григор Стоянов [+7 ян. 1929, с. Стразимировци], убит. Димитър Гранджов [*с. Клисура-Трънско + 27 март 1934, Белград], обесен. Любомир Янков [*с. Клисура-Трънско], затворен в Белград 1932–34. Милоя Томов [+7 ян. 1929, с. Стразимировци], убит. Петър Станимиров [*с. Колунци + 31 май 1929], убит, «оставил жена и 4 деца». Стана Златкова [*с. Клисура-Трънско], бита и измъчвана 5 г. в Белградския затвор. Стоян Георгиев [*с. Долна Мелна + 3 юни 1929], убит, „60-годишен“. // Роден 1929–60 = 1869 г. Тома Рангелов [+ 7 ян. 1929, с. Стразимировци], убит. Цоно Гюрев [*с. Клисура-Трънско], осъден от сърбите «до живот», след обжалване – 20-годишна присъда, лежи в затвор 1932–39 и освободен от германската войска. Председател на кредитна кооперация «Въртоп» 1942

С включването си във ВСВ, България си връща брутално отнетите земи и прави опити да подпомогне този край. С ентузиазъм се включват и неполитически сдружения и организации.

На 6 май 1941 г. Клисурското общинско управление изпраща благодарствено писмо до Дружеството на емигрантите от Трънско за подарената им царевица в размер на 10 000 кг./38/

На 14 август 1941 г. кметът на с. Клисура, Христо Кънчев изпраща доклад до околийския управител в Трън за състоянието на общината.

«Клисурската община се състои от четири села, а именно Клисура от 328 къщи пръснати в 43 махали, с население 2 212 жители; Драинци от 81 къщи с население 643 жители; Грознатовци от 43 къщи с население 261 жители и Колуница от 30 къщи с население 272 жители или всичко общината брѝ 482 къщи с население 3 388 жители.»

Докладът подчертава, че населението е чисто българско, което по занятие е предимно майстори зидари. Географското разположение не позволява да се отглеждат всякакви култури, набляга се на ръж, ечемик, овес и най-много картофи. Скотовъдството е много слабо поради липса на фураж и пазар. Клисурското население с радост се включва във възстановяването на своята община, използват се всички човешки ресурси, които са годни да участват в управлението. Администрирането на общината е трудно, тъй като с. Трънска клисура е разпръснато в много махали, отстоящи на голямо разстояние от общината. Създадени са три кметски наместничества с групирани от по 10–15 махали с цел за по-добро функциониране. Научаваме, че читалище «Наука» в с. Трънска клисура развива прилична просветна дейност и се стреми да помага на общината. Привлечени са хора, които да подпомагат властта. От с. Трънска клисура са Милорад Рангелов, Арсо Миланов, Коста Златков, Любомир Рангелов, Цено Гюров, Борис Станков, Коста Христов, Гюро Виденов, Иван Р. Дервенски, Коста П. Михайлов, Цвятко Иванов, Величко Тончев и Иван Иванов.

Кметът отбелязва, че не липсват и противоположни мнения. Така напр. посочва Андрея Златков от с. Трънска клисура, който е работил като чиновник във вътрешността на Сърбия, впоследствие пенсионер, който изразява недоволство от възстановяването на българската власт.

Кметът споделя, че Клисурската община е в много тежко финансово състояние. За правилното функциониране на администрацията предлага обединение на община Клисура и община Стрезимировци. /39/

През 1941 г. Станой Филипов, кмет на Клисурската община редовно изпраща сведения до околийския управител в гр. Трън за настроението на населението, за проблемите с изхранването му, за някои неудачни или непопулярно мероприятия и пр. Прави впечатление, че всички доклади се печатат на бланки на които пише «Клисурско общинско управление, с. Клисура Босилеградска околия. Прикачването на с. Трънска клисура към гр. Босилеград е дело на сръбските власти след 1920 г. На някои от докладите саморъчно е задраскана думата босилеградска и е поправена на Трънска. /40/

Подобна информация се съдържа и в отчета на Управителния съвет на кредитната кооперация «Въртоп» за 1942 г. Отчита се едногодишно съществуване, открит е кооперативен магазин с добри резултати, кооперацията подпомага администрацията, като е поела раздаването на помощите за посев – 20 000 кг. Овес, 12 000 кг. Ръж и ечемик и 10 000 кг. картофи. Приложен е и финансов отчет/41/

Държавата се опитва да помага и на бежанците от Западните покрайнини. Има списък с 831 жители на различни населени места в България, които са получили помощи по оценката на изоставените в Сърбия имоти. /42/

Радостта на населението от Западните покрайнини от върнатите на България територии по време на ВСВ е кратко. Още по-болезнено е да видиш, че след края на войната, земите отново се оказват в Сърбия. Хората останали в Сърбия и бежанците у нас търсят всевъзможни начини да ангажират политици за защита на населението. Тогава никой не е предполагал, че да се разчита на най-големият предател в историята на България – Георги Димитров е фатална грешка. Като агент на Сталин, съдейства в България да се въведе болшеvizма. «Народният съд» ликвидира цялата интелигенция и политическа класа. Мегаломанията му за конфедерация със Сърбия го кара да представи на Тито списък с около 200 000 българи, насилствено принудени да се пишат македонци. Нормално е хората да си мислят, че е дошъл най-справедливият строй и да се молят на неговите лидери, виждайки, че терорът в Западните покрайнини се завръща. Колко наивно!?!

Българската гимназия в с. Трънска клисура пише писмо до Г. Димитров за защита на българите от Западните покрайнини на 4 април 1946 г.. С писмото си запознават вожда, за историята на несправедливост от 1919 г., за страшната роля на великосръбския шовинизъм, за колаборацията с френските сатрапи. Хората живеят с вестта, че маршал Тито е обещал да върне Западните покрайнини на България. «Споразумението Тито-Терпешев от 5 октомври 1944 г., телеграфо-пощенските улеснения, отварянето на българските училища в Зап. Покр., позволяването да се внася нарядна храна, вълна и др. за населението на Зап. Покр., свободното движение на пътническия рейс София-Клисура...»/43/

Постепенно цялата сръбска репресивна машина започва на нови обороти. Спрян е автобуса София-Клисура, работниците не се допускат до България, откриват се сръбски училища, извършват се повсеместни арести и пр.

Ситуацията е толкова сходна с времето след 1919 г., че на 10 септември 1950 г. роденият в с. Трънска клисура Милети Тончев Михайлов, моли министъра на външните работи да му съдейства лично да посети селото и да ликвидира своят недвижим имот, който се състои от ниви, ливади, гори,

градини и дворни места, които от 1925 г. не може да използва. Естествено има забележка, която казва, че сега не е момента да се правят официални постъпки, може само по частен ред, т. е. никога няма да завърши този казус в полза на българина. Каква грижовна власт!?!./44/

ИМЕНА НА ЖИТЕЛИ НА С. ТРЪНСКА КЛИСУРА СПОМЕНАТИ В ДОКУМЕНТИ И СПОМЕНИ

А

Арсо Ангелов Антонов – бежанец в Пловдив 8 април 1929 г.

Адам М. Дракев – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Арсо Миланов

Андрея Златков – сърбофил

Асений Михайлов – учител в турско робство

Аврам Величков – дарител за дом «Ерма»

Аргакия Кебапов – убит във войните

Арса Костов

Ана Прамантова

Атанас Станишев – убит във войните

Апостол Рангелов

Арсо Михайлов

Б

Борис Станков

Божил от Велкова махала

Борис Йончев – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

В

Владимир Тричков – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Величко Тончев

Васил Колев

Владо Богоев – убит във войните

Владислав Грубин

Г

Гавраил Ангелов Антонов – бежанец 8 април 1929 г.

Григори Стоянов – убит на 7 февруари, на 19 г.

Гаврил Любичев – в 1905 г. създава първата кредитна кооперация и е учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Гюро Янакиев

Гаврил Георгиев

Гаврил Симеонов

Гюро Виденов

Глиша от Велкова махала, брат на Божил

Гопа Апостолов Клисурски – Власински /Трънски/революционен комитет

Гига Апостолов Клисурски – член на комитета на Д. Общи и на Власински /Трънски/революционен комитет

Гюрга Срезина по мъж /Дракева/

Гаврил Гюров – дарител за дом «Ерма», убит във войните

Гаврил Стоянов – дарител за дом «Ерма»

Гаврил Михов

Д

Димитър Срезин – страшилище, турците го наричат Димитрия Юначага

Даринка Петрова Дракева – деятел на младежки организации до 1935 г.

Димитър Гиргинов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Димитър Гранджов

Е

Ефто Ангелов Якимов – бежанец 15 април 1929 г.

Еремия Георев – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

З

Захари Петров Тончев – бежанец в Пловдив 8 април 1929 г.

Златко Стоев – Власински /Трънски/ революционен комитет

Златко Станоев Клисурски – член на комитета на Д. Общи

Златко Кацара

Захарий Станчев – убит във войните

И

Иван Димитров Соколов – бежанец в Пловдив 8 април 1929 г.

Иванчо А. Лала – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Иван Андонов

Иван Р. Дервенски

Иван Иванов

Иван Илиев – тежко ранен при с. Кревет, Алексиначко през 1876 г. Сръбско-турска война

Иван Кацаря /дядо Иван/

Илия Пенин – страшилище от Пенина махала

Иван Гюров – убит във войните

Иван Миладинов

Илия Златков

Й

Йосиф Дракев – дарител за дом «Ерма»

К

Крум Стоянов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Коста Златков

Коста Христов

Коста П. Михайлов

Кола Стоев – Власински /Трънски/революционен комитет

Кола Станоев Клисурски – шопско въстание

Коста Михайлов – дарител за дом «Ерма»

Коста Таков

Коста Михайлов Велков – мл. под.

Куман Спасов

Коста Таков

Коста Попмихайлов

Кирил /Стоян/ Любичев – поп – дадена е кратка биография

Л

Любомир Рангелов

Любомир Янков

М

Михаил Алексов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Михаил Янакиев

Милети Гергинов

Милан Златков

Михаил Филипов

Марко Спасов

Милорад Рангелов

Милан Манин – знаменосец в Сръбско-турската война 1876 г.

Милош Иванов – убит в Сръбско-турската война 1876 г.

Миладин Манов Дракев /Дракин/ – участник в Сръбско-турската война 1876 г.

Милан Стоев – брат на Кола и Златко, Власински /Трънски/ революционен комитет

Мирчо Костов – председател на Трънско-Брезнишкото културно-просветно дружество в Красно село, София, създ. През 1934 г., той е през 1940 г., през 1935 е касиер на друж. На бежанците от трънско, замисля посторяването на летовище «Ерма»

Милети Станоев

Милоя Миланов – убит във войните

Михаил Младенов

Милан Кебапов

Младен Гопов

Михаил Любичев

Милик Стоянов

Мито Миладинов Дракев

Милети Тончев Михайлов – иска си земята в с. Трънска клисура от сърбите

Милан Станоев Клисурски

Милош Михайлов – кмет на селото през 1892 г.

М. Христов

Милан Голубов Влайков

Методи Миланов – мл. под. – гвардеец в една атака на «Букова глава» само за 10 минути е унищожил 28 неприятели, убит

Н

Никола Станоев – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Никола Радков – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

П

Петър Димитров – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Петър М. Дракев – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Пена Срезина – дъщеря на Д. Срезин

Петър Данев – дарител за дом «Ерма»

Петър Кацаров – дарител за дом «Ерма»

Петър Христов

Петър Георгиев

Петър Мончов

Петър Динев – убит във войните

Петър Танчев – убит във войните

Петър Любичев – син на поп Кирил Любичев

Р

Рангел Гранджин

Рангел Димитров Соколов – бежанец в Пловдив 8 април 1929 г.

Рангел Томов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Рангел Кузманов – убит във войните

Рангел Станоев Клисурски

С

Симо Рангелов Антонов – бежанец в Пловдив 8 април 1929 г.

Страти Спасов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Стоян Андонов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Страти Алексов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Станко Кебапов – бил е подофицер

Стойчо Янакиев – убит в Сръбско-турската война 1876 г.

Симо Иванов – дарител за дом «Ерма»

Спасови, братя – дарители за дом «Ерма»

Страти Динчин

Симо Златков

Станко Миладинов

Стефан Стойков

Спас Рангелов

Стоян Григоров

Симо Постолов – убит във войните

Стоян Ефтов – убит във войните

Стоян Гълъбов – убит във войните

Стоядин Бошчагов – убит във войните

Станко Рангелов – убит във войните

Стоян Любичев

Стана Златкова

Т

Тома Рангелов – убит на 7 януари, на 45 г.

Тако Синадинов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Тако Спасов – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Таско Рангелов – убит във войните

Х

Христо Стефанов Миленков, дядо ми, бежанец в София, учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Хараламби Димитров – учредител на дружеството на бежанците от трънско в София

Христо Колев Клисурски – Трънско опълчение 1885 г.

Христо Кънчев – кмет на селото 1941 г.

Ц

Цено Гюров

Цветко Иванов

Цоно Гюрев

Регистри на ражданията, женитбите и умираанията на община Клисуре ф157, оп.2, а. е. /38–73/ ДА Перник

Община	Раждания	Женитби	Умираания	Година
Клисуре	98	16	31	1893
Клисуре	114	25	65	1894
Клисуре	124	19	67	1895
Клисуре	120	15	39	1896
Клисуре		26	39	1897
Клисуре	123	23	52	1898
Клисуре	111	31	59	1899
Клисуре	151	36	37	1900
Клисуре	107	16	71	1901
Клисуре	137	22	97	1902
Клисуре	145	31	46	1903
Клисуре	139	33	45	1904
Клисуре	126	37	47	1905
Клисуре	167	55	57	1906
Клисуре	189	38	73	1907
Клисуре, Костровци и Паля	51	13	13	1907
Клисуре, Колуница и Драинци	173	56	103	1908
Клисуре, Костровци и Паля	55	13	20	1908
Клисуре	169	29	66	1909
Клисуре	168	35	58	1910
Клисуре	154	25	65	1911
Клисуре	155	21	54	1912
Клисуре	166	18	55	1914

Клисура	149	12	15	1915
Клисура	61		67	1916
Клисура	64		96	1917
Клисура	64		96	1918
Клисура	84	2	34	1941
Клисура	126	19	70	1942
Клисура	107	31	48	1943
ОБЩО	3597	697	1685	
Списък на селата в община Клисура:				
1. Клисура				
2. Грознатовци				
3. Драинци				
4. Колуница				
5. Населевци				
6. Сухи дол				
7. Кострошовци – 1908 г.				
8. Паля 1908 г.				

Бележки към раздел «РАЗВИТИЕ НА С. ТРЪНСКА КЛИСУРА ОТ 1878 Г. ДО НАШИ ДНИ»

/ПО ДОКУМЕНТИ /

1Сборник документи „Българите от Западните покрайнини /1878–1975/, съставители Елена Бугарчева и Людмила Зидарова, университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, С, 2005 г. /понататък само Сборник документи, № на документа, страница/, док. № 4, стр.14–16.

2 Пак там, док.№ 5, стр16–17.

3. Пак там, няма номер на док., стр. 21.

4. Пак там, док. № 13, стр.27–28.

5. Пак там, док.№ 15 и № 16, стр. 29–32.

6. Пак там, док. № 24, стр. 47–49.

7. Пак там, док. № 39, стр. 73–74.
8. Пак там, док. № 42, стр. 76.
9. Пак там, док. № 47, стр. 89.
10. Пак там, док. № 77, стр. 143.
11. Пак там, док. № 81, стр. 146.
12. Пак там, док. № 82, стр. 147–149.
13. Пак там, док. № 82, стр. 147.
14. Пак там, док. № 82, стр. 148.
15. Пак там, няма номер на док., стр. 151–155, излъчено в радиопредаване.
16. Пак там, стр. 152.
17. Пак там, стр. 152–153.
18. Пак там, док. № 88, стр. 161.
19. Пак там, док. № 89, стр. 162.
20. Пак там, док. № 90, стр. 162–163.
21. Пак там, док. № 92, стр. 165–166.
22. Пак там, док. № 97, стр. 176–182.
23. Пак там, док. № 100, стр. 185–186.
24. Пак там, док. № 102, стр. 187–194.
25. Пак там, няма номер на док., стр. 192–194, излъчено в радиопредаване.
26. Стоян Райчевски, „Долу Ньой! 1919“, С, издателство „Захарий Стоянов, 1919 г. стр. 182–184; Материали от шестата конференция на Гражданския комитет „Западни покрайнини“ по повод 100 от робския Ньойски договор, статия на Стоян Райчевски, стр. 78–92.

27. Сборник документи, док. № 103, стр. 195–196; ДА София, Ф. Зк, оп.1, а. е. 202, л. 3 и гръб.
28. Пак там, док. № 104, стр. 196–197.
29. Пак там, док. № 123, стр. 220–221.
30. Пак там, док. № 126, стр. 223–224.
31. Пак там, док. № 137, стр. 234–238 и док. № 176, стр. 289–290.
32. Алманах „Културни Цариброд“, съставител Елизабета Георгиев, стр.23 /на сръбски/
33. Сборник документи, документи от стр. 304 до 329.
34. Пак там, док. № 220, стр. 374–382.
35. Пак там, док. № 222, стр. 384–387.
36. Пак там, док. № 222, стр. 385.
37. Пак там, док. 291, стр. 487–488.
38. Пак там, док. № 310, стр. 510.
39. Пак там, док. № 320, стр.519–520.
40. по ДА Перник
41. Сборник документи, док. № 351, стр. 563–564.
42. Пак там, док. № 379, стр. 617–621.
43. Пак там, док. № 385, стр. 628–630.
44. Пак там, док. № 403, стр. 656–657

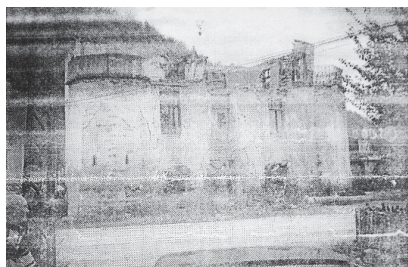
Църквата в село Клисуре и чеимата на селото

Останки от Църковните ценности в Клисуря,

Копие на Старата кула, която бе разрушена през 2007г. и надгробния паметник на Христо Стефанов,, родом от Трънска поробена Клисуря“

РЕЛИГИОЗНИТЕ ПРАВА И СВОБОДИ НА БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО МАЛЦИНСТВО В ЗАПАДНИТЕ ПОКРАЙНИНИ

Доц. д-р Иво Янев,

Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”

Човешките права и религиозните свободи са основа за мирното съвместно съществуване в нашето съвремие във всички области на живота, като се започне от личната сфера, семейството, Църквата, обществото и се стигне до националната и международната политика. Основата на идеята за човешките права и по-конкретно на религиозните свободи, откриваме както в античната гръцка философия, така и в юдео-християнските авраамически религии. Утвърждаването на човешките права е сред най-важните цели на образованието в областта на религиите, вярата и богослужението. Концепцията за правата на човека се основава на естественото право (*jus naturalis*¹). Тя, от една страна, е свързана с етиката и философията на морала, а от друга е съчетана с правно-политическите възгледи в обществото. Върху разбирането на хората за техните права оказват влияние различни философски идеи и учения, етически системи, религиозно-богословски доктрини, социални и правно-политически възгледи. Темата за религиозните права на човека продължава да предизвиква интереса на съвременните богослови, философи, социолози, юристи, учени-хуманитаристи и т. н. В днешния плуралистичен свят в центъра на дебатите са проблеми, свързани с ценностите на обществото и търсенето на по-широк морален обществен консенсус в него. В контекста на разнообразните политически и етически дебати върху достойнството на човека, гарантирането на живота, свободата, човешките права и мира позицията на Църквата е от изключително значение. Част от нейната мисия е да изгражда и поддържа моралните устои в обществото. Църквата днес е изправена пред необходимостта да преоткрие истините на нравствено учение, да преосмисли своето послание, изградено върху евангелските морални принципи и да бъде помирител в социалните кон-

¹ *Ius naturale* е латински термин за обозначаване на естествено право, законите, общи за всички същества. Всички закони, които биха имали значение за всеки човек, се наричат *Ius naturale*. *Ius naturale* на древните римски юристи не е същото, което се подразбира от съвременния смисъл на термина природен закон като нещо, получено от чистия разум. Както казва сър Хенри Джеймс Самър Мейн, един от най-големите изследователи на естественото право, „Идеята за природния закон е, че той лежи в основата на съществуващото законодателство и трябва да се търси чрез него.“ Затова римляните придавали на природния закон голямо значение в ежедневието си. Според тях това е правото, което природата дава на всички живи същества. Maine, Henry Sumner. *Ancient Law, its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. New York, 1906, p. 67.

фликти и идеологическите спорове.¹ Разбирането на правото на свобода на веоризповеданията, особено на малцинствата, е важен център, който изучава и изследва в контекста на Християнството, богословската наука у нас и в чужбина. Целта на настоящият текст е да представи разбирането на Християнството за правото на свобода, и по-конкретно за религиозните свободи, да покаже международната юриспруденция по отношение на тези свободи и да ги сръвни със ситуацията сред българското малцинство в Западните покрайнини.

1. Религиозните права и свободи според Християнството

Съвременното разбиране за правата на човека се изгражда върху различни философски, религиозни, социални, политически и икономически предпоставки и включва различни теории и становища. В обществените и научните дискусии по тях се преплитат тезите на основни морални доктрини и класически философско-етически системи – метафизична етика, утилитаризъм, евдемонизъм, натурализъм и т. н.²

Християнството и доктрината за човешките религиозни права издигат човека, неговото цялостно развитие като свободна и отговорна личност, защитата на неговия живот и достойнство като най-важна ценност и цел в съвременното общество. Днес, в условията на секуларизация (осветскостяване – създаване на светско общество и отдалечаването му от религиозните ценности) и плурализъм, исконни християнски ценности са подложени на преосмисляне. Повечето от идеите, залегнали в концепцията за човешките права, са приети от православната мисъл – те могат да се изведат като заключение от нейните възгледи за човешката природа. Тезата за високото достойнство, свободата и ценността на всеки човек е богословска, тя е изградена върху библейското и светоотеческото учение за създаването на човека по Божий образ и подобие. Естественият нравствен закон е заложен в човешката природа. Човечеството се стреми към запазване и защита на живота, свободата, достойнството, равенството. Тези възгледи съществуват още от библейските времена до днес. Идеите и основите, върху които покъсно е изградена концепция за правата на човека, се съдържат именно в Священото Писание, макар че модерната правна терминология не може да се намери пряко в него. В Священото Писание на Стария и Новия Завет откриваме идеите за отговорността и уважението към човека, за ценността, достойнството, равенството на всички, за грижата към сираците, вдовиците, чужденците, бедните, за защитата на слабите и уязвимите, правото на труд, на образование и справедливото заплащане на труда и още много ценности.

¹ Славчева, Камелия. Правата на човека: църковно-правни аспекти. София, 2012, с. 6, а също и Малинов, Светослав. Свободата на религията и съвестта: класически аргументи. // Свобода за всеки, бр. 4.

² Славчева, Камелия. Цит. съч., с 6.

Свещеното Писание на Новия Завет подкрепя принципите за равенство, за изборното начало, за споделянето на материалните блага, което е характерно за християнската общност. Отците и учителите на Църквата са оставили ценни мисли, които днес ни помогнат при разрешаването на важни съвременни въпроси. Основавайки се на Божественото откровение, те разкриват идеята за естествения нравствен закон, като отдават дължимото на естествените нравствени способности, сили и постижения на човешката личност и изтъкват ролята им за автономната и християнската нравственост. Съвременното търсене на здрави основи и ръководни принципи на обществения и нравствения живот утвърждава валидността на първоначалните, общочовешки ценности и норми за отношенията между хората и за обществения живот, които намират всеобщо признание в концепцията за правата на човека. Всеки човек е ценен, защото човек е създаден по Божий образ¹. Именно заради това всеки човек има право да изповядва свободното своите религиозни принципи и своето конфесионално богослужение.

2. Религиозните права свободи според международните празни документи

Свободата на религията и вярата е принцип придържащ се в две основни направления по отношение на тази свобода: свободата на личен избор на религия и вяра, както и свободата да не се изповядва никоя религия или вяра, например ако човек е атеист. Свободата на религията и вярата се изразява в правото всеки човек да избира, приема, както и променя своята религия или убеждения, когато и както поиска, стига това да не противоречи на демократичните и конституционни правила на съответната държава. Това е едно от основните човешки права и е залегнало в Декларацията върху човешките права, приета от ООН през 1948 г.,² както и върху националните законодателства по въпроса. Основен момент в тези права е, че не може да има намеса като насилие или принуда за приемането на дадена религия и/или вярване (вярвания), както и забрана за тях. По същия начин се приема и свободата да се изповядва своята лична религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали, или чрез отказ от такива, а също така **правото на изпълнението им на майчин език**. Съвременните демокрации считат правото на свобода на религията за естествено и суверенно

¹ Пак там.

² Всеобща Декларация за правата на човека. Приета и провъзгласена с резолюция 217 А (III) на Общото събрание на ООН от 10.12.1948 г. чл. 18: „*Всеки човек има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва правото да смени религията или убежденията си, както и свободата да изповядва религията или убежденията си, индивидуално или колективно, публично или частно, чрез обучение, обреди, богослужение и ритуали.*“.

право, благодарение на разбирането, че всички хора се раждат свободни и равноправни, заради това посоченото право е лично и неотменимо¹.

Друг важен документ по въпроса за религиозните права и свободи е Международен пакт за гражданските и политическите права, в чийто чл. 18 се казва: „1. Всяко лице има право на свобода на мисълта, съвестта и религията. Това право включва свободата да изповядва или възприема религия или убеждение по свой избор и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, ритуали, религиозни обреди и обучение. 2. Никои не може да бъде обект на принуда, която да накърнява свободата му да изповядва или да приема религия или убеждение по свой избор. 3. Свободата да се изповядват религията или убежденията подлежат само на такива ограничения, предвидени от закона и необходими за защитата на обществената сигурност, ред, здраве и морал, или на основните права и свободи на другите.”²

3. Западните покрайнини след Ньойския договор

Съгласно Ньойския мирен договор от България са откъснати Западните покрайнини с територия общо 1545 кв. км и с население 64 509 души. От него 54 758 са българи, 8637 – власи, 549 – цигани и само 127 – сърби. Това население живее в два града, три пазарни средища и 118 села. В откъснатите територии има 115 училища, 6 прогимназии и една гимназия, в които преподават 269 учители и учат 7892 ученици. В Западните покрайнини има 45 български църкви с 42 свещеници, които са канонически свързани с Кюстендилска, Софийска и Видинска епархия. Пак според мирния договор от Ньой е съставена международна комисия от френски, британски, японски, сръбски и български представители, която да определи граничната линия. Така се очертава наречената от народа „черната граница“, която разсича 25 български села, като разделя къщи, дворове, ниви, гробища, семейства, роднини и приятели. След присъединяването на Западните покрайнини в състава на Кралство на сърби, хървати и словенци, югославските правителства подлагат българското население на денационализация, насилствена асимилация и сърбизация. През 1920 година е приет Закон за защита на държавата, който не признава националните малцинства в държавата и който принуждава българите да приемат сръбски имена и презимена, както и сръбското звучене на женските имена. Сръбската държава открива сръбски училища, в които се преподава и учи само на сръбски език, като се обръща внимание на изучаването само на сръбската история и култура, а българските такива са забранени. Часовете по вероучение се провеждат

¹ Пак там, чл. 1..

² Международен пакт за гражданските и политическите права. ООН. Ню Йорк, 19 декември 1966.

на сръбски език, изучават се сръбски светии и сръбски традиции за църковните празници. Интелигенцията насила е принуждавана да се обявяват за сърби. Забранява се говоренето на български език на публични места. На населението в Западните покрайнини се налагат тежки данъци, реквизиции и глоби по всякакъв повод. Липсата на пътища между Западните покрайнини и градовете във вътрешността на Сърбия (което е и географски обусловено) практически изолира населението, особено по отношение на политическия живот, като то официално може да участва в парламентарните и местни избори, но е ограничено да гласува само за представители на традиционни сръбски партии, чиито представители за Западните покрайнини винаги са били крайни в своите политически отношения. Въпреки член 40 от Ньойския договор, който признава съществуването на „българи, поданици на Кралството на сърбите, хърватите и словенците“, сръбските власти отказват да признаят българската националност на населението в района. Те започват репресии, насочени към насилствена асимилация на българското население, което им се струва постижима цел предвид относителната близост на двата езика и споделянето на една и съща религия. Това е направено в нарушение на Договора за защита на малцинствата, който е подписан заедно с Мирния договор от Сен Жермен от 1919 г. между Антантата и Държавата на сърбите, хърватите и словенците¹.

Съгласно Парижкия мирен договор от 1947 година Западните покрайнини остават отново в границите на Федеративна република Югославия (по-късно СФРЮ – Социалистическа федеративна република Югославия). Населението отново е подложено на унижение, системен физически, политически, икономически и психически терор. Хиляди българи са арестувани и изпратени в концлагерите Голи Оток и др. Потискането на националното самосъзнание е системен и методично провеждан процес. Според официалните преброявания, през 1948 г. в Югославия има 61 140 българи; през 2002 г. те са едва 20 500. За да избегнат сегрегацията спрямо тях, хиляди българи през годините се обявяват и регистрират като сърби или югославяни. Обучението на български език е сведено до два часа седмично и то факултативно. Повсеместно се оскверняват и унищожават културно-историческите паметници на българите. Взривен е Паметникът на българския войн в Цариброд. Сринато е българското военно гробище. Редица манастири и църкви са разрушени или са оставени да се саморазрушат. Въпреки формалното равнопоставяне на българския и сръбски език, гражданските книги за раждане, венчаване и регистрация на починалите се водят на сръбски език. Училищните свидетелства, административните формуляри, личните, църковни и други документи също се издават само на сръбски език. Българските православни църкви са обсебени от Сръбската православна църква. В по-голямата част от

¹ HUMAN RIGHTS QUESTIONS: HUMAN RIGHTS SITUATIONS AND REPORTS OF SPECIAL RAPPORTEURS AND REPRESENTATIVES. Situation of the Bulgarian minority in the Federal Republic of Yugoslavia, 29.09.1994.

45-те храма не се служи и са оставени на саморазрушение. В действащите църкви служат сръбски свещеници, на сръбски език.

4. Религиозните права и свободи на българите в Западните покрайнини в наши дни

Начините и средствата за оказване на влияние върху българското население се променят с постепенното нормализиране на българо-югославските отношения (а по-късно, след промените – българо-сръбските). Югославските и сръбските власти умишлено възпрепятстват икономическото развитие на районите в Сърбия, населени с българи. Тези региони са сред най-слабо развитите в страната, като са предимно земеделски, с примитивно земеделие, почти без промишленост, нисък стандарт на живот поради липсата на необходимите комуникации, електричество и др. Ниското качество на живот, високият процент на безработица, а липсата на възможности за образователно и професионално усъвършенстване принуждава местното население да мигрира в централните райони на Сърбия, където бързо е претопено в големите маси на сръбското население. Установената сложна система от мерки, целящи постепенния преход на българското население от пасивно подчинение към активна асимилация от сръбската нация, доведе до ограничено упражняване на конституционно гарантираните права на българското малцинство. В момента голям брой лица от български произход не се обявяват за българи по време на официалните преброявания поради страх от различни издевателства, често с най-префинена форма. Това е резултат от психологически натиск, преки и косвени заплахи и толериран местен административен произвол, засягащ личните интереси на тези, които активно изразяват своята българска идентичност.

В резултат на тези практики през последните десетилетия, въпреки демографския растеж на българското население, официалните преброявания на населението показват, че броят на дръзналите да декларират своята българска етническа принадлежност е спаднал драстично. Официалните данни показват, че 54 391 души са се декларирали като принадлежащи към българското малцинство през 1961 г. ; 49 791 и 1971; 36,189 и 1981; и 26 922 през 1991 г.¹

Сръбската държавна администрация, въпреки официалните декларации, продължава да прилага на място класически асимилационни похвати, с които на българите в Сърбия се подменя българското национално самосъзнание в сръбско, което прекрасно е представено в МЕМОРАНДУМ на Граждански комитет “Западни покрайнини” по повод 03.03.2018 г. – Освобождението на България:

¹ Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia. Statistical Office of the Republic of Serbia. Beograd, 2013.

- В предучилищните заведения, основните училища и гимназиите не се изучава съобразно нормалните образователни стандарти майчин български език, а там където учениците искат да учат на майчин език български език, нямат учебници;
- Няма свободни медии на български език;
- Етническата територия на българите в Западните български покрайнини е разделена на пет общини, три от които са мнозинство сръбско население;
- Не се прилагат законите регламентиращи служебната употреба на български език и писмо, на топонимите и етнотимите и българските лични имена в гражданските регистри не се записват съгласно българският правопис и правоговор;
- Унищожени са паметниците от времето на българската национална история и изградени други на базата на исторически фалшификати и с антибългарски послания;
- Представителите на гражданските и политическите организации на българите, които се занимават със защитата на правата на българското малцинство, се подлагат на натиск и се преследват;
- Сръбската православна църква провежда дейността си на сръбски език, а църковните регистри са недостъпни поради което българите не могат да докажат произхода си;
- Българското население в Босилеград е отдалечено от сръбските медицински центрове за специализирана медицинска помощ, което в условия на лоши пътища и при зимни условия често пъти е фатално за болните;
- След обособяването на близките Косово и Македония като независими държави, както и поради изолацията от България, Босилеград попада в пълна икономическа изолация, без достъп до пазари и без работеща икономика. През последните 27 г. Сърбия не инвестира в района населен с българи и не допуска външни инвеститори които да предложат нови работни места;
- Местната власт в общините Босилеград и Цариброд се контролира от сръбските националистически партии. Българските малцинствени партии, които единствено разпознават местните проблеми са в медийна изолация и са подложени и преследвания като „сепаратистки“;
- Програмите за развитие на гражданското общество, демокрацията, медиите и Програмите по линията на трансграничното сътрудничество между

България и Сърбия прескочиха общините с българско население и отидоха във вътрешността на Сърбия, с което се осуetyа политиката за създаване на нормални условия за икономическо развитие и просперитет на населението около границата;

— През 2013 година 15 сдружения и политически партии на българите подписаха „Платформа за защита на правата на българите в Р. Сърбия“, с която отправиха искания до Р. Сърбия и Р. България, но сръбските държавни институции и медиите не дадоха никаква гласност на това¹.

Всички посочени данни показват, че ситуацията сред българското население в Западните покрайнини не се е променила съществено. Въпреки многобройните декларации, особено във връзка с председателителните процедури за влизането на Р. Сърбия в Европейския съюз, което в ущърб на нашите национални интереси българските управници безрезервно и безусловно подкрепиха, положението по отношение на основните права и свободи, и особено религиозните права, не се промени.

Понастоящем в Западните покрайнини липсват духовници от българското население, не се пращат нито в сръбски, нито в български семинарии и богословски факултети, младежи с български произход, които след завършването и ръкоположението си да ръководят българското православно паство. Понастоящем духовниците са сърби или със сръбско самосъзнание, които по време на своето пастирско служение, вместо да проповядват истинското Христово учение за любов към ближния и далечния, се опитват да променят исконното българско самосъзнание, религиозни и фолклорни традиции, като затвърждават разбирането на крайните сръбски националисти, че „сърбин ли си – значи си православен, православен ли си – значи си сърбин“. Това разбиране категорично противоречи, на православното учение за християнска любов и разбирателство между народите, и особено ако те са православни. Това ни води към идеологията на осъдената от Православна църква ерес на етнофилитизма, според която заменянето на църковното учение и целите на Християнството с национална идеология е погрешно и противоцърковно. В такава ерес е била обвинявана българската йерархия по време на Възраждането и особено след Българският Великден от 1860 г., както и фермана за създаването на Българската екзархия от 1870 г. Въпреки че желанието за духовна и национална свобода по никакъв начин не противоречи на християнското учение и разбиране за свобода в границите на определена държава, още повече че Българската държава и Църква са унищожени от османската иноверна власт и възстановяването на независима българска църква е напълно нормално действие. Тук обаче виждаме точно обратното – за националистически и асимилационни цели, повсеместно се използва Сръбската православна църква.

¹ МЕМОРАНДУМ – Граждански комитет “Западни покрайнини” 03.03.2018.

Един такъв пример е събитието от м. май 2017 г., Сръбската православна църква определи за почитане т. нар. Сурдулишки мъченици, за които се твърди, че са убити от българските войски по време на „окупацията“ на Сурдулица по време на Първата световна война¹. Съвсем очевидно е, че българският народ, също както и сръбският, са православни. Нелогично е да се твърди, че едни православни ще измъчват други православни, заради православната им вяра или още повече, ще ги карат да се отказват от нея. В този смисъл, може да се твърди, че не наличието на православна вяра у жертвите е причина за тяхната смърт, и затова със сигурност може да твърдим, че според каноните на Православната църква, нямаме наличие на мъченически подвиг и следователно напълно липсват факти, които да подкрепят тяхната канонизация за мъченици на Християнството. Това е един типичен пример за ереста на етнофилетизма в Сръбската православна църква. Въпреки това Българската православна църква не протестира този незаконен акт на канонизация, уронващ българските национални, исторически и църковни устои.

Вече многократно сме посочвали различни проблеми относно липсата на реални религиозни свободи. Невъзможност да участват в богослужение на роден език (поне в четивата), липса на предмета вероучение според българските църковни правила и на български език, въвеждане на сръбски църковни традиции в общественото и частното богослужение (Мокрянечко пеене, църковно-славянски език според сръбската редакция, празник „Слава“ на всяко отделно семейство и др.), все повече навлизането на латиницата, която измества кирилицата в обществената кореспонденция и вестниците, даже и в населените с българи райони на Сърбия, липса на православна литература на български език и още много други проблеми.

Всички тези данни показват, че е нужно Р. Сърбия да извърви още дълъг път по отношение на зачитането на основните религиозни права и свободи спрямо българското национално малцинство в Западните покрайнини. Въпросът е, дали сръбската държава и сръбските политици, ще имат честа и достойнството да разберат своите погрешни действия и да поемат по нов път към общото европейско бъдеще. Подобен въпрос трябва да отправим и към нашите, българските политици, както и към Българската православна църква, какво са направили по отношение на опазването на религиозните права и свободи на своите сънародници от Западните покрайнини? Оставаме в очакване на някакъв отговор на тези въпроси и въпреки тежестта и негативността на фактите, все пак се надяваме на промяна спрямо българското национално малцинство ва Западните покрайнини.

¹ Вж. официалният сайт на Сръбската православна църква: Свети мъченици сурдулички // <http://www.spc.rs/eng/node/48885>

СЪРБИЯ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ ДО НЬОЙ

Проф. Лозан Митев

Странните проявления на Българо-Сръбското приятелство днес

Анализът на взаимоотношенията между България и Сърбия през последните 20 години показва нарастващия стремеж да се налага политически и медийно нагласата у нас за непрестанното сближаване и приятелство между България и Сърбия в изграждането на най-високото равнище на добросъседство, взаимно разбирателство и широкоспектърно сътрудничество в новата история. Същевременно, обаче, зад тази пропагандна кампания не може да се прикрие наличието качествено различни нагласи и асиметрия в тези отношения, които генерират широк кръг проблеми на тези взаимоотношения, като един от най-болезнените е проблемът за Българите в Западните покрайнини и проблемите за Евроинтеграцията на Сърбия в рамката на геополитическата война, която се води на Балканите. Вижда се, че от една страна официалната политика в България изявява непрестанната готовност за действия в изгода на Сърбия. Ярки примери в това отношение са:

- Декларацията за „безусловна подкрепа“ на Република Сърбия за членство в Европейския съюз през 2010 г.
- Машабната инициатива на Българското председателство на ЕС за присъединяването на Западните Балкани към ЕС през 2018 г., където отново във фокуса бе Сърбия.
- Политика на финансово и икономическо „инжектиране“, което България предоставя по линия на Европейските фондове в полза на компании от Сърбия,
- построяването на Турски поток през Българска територия със свои средства, който е в полза единствено на Сърбия, Турция и Русия
- Осигуряване на благоприятни условия на фирми от Сърбия за участие по програми от Европейско значение, каквито са строителството на метрото, пътищата и др,

Още по-безпокоителна е ролята на Сърбия в аферата около разгрома на Кредитно-търговската банка, в която над 4 млрд. лева бяха откраднати от България, а политическото правосъдие в Сърбия направи за посмешище правителството и съдебната система в България, които и до днес прикриват този свой срам и продължават да убеждават и България и Европа в невероятно добрите взаимоотношения между двете държави.

Не може да не останат незабелязани взаимните посещения в Белград и София на министър председателите, председателите на парламентите и президентите, които са вече рутина и завършват с констатации, политическите декларации, изявления на официалните държавни институции на България в уверенията за приятелство и сближаване, които заливат медиите в надпревара да се представи една идилична картина на хармония и съгласие между двете страни¹, но в същото време да се огъват мълчаливо по най-елементарни въпроси като екокатастрофата в Босилеградско, подигравката със сагата „учебници на Български език“ за Българската общност и др. Трябва да се отчете и обстоятелството, че личен двигател на тази политика е и дългогодишния министър председател на България Бойко Борисов. Възползвайки се не само от привилегированото положение да управлява една външна политика натоварена от десетилетия със зависимости, без собствени ориентири, традиции и ясно определени национални интереси, пропукана от всевъзможни лобистки влияния, Борисов има лична сантиментална привързаност към особеностите на културата и живота в Сърбия, независимо от тяхното художествено равнище и пропагандни внушения, но винаги представляващи авангарда на Сърбизма и носталгията по Югоепохата като идеология за вътрешна и външна употреба. Но не са за пренебрегване неговите лични връзки и традиционно сътрудничество със Сръбски структури от различно естество започващо в началото на 90те години на ХХ в, когато в България, чрез Югоембаргото започнаха доставките на нелегални стоки и се изграждаха основните на криминалния свят и облика на сивата икономика върху които днес процъфтява толкова противоречивия облик на Българската политическа система, на културата и духовността.

За заслугите на Борисов към Сърбия, които не се знае точно какви са, през 2019 г. той бе награден с най-висшия държавен орден на Сърбия² „Орденът на Република Сърбия“. Преди него единствено с толкова голямо държавно отличие е удостоен за заслуги към кралство Югославия Коста Тодоров във връзка с ключовата му роля за организиране на терористически групи и заговори за унищожаване на Българската държавност и за огромния му принос в полза на Югославия. Вземайки под внимание имперската традиция да се „уважават“ с ордени колониални марионетки и васали за проявена ярна служба и продажност на собствените национални и държавни интереси, не може да не се оцени това като позор, разглеждайки случилото се на фона на демографския колапс на Българското население в Западните покрайнини.

Тази политика, къде полугласно, къде мълчаливо, с разбиране и съзакляничество, се приема и от широк спектър политически и обществени форми-

¹ В такъв дух са изявленията на Георги Първанов, Бойко Борисов, Стоян Орешарски, Цеца Цачева, Румен Радев

² Борисов получи най-високият сръбски орден 15 февруари 2019
<https://offnews.bg/politika/borisov-nagraden-s-ordena-na-republika-sabria-697653.html>

Коста Тодоров

Връчване на най-висшето държавно отличие на република Сърбия на Бойко Борисов от Александър Вучич снимка – пресцентър на Министерски съвет

рования у нас, независимо от демонстрациите на идеологически различия, от интересите и зависимостите, на които робува Българския политически спектър. Важно е да се отбележат, обаче и обществените нагласи и отношение у нас към Сърбия, които преобладаващо имат положително измерение. На първо място, поради особеностите на нашата народосписоходология и несъмнено, на трайно установените разбирания за превъзходството на Сърбия-Югославия в политическо, икономическо и културно отношение налагани у нас след националните катастрофи 1919 и 1944 г., с по-високия жизнен стандарт и свобода, особено в периода на комунизма.

Еуфория от голямото „приятелство“ между България и Сърбия днес, обаче няма нито в Сърбия нито в Европа, нито на Балканите, защото двуличната плоскост на политиката изисква от всички играчи, в съответствие с декларираните ангажименти към Европейския съюз и общата политика, тази „особена“ сближеност и топли взаимоотношения между България и Сърбия да се прокламира като Евроинтеграционен процес. Това означава не думи и задкулисни политики, а реални процеси на Европейска интеграция, на които и в България, и в Сърбия има политически среди, които гледат на този процес само като на политически покер за Еврофондове. Друг е въпроса какво всъщност стои зад всичко това от гледна точка на големия сблъсък на геополитическите интереси и влияние на Балканите между Русия, Китай, Европейския съюз и САЩ.

За да се изградят по-реалистични преценки до колко верно и истинско е Българо-Сръбското приятелство през последните десетилетия, е от особено значение да се направи анализ на това как тези отношение се отразяват в Белград и какво е съдържанието на политическите изяви там.

1. През последните 20 години в Сърбия, пред очите и с мълчанието на официалните власти в България, както и от Европейския съюз, бе осъществена поли-

тиката довела до демографската катастрофа, икономическия колапс и социално-духовната безпътница на Българското население в Западните покрайнини.

2. В официален Белград и медиите в Сърбия Българо-Сръбските отношения бяха представяни в съвсем друга постановка, нямаща нищо общо с умилителната риторика от София. В политическия речник на официален Белград и в медийната фразеология там или се игнорира напълно оптимистичната пропаганда и радостното настроение от София, или е запазена старата нагласа на надменно и враждебно отношение към България водеща началото си още от края на 19 век, прикрита разбира се, със стилистиката на говора от нашето време.

3. От 2008 г., след обявяването на независимостта на Косово, в Сърбия започна нарастваща антибългарска кампания за нагнетяване на омраза към България чиито връх бяха яростната антибългарска реч на Александър Вучич по случай 100 годишнината на Топличкото въстание, обвиненията му за шпионаж против Сърбия, грубите нападки на Ивица Дачич срещу България довели дори до лично провокиране на неговия „приятел“ Бойко Борисов¹, медийните изяви на довереното лице по националните въпроси на президента Вучич – Милован Дрецу², който казва за България това, което Вучич от дипломатически такт и заради мащабните политически игри, не може да изкаже пряко. Още един публичен шамар върху политическата любвеобвилност на официални и политически представители на България към Сърбия дойде с отрезвяваща сила от неслучайната фигура на Драган Симеунович, представляващ както университетските среди в Белград, така и институциите свързани с националните въпроси и сигурност. В свое изявление, във връзка с Българо-Северомакедонската криза, той отново извади аргументите за „Българските жестокости и варварство“ от началото на 20 век, като неслучайно ги насочи и към северомакедонската публика подвластна на могъщото медийно присъствие и влияние на Сръбските медии в тази държава³.

4. Трябва да се спомене и важно значение на антибългарската риторика от представителите на Сръбската православна църква и нейните провокативни инициативи в областта на образованието, духовността за насаждане на омраза към България осъществявани от Вранска епархия и нейния владика Пахомий⁴.

¹ Външният министър на Сърбия хули Бойко Борисов и България, 06.07.2019 <https://frognews.bg/politika/vanshniat-ministar-sarbiia-huli-boiko-borisov-balgaria.html>

² Milovan Drecun - Nakon svega, da li je Bugarska zaista prijatelj Srbije ili ne - DJS - 27.11.2019 https://www.youtube.com/watch?v=izbZ_Sse3_Y&t=945s

³ проф. др Драган Симеуновић - Албански примитивизам и бугарске аспирације - СРПСКИ СВИЈЕТ, 2.02.2021 г

⁴ По инициатива на Вранска епархия Сръбската православна църква канонизира „Сурдулишките мъченици“ и се опита да наложи този канон на всички православни църкви, чрез което да се утвърди в православие то мащабната фалшификация за

5. Общественият и политически негативни нагласи към България налагани от медиите имат важно консолидиращо значение за сръбската общност развивайки идеята за врага чрез периодичното напомняне на варварството на България през първата и втора световна война, предателството към славянството, даването на коридор за самолетите на НАТО да бомбардират Сърбия по време на Косовската криза, и признаването му от страна на България.

Ето защо е напълно естествено да се срещат подобни нагласи сред различни сектори на обществено-политическия, културния и религиозния живот в Сърбия, намиращи място и в локални медии, в обществени изяви и в образователната система. Те са по-скоро правило, отколкото изключение и днес в 21 век. Те имат много по-силен ефект и влияние върху Сръбската политика към България, осъществявана с една методическа последователност в продължение на почти два века.

Съпоставянето на двата модела на публично дефиниране на Българо-Сръбските взаимоотношения разкрива всъщност един парадокс. В него се очертават крайно различните нагласи и несъответствие, което няма как да не изтъкне проблемността и противоречията в Българо-Сръбските отношения днес. Те по никакъв начин не могат да се сравняват с това, което са например Немско-Френските отношения или Италиано-Австрийските отношения в рамките на съвременната Европейска ценностна система и политика. Проблемът е, че в България това несъответствие не прави никому впечатление, а особено опасно е пълното пренебрежение на отговорностите, които имат политиките и държавниците от двете страни на границата за съдбата на Българското население в окупиранията от Сърбия през 1920 година територии на Западните покрайнини, с които завършва Източната експанзия на Сърбия узаконена с постановленията на Ньойския диктат, на фона на риториката за „приятелство“. Ако Сръбската политика може да се дефинира като последователна и неотстъпна, то трансформирането на Българската политика от клиентелистка в полза на СССР през епохата на комунистическото управление към „приятелска“ в условията на сериозни геополитически противоположности, е лишена от логика и отговорност съобразно националните интереси и перспективи, както и от историческо-културното наследство в тази насока.

Дали тези аномалии са свързани с лични, корпоративни или геостратегически интереси или заложничество на нашата външна политика от старите и нови зависимости, е въпрос, който несъмнено прозира от тържествуващото политическо лицемерие и позитивизъм на фона на най-малкото на унищожителната съдба на нашите сънародници в Западните покрайнини.

геноцид осъществяван от Българските военни власти по време на военното управление през Първата световна война на териториите на Кралство Сърбия

Пример в това отношение, даващо основание за подобни характеристики, е и следното съобщение на Народното събрание на България от 2018 г.:

„Подкрепа за присъединяването на Република Сърбия към Европейския съюз изрази делегацията на Комисията по европейските въпроси и контрол на европейските фондове по време на официалното си посещение в страната.

Делегацията, водена от председателя на комисията Кристиан Вигенин... Той пое ангажимент да отправи препоръка към Европейската комисия новият Инструмент за предприсъединителна помощ (IPA III) за периода 2021–2027 г., чрез който се финансира подготовката за присъединяване към ЕС, да бъде изработен в координация със страните-кандидатки, за да бъде максимално гъвкав и лесен за използване...

Заместник-председателят на КЕВКЕФ Ивелина Василева отбеляза значението на провеждащия се дебат за бъдещето на Европейския съюз и за страните от Западните Балкани и обърна внимание, че на 2 май ще бъде представен проектът за следващата Многогодишна финансова рамка (7-годишният бюджет на ЕС), където конкретно финансово изражение трябва да намерят водещите европейски политики, включително по отношение на разширяването на ЕС.

Сръбската страна увери българските народни представители, че предстои приемането на законодателни промени, които ще решат кардинално проблема с учебниците на малцинствените езици – тема, която в миналото е била повод за загриженост от българска страна...

На среща с представители на Българското национално малцинство в Димитровград, посветена на образованието на български език и на медиите на български език, народните представители се запознаха в детайли с проблемите и се ангажираха да информират ресорните парламентарни комисии.¹

(И до днес – 2021 г. отпечатани са само тези представителни 30 бройки учебници и то само за една част от предмети и класове, закон не е приет, а от информирането на депутатите и другите комисии за проблемите в Българското население в Западните покрайнини не се е състояло, освен ако е извършено по конспиративни пътища. б. а.)

¹ Българска парламентарна делегация посети Сърбия и изрази подкрепа за членството на страната в Евросъюза, <https://parliament.bg/bg/news/ID/4244/> от 01/04/2018

Никой от държавните институции и политическите формирования в България не може и не може да обясни това тежко противоречие между декларациите и действителността, между доминиращото високомерие и враждебност на Сръбските официални власти и медии, със сервилния манталитет и безотговорност на политици и държавници, на медии и интелектуални среди у нас към Българските национални интереси. Дали то е породено от политическа, културна и историческа неграмотност основана на непознаване на Българо-Сръбските отношения? Дали е продиктувано от влияния на външни геополитически сили, в които Българските обществено-политически среди са безгласни изпълнители? Дали това е продукт на субективно изградени проюгославско-сръбски емоционално-житейски нагласи или от идеологическо доктринерство, дали е липса на разбиране за държавническа отговорност и достойнство или по-скоро става дума за смесица от всички възможни причини? За да си отговорим на тези сложни въпроси е редно да търсим движещите сили, трайно действащите фактори и закономерности, както и да проследим от началото до днес какви са продуктите и последиците от Българо-Сръбските взаимоотношения от тяхното зараждане до днес.

Съсредоточаването върху тези проблеми се налага от необходимостта от Европеизация и самоличност на Българската външнополитическа мисъл и поведение, за което първи симптоми бяха изразени в нелекия диалог, който започна и предстои с Република Северна Македония, но поради липса на сили и възможности, се избягва с Република Сърбия, която всъщност е доминиращия фактор на съвременната Балканска политика, включително и в контрола върху обществено политическите процеси в Северна Македония.

За да може Българската международна политика да се изправи на собствените си крака, вероятно ще е необходим още дълъг път на идейно и политическо развитие, на обогатяване и отърсване от догмите и забраните налагани от външнополитически тежки зависимости започнали от 1919 г. насам. Изграждането на такава култура и имунитет в областта на нашата Балканска политика изисква постоянно изучаване на еволюцията на Балканския възел, в който Българо-Сръбското противопоставяне от 19 век до днес трябва да се изучава безпристрастно и пълноценно, за да се прави ярко разграничение между политика и идеология, между интереси и медийни манипулации. Такъв тип „просвета“ е особено полезна не само за специалистите във МВНР, но и за експертите в областта на международната политика на всички обществено-политически формирования, както и за широкия кръг интелектуалци и учени, които си позволяват да засягат тази тема, защото Балканската политическа тематика за България е истинския ни приоритет и предизвикателство в духа и ценностите на цивилизования свят от 21 век. А поради това, че медийната система в България не е основана на свободна и експертна журналистика, нейните пропагандни механизми за промиване на общественото съзнание безусловно са несъвместими с една

експертност и отговорна гражданска дискусия, каквато е необходима, но по никакъв начин не се допуска като журналистическа практика.

Отделянето на емоциите и пристрастията, на догмите и доктринерските постулати от националните интереси, реалната политика и държавни отговорности е задължително. Българската политическа действителност е време да осъзнае пагубното влияние на безпросветността съчетана с манипулативни зависимости и идеологически пристрастия от типа на славянските оси, православие, братството, оформили трайното отсъствие на външно политическа доктрина и подготвен политически елит, който да има морала, познанията и волята да я отстоява националния интерес. (докато всячески се легитимира правото на зони и сфери на интереси и в най-екзотичните кътчета на света за съвременните империалистически държави).

Преодоляването на политико-психологическия комплекс за малоценност нанесен на България в Ньой все още не е завършил. А за да бъде преодолян, е от особено важно значение да се разкрие възможно по-широко истината как и защо нашата държава катастрофира в Ньой. Несъмнено, най-верния отговор може да се получи, само при безпристрастния и критичен анализ на кризата породена от невъзможността да се намерят решения за Българо-Сръбското противопоставяне на Балканите в съвременната епоха на индустриалното общество

Присъдата на България в Ньой през 1919 г. дава тежки отражения и днес върху статута на България в Европа. Тя е от една страна наказание заради държавническата безотговорност, политическата наивност и слепота стигнали до продажност, въвели България в разрешаването на Балканската криза. Една криза, която има много по-мащабни измерения, интереси, еволюция и дълбочина, непозната и игнорирана от нашите политици след Стефан Стамболов. Главен източник на провала на България в Балканската криза и нейната развързка в началото на 20 век, е липсата на равностметка и невъзможност да идентифицира сложността на Българо-Сръбските отношения, както и да отстоява своя самостоятелна политическа концепция в тях, попадайки в добре оплетената клопка на Българо-Сръбския договор и тайна конвенция от 1912 г., подготвена и наложена от Руската империя.

Ето защо познаването на политическите машинации и задкулисни игри довели до Българо-Сръбското стълкновение на Балканите от 19 и 20 век с участието на заинтересованите държави, е от особено значение за изграждане на политически имунитет и култура, чрез която можем да си обясним както колосалното поражение на Българската национална кауза през 20 век, така и опасностите на Балканската политическа игра днес, в която ние отново сме тласкани от същите играчи, които ни вкараха в капана на Ньойския погром.

От 1912 г. до днес са направени десетки злополучни изявления и декларации за добросъседство, вечно приятелство и братство между България и Сърбия, но от тогава до днес действителното състояние на Българо-Сръбските отношения е опровергавало всяка буква от такива споразумения многократно. Именно това налага прегледа на корените, истинските фактори и процеси закономерностите, които са пораждали неуспеха на едно истинско и равноправно сътрудничество днес по подобие на други Европейски държави, основано на взаимното зачитане и доверие.

Българо-Сръбските взаимоотношения през Средновековието до създаването на съвременната Сръбската държавна доктрина „Начертанието“

Взаимоотношенията между България и Сърбия имат голяма предистория още от Средновековието-по времето на княз Омуртаг и Пресиян в нач. на 9 в. сл. Хр. Тази предистория играе важна роля във формирането на различни форми на идеологически постулати при формирането на националните идеологии на двете държави през 19 век. Макар и отдалечена от времето, тази епоха има огромна стойност за формиране на историческа митология, която силно влияе върху моделирането на отношенията между двата народа и държави дори в нашето съвремие. Особеното на тази митология е експлоатацията на исторически факти и процеси, прилагане на неадекватни съвременни тълкувания и преценки с политическо-идеологически цели за легитимиране и оправдание на конкретни действия и отношения между двете държави. Ето защо, игнорирането на тези пластове на митология, национално съзнание и отношение в анализа и формирането на взаимоотношенията между двете държави и общество в съвременността е белег на непознаването и неспособността за преодоляване на нейното влияние и въздействие в съвременните условия. Нещо повече, с инструментариума на съвременните медийни технологии и тотално господство върху обществено-културните и духовни процеси за формиране на обществено съзнание, остатъците от тези нагласи продължават да създават огромната пропаст издълбана между двете държави в условията на тяхното историческо и обществено развитие в смутните събития от края на 19 и целия 20 век.

Ето защо, би било уместно да се изтъкнат обстоятелства през Средновековието, които имат общокултурно и обединяващо значение между двата народа и държави, както и такива, които формират основните различия, но чрез чисто научния инструментариум на фактологията, за да се избягват неадекватните изяви и тежнения на националистически шовинистически внушения. Още повече, че цялата средновековна история страда от огромния дефицит на по-надеждни, обективни и богати от информационно естество исторически източници, които се запълва с всевъзможни манипулации и тълкувания, които днес имат характера на свещени аксиоми на познанието и мисленето.

Днешните земи на централна, северна и източна Сърбия фактически са били от 9 в. сл. Хр. владение на България или управлявани под нейното многостранно икономическо, религиозно и езиково влияние, включително и в периода на Ромейско управление (11–12 в. сл. Хр.), което признава правата на местните феодални за автономно управление. Прародината на Сръбската народност Рашка, скътана в планинската система, където днес е Черна Гора и Санджак е била под протекцията на Византия до завземането на тази област от цар Симеон. Именно от тогава започва и значителното културно, икономическо, религиозно и политическо развитие на отношенията между България и Сърбия, което продължава до падането на Второто Българско царство. Този дълъг период на съвместно съществуване обективно предопределя многостранно влияние върху развитието на Сръбската култура, език и държавност от страна на България. Българското царство, църква и просвета са изградили обща основа, която е валидна и до днес в областта на религията, езика, писмеността, народните традиции, държавотворно начало, етническо сродство. За това свидетелстват роднинските връзки между аристокрацията, близостта и сътрудничество между религиозните дейци, разпространението на старобългарския държавен език като първооснова на писмеността в православния дял от развитието на сръбския етнос. Дори и по времето на държавно-политическата доминация на сръбските владетели от началото на 14 век на Балканите, Българското духовно и културно влияние е запазило своето голямо значение, така както прокуденият елит от сановници и свещеници на Търновската и Преславска школа, след завладяването на Търновград през 1393 г. оказваха благотворно влияние върху културното развитие на Влашко, Молдова и Киевска Рус цял век след унищожението на Българското царство и Българската патриаршия вследствие Османското завоевание.

Моделът на социален и духовен живот през Средновековието и в Сръбското княжество и в Българското царство за двете общества е бил относително идентичен в рамките на различните съсловия. Причината за това се състои в мощното влияние на църквата и нейното място в обществото, което в онази епоха е имало основополагаща и унифицираща роля в тази насока. Именно религиозното единство през тази епоха създава значителната близост между двете общества, а кризата на централизираните феодални държави в Европа довежда до феодален властови антагонизъм, което днес се нарича държавно противопоставяне – една особеност, която и до днес остава валидна в развитието на Българо-Сръбските отношения, но с една много по-сложна форма на проявление през Средновековието.

Общата криза и разпад на феодалните държави в Европа и особено на Балканите през 14 и 15 век разкрива не толкова етническо противопоставяне между отделните Балкански народи, колкото фрагментаризацията на борбата за власт между феодалите, нетрайност и нестабилност на всяка

централна власт. Но именно тези компоненти влизат в особено важна политико-идеологическа експлоатация през 19 век за формирането на националната идеология на Балканските държави. През този период етническото значение и приоритети в съществуването на държавите е отстъпвало място на много по-значимите приоритети свързани с:

— династическите борби за овладяване на властта в княжества и царства довело до вътрешната слабост на Източните държави.

— религиозните войни – Кръстоносните походи, които обезсилиха източните държави и Ислямския джихад, с който бе унищожена Източната цивилизация на Европа до средата на 15 век.

Ето защо, Сръбско-Българските отношения до Османските завоевания трябва да се пречупват през тази призма, а не толкова като форма на етническо противопоставяне с присъщите му атрибути днес. Така честата смяна на владетели фактически остава непокътнат модела на съществуване и култура на отделните народи на Балканите, тъй като етническият субстрат, въз основа на който се изгражда съвременната концепция за нацията, се намира тогава в широка пъстрота и в капсулирано състояние на пълната изолация на селската община от културата на владетелите. Единственият фактор навлизащ в народностната психология и култура си остава църквата, а нейното влияние е имало тези функции на уеднаквяване в оформянето на ценностите, обичаите, традициите и модела на живот на народите, които днес обясняват толкова голямата битова близост между Сръбския и Български народ. Това се обяснява с факта, че тогава Българската патриаршия и Печката патриаршия са имали братски взаимоотношения и духовно единство, изразено в общия им духовен корен. Те са имали постоянни културни, образователни и религиозно догматични връзки на съслужение, което много по-ясно и лесно обяснява близостта между двата народа в езиково и обичайно традиционно отношение, в сравнение с другите народи – албанци, гърци, власи, както и тези от католическото вероизповедание.

Коренно различна е обстановката, между 15 и началото на 18 век в., когато и двата народа нямат своя държавност. Поради унищожението на Търновската патриаршия и преминаването на нейния диоцез под управление на гръкоезичната Константинополската патриаршия, Печката патриаршия успява да запази своето съществуване и разширява своя диоцез върху западната част на Българското землище за повече от 200 години¹ (включително и Рилския манастир). Този процес на влияние на Печката патриаршия, установява важно духовно и културно влияние запазило характера на духовния живот, езика и обичаите характерни за статута на Православната култура

1 Павлов Пламен, Българите и Печката патриаршия (XIV – XVIII в.).- Сребърният Век: нови открития (Съставител А. Милтенова). С., ИК „Гутенберг“, стр. 245-255, 2016

преди Османското господство. Именно това влияние определя и общите характеристики на езика на Сърбите и Българите от западните предели на Българското царство – екави говори, използване на старопадечни форми, общ речников фонд запазен най-добре в диалектите и наречията на населението до известно време след края на Османското господство до местата, където се е простирал диоцеза на Печката патриаршия. Докато източната част на България остава без езиково-религиозна самостоятелност и традиции, каквито е развивала Българската Търновска патриаршия. Ето защо, в условията на гръкоезичното религиозно и образователно пространство, в Източна България постепенно намалява влиянието на книжовния език и се засилва проявлението на аналитични и диалектните форми в разговорния език характерен с мекото произнесение на ЯТ – старинната буква Ъ.

Друг е въпроса, че от средата на 19 век, в Сръбската политическа мисъл и обществено мнение Печката патриаршия се възприема като корена на Сръбската национална идентичност и етнос, съзнателно игнорирайки обстоятелството, че Печката патриаршия официално е била духовна институция и на Сърби и на Българи. На тази основа, областите на Печката патриаршия, наследени от Търновската патриаршия и Охридската архиепископия се приемат като безусловно сръбско етническо пространство. А по тази логика, Сръбската национална идеология приема населението, което има екави говори като сръбско население. Не случайно етническите карти на Сръбските национални дейци от 19 век се спират като ориентира на езиковата карта на Българските говори. Така и говора, и историческите реалности през 19

век се превръшат във важен идеологически инструмент за легитимиране на Сръбската експанзия на Изток.

Същевременно, в политическо и икономическо отношение Българската и Сръбската народност живеят в много по-различни условия и статут по време на Отоманската империя 15–19 в.. Те са поставени под въздействие на различни фактори и влияния, които особено с появата на процеса на национално възраждане през 18 век, формират действителните различия в ценностите, интересите, културата и жизнените интереси на двата народа.

Поради по-ранното завоюване на България от османците, по-голямата близост до центъра на Отоманската империя (първоначално столица Одрин, а от 1453 г. Цариград/Истанбул), заселването на компактни маси колонизатори от ислямското население, налагането на по-ефективни и обхватни механизми на тежка икономическа експлоатация определящи ярко характера на Османския деспотизъм, Българите имат много по-неблагоприятни условия за самостоятелно съществуване и каквато и да било форма на обществено, икономическо и културно развитие. В същото време Сръбския народ значително по-късно е завладян от турците (средата на 15 в.), с естествената му близост до католическия свят на Европейската цивилизация (в който живееше значителна част от неговото население – Войводина, Банат, Далмация, Словения и др. в рамките на Австро-Унгарската империя.) дава огромна идейна, икономическа, културна и политическа преднина на Сърбия. Османската империя нямаше възможности да засели трайно колонисти там и за това предприе тактиката на ислямизация на местното население в много по-големи размери, отколкото по Българските земи – главно босненските сърби и православните албанци, но това не даде възможност на Османската империя да контролира така ефективно местното население, което живееше в условията на полуавтономия, управлявано от местни войводи. Разбира се, решаващо значение за създаването на Сърбия, като най-ранно формираното автономно държавно образование в Османската империя, има и Свищовският мир от 1791 г., с който се изгонват еничарите от Белградския пашалък и на населението се възстановяват правата за владенето на земя, самоуправлението и създаване впоследствие на въоръжени сръбски отряди с признати пълномощия от страна на официалната власт в Османската империя¹.

Като прибавим към това и спасителното значение на Печката патриаршия, която естествено се явява важна институция за духовно и политическо развитие на Сръбския народ, е съвсем разбираемо защо процеса на национално и държавно обособяване на Сръбския народ започва най-рано на Балканския полуостров (края на 18-нач. на 19 в.). Ранното създаване на Сръбско национално движение даде огромни преимущества на Сърбия да изгради

¹ Манчев Кръстьо, Сърбия и Сръбско-Българските отношения 1804-2010 г., Парадигма, София 2014 г. стр 33

свое, макар и слабо и независимо държавно формирование през 1817 г. Важно е, че заинтересованите Европейски сили дадоха своето покровителство в този процес, което постепенно придаде на Сърбия обаянието на галеното дете на големите държави на Балканите. Статут, който по-късно получи единствено Гърция от новосъздадените държави на Балканите.

Тези исторически процеси имат решаващо значение за бъдещото развитие на Балканите превръщайки Сърбия в главен фактор за налагането интересите от страна на Европейските държави имащи за цел заграбването на Османското наследство на Балканите, наричани благовидно на политическата маса – Източен въпрос. Така малкото Сръбско княжество се превърна в много удобен инструмент за осъществяването на Балканските интереси както на Австро-Унгарската империя, така и на Руската империя, като и двете сили се опитваха да фаворизират Сърбия и я превърнат в ключ за утвърждаване на хегемония на Балканите. Именно това противопоставяне оформи яснотата на Сръбската национална доктрина, която извличайки добър урок от имперските стратегии на своите покровители, за които Сърбия бе средство за постигането на техните цели, то Сръбските държавници превърнаха средството в основна мисия на своята държавна политика – създаване на Сръбска хегемония на Балканите. Най-ярко съзряването на Сръбската държавническа концепция за хегемония на Балканите се изразява в „Начертанието“ на Илия Гарашанин – виден политик и държавник на Сърбия от средата на 19 век.

Вторият важен фактор с огромно значение предопределящ Българо-Сръбските взаимоотношения и политиките на двете държави, е състоянието и развитието на демографския облик на Балканите през 19 век. В условията на Османската империя Българската народност преживява значително етническо развитие и чисто демографски се превръща в доминиращо население на Балканите. Самоопределението на огромни маси от християнско население на Балканския полуостров от Охрид до Тулча и от Цариград до Моравско като Българи се засилва вследствие на ескалацията на националната дезинтеграция и прояви на дискриминация и асимилация към Българското население в Османската империя от другите християнските етноси – Гърци и Сърби. Това води до бързото съзряване на национално самосъзнание сред Българското население, което започва естествен процес на своето обединение. Но поради своята географска разпокъсаност, липса на силен икономически, политически и административен елит, Българския народ е подложен на ерозионни влияния за признаване лидерството на други народи по пътя на неговото самоопределение, а идеята за освобождение му се налага като упование в освободителна мисия от друга държава. Това обстоятелство формира коренно различни и добре направлявани течения в националното движение на Българите обвързващи националния въпрос с вярата в дядо Иван, в Югославянската идея, в идеята за дуалистична монархия под ръководството на султана и др.

Липсата на вътрешно хомогенен и достатъчно способен за самостоятелно национално освободително движение елит, който да организира и финансира борбата за национално освобождение и обединение, в съчетание с неблагоприятните условия и външнополитически негативни фактори, довежда до обстоятелството, че Българите предпоследни(преди Албанците) не извоюват, а получават статут на самостоятелна държава. Същевременно тези обстоятелства създават впоследствие широк спектър от комплекси, политически слабости, ограничения и зависимости изиграли своето значение в нещастното развитие на Българския национален въпрос до днес. Тези обстоятелства оказват изключително силен отпечатък и върху Сръбско-Българските отношения.

От друга страна, трябва да се вземе под внимание и демографската експанзия на Сръбските народи – Хървати, Словенци, Черногорци, Сърби, която се развива в коренно различна посока – на запад към Войводонина, Херцеговина, Динарските планини, Истрия, Каринтия, Щирия и др. Но тази демографска експанзия, има тази особеност, че голяма част от тези области представляват съставна част от могщата за времето си Австро-Унгарска империя, което по своему създава непреодолими проблеми за перспективното развитие на Сърбия и обединението с нейните етнически сродни етноси в самостоятелна държава. Като се вземе под внимание и наличието на Черногорска и Сръбска династия, решаването на Сръбския национален въпрос се оказва не по-малко сложен възел изискващ концентрацията на огромни интелектуални, политически, идеологически и икономически сили. Но особеното се състои в това, че Сръбският национален въпрос концентрира в единство целия спектър на социалните елити въз основа на концепцията на Южнославянското обединение под егидата на Сърбите, намерила най-пълноценен израз в Сръбската национална доктрина „Начертанието“:

„Движението и тласъкът между славяните започна вече и в действителност никога няма да престане. Сърбия трябва добре да проучи това движение, а така също и ролята или задачата, която тя ще има да извърши в неговите рамки. Ако тя добре пресметне какво представлява от себе си сега, в какво положение се намира и какви народи я заобикалят, ще трябва да се увери, че е още малка, че в това положение не може да остане и че само в съюз с останалите окръжаващи я народи трябва да изиграе нужната роля, за да осигури своето бъдеще. От това съзнание произтича насоката и основата на сръбската политика; тя не бива да остане в сегашните свои граници, а да гледа да привлече всички заобикалящи я народи“

Третият важен фактор, определил по-значимо и трайно различията между двата народа и оказал могъщо влияние във формирането на отношенията между България и Сърбия, е борбата за господство над Балканите между им-

периите на Англия, Франция, Германия, Австро-Унгария и Русия в плановете им да изтласкат и установят своето влияние върху територията на Османската империя до Босфора¹. За тази цел се използва похвата на създаване на подконтролни и зависими национално освободителни движения, а впоследствие на държавни формирания като Сърбия, Влашко, Гърция, България, Босна, Източна Румелия, превръщайки ги в инструменти на тяхната политика, чрез които умишлено налагат противопоставяне и антагонизми между тях. Така наречената схема на вечните конфликти между тези държави се осъществява чрез широк спектър от похвати, включително залагане на картата на националната идея и националното обединение под покровителството на една или друга империя, умишлено формиране на несправедливи и невъзможни гранични линии, които са източник на постоянни противоречия и др.. Именно чрез тези малки, неопитни и зависими държавици се осъществява дистанционната война между големите държави, използвайки човешкия ресурс и политическата вражда между самите тях поради сложността в определяне на националния облик и територии. Това са особеностите на имперската политика и дипломатия от тази епоха, която употреби малките народи и държави като инструмент и създаде общите причини за антагонизма не само между Балканските народи, но и чрез използването на целия им човешки и икономически потенциал за разрешаване на антагонизма помежду им в условията на а Първата световна война.

Конкретно за Българо-Сръбските отношения ключова роля изигра налагането на панславизма и Православието, като идеологически доктрини за формиране на обществено съзнание проповядващо обединението на всички славяни под скиптъра на Руския цар. На Балканите панславизма придобива своя специфика, наречена Югославянство. Зад тази идеология се крият руските имперски интереси като противопоставяне на Австроунгарските интереси за определяне границата и оформянето на „легитимитета“ на техните амбиции за разпределение на Османското наследство на Балканския полуостров по оста Север-Юг. Именно славянско-православната граница се явява като естествен аргумент в полза на амбицията на Русия да „покровителства“ християните и в това се поставят скритите, а впоследствие и непреодолимите антагонизми между Русия и Австро-Унгария довели до Балканските войни, а впоследствие и атентата в Сараево от 1914 г. Този процес се наблюдава най-пълноценно в борбата за политическо влияние върху Сърбия от нейното създаване до края на Първата световна война,

¹ Имперските интереси и плановете за овладяване на териториите на Османската империя са формулирани чрез понятието „Източен въпрос“. Наличието на такива плановете се обяснява както с индивидуалните действия на Франция по времето на Наполеон за завладяване на Египет, на Великобритания по време на Гръцките въстания и ролята ѝ за овладяване и колонизиране на Османските владения в Северна Африка. Коалицията на Австро-Унгария, Германия и Русия за решаването на „Източния въпрос“ и последвалите политически интриги, включително до наше време.

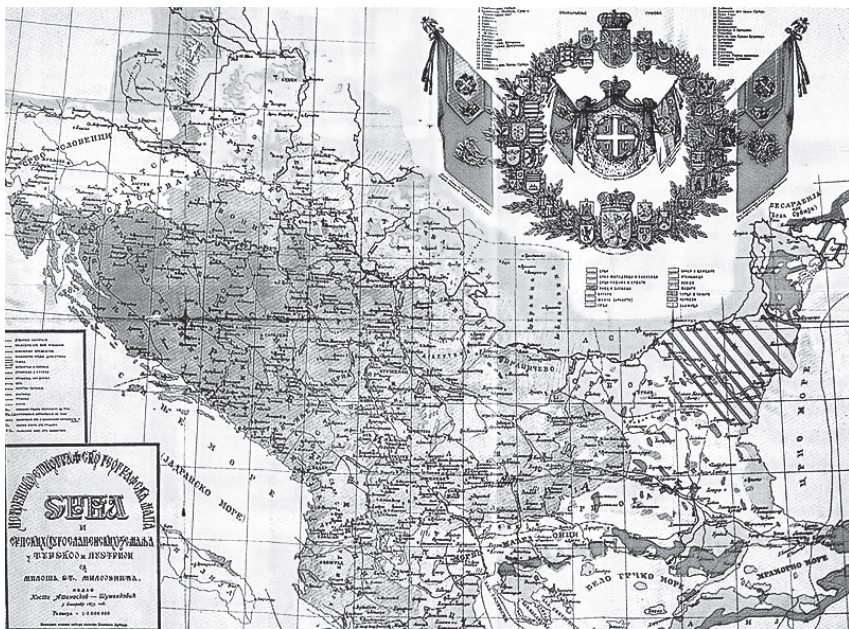

Откриване на конференцията между Великите сили и Турция, Адмиралтейството в Цариград, 11-23 декември 1876 г. Учасници отляво-надясно: граф Кортел (Италия), барон Калчиче (Австрия), граф Буржоан (Франция), граф де Муи (секретар), Еджем паша (Турция), граф Зеген (Австрия), барон Вертер (Германия), Сафвет паша (Турция), сър Елмъг (Англия), граф Игнатиев (Русия), маркиз Солсбъри (Англия).

белязан с неколкостотинте комплоти и убийства на Сръбските князе/крале предизвикани в битката между двете империи.

Ако за Русия протекционизма върху Българското население и неговото териториално пространство бе извоюван и приет от нейните имперски партньори чрез поредицата от войни и договори с Османската империя, то скритите стремежи на Русия за влияние върху целия Балкански полуостров налагаха една особена политика спрямо Сърбия, където тя се сблъскаше с Австрийските доминиращи интереси. За да успее, Русия насърчи изграждането на мощна социално-културна и духовна концепция на Югославянството като част от панславизма. Но постепенно югославянската идея, макар и родена сред хърватите в Австро-Унгария, се превърна в национална доктрина на Сръбския народ и държава за лидерство над всички славяни на Балканите осъществявано с подкрепата на Русия. В това русло бе тласнато и Българското национално освободително движение, като съставна част от Сръбската лидерска мисия на Балканите наложена от руската дипломация и по-специално от Николай Игнатиев, имащ могъщо влияние върху политиките на Османската империя, Сърбия, Черна гора и разбира се, пълен контрол върху национално-освободителните движения, включително и на Българите. (Не случайно дейността на Раковски, Добродетелната дружина, Каравелов, легиите, първите революционни издания са в Сърбия.)

Тези обстоятелства обясняват защо пръв и най-важен носител на идеята на Югославянството исторически се утвърди Сърбия, като регионален лидер на обединението на южните славяни. Тази концепция, обаче, отрежда на

*Карта на Милош Милоевич на Србския етнос
от Черно море до Адриатика 1873 г.*

Българския народ второстепенна и несамостоятелна роля, чиято съдба и управление е поверена в ръцете на Сърбия, като стратегически значим и доверен представител на Руската империя на Балканите. Руската закрила и влияние на Сръбското княжество по време на управлението на Караджорджевичите 1815–1840 г. спомага да се изгради специфичния характер на Сръбската национална идея на основата на Балканския или по-точно на Югославянския месианизъм, приемайки себе си за елит на южното славянство, призван да обедини недоразвитите и неспособни за държавно съществуване славянски групи на Бошняците, Хърватите, Словенците, Българите, включително и Черногорците. Тази философия естествено довежда до възприемането от Сърбия и сръбския народ на идеологията за Балкански хегемонизъм или с други думи – Балкански миниимпериализъм. От тогава на Българския народ е отредена мисията на придатък към Сръбската корона, оценен като недоразвит и неспособен за самостоятелно развитие, но полезен за утвърждаване на Югославянската идея. Не случайно една голяма част от дейците за Българското национално освобождение, обладани от Югославянската идея ѝ служат вярно, каквито са представителите на Благодетелната дружина, БТЦК, част от БРЦК под влияние на Каравелов, Четническото движение, БЦБО и др.

Именно в руслото на тези процеси стана неочаквано бързо и мащабно едно събитие, което обърка изцяло Голямата игра наречена Източен въпрос на Балканите. Става дума за възкресението на най-големия народ на Балканите – Българският, за който не бе отредено никакво самостоятелно държавнотворно място в поредицата от схеми на международната политика, освен като един от многобройните славянски субстрати покровителстван от Руския цар и неговата империя. Това възкресение нямаше нито революционна, нито политическа, нито политическа форма, а нещо много по-дълбоко – духовно-религиозно възкресение свързано с извоюването на църковна независимост като реално постижение в рамките на Османската империя. С появата на Българската екзархия настъпиха сериозни регионално-стратегически процеси форсиращи развързката на Източния въпрос, а това неминуемо доведе и до нова промяна в Сръбско-Българските отношения.

Сръбската експанзия и Българското национално движение до 1878 г.

Изборът на България за главния обект на Сръбската експанзия през 19 век е продукт на много по-сложни причини и обстоятелства от историческо и политическо естество, които са свързани с насоката на Сръбската обществено-политическа доктрина за държавно съществуване. Именно там се поставя на дневен ред въпроса за асимилирането на Българския народ в Сръбското държавно-политическо пространство и използването му като ресурс за осъществяване на месианската идея за хегемония на Балканите. Налагането на тази доктрина още преди създаване на Българска държавност е от огромно значение и сърцевина на тази стратегия, защото съществуването на Българската държава е в противоречие със Сръбската национална доктрина още от времето на Гарашанин (автор на Сръбската национална доктрина „Начертание“ през 1844 г.) и поради това, обективно националните интереси на двете държави не могат да намерят хармонично разрешение, включително и до днес.

Из Начертанието на Илия Гарашанин

„Сърбия трябва да настоява от сградата на турската държава да се отдели само камък по камък и този добър материал да се прибавя към основите на старото сръбско царство. Още сега, докато Сърбия се намира под турска власт, това съзидане трябва да се подготви, защото за подобни задачи не може да се действа с успех в последния момент. Тук обширно се говори за характера на руската и сръбската политика, за това, което може да се направи в България, където най-напред и най-пряко ще се срещнат руското и сръбското влияние.

След като означихме накратко положението на днешна България и голямото ѝ значение за Сърбия и след като споменахме за голямото руско влияние, което съществува там, преминаваме към очертаването на няколко средства, чрез които може да се засили сръбското влияние в България:

1. Българите нямат просветни и учебни заведения, затова Сърбия би трябвало да отвори своите училища и за българите и особено да отпусне няколко стипендии на българчета, които желаят да следват в Сърбия.

2. Духовният клир в България е най-вече гръцки, а не народен, български, затова би било твърде желателно и полезно няколко млади българи да завършат богословие в Сърбия, след което да се върнат между своите като свещеници.

3. Би трябвало в Сърбия да се печатат български молитвеници и други църковни книги и български трудове. С това важно средство Русия вече отдавна си служи и Сърбия трябва да се стреми да изпревари Русия и в това отношение.

4. Необходимо е да изпратим в България сигурни и способни хора, които да насочат вниманието на българския народ към Сърбия и сръбския народ, а заедно с това да будят надежди, че Сърбия наистина ще се притече на помощ на българите за тяхното избавление и ще се старее за постигането на тяхното щастие.“

Първото смущение на Панслависткия план за Югославия, който пряко засяга Сръбските интереси, а от там и тези на Австро-Унгария и Русия, идва от епохалната борба на Българския народ за църковна независимост. И до днес осмислянето и оценката на значимостта на тези епоха като основополагаща за изграждането на Българската нация остава не само в периферията на познанието, но и в капана на духовна ограниченост не само на историческата ни школа, но и на нашата национална философия и обществен мироглед. Това народно движение в действителност е уникален феномен за Европейската и световна социална практика. То няма никакво доктринерско-религиозно значение, не е дирижирано от външни сили, а е плод на своеобразния процес на самосъзнание и самообединение на Българския народ благодарение на собственото му израстване и сили в социално и духовно отношение. Всъщност то представлява една форма на национална борба за самоопределение в продължение на повече от 40 години, която за разлика от всички други национални борби и революции, е извършена по неповторим начин – със средствата на ненасилието и мира, без никакви жертви, а на основата на националното единство във всички Български територии.

Делото на Екзархията, всъщност е победа на целия Български народ без военни действия, с което много малко народи могат да се похвалят. Признането на Българската Екзархия през 1870 г., станало след множество опити за нейното осуетяване от Руската и Сръбска дипломация, а най-вече от Гръцката патриаршия, се явява повратен момент в Балканската криза, който все още не желаят да признаят изследователите на Балканската история.

За новопоявилите се държави на Балканите и за апетитите на империите за подялба на Османското наследство Екзархийска България се явява като непреодолимо препятствие. Особено тежко Българската екзархия нанася своя удар върху доктрината на Югославянството, защото Българската църква се превръща в своеобразен автономен държавен организъм за консолидиране на цялото Българско население в неговите естествени демографски граници. Такава автономия и в тези географски граници на Екзархията, гарантирана от Османското правителство със специален ферман и с проведен плебисцит(народно допитване), е уникално явление за своето време и е абсолютно неприемливо положение както за големите империи, така и за Сърбия, защото противоречи на договореностите за разпределение на Османското наследство от Империите и „Начертанието“ за Сръбски хегемонизъм на Балканите. И не на последно място, именно Екзархийска България представлява естествения инструмент за самостоятелно еволюционното изграждане на държавност от автономен тип в рамките на Османската империя, какъвто статут нашата страна е имала до 1908 г.

„Проблемът с Екзархията“ за Сърбия се състои в това, че без приобщаване в своите граници на Българските територии и население тя загубва мисията на своето съществуване от тази епоха – да се превърне в Пиемонт на Балканите за всички славяни и с това да се издигне в първостепенен регионален фактор на Югоизточна Европа. Ето защо унищожението на Екзархийското дело се превръща в тайна политика на всички заинтересовани външни сили, включително и Сърбия, за да може с това да се осуети консолидацията на Българската нация в нейните естествени териториални граници.

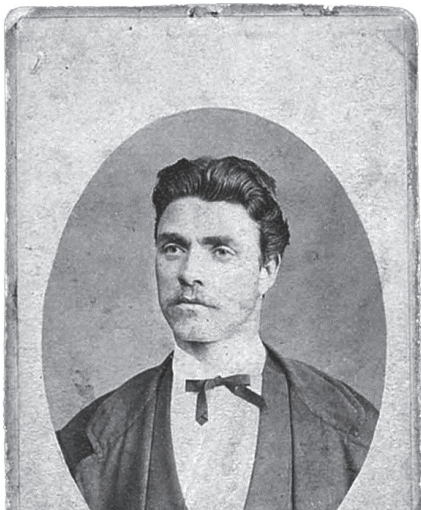
*Народните водачи Иларион
Макариополски, Авксентий Велешки
и Паусий Пловдивски*

Защо именно Екзархията? Първо, защото се оказва, че Екзархията не е толкова лесно преодолима институция за овладяване и манипулиране (както това става с представители на обществените и революционни организации на Българите лесно попадащи под финансова, идейна и политическа зависимост от външни фактори, включително и Сърбия), тъй като тя не е дирижирано създаден инструмент. Второ – защото всъщност тя е най-могъщия и мащабен социален фактор подкрепен от целия народ без изключение, който със законни средства и напълно самостоятелно изгражда не само Българската нация, но и развива всички функции на една бъдеща автономна държава. И не на последно място – Екзархията представлява духовно обединително и културно пространство, което развива огромна национална енергия, солидарност и имунитет

сред всички обществени слоеве, което е невъзможно да се постигне чрез нито един друг механизъм на социално влияние. Ето защо, за осуетяване на нейното дело се прилага широк спектър от мерки. Най-значимите от тях са свързани с изкуствено противопоставяне между Екзархията и революционното движение във вътрешен план, а отвън – чрез осуетяване на нейното признание, институционално, функционално и географско укрепване и най-накрая – с опита за нейната „криминализация“ чрез схизмата. И нещо много важно като идея – за да се избегне естествената консолидация и еволюция на Екзархийска България в автономно държавно образувание, се пристъпва към предизвикване на извънредна ситуация на поредица от инспирирани

„въстания“ за преустановяване управлението на Османската империя на Балканите чрез умелото използване на незрелите и уязвими във всякакво отношение национално-революционни организации и движения на Балканите, направлявани от Руската и Австро-Унгарската империи. За това как манипулира народни въстания в Епир, Херцеговина, Босна, България, най-добре разказва в своите спомени руския посланик в Цариград Николай Игнатиев¹.

В нашата история неизвестно защо, погледът върху революционното движение се разглежда изключително затворено само във вътрешното ни социално историческо пространство. Темата за „покровителствата“ над революционните движения на Балканите предпазливо се избягва или прикрива, въпреки категоричните становища и на Петър Мутафчиев и на Димитър Страшимиров за наличието на „тъмни“ сили, които дирижират тези процеси². Именно в тази светлина могат да се обяснят югославянските тежнени на нашите народни движения от Благодетелната дружина до ТБРЦК, БРЦК, БЦБО и др. както и липсата на трезва национална философия и концепция за национално освобождение, с изключение на идеолога на ВРО (Вътрешната революционна организация) Васил Левски, повлиян от своя учител Георги Раковски, който след множество крушения на своите илюзии, достига до идеята за самостоятелност като форма за предпазване от злоупотреби и влияния върху нашата национална съдба. И заради това, вероятно умишлено, не се разглеждат в такъв план причините и зачестяващите насърчения за въстания, за чети и за война против Османската империя в други територии на Балканите-не само сред Българите, но и сред Черногорци, Бошняци, Херцеговци.

В анализа на Балканската история се изтървава обстоятелството, че насърчаването и подпомагането на тези движения има все един и същи източник.

¹ Записки, Н. Игнатиев, С. изд. Отечествен фронт 1986 г.

² Мутафчиев Петър, История на Българския народ, Т1 и 2 С. 1943 г и Страшимиров Димитър, Априлското въстание, т.1 1907 г.

<https://sites.google.com/site/sajttnalubomircolakov/manipulaciata-na-sznaniето-i-sznaniето-na-manipulaciata/-sekretniat-rajsadski-dogovor---primer-za-rusofobska-manipulacia>

Това са държавите проявяващи пряк интерес за поставянето на Балканите под техен контрол: Австро-Унгария и Русия. Те ознаменуват своите кроежи в политически документ – Споразумението в Райхщадт 1876 г).

Райхщадтско споразумение 1876

Райхщадт, 26 юни/8 юли 1876 г.

I. Записки на руската страна

Свършено секретно.

...

1.

Относно настоящия момент.

Държавите в настоящия момент ще се придържат към принцип на ненамеса, като си запазват правото да се договорят помежду си, ако това се наложи от обстоятелствата.

Пристанищата Клек и Катаро ще бъдат закрити за двете страни. В никакъв случай няма да се помага на турците против християните.

2.

Относно бъдещето.

a)

В случай на успех на турците, ако те се отдадат на прекалени насилия срещу християните, държавите са длъжни да се договорят да ги спрат.

Те ще поискат възстановяването на status quo ante (статуквото от преди – б. а.) в Сърбия, включително унищожаването на турските крепости.

Що се отнася до Босна и Херцеговина, държавите ще настояват в Константинопол те да получат устройство, основано върху програмата, изложена в депешата от 30 декември и в берлинския меморандум или поне според статута на остров Крит.

b)

Ако победят християните:

Държавите ще действат съгласувано с цел да се регулират последиците от войната.

Те няма да окажат съдействие за образуването на голяма славянска държава, но Черна гора и Сърбия ще имат възможност да анексират: първата – Херцеговина и пристанище на Адриатическо море, втората – някои части на старата Сърбия и Босна.

Но в този случай Австрия ще има право да анексира турска Хърватия и някои погранични с нея части от Босна по линията, за която ще се състои споразумение.

Виенският кабинет смята тази компенсация като важно условие, без което той не би могъл да допусне увеличаването на съседните славянски княжества.

От своя страна Русия в такъв случай би имала право да си върне онази част от Бесарабия, която е отстъпена според трактата от 1856 г.

Ако руското правителство сметне за възможно и полезно, ще му бъде предоставено да анексира Батуми.

Ако пък последица от успеха на християните бъде пълното рухване на Отоманската империя в Европа, то България и Румелия биха могли да образуват независими княжества в естествените си граници. Епир и Тесалия биха могли да се присъединят към Гърция.

Константинопол би могъл да стане свободен град.

II.

Австрийският вариант

Ние изхождахме от две предположения: или турците ще бъдат победители, или ще бъдат победени.

В първия случай беше уговорено да не им се дава възможност да престъпят границите на определени, не прекалени гаранции. Ще бъдат приложени всички усилия войната да не придобие изстребвателен характер. Сърбия и Черна гора ще бъдат запазени в сегашните си граници. Възстановяване на турските крепости в Сърбия няма да бъде допуснато.

На Сърбия няма да бъде признат статут на независима държава, но се съгласихме да го признаем на Черна гора, независимо от интерпретацията, която отделни държави биха пожелали да приемат по отношение на политическото положение на Черна гора. Признавайки независимото положение на Черна гора, австро-унгарското правителство изяви готовност да закрие пристанищата

Клек и Катаро за превозване на оръжие и снаряжение за воюващите страни, независимо, че предвижда сериозни възражения от страна на турското правителство по повод закриването на първото от тези пристанища. Що се отнася до въстаниците, то по отношение на тях, дори в случай на турска победа, ще бъдат предприети съвместни усилия да им се гарантират свободите и реформите, които бяха изискани от Портата и обещани от нея.

При всички гореспоменати обстоятелства не може да става и дума за някакви териториални промени нито от едната, нито от другата страна.

Изхождайки от второто предположение, тоест: поражение на турците, беше прието споразумение за следните положения:

понеже Австро-Унгария заяви, че не може да допусне Сърбия да заеме и запази за себе си според правото на победител анклага между Далмация, Хърватия и Словения, защото това ще повлече заплахата за провинциите на /австро-унгарската/ монархия, особено за нейното далматинско крайбрежие, изтеглено като тънка лента, което очевидно трябва или да бъде присъединено към Нова Сърбия, или императорското и кралско правителство (австро-унгарското – б. а.) ще бъде поставено в необходимост да присъедини /към своите владения/ и самата Сърбия, което е изключено от програмата.

Беше уговорено, че Сърбия ще получи увеличение на територията откъм Дрина в Босна, също и откъм Нови пазар в Стара Сърбия и по посока към Лим. На свой ред Черна гора ще закръгли владенията си чрез присъединяване на прилежащата към нея част от Херцеговина; тя ще получи пристанище Сплицу, както и увеличение на територията откъм Лим по такъв начин, че територията, намираща се сега между Сърбия и Черна гора да бъде разделена между двете княжества по течението на тази река. Останалите части от Босна и Херцеговина ще бъдат присъединени към Австро-Унгария. Русия ще възстанови своите естествени граници преди 1856 г. и ще може да увеличи територията си при Черно море и в Турска Азия в такава степен, в каквата ѝ бъде нужно за установяване на по-удобни граници в тази посока и в качеството на еквивалент за територията, присъединена към Австро-Унгария.

Босна, Румелия и Албания ще могат да станат автономни държави. Тесалия и остров Крит трябва да бъдат присъединени към Гърция. Константинопол с предградията, чиято територия подлежи на определение, ще стане свободен град.

Беше също така уговорено, че всички тези пунктове ще бъдат запазени в тайна от двамата императори и съответните техни министри, и няма да бъдат съобщавани на други държави, особено на сърбите и черногорците до момента, когато настъпи времето за тяхната реализация.

Към този текст е приложена написана с молив забележка от Горчаков със следното съдържание: «Императорите се разделиха в пълно съгласие, готови веднага да провъзгласят принципа на ненамесата. Те имат предвид да се договорят с великите християнски държави, ако обстоятелствата наложат това».

В оригинала има собственоръчна бележка от Андраши: «Записано веднага след Райхщад под моя диктовка от Новиков и съобщено на руския кабинет».

A. F. Pribram, *The secret treaties of Austria-Hungary*. Harvard 1921, vol. II, p. 188 191”.

Превод на Любомир Чолаков¹

Замъкът Райхщадт в 19-ти век

¹ A. F. Pribram, *The secret treaties of Austria-Hungary*. Harvard 1921, vol. II, p. 188 191”.
Превод на Любомир Чолаков

Съдържанието на Райхщадтското споразумение, освен политическия цинизъм на империализма от 19 век, с който двете империи си поделят правото за установяване на контрол и владения над народи и държави формулирано с понятието „ненамеса“, разкрива относително високата степен на договаряне и сътрудничество между Австро-Унгарската и Руска империя по проблема за Османското наследство и несъмнено поставят въпроса за това, какви са били предишните им договорености и кроежи в калейдоскопа на събитията още от края на 18 и началото на 19 век по Балканския въпрос. *(Днес такъв тип формулировка е подменена поради абсурдното си съдържание с нова дипломатическа формула – зона на „жизнени интереси“)*

В тези кроежи на събитията по окончателното разрешаване на Източния въпрос от 1876–1878 г. е отделено достатъчно внимание и за интересите на Сърбия, при условие, че тя участва в общия процес на Балканската криза с планираната за нея мисия: като финален завършек на безредиците в Османската империя – Сръбско-Турска война през лятото на 1876 г. Но имайки предвид твърде сложната обстановка от тази епоха, в която зад Османската империя застават Англия и Франция, Райхщадтското споразумение за пръв път предвижда странна формулировка, за намеса на Големите играчи – Австро-Унгарската и Руската империя. В случай на провал на Сърбия във войната с Турция *(което вероятно е било и действителната стратегия на договора)*, се договаря спасяване на Сърбия, като се гарантира при неуспех на нейната военна кампания срещу Османската империя, тя да запази своята територия. Така и става в действителност.

В тази пролука от събития, голям интерес представляват аспирациите на Сърбия към Национално-освободителното дело на Българите и опита да го използва за осъществяване на нейните стратегически интереси. Става дума за поредица от събития и процеси, в които се прави опит Белград да играе водещата роля в развитието на националната революция в България. На тази основа се възприема концепцията да се използва революционния ресурс и Българско население за решаване на Сръбските национални задачи,

Любен Каравелов и Панайот Хитов

за сметка на нашите национални интереси. Българи участват в Сръбските въстания още от 1815 г., Сърбия на няколко пъти повдига въстания сред Българското население – Пирот Ниш, Видинско, Берковско в периода 1830–1870 г.¹ за създаване на ус-

1 Неготинско въстание, Пиротското въстание, Нишкото въстание, Белоградчишкото въстание

ловия и възможности да се присъединяват отделни погранични области към нея. Съобразно “Начертанието”, Белград първоначално се превръща в революционна столица на Българското национално-освободително движение до 1967 г. Трябва да се напомни категорично, че Сръбското правителство издържа ръководни дейци на Българското революционно движение, снабдява организациите с финансови и материални ресурси, пропагандни инструменти, оръжие, припаси и др., което ѝ дава възможност за пряка и значима намеса в Българския въпрос. Но поради отрано формирани противоречия с една част от революционните водачи, стремящи се към самостоятелност на нашето революционно движение, Сърбия насочва своята политика именно против това крило. Най-ярко в тези събития изпъква изгонването на Раковски, Левски и техните съратници от Белград и опита за овладяване и контрол над Вътрешната революционна организация със съдействието на подставени и зависими лица – Любен Каравелов, Панайот Хитов или агенти като Димитър Сърбина (в турските протоколи от процеса в София през 1872 г., той се наименова Димитър Сърплъ – турски Сърбина, а у нас той нарочно е популяризиран като Димитър Общи, *тоест като деец и на Българите и на Сърбите*), които са редовно финансирани и подпомагани от Сръбското правителство (редно е да се знае, че печатницата на Любен Каравелов, която може да се сравни с медиен гигант от днешно време и в която издава в. „Независимост“ и „Свобода“, *му е предоставена от Сръбското министерство на външните работи. Това е и причината в изданията на тези два вестника да няма нито една критична статия към Сърбия, Панайот Хитов е на Сръбска държавна издръжка от 1867 до 1878 г.*).

Много важен момент, който също така съзнателно се изпуска от дискусия в Българската историография е въпросът защо и под чие влияние Каравелов води толкова голяма война срещу Екзархията чрез пропагандата на в. Свобода и Независимост. Защо Благодетелната дружина контролирана от Руския консул в Букурещ води война срещу Цариградските Българи ръководители на Екзархийското движение, същевременно и Левски и Раковски са лоялни към Екзархията и виждат в Българския клир изключително важен фактор в националното движение. В крайна сметка, трябва да стане ясно, че дали съзнателно или не, антиекзархийската политика на една част от Българската емиграция в Румъния пряко обслужва каузата за отслабване на Екзархийското дело, което е в пряк интерес и на Сърбия и на Русия в техните политически виждания за развитието на Балканската криза.

В този смисъл, също така прави впечатление отбягването да се изследва цялостната биография на Любен Каравелов и за това е редно да се посочат някои факти около неговия живот и дейност, които разкриват значимата му

зависимост и обвързаност довела го да работи за Сръбските национални интереси с убеждение¹.

Противопоставянето на Сърбия за създаване на самостоятелно народно движение на Българите се изразява не само в стремежа да постави четническите групи под свой контрол – дядо Илю, Панайот Хитов, Хайдут Велко, Иван Кунин, Сима Соколов и др.), но в тази концепция влиза разтурянето на Легията от 1867 г., и изготвянето на Раковски. Но макар и постепенно, скриваните от идеологически съображения факти и небрежността на Българската историческа школа към проблемите на национално освободителното движение извън установения модел на проучвания и анализи, дават светлина в тази насока².

Сръбските интереси от създаването на смутове и въстания в Османската империя, съответстваща и на политиката на Николай Игнатиев през този период е необходимо да се оцени като форсиране на Балканската криза през 70те години на XIX в., в чийто воводвъртеж попадат Старозагорското и Априлското въстание. Особено ярко се вижда усилване на четническите и освободителни движения и въстания на Бошняци, Черногорци, Критяни, Херцеговци и Българи в периода 1875–1876 г., като част от общия военно-стратегически и психологически фактор- предпоставка за пряко вмешателство на големите държави в Източната криза от 1876–1877 г. Предизвикването на въстанията става без обективно съществуващи условия, добра организационна и военна

¹ Появата на Каравелов в революционното движение е меко казано странна и трудно обяснима. Той най-напред започва обществена революционна дейност като Югославски функционер в организацията „Омладина“ след своето обучение в Москва. Каравелов е изпратен като кореспондент на Руски вестници в Сърбия, което също само по себе си налага идеята, че това определено е свързано с участието му в заговора за убийството на княз Михаил. След излежаване на присъда в Австро-Унгария той е в Румъния и започва своята работа в кръговете на Благодетелната дружина, известна и с авторството си на Сръбско-Българското споразумение, както и това, че е пряк инструмент на Руската политика. Каравелов е подготвян за редактор на издавания от Благодетелната дружина в. „Отечество“ през 1968 г. Именно в този момент той получава от Белград печатница, с която издава своите вестници – най-мощните пропагандатори на Южнославянската федерация в оная епоха. Много неясни са обстоятелствата около определянето му за председател на БРЦК, и предаването на архиве на организацията в Сръбското консулство и от там в ръцете на Османската империя описани от А. Андреев във в. Отечество 1885 г., Редно е да се посочат и сведенията на М. Димитров в сп. Просвета, 1936 г., бр. 4 за поведението на Каравелов по време на Априлското въстание, когато той е арестуван от Румънските власти за събиране на доброволци за Сръбско-Турската война. Всички тези обстоятелства поставят под голямо съмнение неговата функция като ръководител на Българското революционно движение. Вж. Стефан Цанев Български хроники 1395-1878 г. т. 9, стр 285-290

² Вж. Гочев Янко, Убийството на Васил Левски. Виновиците, С. Сите Българи заедно, 2016 г.

подготовка, които да гарантират успеха им и така довеждат до зловещите последици от отмъстителните кланета на населението.

Веднага след тях започва Сръбско Турската война планирана през юни 1876 г. и то повод за нея се изтъкват поредицата от въстания, а Сръбската армия се отправя към източния сектор, където са земите населени с Българи-Моравско и Пирот. Всички тези военни акции завършват неуспешно, което налага мисълта, че та са предвидени като прелюдия и основание за налагането на „окончателно решение“ на Източната криза от поредицата дипломатически тайни споразумения в Константинопол, Райхщат, Лондон и Будапеща завършили с Руско Турската война.

За ролята и намесата на външни фактори в провокирането на тези въстанически действия ни дава информация самия Николай Игнатиев в своите „Записки“, където се разкриват, макар и иносказателно, механизмите на тяхното финансиране, въоръжаване и направляване. Ключова роля за това развитие на Балканите има Сърбия, която представлява инструмента за осъществяване на тази политика за създаване и направляване на национално-освободителните движения. Например Старозагорското въстание е предвидено да избухне по същото време, когато се вдигат въстанията в Босна и Херцеговина, а Априлското въстание е съгласувано със започването на Сръбско Турската война.

Интересен е и един много дребен факт доказващ това схващане, който е свързан с Априлското въстание. Както се популяризира в историографията, то е извършено конспиративно, самостоятелно, без никаква намеса и участие на външни фактори. Тогава, обаче няма обяснение как в такава конспиративност, Самарските монахини са знаели предварително за това въстание, за да подготвят знамето за него. Този факт разкрива ключовата роля на Руската империя както в работата на Гюргевския комитет и мащабна на тази операция, включил дори и подготовката на Самарското знаме.

След Левски, Българското революционното движение изпада в тежка морална и концептуална криза. Разцеплението му на съратници на Апостола и техните противници водени от Каравелов вещаят неговия колапс. Но моралното падение през тази епоха се състои в това, че докато Гюргевските млади и наивни глави, без опит и елементарна представа за реалностите, се опитват да вдигнат въстание в България незнаейки за истинските планове на техните покровители, то по-влиятелните революционери Любен Каравелов, Панайот Хитов и деятелите на Българското централно благотворително общество(БЦБО) по същото време се занимават със събирането на доброволци за Сръбско Турската война. Много показателна в това отношение е публикацията на М. Димитров, че Любен Каравелов е арестуван от Румънските власти през 1876 г. не за подготовка на Априлското въстание, а за събирането на Българ-

ски доброволци за Сръбско-Турската война¹. (Около 2000 Българи(без доброволците от Моравско, Тимошко и Македания около 4–5000 хиляди души) участват в Сръбско Турската война, между които са Филип Тотю, Дядо Ильо, Панайот Хитов и мн. други,.). Но най-големия цинизъм от това време, е че парите събрани от Руския народ за подпомагане жертвите на Априлското въстание, отиват за въоръжение на доброволците в Сръбско Турската война, при положение, че десетки хиляди са били жертвите на терора след Априлското въстание.

Българи доброволци в Сръбско Турската война 1876 г.

Във връзка с това доброволческо участие във войната между Сърбия и Османската империя Сръбското противопоставяне срещу България приема нови очертания. Сръбското военно ръководство категорично отказва да даде национално наименование на Българските доброволни подразделения, като назовава техните бойни съединения Старосръбски или Арнаутски. Нещо повече, след загубата на войната, официалната Сръбска позиция е, че виновни за това са Българските доброволци.

Всички тези обстоятелства, свързани с национално-освободителното движение на България, показват една принципна политика на Сърбия по никакъв начин да не признава и поддържа каквато и да било самостоятелна изява на Българския народ. И на второ място, ясната ориентация на своите заво-

¹ Димитров М. Преломът у Любен Каравелов през 1874 г., в сп. Просвета, бр. 4 от 1936 г., 398 -410 стр

евателни планове към Западните предели на нашето Отечество, като систематически подменя историческите дадености от тази епоха. Пример за това е интерпретацията на Моравското и Нишкото въстание, днес непознати за Българите, а отдавна канонизирани като част от Сръбското национално освободително движение.

Погромът върху въстанията и неуспеха на Сръбско-Турската война, включително и турските зверства след това, изглежда са били обект на предвидима политика до дискусиите и надлъгванията между големите империи по време на Цариградска конференция от края на 1876 г. до 28 януари 1877 г., която дава пълномощия на големите държави да решават не въпроса за България, както често се спекулира, а въпроса за Балканското прекрояване.

В подготовката на проекта решения на Цариградската конференция, по инициативата на граф Игнатиев, се предлага съвместен Руско-Австроунгарски план максимум и план минимум, съгласуван между двете външни министерства ръководени от Шувалов и Андраши. План максимум предвижда пряка подялба на Балканското наследство на Османската империя чрез окупация от двете империи и създаване на автономна област Македония като пространство, което ще разграничава линията на интересите на двете държави¹. Но необходимостта от балансиране и недопускане да бъде предизвикана Англия и Франция, двете държави предлагат плана минимум, който се приема от конференцията. Решенията на Цариградската конференция, макар и неизпълнени, заслужават особено внимание и анализ. Те включват:

- даването автономия на Черна Гора,
- опазване на статуквото на Сърбия след войната (съобразно договора в Райхщат)
- вертикалното деление на България със създаване на два вилаета подвластни на султана (*Делението е осъществено приблизително по линията на разграничение между източния и западен говор на нашия език, което съответства на Сръбските претенции за влияние над западната част от Българските земи б. а.*).

В нашата историография се приема като голям успех признаването на България от представителите на всички големи държави. Това, което се пропуска, обаче, е обсъждането на причината за вертикалното деление на страната. Всичко това е много мистериозно, защото то не почива на никаква вътрешна логика от гледна точка на Българското етническо, духовно и икономическо единство и наши национални интереси. От друга страна ярко впечатление

¹ Н.П. Игнатиев, записки (1875-1878 г.), Изд. Отечествен фронт, София 1986 г., стр. 205-228

прави значителното отдалечаване границите на Източна България от Беломорското крайбрежие и Цариград, без да се следват и тук каквито и да било етнически принципи. На Цариградската конференция не се дава яснота как ще функционират двете автономни Български области помежду си.

Вземайки под внимание изключителната опитност на Европейската дипломация, която се занимава с договаряне на интереси и утвърждаване на политическо господство от столетия, създаване на „замразени конфликти“ и неспособни държавни обединения, немислимо е да се подминава въпроса защо се приема вертикално деление на България. Това по никакъв начин не може да бъде грешка или неволна импровизация на някой от участващите посланици. Какво говори налагането на принципа на вертикално деление на България изток и запад? Със сигурност това не са интересите на Българския народ и една логика основана на изграждане на тези международно-политически условия, които да доведат до едно бъдещо нормално етническо, икономическо, социално-политическо и културно развитие. Нещо повече, едно такова деление не само, че ще затруднява административния и икономическия живот на така определените две области, но ще води и до тяхната вътрешна неустойчивост и разединение. Логиката на това деление може да се разбере единствено в търсенето на равновесие между Австро-Унгария и Русия при разпределение на Балканското наследство на Османската империя и проектираните области, вероятно имат връзка с борбата за сфери на влияние. В тази насока са и официалните Руски планове за овладяване на Цариград и Проливите, а Австро-Унгария на Вардарската долина и Солунското поле с излаз на Беломорието.

По-внимателното вникване при избора на разделителна ивица – говорната линия на деление, трябва да се разглежда в рамките на стратегията за приобщаване и присъединяване към Сърбия на западната Българска област. За това вече са налице аспирации подготвени от Сръбските научни и политически среди.

Макар, че марскистката историографията у нас, поради идеологически зависимости и бягство от научна отговорност, не разглежда тези договорености за разпределение сферите на влияние, трябва да се отчитат всички детайли в сблъсъка на империите за заграбване на Османското наследство, където Сърбия с вече създадената си държавност, търси нови „жизнени“ пространства по посока на изток. В тази битка огромна роля играят новосъздаваните княжества – Гърция, Черна Гора, Сърбия, Влашко и Богданско(Румъния), които са напълно зависими и манипулирани изцяло от големите държави. Спечелването на контрола върху тях, всъщност е задкулисната битка, която е свързана с целия комплекс от споразумения от Райхшат, Цариград, до Лондон, Виена и Берлин, които дават пътна карта за Руско Турската война.

Вертикално деление на България според Цариградската конференция 1876 г

Историографията също така крие или наивно тълкува информацията за **Будапещенската конвенция от януари 1877 г.** между Русия и Австро-Унгария. В нея се препотвърждават споразуменията в Райхщадт и още един път се декларира, че след разгрома на Османската империя няма да се създават големи славянски държави и още нещо: няма да се създава съюз между тях за да не се разруши Европейското равновесие¹. В Будапеща двете страни се договарят Русия да завземе Бесарабия, което по-късно се свързва с ангажиментите на Русия към Румъния и нейната компенсация с предоставянето на Българската територия в Добруджа.

¹ Gerhard Herm, Der Balkan: Das Pulverfass Europas, 1993

Основните моменти от Конвенцията на Будапеща:

*В случа̀й на руска атака срещу Турция̀ Австрия̀ ще остане благоволя̀ще неутрална. Австрия̀ може по време на своя избор да заема Босна и Херцеговина (но не и Санжак от Нови Пазар) Сърбия̀, Черна гора и Нови Пазар ще бъдат третирани от двете сили като “неутрална зона” В случа̀й на пълно разпадане на Османската империя: **Австрия̀ и Русия̀ ще работят, за да гарантират, че на Балканския полуостров ще бъдат създадени редица малки, суверенни държави, но не и затворен славянски мощен блок, който би могъл да застраши “европейския баланс”** (Europäische Gleichgewicht) Константинопол и околността̀ ще бъдат “свободен град” (Freie Stadt) Русия̀ ще получи Бесарабия̀ Независимост̀ ще бъде предоставена на България̀, Албания̀ и Румелия̀ Гърция̀ ще спечели Крит, Тесалия̀ и части от Епир¹*

Втори важен момент е **Лондонския протокол от 21 март 1877 г.** в който Русия̀ и Великобритания̀ тайно приемат договорености за дипломатическата подкрепа на предстоящата война с Турция̀. В този договор англичаните получават обещание, че Русия̀ няма да създава голяма държава под своя зависимост, за да се избегне интервенция̀ във войната от другите големи държави. Важно е да се подчертае, че този протокол е подписан извън рамките на Лондонското споразумение между големите държави² – Великобритания̀, Австро-Унгария̀, Франция̀, Германия̀ и Русия̀ от **31 март 1877 г.**, който има напълно формален характер и се занимава по-скоро с провала и последиците от Константинополската конференция̀, в която се предвижда реформи в Османската империя̀ като условия̀ за демобилизация̀ на Руската армия̀, които така са поставени, че да бъдат неизпълними за Османската империя̀ и така да се легитимира необходимостта от война.

Сръбската експанзия по време и след Руско-Турската война

С тази дипломатическа подготовка Русия̀ започва Руско-Турската война за освобождение на християните (според манифеста за обявяване на войната) като води военните действия̀ не само на Балканите, както често в пропагандата се представя̀, а включително и на Кавказкия фронт, където тя преследва своите значителни интереси за утвърждаване на господството в този стратегически район. Тези исторически факти дават обективна светлина за имперския характер на Руско-Турската война̀, където моралния и християнския въпрос за съдбата̀ на немюсюлманското население, а не конкретно на Българския народ, е само пропагандният механизъм за мобилизация̀ и усилване духа и боеспособността̀ на Руската армия̀. Всъщност с тази война̀

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Budapest_Convention_of_1877

² Mihailo Stojanovich, The Great Powers and the Balkans, 1875-1878, Kambidge, 1939 reprinted 1968

започва прякото и мащабно стълкновение и прегрупиране на империалистическите държави, което достига до върховата си точка по време на Първата световна война. Именно в този клин Сърбия търси възможности за осъществяването на своите териториални амбиции като трайно прегрупира своите интереси от стремежа за освобождение на славяните в Австро-Унгарската империя, поддържана от Русия и Австро-Унгария ще преориентира своите интереси към „свободните“ земи на Османското наследство – Моравско и Македония. Така тези две области се превърнаха в „Стара Сърбия“ от времето на Душан и станаха основа на Сръбската национална митология и държавна политика за завоюване на нови територии.

Източната криза от 1876–1878 г. завършила с Руско-Турската война и Берлинския конгрес не само не даде решения, но усложни още повече състоянието на нещата като въведе в интригата и колизиите на борбата за господство и новосъздаденото Българско княжество. Създаването му като компромис между интересите и вижданията на големите държави фактически изостри и усложни взаимоотношенията между Балканските народи и новосъздаденото княжество – въпросът за обединението на Българското население или по-скоро уреждането на взаимоотношенията със съседните държави по споровете за територии, които придобиха характер на двубай за етническо наследство.

Проектът за създаването на Българското княжество се свързва с подписването на предварителния мирен договор от Сан Стефано между Русия и Османската империя, където в чл. 6 граф. Игнатиев прилага почти изцяло географската карта на Българската екзархия, окастрена само в тези области, които са дадени на Сърбия като трофей за нейното участие във войната (Премълчаването и игнорирането на завоевателните цели, които определят участието на Сърбия през тази война, доведе до парадокса, че министър председателя на България Бойко Борисов на 3 март 2018 г. изрази своята признателност и благодарност към сръбския народ¹, *вероятно без да знае за анексирането на територии с Българско население в Моравско, Нишко, Пиротско.*)

Планът за създаване Българско княжество приет в Сан Стефано, основан на вече извоюваната победа на Българския народ в лицето на Екзархийска България, се оказва в пълно противоречие с тайните договорки, които са осигурили подкрепа на Русия във войната и нейните аспирации за превръщането му в Руски протекторат. Ето защо битката за Османското наследство на Балканите след 1878 г. преминава в една нова, още по-ожесточена фаза на противопоставяне, в която вече самите Балкански народи са въввлечени изцяло. Руско-Турската война фактически затяга още повече Балканския въ-

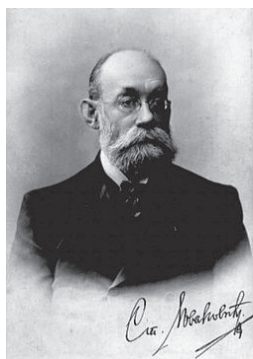
¹ Вестник 24 часа 3-03-2018 г. <https://www.24chasa.bg/novini/article/6745628>

зел и неговото решение, след мащабни жертви и нещастия, не е намерено и до днес. Както по-късно Чърчил определя: „На Балканите верен ход няма“.

Важното за нас Българите е, че войната фактически довежда до принудително и насилствено прекъсване на естествения процес на нашето национално обединение и консолидиране в самостоятелна автономия основана на обществено църковно, културно и просветно ръководство на Българския народ от Екзархията – право, което ѝ бе дадено през 1972 г. Така териториите с Българско население се превръщат в обект на териториални претенции и тежка асимилация, които новосъздаденото Българско княжество няма възможности да защитава и да търси решения за възстановяване на прекъснатия процес на национално обединение.

Като изоставим пряката намеса и интересите на Англия и Франция от Балканската криза, които заставайки зад Османската империя, получават достатъчно концесии в териториално, политическо и икономическо отношение от нея (интереси от територии несвързани с Българското и Сръбско население – Средиземноморските острови, Сирия, Пролитите, Персия), ние ставаме свидетели на зараждаща се борба между Русия и Австро-Унгария върху Балканското наследство, което всъщност довежда до събитията от края на 19 в. до 1918 г. Тази борба всъщност се пренася в бъдещите стълкновения между България и Сърбия, които наред с превръщането им в инструменти на имперската политика, по тяхно подобие, започват борба за влияние на Балканите. Борбата между двете империи довежда не само до драматични нещастия във вътрешното развитие на Сърбия, но и на България.

Първата успешна битка, която печели Сърбия, като вече изградена държава с развита дипломация, стабилно влияние и поддръжка, е умелото ѝ включване в Руско-Турска война от 1877–78 г., известна в Сърбия като втора Сръбско-Турска война, а не като част от Руско-Турската война. С това ясно се

Стоян Новакович и Йован Ристич

подчертава, че Сърбия води война не като наша освободителка, а като държава за утвърждаване на своите конкретни интереси на Изток.

След дълго колебание и дипломатическо отлагане на поканата от страна на Русия за участие във войната, Сърбия се включва едва след падането на Плевен, срещу предоставяне на 1 милион рубли за подготовка и 1

милион рубли за всеки месец издръжка на войската. Сърбия участва във войната от 19 декември 1877 г. до 17 януари 1878 г., когато е сключено Одринското примирие, тоест по-малко от месец и въз основа на това, тя предявява своите претенции, както всеки „освободител“-малък или голям. За Сърбия, участието във войната не се мотивира безкористно или от висши християнски ценности и морални добродетели, а с трезва преценка и гаранция за своите интереси и ограниченията на ситуацията. Без да дава значимо сражение с турците и без да навлиза в Османските територии представляващи интерес за Австро-Унгария, съобразно указанията на главното командване на Руската армия, Сърбия отново се отправя за освобождаване на Изток – Моравско, Враня, Лесковец, Ниш, Пирот, Цариброд, Трън, чак до Брезник-територии с Българско население. Така планът за поетапното поглъщане на Българското пространство вече придобива реални очертания. Сръбската армия е трябвало да напусне териториите на Брезник, Трън и Цариброд под натиска на Руското командване, тъй като нейното нашествие в тези територии не е било предвидено в планирането на нейното военно участие и договорка за предоставяне на територии като форма на награда за участието ѝ във войната. Така „освободителната мисия“ на Сърбия по време на войната се явява като най-значимата крачка към разрушаване на Българското етническо пространство, което има ключово значение за по-нататъшното развитие на нейните планове за доразвиване на тази експанзия. Явно поблазнена от лесния успех за едномесечното ѝ военно участие, за което получава огромно за мащабите си териториално разширение, Сърбия вижда във военната доктрина успешна формула за своята експанзия спрямо България. Доказателство за такава хипотеза е агресията спрямо България след Съединението през 1885 г.

Със завладяване на тези области, виждаме преки действия на Сърбия за изкореняване на Българската култура, език, образование и самоличност, които представляват следващата ескалация в противопоставянето срещу България – началото на систематична държавно организирана етническа асимилация и формирането на идеологемата за старосръбския произход и наследство на земите в Моравско и Македония. Такова, каквото Сърбия започва едновременно и в Косово. Но ако за Косово, сръбската историография има подготвена теза за изгонването и кланетата над албанците, като го дефинира с понятието – отговор на албанските погроми над християните през 18 и 19 век, то за етническото прочистване на Българите, тяхната историография изгражда нова теза. Отрича съществуването на Българи и обявява местното население в Моравско, Нишко и Пиротско за старосърби.

Доколко фалшиво е това схващане, се доказва с обстоятелството, че навсякъде в Моравско – Враня, Куршумлия, Ниш, Пирот при плебисцита за Българската Екзархия, в условията на Османската империя само няколко години по-рано, без натиска от Българска държавност(такава не е имало)

населението се самоидентифицира като част от Българската Екзархия. Но още с първите действия „освободителите“, както всички „освободители“, налагат своя ред и власт, като първата им дейност е изгонването на Екзархийските свещеници като схизматици, отнемането на храмовете в полза на Сръбската патриаршия, разтурянето на Екзархийските общини, затваряне на Българските училища и изгонване на учителите. В този акт на недобронамереност и насилие се изяснява величината и значението на Екзархийското дело като национална опора на Българите и като огромна опасност за Сръбската асимилация спрямо Българското население. И понеже не може да се отрече исторически съществуването на Екзархията, се стига до твърдението, че тя е била наложена насила в земите, където живеели „старосърбите“. В модифициран вариант на пропагандата се твърди, че Екзархийското дело включило местните хора, защото Екзархията издигала всъщност славянска кауза против елинизма и за това „старосърбите“ се включили в борбата срещу Гръцкото духовенство. Разбира се, в Сърбия, където общественото мнение няма никаква представа за Екзархията, такава идея се приема за чиста монета без да има някой да разясни чисто Българския характер на църковната борба за независимост.

Втората мярка на Сърбия за борба срещу Българския облик на населението в „освободените“ земи, е въвеждането на Сръбската именна система и Сръбския език чрез въвеждането на свещеници, учители и колонистически (както в Косово), които чрез поемане управлението на просветата и икономиката, с помощта на армията и държавната администрация извършват мащабна асимилация, въвежда се и специално законодателство, което легитимира тези асимилационни процеси. С тази акция Сърбия поставя началото на открита и системна вражеска кампания срещу България, която ярко разкрива антибългарската стратегия и политика спрямо ново-създадената Българска държава. Накратко, обвиненията, които Сърбия отправя срещу България по време на Първата световна война, тя самата ги практикува 40 години върху Българското и Албанското население, без да има възможността да оцени тази асимилация със същите критерии, с които мери пропагандната теза за „Българските зверства и геноцид“.

След Руско турската война от 1877–78 г., според предварителните договори в Цариград, Райхщадт, Будапеща, Лондон, Санстефано и накрая Берлин, се оказва, че всички са удовлетворени – Сърбия, Румъния, Черна Гора, Русия, Австро-Унгария, дори и Англия постигайки значителни териториални придобивки и привилегии. С края на войната, обаче, се поражда най-тежкия и съдбовен проблем на България, който води до нейната пълна катастрофа само 40 години по-късно – **Националният проблем.**

Изглежда удовлетворението на горепосочените държави се основава на привилегии и ползи, които са постигнати за Българска сметка. Това се дължи

на много обстоятелства, които могат да се сумират в това, че съзнателно е осуетявано създаването на самостоятелен субект на България в рамките на нейното естествено историческо, етническо и географско разположение в тогавашния момент. За това стремежа за нашата самостоятелна свобода и независимост бе прекършен, а подареното освобождение се превърна в инструмент разединение, за постоянно налагане на сервилност, самоунижение и комплекс за малоценност в сравнение с другите Балкански и Европейски държави. Комплекс, който трябваше да развие у Българина разбирането и поведението за недостоен за самостоятелно съществуване без закрилата и обятията на Руската империя, където единствено щяха да се чувстват щастливи Българит(според тезите на ранните русофили).

Всъщност, компрометираната самостоятелна борба за национално освобождение, която бе издигнала идеята за националния обединение, след намесата на чуждите интереси и налагането на военно-дипломатическо решение на нашите съдбини без наше участие, естествено ескалира в проблем. Няма как другояче да се обясни това, че на нито един международен форум не са поканени представители на Българския народ, а тогава легитимно представителство поне е имала Екзархията. Изследователите на нашата история и държава все още нямат сили и смелост да обяснят този парадокс. Има още много съкровени тайни, които не се споделят за действията на основните политически играчи между Сан Стефано и Берлин, за които хвърля светлина Симеон Радев. Но в ерата на свободата на информацията тези, които искат да намерят истината, шансовете стават все по-големи. И така, решаването на Българската съдба е преценено от договарящите се да става без наличието на нейни представители, при погазването на това, което Българите очакваха от освобождението. Вместо това, Българския народ бе подложен на дипломатическо разкъсване под формата на международно право, което превърна Българското княжество в заложник на собствената си национална идея.

Още в първия ден на своето съществуване България е поставена в положение, ако иска да работи за своята национална кауза, то непременно трябва да наруши международното право и да се конфронтира с всички останали държави в региона. А това даваше право за международна интервенция, включително и военна, от която и да било засегната държава. Ако Българските политици проявеха политическо смирение, страх и малодушие пред международно скрепената несправедливост, то държавната машина изпадаше в нелегитимност и проклятие пред собствения си народ, както в страната, така и сред Българите останали отново в робията на Османската империя и на новите господари от Сърбия и Румъния. Тази предварително обусловена държавническа и политическа безизходица за България се дължеше на това, че Княжеството бе предвидливо създадено само върху 1/4 от териториите населявани от Българи. С това бе обусловена неговата

слабост, нестабилност и податливост на могъщи външни влияния за да търси опора в решаването на Националния въпрос. Същност създаденото Българско княжество вече бе заложник на три империи – Русия, Австро-Унгария и Османската империя, както и на своите съседи, също претендиращи, че са освободители – Сърбия и Румъния. При тази ситуация то бе безпомощно да предприеме самостоятелна политика за осъществяване естествения стремеж за единство на нацията и оставаше доброволно да се предаде в ръцете на своите покровители за решаването на Националния въпрос – това, което те искаха да направят нашите политици – доброволно да предадат Княжеството в ръцете на тези, които го създадоха, какъвто беше смисъла на неговото конструиране като клиентелистко държавно образувание – „Divide et impera!“. Събитията от 1885–1887 г. доказаха това безусловно.

Ген.-лейт. Л. Н. Соболевъ.

Доколко илюзорен бе статута на Княжеството като самостоятелна държава стана ясно с поисканото от Русия суспендиране на Търновската конституция и осъществяване на държавен преврат през 1881 г., ръководен от военния министър Казимир Ернрот (по традиция до 1885 г. военните министри в България са руски офицери: Пьотр Паренсов, Павел Плева, Александър Тимлер Казимир Ернрот, Владимир Крилов, Иван Лесовой, Александър Каулбарс, Александър Редигер, Виктор Котелников, Михаил Кантакузин, Иван Веймарн) поради неприемането на парламентарния модел на държавно устройство в България и въвеждане на абсолютистки режим на монархично управление. Превратът в България се осъществява от последователното назначаване на руските офицери Казимир Ернрот и Леонид Соболев за

министър-председатели на България 1881–1883 г., които управляват и княжество България и княза като второстепенна Руска губерния. Именно с този преврат в България се поставя началото на „сопаджийството“ като форма на политическо насилие, което по-късно пропагандно е приписвано като запазена марка за управлението на Стефан Стамболов. Този „невзрачен“ исторически факт няма обстойно тълкувание и оценка от историческата наука в България, сякаш става дума за някакво естествено явление в нашето вътрешно политическо устройство. Но използвайки антитезата, ако на министър председателския пост бяха поставени Английски лорд или Френски граф, историческата наука щеше да бълва тонове литература за зловещото заробване на България от Запада.

Казимир Ернрот

Управлението на Княжество България от първите години на неговото съществуване, поставено под силното влияние на Русия, не можа да намери ресурси за да постави на дневен ред проблема за народно обединение и огромния въпрос за съдбата на Българите извън неговите граници, както в Източна Румелия, така и в Османската империя, камо ли за Българите в пределите на Моравско и Нишавско или в Добруджа. Именно и за това, тази идея се превръща в нова вълна на обществено движение, което приема формите на полулегалната борба от времето на Османското господство чрез създаване на комитетите „Единство“ и то не в Кня-

жеството, а в Източна Румелия. По същото време в България се слага „табу“ и на темата Българи в Моравско, които вече са „дарени“ на Сърбия и там тече усилен процес на асимилация.

Съединението и Сръбско-Българската война 1885 г.

Експанзионистическата политика на Сърбия след войната от 1878 г. бе изместена и от Босненска крайна, която Австро-Унгария негласно получаваше за себе си, а развитието на Черногорското княжество отдалечаваше възможността за неговото включване под скиптъра на Сръбския крал. Ето защо за Сръбската политика бе оставено едно свободно пространство – Македания от Гостивар до Солун и от Охрид до Пирин. Тази нова насока на Сръбската национална стратегия водеше безусловно Сърбия към непримирим и ожесточен конфликт с България рано или късно. Заслугата за това, разбира се, имаха и стратезите на Балканската политика в лицето на Руската и Австро-Унгарската империи, особено след Съединението и формирането на самостоятелна Българска национална политика от Стефан Стамболов, което доведжа до радикална промяна на Руската политика към България водеща към подкрепа на Сръбските териториални аспирации за територии, в които живее Българско население.

Последвалите събития в България напълно разкриха несъвместимостта на нашите национални интереси с проекта за разпределение на Балканите и невъзможността за тяхното решаване при условие, че страната е управлявана като протекторат в строгите ограничения на Берлинския договор. Пред България имаше два пътя, тя официално да приеме статута на протекторат или да започне борба за своята самостоятелност и отстояване на националните

интереси в условията на неразрешими препятствия. Една борба, с която неминуемо водеше до конфронтиране в Българо-Сръбските отношения, В тези сложни условия, естественото право и стремеж на Българския народ да бъде господар на собствената си съдба, го тласна към самостоятелна борба за своето обединение и независимост, която постави на смъртно изпитание съдбата на Българското княжество. Тази борба се нарича Съединението на нашия народ от Мизия, Тракия и Македония. А смъртната опасност опасност – последицата от него – Сръбско Българската война от 1885 г.

Проблемът, който създаде Съединението на Балканите се състоеше в това, което направи Екзархията – разбърка картите и плановете на големите империи на Балканите, защото повторно издигна идеята за обединението на Българския народ. Това, обаче засягаше не само интересите на Сърбия, която

121

Шифрована телеграма на началника на Азиатския департамент до управляващия консулството в Русчук от 8 септември 1885 г.

„Моля Ви още днес повикайте в консулството всички висши руски офицери от гарнизоните: Русчукски, Видински, Търновски и Шуменски, а така също началниците на отделните части и им предложете да решат следните въпроси: в случай на отзоваване на руските офицери от България способни ли ще бъдат младите български офицери да заместят руските и да командват бригади, полкове, дружини? Има ли сред българските офицери достатъчно способни артилеристи? За колко време приблизително може да бъде приведена в бойна готовност българската армия заедно със свикването на запаса? В състояние ли ще бъде българската войска при отсъствието на руските военни инструктори да устои на въоръжено стълкновение от страна на друга държава? Какви мерки руските офицери намират по-удобни за това, щото в настоящия момент да се затрудни положението на нещата в българската армия?

вече бе насочена от своите покровителки – Русия и Австро-Унгария да развива своите интереси към Македония. Съединението объркваше големите аспирации за завладяването на Константинопол и т. н. равновесие на интересите между големите империи в окончателното решаване на въпроса за Османското

наследство на Балканите. Както бе замислено, всеки опит на Българите да се обединят, означаваше нарушаване на международните договори и с това даваше пълна легитимност то(Съединението), както и Българското княжество да бъдат подложени на санкции, включително и окупация. Такъв сценарий не закъсня. Но той не дойде от Османската империя, която формално бе суверен на Източна Румелия, а бе осъществен от галеното дете на Австро-Унгария и Русия – Сърбия. Тя постави началото на открита военна интервенция срещу Българската държава, като целта на военната операция бе завладяването на страната и унищожение на нейната държавност. Но и тук тази интервенция бе подготвена внимателно и съгласувано с предхождащата заповед за оттегляне на Руските офицери от Българската армия, които до Съединението фактически я ръководеха с оглед тя да бъде напълно безпомощна при последвала военна интервенция¹.

¹ Сборник от документи предоставен на Васил Коларов от Съветските архиви издаден в България 1991 г. издаде от П. Павлович в Москва 1935 г. Държавно социално-икономическо издателство

Княз Александър I Батенберг

Съединението бе всенародно самостоятелно дело, но то бе осъществено в предварително така конструирано международно положение, че то трябваше да дискредитира Българското княжество. Ако България приеме Съединението, тя става вероломен нарушител на Международното право, принципите на равновесието и интересите на големите държави и нашите съседи. Ако България се отрече от народното дело на Съединението, тя се дискредитира пред собствения си народ като предателско, неспособно и страхливо правителство не заслужаващо доверието и правото за съществуване. Българският княз, разбирайки че е обречен на жертва и в двата случая, избра не само своето достойнство. Тое пое върху себе си отговорността и честта вместо

позора и омерзението на продажен държавник. Княз Александър Батенберг избра спасението на собствения си народ, комуто бе отдал клетва да изпълни своя дълг, за да го предпази от безславната съдба на колониално население. Поемайки върху себе си отговорността за нарушението на Берлинския договор, той прие Съединението и обедини не толкова територията на северна и южна България, а стана символ на солидарността и достойнството на Българската нация. Изкушението да се правят съпоставки въз основата на хипотези е недопустимо в подобен род анализи, но ако на мястото на Батенберг бе държавен глава от калибъра на Николай Мингрели, който подари своето княжество на Руския цар, как човек от неговия нравствен калибър би постъпил в безизходната ситуация на Съединението като владетел на един чужд нему народ? Тази задача не е насочена към развиването на хипотетична история, а има за цел да изтъкне величината на саможертвата и държавническият дух на един среднотатистически княз от второстепенно значение в Европа, който обаче спаси нашата национална чест и самоличност, дори и с това, че отиде в окопите на Сливница, което съвременните държавници не биха направили в никакъв случай.

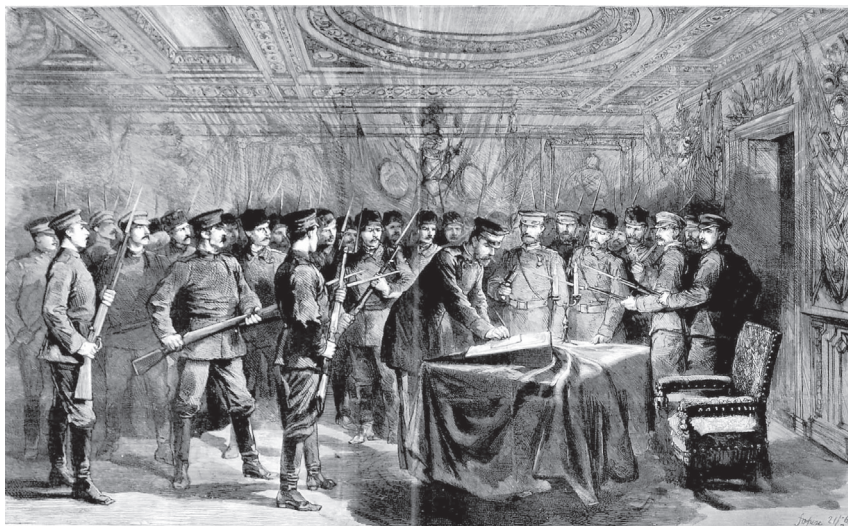
Сърбия едва ли би се решила на военна авантюра срещу България, без съгласието на нейните гаранти-покровители. А за това е ясен знака с изтеглянето на Руските офицери от България, което е повече от указание за действие, тъй като в противен случай едва ли Сръбската армия би се исмелила да обяви война на армия, която до този момент се счита като подразделение на Руската армия. Едва ли би си представила и възможност за победа над

практически цялото Руско командване над Българската армия, при условие, че в периода 1876–1878 г. Сръбската армия съгласува всяко свое действие с Русия. Ето защо, съвпадението на всички тези обстоятелства, както и пълната привидна пасивност на Русия по отношение на Сръбската агресия срещу България остават тъмна тема за Българските историци, защото тя е свързана с голямото неудобство да се даде логическо обяснение, което несъмнено води към идеята за разправа с България в този исторически момент. А от това най-голяма изгода има Сърбия, тъй като би отстранила завинаги препятствието за своята Балканска хегемония.

По късно, при официалното легитимиране на войната, Сърбия представя аргументи за своята агресия с формулировката за защита на международния правов ред и извършване на наказание на провинилата се България. Само чудото и извънредната проява на повсеместен героизъм, сплотеност и единство в целия народ спаси нашата страна от очаквания с настървение от всички разгром на Княжеството. На бойната линия бяха депутатите от Народното събрание, княза, доброволци от всички краища на страната, дори и ученици, които с „Шуми Марица“ удържаха неравностойния напор при Гургулят, Мека Црев и Три Уши. Там, войската водена от неопитни капитани пречупи духа и достойнството на Сръбската армия и напълно смаза стратегията за завладяване на България с оръжие като невъзможна.

Но има нещо много интересно, което разширява кръгозора на идеи и оценки свързани със Сръбско Българската война. Ако внимателно се следи дипломатическата подготовка на всяка война, изглежда Сърбия е имала доста стабилна гаранция за да започне тази авантюра. Наличието на такива гаранции, тоест на външно-политическа координираност на нападението върху България, най-добре се доказват с ултиматума даден на Княз Александър да преустанови военните действия до Ниш и с подписването на мирния договор между двете държави в Букурещ, където Сърбия излиза без никакви последици-загуби или репарации. Всичко това много точно отпраща към матрицата изградено в Райхщадтското споразумение – при всякакви обстоятелства Сърбия излиза невредима. Там изрично е казано, че при загуба на Сърбия, двете държави (Австро-Унгария и Русия) няма да допуснат изместване на границата и ще опазят Сърбия (*status quo ante bellum*).

След провала на Сръбската армия, борбата срещу самостоятелността на България бе поета от Азиатския департамент на Руската империя. Най-напред бе организиран преврат за свалянето на държавния глава, а след като заговора не успя, по дипломатически път Княз Александър бе принуден от Руския цар да абдикира. Тези трагични събития категорично дадоха да се разбере, че всякакви илюзии за моралните категории на политиката и митологията на панславизма, югославянството, духовното богатство и величие на славянската душа, православието като политическа идеология – са опасна

*9 август 1886 г. Превратът срещу Държавния глава на България
Александър I*

илюзия предназначена за наивни слепи и продажни политици. От 1885 г. вече бе ясно какви са мащабите на клопката, в която бе принуждавана да затъне и изчезне Българската държава.

Сърбия извлече много важен урок от тези събития, че преките военните стълкновения срещу България са непродуктивни и нейното отстраняване от международната сцена изисква коренно различен подход в сравнение с тактическия план за хегемония на Сърбия от епохата на Начертанието. Гарашаниновото творение бе създадено в една епоха без представа за способностите на Българската нация. В текста му Българския народ се разглеждаше като второстепенен субстрат в борбата срещу Османската империя за нейното наследство, който трябва да бъде използван от Сърбия срещу нейния стратегически враг – Османската империя за налагане на господство над Балканите от онази епоха.

Събитията от 1885 г. наложиха в Сърбия едно концептуално ново разбиране, че всъщност най-опасния враг за плановете на Велика Сърбия не е Османската империя вече, а България и съобразно традициите на нейната гъвкава политика, се налагаше въвеждане на коренно различни средства в тази насока. Тя изцяло съсредоточи своето внимание върху борбата да не допусне създаването на България в естествените ѝ етнически граници и да ограничи опосредствено дейността на Княжеството за национално обединение с останалите области, в които живеят Българи намиращи се в Османската

империя както и да завърши асимилацията в Моравско и Понишавието, за които България нямаше възможности да поставя на дневен ред. За жалост, Българската държавност бе в крайна нестабилност, а политическия елит бе зает с опазването на Съединението и спасението на държавата, с което обективно не можа да се противопостави на новите планове на Сърбия за по-нататъшни действия.

Сърбия предприе важни стратегически промени в борбата срещу България – подобряване на отношенията с Османската империя, обезпечаване на закрила и подкрепа от Руската империя, привличане на Българското население в Османската империя с икономически и културни инициативи, осигуряване на дипломатическа блокада на България чрез изграждането на съюза с Гърция и Румъния. Сърбия постави Македония за център на битката с България и превърна нейното завладяване в главната цел на Сръбското правителство, където то хвърли всичките си усилия, финансови, икономически, образователни и военни възможности за борба срещу Българското население. В по-далечен план, Македония се превърна в примамка и клопка, която трябваше винаги да унищожи възможността България да установи управление над територии, в които доминираше Българско население. Тази стратегия, с цялото си коварство остана неразбрана в България след епохата на Стефан Стамболов и неговата идея за опазване на Македония. Така новата политическа класа в България след Стамболов се включи в новата игра Сърбия с отрицанието на Стамболовата стратегия и с неразбирането на новите процеси в Сърбия, на Балканите и сблъсъка между Големите държави. Ето защо тази политическа върхушка се превърна в един следващ събитията участник, който вървеше примамван умело към собствената си гибел.

По своето естество кампанията на Сърбия в Македония след 1885 г. напълно отговаря на днешното понятие за хибридна (смесена – в смисъл многостранна) война. Тази нова война имаше три направления – борба срещу Екзархийската автономия и самоуправление на Българите чрез дипломатическо отнемане на митрополитските катедри и настаняване на Сръбски свещеници, създаване на Сръбски консулства и система от Сръбски училища в конкуренция със съществуващите още от Възраждането Български училища и на трето място – привличане на Македонската интелигенция в Белград за интегриране и подготовка за емисарска дейност на сърбизма в Македония чрез новосъздадената от Стоян Новакович идеология на Македонизма и дейността на учреденото за тази цел дружеството „Свети Сава“ като прикритие на официалната политика на правителството. Цялата тази кампания бе подсигурана във военно отношение чрез навлизането на Четническата организация от Сърбия в Македония (четите на Иван Бабунски, Анджелко Ренджелкович, Коста Печанъц, Коце Дреновски и др. действащи в северна Македония), като тяхната дейност от 1903–1912 г. се координира с Гръц-

ките андарты(четническо движение) в Егейска Македония. Тази мащабна кампания се подкрепяше системно с всички средства от правителствата на Гърция и Сърбия в изпълнение на тяхната амбиция да добият обща граница и премахнат ключовата роля на България на полуострова. Именно в тази кампания бе родена и тайната терористическа организация „Църна рука“¹, която има важна роля за обезбългаряването на Македония.

Българското население в Македония можеше да оказва съпротивление само чрез Екзархията и създадената Вътрешна македоно-одринска революционна организация. Но както и по време на революционното движение до 1878 г., и в Македония бе направено достатъчно за да има несъгласуваност и противоборство между ВМОРО и Екзархията. Нещо повече, вътрешната революционна организация не само, че не бе дело на Българската държава, както четничеството и андартското движение, а до голяма степен то работеше самостоятелно, често пъти под влияние на външни фактори.

Същевременно Княжество България подписва тайно споразумение с Русия, в което се определя, че всички инициативи на България в Македония ще се определят със съгласието на Руското имперско правителство. Ето защо то бе

¹ „Црна рука“ или „Уединъенье или смрт“ е конспиративна военна организация на сръбски офицери и граждани с панславистка идеология, които възприемат въоръжената борба като метод за утвърждаване на югославянството. Организацията е създадена през 1903 г. и нейната дейност е насочена към борбата с ВМОРО

заплашвано многократно да не се намесва в Македония и да не подпомага ВМОРО в противен случай се предвиждаше и употребата на сила срещу нея

Таен Руско-Български договор от 1908 г.

Между негово Царско Височество Великия Княз Владимир Александрович и генерал Молозов от една страна – които действуват от името на руското Министерство на външните работи; и Негово Царско Величество Княза на България, заедно с високопочтения министър на външните работи Д. Станчев, военния министър Д. Николаев и княжеския български дипломатически агент в Петербург – които действуват от името на България – от друга страна: е сключена в Евксиноград следната конвенция: 1. Българското княжество, като потвърдява своя договор с Русия, сключен в 1895 год. и потвърден в 1898 год., след това отново изменен и потвърден в 1906 год., се задължава към Русия да ѝ предаде напълно върховното ръководство на външната политика, във всичко що се отнася до македоно-одринския въпрос; България се задължава да не повдига самостоятелно този въпрос, нито в бъдаще да се опитва да го разрешава с въоръжена сила. 2. България се задължава в пределите на своята държава да потъква всяко македонско движение и особено да арестува всички образуващи се на нейна територия чети; Русия от своя страна. Се задължава да наложи на Сърбия спазването на същия принцип.

Явно големите държави, след горчивия опит от Съединението бяха взели всички необходими мерки да не допуснат по никакъв начин подобна акция на България в Македония. Това постави България в много неудобно положение спрямо Българското население там, особено по време на Илинденското въстание, когато тя получи сериозни заплахи, ако реши да се намеси в подкрепа на своите сънародници. Такава намеса, обаче, бе разрешена на Сърбия и тя не изпусна тази възможност да влезне в преговори с част от въстаниците и с това да ги приобщи за своята кауза. Голяма част от тях бяха приети в Сърбия и с това приобщени към техните експанзионистични планове за близкото бъдеще. Именно това бе по-късно един от важните фактори за налагането на сърбамонството като основа на македонизма в допълнение с българомразието.

В крайна сметка, Илинденското въстание нанесе непоправим удар върху Българското население и авторитета на Българската екзархия и Българското Княжество, защото даде основание на Османската империя, Гърция и Сърбия заедно и координирано да предприемат мерки за постепенното изтласкване и изкореняване на Българския елемент от Македония. Поради естеството на условията за това, бяха използвани всякакви мерки – чрез изселвания, чрез разрушаване на Екзархийските институции, чрез икономически ограничения или привилегии, чрез образование и пропаганда

и най-важното – чрез създаването на ренегатство в полза на Патриаршията, гърцизма и сърбизма. Тоест, Илинденското въстание постави началото на откритата борба срещу Българския елемент в Македония без подбиране на средства, след като международно бе гарантирана парализата на Българската държава. Именно в тази необявена война провеждана в затъntenите краища на Османската империя, където господстваха варварските закони на ориенталщината и жестокостта, започнаха тези издевателства, които установиха омраза до крайност в отношенията между България, Сърбия и Гърция с непозната за Европейския дух и ценности ненавист и жестокости. На територията на Македония, където господстваше хаоса и престъпността, четническите движения всъщност поставиха началото на погромите, опожаряванията, грабежите, изнасилванията, убийствата, което постепенно се превърна в устойчива практика и поради многобройните жертви, отмъщението и стремежа за жестокости вземаше все по-големи размери.

След управлението на Стефан Стамболов, който се опита да запази Българската народност в Османската империя чрез политически съюз с падишаха и въвеждане на културна, образователна и икономическа политика на единство със сънародниците в империята, настъпи вакуум на политическите идеи и стратегии за решаването на националния въпрос. Политическият елит в България след него, се отказва от продължаване на самостоятелния път дипломатико-политически подход в решаването на националния проблем, което се определя и от решителните мерки за ограничение на всякаква активност на България по този въпрос от големите държави. Така Княжеството бе принудено да приеме покровителство на геостратегически сили като единствен път

Стефан Стамболов

за решаване на националния проблем. Това, което не можаха да прозрат политиките след Стамболов, бе обстоятелството, че нито една империя не поставя свой приоритет или цел „Българското национално обединение“ и второ – че всяка една империя с аспирации на Балканите водеше същата политика и с другите Балкански държавици. Така еквилибристиката в толерирането на една или друга национална кауза на малките държави от Балканите се превърна в най-умелия инструмент в тяхното превръщане в инструментариум за разрешаване на набирающия огромна сила сблъсък между имперските държави завършил с Първата световна война.

Стратегията за имперско покровителство над Българската държавност и национална кауза доведе отново страната ни в орбитата на Руското влияние осигурено с подписването на посочените по-горе договори от 1902 и 1908 г., с което България практически загубва своята самостоятелност, особено във външната и военна политика. Надеждите на Българските правителствата, че Русия ще съдейства на България за разрешаване на националните тежнениа чрез нейна помощ и влияние, без да има представа от суровите реалности на сложната външно политическа стратегия на Руската империя за утвърждаване на влиянието си върху целите Балкани, където Гърция и Сърбия за нея имат много по-голямо стратегическо значение, разкриват напълно наивното и безотговорно поведение, отказа от самостоятелност и сервилност на тогавашния политически елит в България. Същевременно Българската политика остава пасивна или по-скоро неспособна да се противопостави на това, което вършат Гърция и Сърбия в Македония срещу Българското население там, имащо характер на война срещу България. Тази неадекватност и все по-голямата зависимост от волята на Русия, без всякаква яснота как ще се реши националният ни въпрос, тласка България безкритично и безотговорно към създадения от Русия Балкански съюз, чиито замисъл няма нищо общо с решаването на Българския национален въпрос, обвързва нашата национална кауза с основните нейни противници – Сърбия и Гърция. Ето защо приемането на съюз без всякаква яснота на цели и гаранции с тези държави, които ожесточиха националния въпрос е престъпление.

България и Сърбия в Балканските войни и Първата световна война

Включването на България в Балканския съюз е дипломатическа и политическа клопка, в която сляпата Българска политика попада, заблудена в своето разбиране, че основният враг на България е Османската империя. Балканският съюз не е нито програма, нито принципен договор за перспективно междудържавно сътрудничество. Той е само една коварна сделка за определено действие-войната срещу Османската империя, без никаква принципна позиция за бъдещето, било то успешно или неуспешно. Внимателният анализ на договора и тайната военна конвенция между Сърбия и България от призмата на историческото разстояние върху последвалите събития, разкрива ключови неясноти, условности и възможности за маневриране – нещо напълно противно на идеята за единство между двете държави. Но за да се видят тези неща, е имало нужда от държавници, които да четат текстовете. Не това, което казват думите, а това, което е скрито зад тях, още повече писани от тези, които копаят гроб на Българщината от няколко десетилетия.

Българо Сръбски договор от 1912

„Чл. 1. Царство България и кралство Сърбия си гарантират взаимно политическата независимост и териториална цялост, ангажират се по един абсолютен начин и без въздържание да си помагат взаимно, с всичките си сили в случай, че една от двете държави би била нападната от една или повече държави.

Чл. 2. Двете договорящи страни се задължават също да си помагат взаимно с всичките си сили в случай, че една коя в да е от великите сили би се опитала да анексира, да окупира или заеме с войските си, дори и временно, която и да е териториална част па Балканския полуостров, намирайки се сега под турско владичество, в случай, че една от договорящи се страни намери, че това би било противно на нейните жизнени интереси и като „casus belli“.

Чл. 3. Двете договорящи страни се задължават да не сключват мир, освен заедно и след предварително споразумение.

Чл. 4. Една военна конвенция ще бъде сключена с цел да осигури пълното и удобно изпълнение на настоящия договор за постигане преследваната цел. Тази конвенция ще стимулира също и всичко онова, което има да се предприеме от едната и другата страна в случай на война и всичко, което би имало общо с военната организация, дислокацията и мобилизацията на войсковите части, отношенията на висшите командования, които ще трябва да се установят още в мирно време за приготвяване на доброто ръководство на войната. Военната конвенция ще съставлява неразделна част от настоящия договор. Изработването ѝ трябва да започне най-късно в срок от 15 дена след подписването на настоящия договор и трябва да се свърши в срок най-много от два месеца

Чл. 5. Настоящият договор и военната конвенция ще бъдат в сила от деня на подписването им до 31 декември 1920 г. включително. Те не ще могат да бъдат продължени подир този срок, освен след едно допълнително споразумение от двете договорящи страни. Всякога при свършване на договора и на военната конвенция в случай, че двете страни се намират още във война и без да са ликвидирали резултата от положението на война, договорът и конвенцията ще бъдат в сила до подписването на мира или до ликвидацията състоянието на работите, предизвикани от войната.

Чл. 6. Настоящият договор се състави в два еднообразни екземпляри, редактирани и двата на сръбски и на български език. Той ще

се подпише от държавните глави и от министрите на външните работи и на двете страни. Военната конвенция подобно на двата екземпляра, редактирана на сръбски и български, ще бъде подписана от държавните глави, от министрите на външните работи и от специални военни пълномощници.

Чл. 7. Настоящият договор и военната конвенция ще могат да бъдат публикувани или съобщени на други държави, освен след едно предварително споразумение па двете договорящи страни, и то съвместно и едновременно. За приемането на една трета държава в съюза едно предварително споразумение ще бъде също нужно.

Тайна конвенция към договора

Член I В случай, че възникнат вътрешни безредия в Турция, от такъв характер, че да застрашат държавните или народни интереси на договорящите се страни, или на една от тях, както например в случая, ако Турция трябва да намери себе си обхваната от вътрешни или външни трудности, които могат да включват запазването на статуквото на Балканския полуостров, първата от договорящите се страни да достигне до убеждението, че военните действия трябва да бъдат предприети по тази сметка, трябва да направи декларация, като посочи причините за тях, на другата страна, която е длъжна да влиза веднага след размяната на мнения, както и ако последната страна не е съгласна със своя съюзник, се даде насвоя съюзник мотивиран отговор.

Ако едно споразумение е достигнало до това споразумение, то се съобщава на Русия, и ако тя не му се противопостави, действието се извършва в съответствие със споразумение, което е постигнато, и в съответствие с чувствата на единство и общност на интереси. В противен случай, ако не се постигне споразумение, двете страни ще се обърнат към становището на Русия, чието становище, доколкото Русия се произнася, е задължително за двете страни.

В случай, че Русия няма да даде своето становище и ако споразумението между двете договорящи се страни не може, дори и след това да се постигне, а в случай че страната, която е в положение да действа, реши да извършва тази дейност самостоятелно и на собствен риск, другата страна е задължена да спази приятелски неутралитет към своя съюзник, за да пристъпят веднага към мобилизация на своите войски в рамките на ограниченията, предвидени от военна конвенция, и да отиде на помощ на своя съюзник с всички сила, ако трета страна е отиде на помощ на Турция.

Член II Всички териториални допълненията, които могат да бъдат обезпечени чрез общи действия, както е предвидено в членове едно и две от Договора и член I от тази тайна конвенция към него, са под общата власт (кондоминиум) на съюзническите членки. Разпределението им се извършват без забавяне в рамките на максимален период от три месеца след възстановяването на мира и по следните основания:

Сърбия признава правото на България към териториите на изток от Родопите и река Струма, България признава правото на Сърбия да са тези, разположени на север и запад от Шар-планина.

Що се отнася до територии, разположени между Шар, Родопите, Егейско море и Охридското езеро, ако от двете страни се стигне до заключението, че е невъзможно, поради общите интереси на български и сръбски народ, или по други причини от вътрешни, така и на външните работи, за организиране на тези територии като отделна автономна област, те се уреждат в съответствие със следните разпоредби:

Сърбия се съгласява да не се предявява по всякакъв вид претенции за територия, разположена извън линия проследено по приложената карта, като се започне от турско-българската граница в планината Голем(на север от Крива паланка) и след като цяло югозападна посока на езерото Охрид, преминавайки върха Китка, между селата Метехово и Подържикон, през върха източно от село Нерав, по водораздела до върха 1000, северно от село Бащево, между селата Любенци и Потърлица, през върха Острич 1000 (Лисец планина), върха 1050, между селата Драч и Опила, през селата Талишманци и Живалево, върха 1050, върха 1000, през село Къшали, по главния водораздел Градище планина до върха Горище, към върха 1023, по водораздела между селата Иванковци и Логинци, през Ветерско и Сопот на Вардар и през Вардар, по планинските гребени към върха 2550 и до Перополе планина, по нейния водораздел между селата Крапа и Барбарес до върха 1200, между селата Ерkenово и Дреново, до върха Чесма (1254), по водораздела на Баба планина и Крушка Тепеси, между селата Сълп и Церско, до върха Протойска планина източно от село Белица, през Брежани до върха 1200 (Илинска планина) по водораздела през върха 1330 до върха 1217 и между селата Ливоища и Горенци до Охридското езеро при манастира Гъбовци;

А България се задължава да приеме тази граница, ако Н. В. императора на Русия, който ще бъде помолен да бъде последния арбитър на този въпрос, реши в полза на тази линия.

Ясно е, че двете договарящи се страни се съгласяват да приемат като окончателна граница линията, която Негово величество императора на Русия, в рамките на горепосочените ограничения, може да намери да съответства най-близо до правата и интересите на двете страни.

Член III Копие от договора и на тази тайна конвенция към него, се съобщяват задружно на царското правителство на Русия, което същевременно ще се помоли да вземе от него акт, като доказателство за добрите намерения на страните по нея във връзка с целите и иска от тях, и с молба Негово Величество руския император да благоволи, да приеме и одобри правомощията, предоставени на него и неговото правителство в разпоредбите на тези два документа.

Член IV Всяка разлика, която възниква във връзка с тълкуването и изпълнението на някоя от разпоредбите на договора, на тази тайна военна конвенция, се представя на Русия за окончателно решение, веднага след като една от двете страни са декларирали, че предполага, че е невъзможно да се постигне споразумение чрез преки преговори.

Член V Нито една от разпоредбите на това тайно допълнение ще се публикува или съобщава на други сили без предварително да съществува за това споразумение между страните към него, както и без съгласието на Русия.“

Анализът на клаусите в този договор, а също така и на другите договорености около кампанията за провеждането на Балканските войни от днешна гледна точка разкрива истинските мащаби на политическата зависимост и откъс от държавническа отговорност в такава сложна комбинация свързана с обявяването на война на Османската империя от страна на Българския политически елит от началото на 20 век, който практически предоставя най-съдбоносните решения за бъдещето на нашия народ и Отечество в ръцете на Руската империя. Българските политици са подмамани да приемат концепцията за дележа на Македония още от 1897 г. (тайния договор Константин Стоилов – Джордже Симич) и потвърдена с договора от 1912 (Иван Гешов-Милован Милованович), което несъмнено е наложено на България отвън. Това всъщност е последната капитулация на националната отговорност пред Българското население в Македония, тъй като с него се легитимират окончателно правата на Сърбия и Гърция върху тази област.

Българския политически елит няма достатъчно смелост да разбере, че без Българската армия и без неговото съгласие Гърция, Сърбия и Черна гора никога не биха посмели и не биха успели да наложат своето господство

в Македония изправяйки се заедно срещу Османската империя. Влизането на България в Малката Антанта е най-голямото стратегическо престъпление, чиито последици са двете национални катастрофи - резултат на политическа слепота, безотговорност и продажност. Кой разумен политик, след такива провокации към България, като етническото прочистване в Моравско и Понишавието след 1878 г., Сръбско-Българската война 1885 г., Въроръжената пропаганда на Гърция и Сърбия в Македония 1902–1912 г., Ахелойското въстание от 1906 г., и борбата срещу Екзархията до 1912 г., които определено се водят за овладяване на Българското етническо пространство извън Княжеството, ще има идеята и смелостта да сключва договори, а още по-малко да оставя в тези договори нерешени и негарантирани въпроси, при положение, че противопоставянето срещу Българските национални интереси, намиращи се в крайно-антагонистични позиции с другите държави от Балканския съюз, се води с всякакви позволени и непозволени средства.

Иван Гешов подписал договора със Сърбия 1912 г.

Всъщност мястото на България в предстоящата война подготвено от архитектите на Малката Антанта е нейната войска да бъде употребена за да изнесе войната с Турция, независимо как тя ще свърши. По изявления на военни специалисти, се е считало, че България няма да може да се справи на Източното направление. Вземайки под внимание с кого се съюзява нашата страна, съвсем естествено се изгражда хипотезата, че в плановете на този съюз е имало сценарий за неуспех на България. Но едва ли Българските политици са си давали сметка за ужасните последици за страната ни при една неблагоприятна развръзка на войната и последващото поведение на съюзниците и гарантите на Балканския съюз. Още повече, че именно България поема отговорността да връчи Ултиматума на Османската империя, който става повод за войната и с това се превръща в основния обект на нейния главен удар – Тракийско-Одринското направление. Именно за това България е принудена да участва с най-големия военен контингент и според договора, е трябвало да обезпечи най-тежките сражения на източния фронт от Черно море до Солун, докато „съюзниците“ Сърбия, Гърция и Черна гора, успяват да изтласкат слабата вардарска армия на Османската империя и оперират

на много по-ограничен боен театър срещу чувствително по-малък военен контингент на Османската империя. Замисълът на тази стратегия ясно разчита на невъзможността и неспособността на Българската армия да защити Българското население в Македония от последвалата окупация на „сюзниците“, които още веднага започват терор и асимилация, както и провокации към Българската армия с оглед подготовката на последващия финален етап на Балканския съюз – обвинението срещу България като нелоялен съюзник за да се легитимира една обща война срещу нея за постигането на действителното тайно споразумение между Гърция и Сърбия още от края на 19 в. – създаване на обща граница между тях в Македония като механизъм за окончателното изтласкване на България от тази област.

Твърде късно политическите среди в България разбират поредната измама и собственото си престъпление, прикривано с бягство от отговорност и продължаваща политическа безпомощност след като Сърбия и Гърция, договорили се предварително на 22 април и на 1 май 1913 г. за установяване на обща граница върху завзетите територии извън предварителните договорености с България. И вместо да се оцени пагубното и престъпно поведение на русофилските кабинети на Гешов и Данев, се налага тезата за „престъпното безумие“, когато на 16 юни 1913 г. се дава заповед за отпор на непрестанните военни провокации на „сюзниците“, за което се обвиняват не истинските причинители на националната катастрофа от политическите кабинети, а се търси изкупителната жертва в командването на армията. И до днес Българската историография премълчава дипломатическата дейност и преговори, които правителството на България води в периода на Балканската война и малко след нея за обезпечаване сигурността и стабилността на Българската държава и войска, както и спазването на договореностите. Русофилските правителства на Гешов и Данев остават жестоко излъгани и в своята безусловна вяра в покровителството на Руската империя, която несъмнено е режисирала в дълбочина и перспектива цялата интрига на събитията от Балканските войни.

Ето защо една обективна мяра за събитията от тази епоха е да говорим за „Безумното престъпление“ на цялата политическа класа в България от началото на 20 век, която предостави съдбата на държавата и Отечеството в ръцете на чужди сили и се съюзи с държави, чиято национална доктрина и политика с десетилетия имаше ясно изразен антибългарски характер. Това престъпление е подписването на тайните договори със Сърбия и Гърция от правителствата на Иван Гешов и Стоян Данев и водената от тях политика и дипломация преди и по време на войните. Ето защо и до днес историците в България премълчават за тях и техните действия тогава, защото е неудобно да дискредитират режисьора на най-зловещата клопка за Българската национална кауза и външната ни политика – признаването на легитимността на Гърция и Сърбия да завладяват части от Македония и поемането на

военни ангажменти без всякакви гаранции и следвоенната обстановка по всички аспекти за статута на Българската държава. Това е вкупом и първата и втората ни национална катастрофа.

Може да се допусне, че Междусъюзническата война всъщност е планиран вариант за „корегиране“ на резултатите от Първата Балканска война, където България неочаквано за всички извоюва победа. За подобна хипотеза има два много важни аргумента. На първо място, това е съществуващия таен договор за обща граница между Сърбия и Гърция. Това означава, че изтласкването на България от това пространство е било предварителна договорка и безусловна цел на тяхното участие във войната, като се взимат и превантивни мерки за обща война срещу България. Втория важен аргумент е, че този таен договор, както и всички тайни договори, в рамките на самото съглашение, са били подписвани с покровителството и меродавността на Руската империя. Ето защо цялото протакане на т. н. „преговори“ за подялба на следвоенното наследство, е само една бутафорна игра на дипломатическа скрупулозност за да може ескалирането на провокациите срещу България да я създадат повода и основанието за нейното демонизиране и легализиране на разправата с нея. Така, че, Междусъюзническата война рано или късно щеше да избухне. Ако не на 16 юни 1913 г., то на друга дата по-късно, защото тя бе необходим завършващ елемент от приключването на Балканската криза с отстраняването на България от политическата арена, което по-късно се чертае във вариантите от следвоенното разпределение на територии от страна на Антантата след първата световна война. И вероятно с нейната катастрофа се свързва и един дълбоко емоционален и интимен аргумент – отмъщението за Стамболов.

Отделянето на толкова голямо внимание на Сръбско-Българските отношения в контекста на Балканските войни е свързано с изясняване на много важно им значение като прелюдия и подготовка за първата световна война. Всъщност Балканската криза от 1912–13 г. довежда не само до изтласкването на Османската империя от Европа. Тя фактически довежда до отстраняването на България като Балкански фактор и я поставя в пълна безизходица за каквото и да било решение на своя национален въпрос в последващите събития, където е лишена от възможността за неутралитет и неучастие в касаницата на Първата световна война. Последиците от Балканската криза през 1912–1913 година лишават България от възможността да води балансирана и самостоятелна политика в условията на предстоящите трусове на Първата световна война.

И така, Балканската война е края на Българското национално освободително дело, на мечтата и каузата на Българското Възраждане, което от втората половина на 18 век до 1912 г. успя да превърне Българския народ от най-големия демографски, икономически и военен фактор на Балканите във

второстепенна нация поставена под тежка международна дискриминация и смазана от своите съседи. От доктрината за самостоятелна, мирна и всенародна борба за национално единство по пътя на еволюционното действие, въздигната от Екзархията, до възлагане на националните съдбини в ръцете на своите измамни съюзници и покровители, утвърдена от безотговорните правителства в началото на 20 в., преживяхме пътя към нашето собствено чистилице. По този път бе пожертван повече от половината от Българския народ, който ако не бе изстребен, бе превърнат в обект на най-свирепа асимилация непозната и от турците. Своя принос в това има и Сърбия, която за да свие „естествено“ Българското национално пространство на Балканите, стъпка по стъпка гонеше и асимилираше Българското население с пословична методичност. Най-напред в Поморавието, след това Нишко и Пиротско, и най-накрая Македония.

Разгромът на България не е резултат от Междусъюзническата война, тя бе само един естествен завършек на сложен и многогодишен процес движени от два фактора. Първият е насоката на империалистическата политика за контрол над Балканските държави в борбата за стратегическо надмощие на империите. Вторият фактор е свързан с невъзможността за опазване на самостоятелна външна и вътрешна политика в решаване на най-важния проблем на България от тази епоха – Обединението на Българския народ. Отрезвяването на Българската политика за тези реалности става още по време на самата война, но нейния истински крах настъпва, когато правителствените лидери осъзнават обречеността и невъзможността за изход от коварството и капана заложен в приетите от самите тях договори.

За да не става колебание коя теза е истина, на нас ни остава да разгледаме поведението на победителите от „Междусъюзническата война“. Тук най-често се разглеждат „справедливото“ наказание на България като агресор в Букурещкия договор от 1913 г. Но по-важното е тяхната дейност на територията на Македония, където много по-рано от Букурещкия договор – още с първите стъпки на окупацията там, започва етническо прочистване, чиито мащаби обхващат не само Българското население, но и Албанците в Македония и Косово. Най-ярко описание на това прави един безпристрастен, дори критичен към България наблюдател – Лео Троцки (тогава военен кореспондент на в. Киевска мисъл), който рисува ужасяващите действия на сръбските офицери и войници, на сръбските четници координирани от конспиративно-терористическата организация „Църна рука“ в Скопие и Куманово. Един от неговите разкази ни дава сведения за безпощадното разорение на всички села на Албанците в Прешевската долина, чиито пожарища той наблюдавал по време на нощното му пътуване от Враня до Скопие с влака през зимата на 1913 г. И най-удивителното е, че само 5 години по-късно, по същата линия от Скопие към Враня пътуват големите приятели на Сърбия Рудолф Арчибалд Райс и Уилям Драйтън (офицери доброволци в Сръбската

армия по време на Първата световна война, а по-късно представяни като независимо международни експерти по анкетиране на зверствата и геноцида извършен от Българското управление по време на войната), които описват опожарените села в Прешевската долина, като зверства и геноцид на Българския окупатор срещу Сръбския народ като изпълват с „документи и доказателства“ престъпленията и варварството на България по време на Първата световна война.

Систематичния терор над Българското население в Македония не започва с Междусъюзническата война, неговото начало е много по-рано. Терора само се легитимира с Междусъюзническата война и превръща Българското население в една разорена и безправна маса с много по-ужасяващи условия за съществуване, отколкото в Османската империя.

Българи-Сръбското противопоставяне достига до своята колизия по време на Първата световна война, в която България прави опит за военен реванш в стремежа за обединение на Българското население в Македония и възраждане на Българщината в Моравско със силата на оръжието. Тоталното противопоставяне между противниците от двата лагера довежда до налагането на широк спектър от военни мерки от страна на Българското военно управление в Сърбия, които по своето естество са отведен отговор на политиката на Сърбия в Македония след 1913 година (както споделя и ген. Нерезов военен комендант на Нишка Военно-инспекционна област в един от докладите си до генералния щаб). Установаването на Българска военно-временна власт в завзетите от Сърбия територии носи със себе си не само тежките белези на военното положение свързано с реквизиции, трудова мобилизация, ограничения на придвижванията, военна система за снабдяване на населението. Това, което има решаващо значение за усилване на Българо-Сръбското противопоставяне от този период е свързано с такъв тип мерки, които Българската военна администрация въвежда по подобие на предприетите от Сръбските власти мерки в Македония за изкореняване на Българщината сред местното население. Тези мерки засягат на първо място забраната на Сръбския език, образование и културна идентичност с въвеждането на Българизация чрез подмяна на личните имена съобразно Българската именна система. Това обстоятелство създава благоприятни условия за организиране на Топличкото въстание от Сръбския генерален щаб в изгнание насочено срещу Българските военни власти, което има за цел да отслаби Българските позиции на Дойранския фронт и по този начин Антантата да извърши стратегически пробив и капитулация на България през войната с Дойранската офанзива от 1917 г..

Интерпретацията на Топличкото въстание и до днес е обвено с много мистика и митология, в която и в Сърбия и в България се шири становището за големите зверства на Българските войски. Тъй като в България няма об-

стойно изследване и обективен анализ на събитията свързани с Топличкото въстание, е уместно да се представи една по-друга картина, освен ширещата се концепция на Сръбската пропаганда валидна и у нас особено във втората половина на 20 век и до днес.

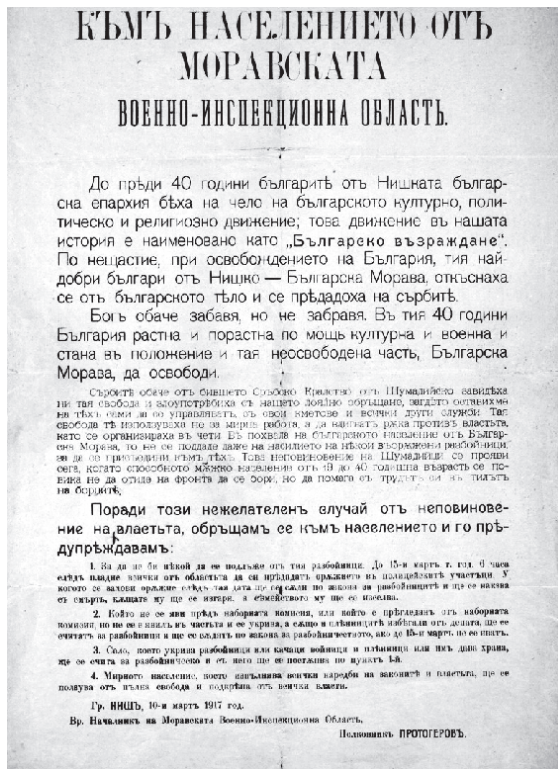
След Моравската военна операция през 1915 г. Българските войски завземат областта и освобождават от военнопленничество всички заловени сръбски войници и офицери, като им се дават указания да се върнат по населените си места. Този факт не се споменава и се укрива от сръбските историци. Голяма част от войниците и офицерите биват назначени от Българските окупационни власти като административни управници – кметове и служители в администрацията. Животът в областта до края на 1916 и началото на 1917 г., е изключително спокоен и в областта няма никакви брожения. Окупационните власти в Моравската военно инспекционна област – като тил на фронта са сведени до минимум. Военното присъствие се осъществява изцяло от Опълченски роти и полкове на запасници на възраст между 40 и 55 години. Тяхното присъствие в областта е символично, като в един град като Прокупље е имало гарнизон от 10тина военни-опълченци.

Според сведенията на Българското военно разузнаване и намерените документи от ръководителите на въстанието, се установява, че Общото командване на Антантата планира осъществяване на военна операция в тила на Българския фронт и избира Косовско Черногорския район като най-отдалечен от центъра на България, с население склонно към въоръжени действия и близко за комуникация с командването на Антантата. От края на 1916 г. чрез нелегалната организация „Църна рука“ започва активна работа сред освободените от плен Сръбски войници и офицери за създаване на нелегална мрежа, която се оглавява от пристигналия Коста Печанец – един от най-влиятелните Сръбски войводи – деец на Църна рука и свързан с борбата срещу Българите в Македония от 1907 г.

Коста Печанец е определен за представителя на Сръбския крал, който е имал пълномощия за провеждане на подривни действия на окупираните територии и по същество е следвал тактиката на партизански операции в тила на нашите власти чрез саботажи, палежи, терор и др, какъвто е случая с опожаряването на Босилеградско. Сред сръбските войводи, включени в организационен комитет се очертава второ направление на радикални войводи, които взимат линията за обявяване на въстание срещу Българите, вместо водене на партизанска война. Ръководител на това направление е черногореца Коста Войнович, който също е член на Църна рука и се радва на поддръжката на повечето войводи, които изключително са от Черна гора, а не от местното население на Топлице.

Въстанието е обявено от Коста Войнович, който напада Куршумлия и завладява Прокупле на 23/26 февруари 1917 г. Там той не среща почти никаква съпротива, а местните малочислени гарнизони на Български опълченски дружини и представители на местната власт са избити. В този момент Коста Печанец отказва поддръжка на въстаническите сили и продължава да води автономна партизанска война чрез диверсионни акции- взривяване на мостове, нападения на обози, убийства на държавни служители, запалване на села и др. Между двете направления на ръководството настъпват остри конфликти, което ескалира да взаимно противопоставяне.

Българските власти, поради усложненото положение на Дойранския фронт и военната кампания на Северния фронт от края на 1916 г. не осъзнават ясно събитията. Едва на 15 март под ръководството на Александър Протогеров се организира военна кампания срещу въстаниците чрез създаване на специални части от Планинската дивизия и Македоно-одринското опълчение. Преди операцията, на 10 март 1917 г. Александър Протогеров, като

началник на Моравската военно инспекционна област издава Заповед за амнистиране на всички, които предадат своето оръжие и предупреждение за извършване на военна акция съобразно закона изтребление на разбойниците¹. Амнистията е валидна до 15 март 6 ч. сутринта, когато е даден срок на всички въстанали да предадат своето оръжие на административните власти. Предвидените мерки в Закона за изтребление на разбойниците се прилагат към лица употребили оръжие срещу жителите или представителите на властите, както и към техните помагачи. От 15 март до 25 март – 10

1 <http://strumski.com/biblioteka/?id=555>

дни предприетите военни мерки срещу въстаниците съпроводени с взаимно насилие довеждат до края на въстанието. Сръбските чети се изтеглят в планините на Копаоник и продължават воденето на партизанска война. За да поддържа своите ресурси, Сръбското четническо движение преминава към принудителни мерки за събиране на храна, пари и привличане на цялото население във въоръжена борба (*мъже, жени, деца, старци са участвали или обслужвали военните действия срещу Българските административни власти б. а.*) срещу Българските власти, като превръща планинските села в свои бази. Отделни хора, както и жителите на цели села, които не могат или не желаят да участват във военни действия се подлагат на терор от Сръбските чети. Това е описано в кореспонденцията между Коста Печанец и поп Мита Димитриевиц, заловена от Българските военни власти и публикувана във в. Моравски глас:

***До Великия войвода КостаМиловановиц Пекиянец
Вторий Вешовиц, Скривалището***

... Това, което ще ти пиша е почти всичко казано от мен пред войводите, офицерите, четниците и хората в Конювци на 9 февруари, а тука ще ти допълна само некои работи.

Ти си, Коста, опропастител на този народ в правия смисъл на думата. Народът кълне момента, когато си тръгнал и дошел. Ти си същински рекламаджия защото създаваш и крадеш чужди песни, защото обковаваш пушката си със сребро и излагаш в Белград в търговската изложба за де свет чуди и приказва за теб, защото в австрийската война се пронесе 20 пъти глас, че си загинал, което вършиш все с горната цел. .

... Ето как си ти работил. Приемал си в четата всекиго и неможейки да ги държиш в ръцете си, оставил си ги по селата със старейшините без всякаква гаранция, а те след това са обирали и определяли откупи. Това се стори и в последния момент, защото си напустнал всички и си ги оставил сами на себе си, а ти се криеш така разбойниците се увеличавали. Толкова примери има за това. Ето твои оставени четници са убили свещеника от Дубаци, подпоручика Гьока от Вучи трън, пекли жени и деца и убивали хора само за пари. Това са вършили лично твои четници и те са братя Бинович, Сима и Глиша, Драголюб Тимотеевич-Лазовиц, Тодосия Павлович и Воя Бановиц, които следствие моите и на г-н Войнович потери поставени на тесно, се предадоха на българите и освен разбойничества или убийства станаха и предатели на което ще се увериш.

Твоя Мирко Добричанин, който изби най-почтените хора и ограби толкова пари бе доведен пред съд, на който аз бех председател, търсеше от тебе милост и ти би му дал, стига да не се страхуваше от нас. Пардон и пак пардон, ти му я бе дал само това не успе. Лично ти или по твое нареждане, курвински лисиците му /на ръцете му/ беха отворени и той бе тръгнал да грабне моята пушка и да избега. Това добре знаеш, защото там беха всички войводи и всички четници.

...Зли езици говорят, че парите събираш на камара за да избегаш с тех в чужда държава на свое време, и че си вършил и други безчинства, не да поправиш първата си греша, а да натрупаш повече пари. Как посме да взимаш пари и народа трябва да ги дава отново? Нима е малко това на тоя народ. Защо това аз не сторих във Врански окръг?

Защо изведе и гражданите, та и тех опропасти? Защо поне не уби своята жена, като се знаеше какво е сторила в Куршумли, а след това и в Ниш? В Конювци приказваше, че е в затвора в Ниш, а българина Георги Кънев ти се смее и казва „тя устройва оргии в Ниш, а когато омръзна и на българите, зипратиха я в Неготин“.

... Заканваше се да ме убиеш. Бюрун, убил си толкова народ между които и моята фамилия, убий и мене, но ела ти лично и ме извикай на двубой, а не си жена, а не да пращаш потайни банди, както си научен да действуваш. Не бой се, не се плаша аз от смъртта. Моята глава не е свята та да я жалия. Когато е загинал цвета на народа, нека загине и аз, но всичко това, което ти казах и друго още много нема да загине, защото това знае целия народ.

...Защо и друг път опропасти толкова хора и краище и след това избега без да обърнеш глава и без коня си. Знаеш ли ти, че ние всичко ще имаме, само хора не и че живота на хората е скъп. Защо се криеш, защо не излезеш между народа, не се погрижиш за него и бедните четници, които се движат като гъски в мъгла? За тези немаш време, а имаш такова за да пишеш такива писма на г-н Войнович и мен. Ако си без работа, ние не сме и заради това, недей ни се сърди с твоите писма, защото немем кога да отговарям, нито пък искам. Защото най-сетне нито си ми бил старейшина, нито ще бъдеш, нито си некаква власт в тая земя, нито пък ти е дал същата за да те слушаме. И от сега може да те слуша само един луд и то можеше да се види при последната среща, когато твоите хора силом караха тоя народ да иде при тебе, а той-народа бедния идва, питаме и се чуди. А когато дойде часът, ще се види кой ще ме послуша и колцина.

Къде са твоите любимци Булаич, Елич, Боювич? Къде ти са много и много други хора, къде са ти всичките?

...Зли езици говорят, че в Македония през време на сраженията си предавал командванието другиму, и ти си се отстранявал, което и сега искаше да сториш и да предадеш на г-н Войнович, с което да снемеш отговорност от себе си, но в това не успе. За кой дявол си шеф на Централния комитет, когато не се грижиш за никого, не питаш никого може ли да издържа чети, с какво, как, не забикаляш четоводците и т. н. Зная, не ти се дават пари. Пращам ти щемпеля, който се намери при покойния З. Константинович от Житни Поток, когато на Каляя загина и който ми предадох селяните. Нито като учител, нито като свещеник в мирно време и войните не съм се срамувал от своята работа, никога не съм се хвалил нито разправял за себе си, нито съм позволявал на друг да ме рекламира, защото не съм жаден за слава и богатство, пък и в това свето дело нема да се срамувам, а ако бъда жив, ще излеза пред всекиго с открито чело. Защо да ти пиша повече, когато съм ти всичко това казал и говорил, което говоря и явно, но на кратко завършвам: като си вече напуснал, криеш се от останалите четници и народ, мълчи в своята си дупка, гдето си се скрил и пази главата си за страшния съд, а остави се от твоите луди нареждания, а още по луди писма и заканвания. Целия народ не можеш да избиеш, за да скриеш своите мръсни дела.

Седи в дупката и мълчи.

...На Видов ден 1917 г. в гората.

Димитър Димитриевиц

Поради изключително сложната ситуация смущаваща нормалния живот на населението вследствие на четническото движение, Българските военни власти издават на 10 юни 1917 г. втора амнистия и отново посочват анти-четническите мерки, които предстоят да се вземат срещу съществуващите чети. В тези условия Българското военно командване преминава към нова тактика на борба с четите, като създава контрачети от 47, 48 и 49 взвод на Планинската дивизия включващата доброволци, които провеждат акции срещу Сръбските чети. В тях влизали представители на малтретирано от четите местно население, Сръбски четници дезертирали от своите чети, Албанци, качаци и комити от четите на ВМРО.

Контрачетническата офанзива започва през август 1917 г. Тя е изпълнена с взаимни жестокости проявени от четите и контрачетите и примесена със

ПРОСЬБА
2007

ЗАПОВѢДЪ

по
МОРАВСКАТА ВОЕННО-ИНСПЕКЦИОННА ОБЛАСТЪ
№ 37

10 юни 1917 год. гр. Нишъ.

До всички Военни и Административни власти и до населението въ Областѣта

Въ Шаба на Областѣта се получаватъ молби отъ страна на близки и сродници на избѣгнати лица като четници, и на избѣгали отъ лагеритѣ въ България военно-плѣнници и интернирани, въ които се моли опрощаване на извършенитѣ до сега грѣшки, за да могатъ виновнитѣ отново да се върнатъ на спокоенъ миренъ животъ.

Отъ разглеждането на тия молби се констатира, че частъ отъ ония, които напуснаха огнищата си и се присѣднинаха съ оръжие въ рѣка къмъ подстрѣгателитѣ разбойници, дошли откъмъ Албаниа, сж извършили това подъ насилието на единъ голѣмъ тероръ, упражняванъ надъ тѣхъ отъ страна на тия подстрѣгатели; други се присѣдинили поради заблуждение.

И единитѣ и другитѣ, еднажъ заловили опасния пътъ и изложили се на строго и справедливо наказание отъ страна на законитѣ, се страхуватъ да се върнатъ въ селата си, да се прѣдадатъ на властитѣ и отново да заживѣятъ спокоенъ животъ. И вслѣдствие на тоя страхъ, една частъ отъ тѣхъ продължаватъ да стоятъ изъ горитѣ и планинитѣ въ опасно положение.

Скѣпото се забѣлѣзва и по отношение на избѣгалитѣ отъ лагеритѣ плѣнници и интернирани. Плѣнницитѣ, между които има такива, които не сж виждали сѣмействата си отъ години, съ рискъ на живота си бѣгали, за да видятъ роднитѣ си огнища. Но, еднажъ избѣгали, тѣ се страхуватъ отъ законното наказание и продължаватъ да стоятъ изъ горитѣ.

Укривателитѣ на оръжие, и тѣ, еднажъ влѣзли въ грѣшка и прикрили оръжие, по натагтъ вече го укриватъ подъ страха на наказанието, което законитѣ имъ прѣдвждатъ.

За да дамъ възможностъ на ония, които слѣдъ извършенитѣ до сега прѣстѣпления сж съзнали заблужденията си и желаятъ отново да станатъ мирни и покорни граждани, обявявамъ прошка на всички, които до 30-и юний включително доброволно се прѣдадатъ съ оръжието си на властитѣ.

СЪ ТАКИВА ЗАПОВѢДВАМЪ ДА СЕ ПОСТЪПНИ ТАКА:

1. Ония, които сж били четници, ако подлежатъ на наборъ, да бждатъ прѣпдани отъ комисия и годнитѣ отъ тѣхъ да се изпратятъ на работа при другаритѣ имъ по наборъ, негоднитѣ, сѣщо и ония, които по възраст не подлежатъ на такъвъ, да бждатъ оставени да живѣятъ на свобода въ селата си.

2. Избѣгалитѣ военно-плѣнници и интернирани да се повърнатъ въ лагеритѣ имъ, като се снабдятъ съ пища, въ които да се укаже, че имъ е опростено.

3. Укривателитѣ на оръжие и бойни припаси, слѣдъ прѣдаването на послѣднитѣ, да се оставятъ на свобода въ селата си.

А всички други, които не ще използватъ тая ми прошка и ще продължаватъ да стоятъ въ горитѣ, или да укриватъ оръжието, ще се третирагъ като разбойници и ще се прѣслѣдватъ най-безопасно.

Нужно е да се разбере отъ всички, че въ страната грѣбва да има абсолютенъ миръ.

Вр. Началникъ на Моравската Военно-Инспекционна Областъ,
Полковникъ ТАСЕВЪ.

Началникъ Шаба, отъ Генералъ на шабъ,
Подполковникъ ДЪРВИНГОВЪ.

ЕПИЗОДЪ ОТЪ БЪЛГАРО-СРЪБСКАТА ВОЙНА ПРЕЗЪ 1915—1918 Г.
Сръбски „четоводи“, ръководители на сръбските четнишки дѣйствия
въ Поморавия, въ дълбокия тилъ на българската войска, подъ напора
и ударитѣ на едно планомѣрно и смѣло прѣслѣждане, капитулиратъ,
заедно съ четитѣ си, прѣдъ войводата Тано Николовъ, единъ
отъ главнитѣ български ръководители по потушаването на тия
сръбски четнишки дѣйствия.

законите на отмъщението още от времената на противопоставянето на четници и комити в Македония до 1912 г. които е необходимо да се проучат конкретно и детайлно за да има историческа истина и справедливост. Конкретно описание за действието на тези чети се намира в дневника на командира на контрачетническата офанзива войводата Тане Николов. Така, в края на ноември същата година е унищожена и последната чета на Коста Войнович и то от бивши участници в неговата чета.

Действията на Българските контрачети са един от основните елементи на обвинения срещу България, известни като Български комитаджии. Специално за тях Рудолф Райс изготвя отделно издание, главно описващо действията на Македонските комити като представители на Българската власт, които подлагат на терор местното население, обявено чрез насилие като такова само 5 години по-рано. Контрачетническата акция се създава въз основа на Закона за изстребление на разбойниците¹.

¹ Закон за изстребление на разбойниците, гласуван от Народното събрание 1 декември 1887 год.
ДВ, № 146, 24 дек. 1887

Фактически Топличкото въстание разкрива вътрешен фронт на войната. Едно от множеството доказателства, че това е добре подготвена военна акция е и обстоятелството, че метежа е предизвикан и ръководен от Сръбски и Черногорски четници и офицери, което не са жители на Моравско, а са пренесли координирано своите действия именно в тази област, защото там Българското административно и военно присъствие е било най-слабо.

Това, което не иска да признае и приеме Сръбската историография и пропаганда, е че жертви сред местното население има вследствие на военната дейност и на Сръбските чети и на Българските контра-чети. Единствено достоверна информация за практиката на насилие осъществявано от Сръбските чети се намира в заловените писма между Сръбските войводи, в които се разкрива масовата практика на жестокости към местното население, които по-късно са приписвани на Българите.

Събитията свързани с потушаването на Топличкото въстание като организирана военна съпротива срещу официалните военни власти, направлявана във военно отношение от Антантата представляват най-голямата морално-психологическа основа за формиране на националното съзнание на Сръбското общество в продължение на десетилетия, а от друга страна, те са основа за формиране на международното обществено мнение срещу България в подготовката на Парижката конференция за да се легитимират Сръбските аспирации към България и окончателното решаване на Българо-Сръбското противопоставяне чрез окончателната международна капитулация и разгром на България в Ньой.

Второто по значение обвинение срещу България се свързва с убийствата на Сурдулишките мъченици, канонизирани от Сръбската православна църква. Сръбските доказателства за убийства на някъде посочени 2000, на други места 3000 души в Сурдулица се основават не доказателствата на Рудолф Арчибалд Райс, който се представя за международен анкетъор за разследване на Българските зверства. Същевременно Сръбската пропаганда спестява информацията, че Райс е офицер от генералния щаб на Сръбската армия по време на първата световна война и е в отдела за разузнаване и информация. Въпреки липсата на научност и обективност в сведенията давани от Рудолф Райс, той публикува книгата „Сурдулица“, в която става ясно, че неговите сведения за 2000 убити сърби се основават на информация, която твърди местното население. Той самия посочва в своя доклад наличието

*...И така от **моето лично разследване**, подкрепено с документи от български източник следва:*

1 Българите са убили много хора в Сурдуница. Свидетелите оценяват техния брой на 2 до 3 хиляди души. (курсив от автора на статията)

2 Жертвите в Сурдулица са били от цялата област. Само трима са били от самия град.

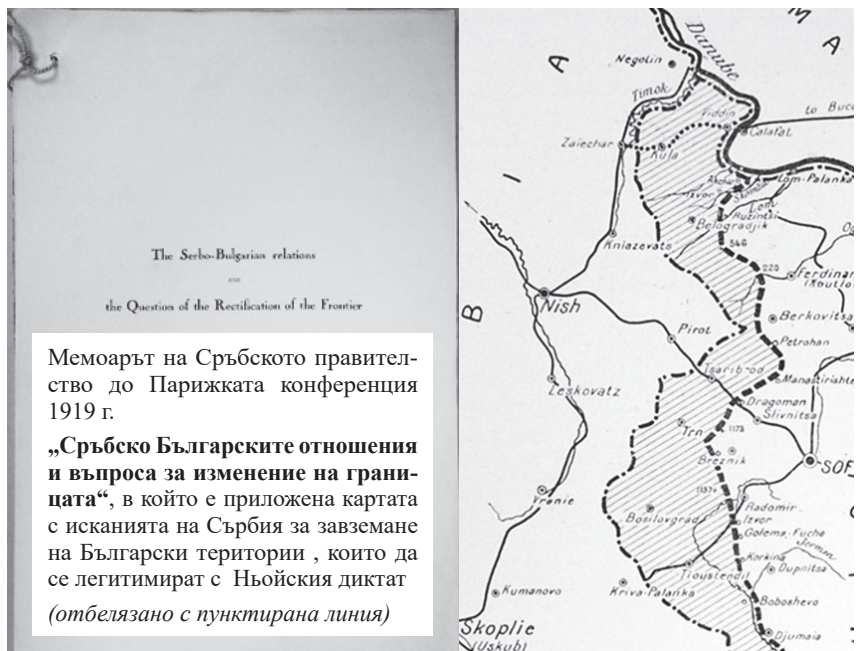
*Белград, 7–20 декември 1918 г
Р. А. Райс¹*

Наред с посочените обвинения с водещо значение за изграждане на Сръбската антибългарска пропаганда, по време на войната са изфабрикувани толкова нелепи обвинения, които Сръбската страна се стенсняя да ги покаже, поради явната си фантастичност и манипулативност, както и поради липсата на каквито и да било доказателства. Уместно е да се представят една част от тях, за да може да се изгради една по-ясна представа за ролята и значението на психологическата война срещу България, насочена към формиране на Сръбското национално съзнание и отношение към нашата страна:

- Обвинения в създаване на концлагери и депортиране на сръбско население в размер над 100 000 души от Сърбия (*вкл. Южна Сърбия-Македония*) в България.
- Обвинения в масово клане при потушаване на Топличкото въстание през февруари септември 1917 г. в района на Куршумлия, Прокупље, където се говори за избиване на 20–30 000 жители, унищожението на 5000 села, от които изгорени се посочват около 30 000 къщи.
- Масови убийства в Ниш-център на Моравска военно инспекционна област-неуточнен брой
- Масови убийства във Вранье-неуточнен брой
- Масови убийства в Бела Паланка-неуточнен брой
- Масови убийства във Владичин хан и др. –над 400
- Депортиране на 8000 девойки от Моравско в Турция, които са били дадени на турските бейове в дар за сътрудничеството по време на Първата световна война.
- Масов глад, вследствие на Българските реквизиции, от който са измрели 8000 деца.
- Наред с това в сръбската литература се говори за системната употреба на мъчения, изнасилвания, палене на живи хора, убийства на деца от Българските военни и административни власти.

С изграждането на митологията за Българските зверства и геноцид по време на Първата световна война, като нов тип оръжие срещу България, имащо за цел нейната дискредитация в морално, културно и хуманитарно отношение, завършва процеса на пълното политическо и психологическо противопоставяне между България и Сърбия. Този нов тип оръжие, се оказва, че има много универсално приложение и се използва в продължение на десетилетия. То се използва и до днес като инструмент за политически цели, като средство за оказване на идеологически и международен натиск върху България.

1 Сурдулица, рапорт представен в Главния Шаб на сръбската армия 1919 г.

Мемоарът на Сръбското правителство до Парижката конференция 1919 г.

„Сръбско Българските отношения и въпроса за изменение на границата“, в който е приложена картата с исканията на Сърбия за завземане на Български територии , които да се легитимират с Ньойския диктат (отбелязано с пунктирна линия)

Митологията за Българските зверства през Първата световна война се прилага най ефективно в решаващия исторически момент слагащ финални щрихи в Сръбската експанзия срещу България – на масата на Парижката конференция през 1919 г. Именно там се концентрират Сръбските усилия за международно правна легитимация и гарантиране не само чрез юридическите норми на Ньойския диктат, но и чрез налагането на толкова разорителни процедури, които да поставят с десетилетия напред България в положение на саморазпад и нейната окончателна маргинализация в междудържавните отношения и Балканската политика. Така Ньойският диктат е най-голямата победа на Сърбия срещу България. От днешна правна гледна точка този диктат представлява международна саморазправа с България, основана на доказано фалшиви обвинения и манипулации, която България е била принудена да приема безусловно. Тази окончателна капитулация на България всъщност представлява е върха на Сръбската експанзия, отстранявайки най-голямата пречка за установяване нейното господство на Балканите.

Обширният исторически преглед и своеобразното критично тълкуване на повечето известни факти свързани със Сръбско- Българските отношения в миналото, се налага за да се разсее мъглата за същността на противоречията, обхваща на техните проявления и последици между България и Сърбия в сложната плетеница на огромни интереси на Балканите от средата на 19 в. до началото на 20 в., завършили с кървавия сблъсък между двете дър-

жави по време на Първата световна война. Българо-Сръбските отношения през тази епоха всъщност отразяват процеса на утвърждаване на Сръбската доминация и държавност чрез усвояване и асимилация на Българското население превръщайки го чрез политическата идеология на сърбизма в своего рода еничарски субстрат, така както подобни процеси бяха приложени и с населението в Западните покрайнини след тяхната окупация през 1920 г. Не случайно, този подход намери много благоприятна почва особено в Македония, където антибългаризма налаган с инструментариума на Сръбската пропаганда и политическа машина и до днес съществува под формата на Югославския македонизъм.

За разлика от Сърбия, която преследва своята национална доктрина творчески, последователно и системно, опирайки се на външно-политическа еквилибристика като средство за осъществяването на своята национална кауза, Българската политика от тази епоха преживя катаклизми довели до националния погром на страната ни легитимиран окончателно в Ньой 1919 г. на фона на утвърждаващото се Сърбо-Хърватско-Словенско кралство като безусловен хегемон на Балканите. Грешките, пропуските и зависимостите в политиката на младата Българска държава се основаваха на отказа от идеята и доктрината за самостоятелна стратегия и политическо развитие, която бе изкована от жертвата, която дадоха Раковски, Васил Левски и Стефан Стамболов. Порочния манталитет, философия и национално съзнание основано на нагласата, че нашето благоденствие, свобода и благополучие ще бъде изградено от нашите покровители се оказа катастрофално и доведе до разгром не само на националната идея, но и на държавността, на общественото съзнание и взаимоотношения. Тази линия заробваше страната ни в измеренията на новия империализъм, който изискваше много по-жестоки жертви от нас. С тази сервилност България бе принудена да влезе в колелото на империалистическото противопоставяне като неин инструмент чрез предоставянето на своя национален ресурс и човешки потенциал експлоатиран умело в чужда полза. Тази истина за първи път ни представя Симеон Радев с публикуването на факти и коментари в своите произведения, които разбиват цялата митология в съвременната историческа концепция за събитията от възраждането на Българската държавност. За разлика от Сърбия, която подчини цялото си съществуване на своята национална идеология в лицето на политици като Гарашанин, Цвиич и Пашич, Българският политически елит разви клиентелистки манталитет податлив на външно дирижиране и с това сам унищожи както автентичната идея от епохата на Раковски и Левски за Национална самоопределеност, до национална държавническа стратегия изразена в политиката на Стефан Стамболов и постулатите на Народното-либералната партия, от които и до днес бягат като дявол от тамян съвременните политици в България.

България бе принудена да влезне в конспирациите на големите държави, заемайки ролята на сляп изпълнител на техните начертания. Това положение ни отреждаше съдбата на вечна конфронтация със съседните държави, благодарение на което нашата държава все повече затъваше в зависимостта от своите покровители. Превърнала се в инструмент на противопоставянето, България бе употребена като плацдарм и военна сила за решаването на чужди интереси, в което тя изгуби не само своите интереси, своята военна и икономическа сила, голяма част от човешкия си и духовен потенциал, но и собствената роля на политически субект на Балканите.

Балканските войни представляват триумф на Сръбската политика, която със силата на Българското оръжие, със слабостта, глупостта и раболепието на Българската политика успя да постигне непостижимото – да превърне само за няколко месеца всички българи от Македония в „прави сърби“, включително и мюсюлманите турци, албанци и цигани, а земята на която те живееха се оказа за изненада на всички местни жители – Стара Сърбия. С какви насилия и жестокости бе извършено това, никой на Парижката конференция през 1919 г. не се интересуваще.

Всички тези обстоятелства доведоха до непримиримия антагонизъм между България и Сърбия в началото на 20 век, който продължи да се задълбочава и достигна своя връх по времето на Първата световна война. Опитите да се излекува Сръбско-Българската разпра предизвикана от битката за териториите, на които живееха Българите в Македония и Моравско и да се избегне военния сблъсък в условията на първата световна война, не бяха искрени поради политиката на вече установеното висомерие и надмощие на Сърбия на международно-политическо и дипломатическо равнище, а така също и с отвоюването на военни победи през Балканските войни. Триумфът на Сръбския национализъм се разви едновременно с трайно налаганата омраза към България и нейната сатанизация след 1913 година се превърна в огромното опиянение пораждащо идеята за Сръбското превъзходство и величие. Този комплекс от психо-социални нагласи има толкова дълбока основа в Сръбското национално съзнание, че той продължава да съществува и до днес. Без неговото преодоляване едва ли някога между Сърбия и България ще има нормални и искрени взаимоотношения и искрено приятелство. Доказателство за това е, че и днес Сърбия експлоатира формулите от началото на 20 век и по-специално обвиненията в „Българските зверства“ по време на Първата световна война. Това показва, че държавно-политическата система направила и утвърждава такава среда, която изключва възможността за преодоляването на тежките рани от Българо-Сръбското противопоставяне от 19 и 20 век.

Днес, във века на достойнството и уважението към народите основано на Европейските ценности, е необходимо да осъдим омразата между наро-

дите и по-специално между нашите два народа, да осъдим манталитета на деление на низши и висши народи, амбицията за господство над съдбините на други народи и тяхното инструментализиране в политически стратегии, в обществена психоза на враждата. Това са тези зловещи основи, на които се опира демона на войната и колкото повече разклащаме тези основи, толкова повече ние извикваме опасността от човешкото взаимоотношение. Така, че усилията да се връщаме към миналото трябва да имат за основа търсенето на истината и борбата за опазването на хуманизма, който се крепи в свещените права на човешката личност и народите да живеят в свобода и равноправие. Ето за това Европейска кауза и ценности насочени към уважение между народите, която нашите предци от времето на Българското възраждане издигнаха като принцип на нашето обществено развитие, е първата необходима формула в търсенето на новите измерения на Българо-Сръбските взаимоотношения извън високопарните декларации без съдържание на мимолетните политически фигури от нашето съвремие. Втората абсолютно важна предпоставка не е забравата, пренебрегването или манипулацията на миналото. Качествено нова и трайна промяна може да се постигне на социално-културно и духовно равнище в общуването между двата народа по пътя на осъзнаване на греховете от миналото, на опрощението и помирието, за които трябва всеки сам да се подготви.

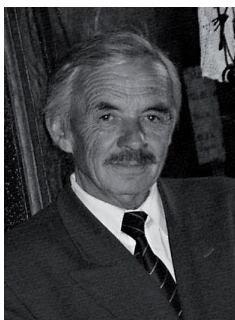
Преодоляването на вековния антагонизъм и постигането на помирение е сложен и дълготраен процес, който изисква огромни културни и политически усилия, в които хуманизма е необходимо да бъде водещ ориентир в развитието на пълноценни добросъседски отношения. А за това са необходими много воля, отговорност и творчество от страна на социалните, политически и държавнически елити, от институциите и от обикновените хора. Това не може да стане бързо, а ще бъде постепенен, понякога болезнен процес на катарзис, който изисква време.

Антропологични типове на хора от различни области в Шоплъка

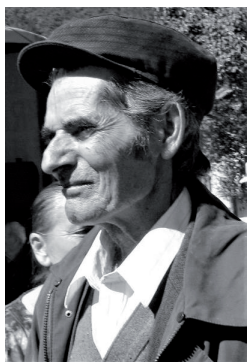
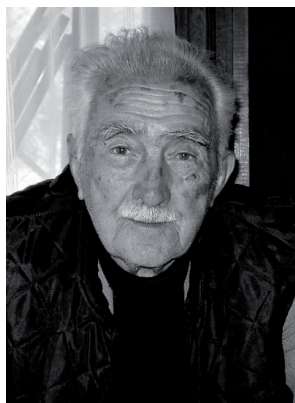

Съдбата на Българите от Западните покрайнини

Том III

Сборник доклади и документи 2021 г.

Под общата редакция на проф. Лозан Митев

Формат 16/60/84

Коли 18

Издава Граждански комитет „Западни покрайнини“

ISBN -

София, 2021г.